van Aalmoes tot Zwijntjesjager

Dr. P.H. Schröder

van Aalmoes tot Zwijntjesjager Dr. P.H. Schröder

Rap

Van aalmoes tot zwijntjesjager

van Aalmoes tot Zwijntjesjager

Dr. P.H. Schröder

Erven Thomas Rap, Vijverhof, Baarn

Ik heb sedert veertig jaar voornamelijk van roof en diefstal geleefd.

Jacob van Lennep

Ten geleide

Is het waar, vroeg mij jaren geleden de toenmalige Hoofdredacteur van Haarlems Dagblad, dat het woord *lef* is gevormd uit de beginletters van Liberté, Egalité, Fraternité? Uit de discussie hierover groeide het denkbeeld dat ik in Haarlems Dagblad en de daarmee toentertijd in de Grote Provinciale Dagbladen gelieerde bladen kleine etymologieën zou publiceren van in hoofdzaak Nederlandse woorden. De reeks is in 25 jaar tot ruim tweeduizend aangegroeid. Daarvan is dit een selectie. Ze dragen het kenmerk van dagbladartikeltjes: ze zijn beknopt, ze zijn in gewone taal geschreven, vaktermen zijn vermeden. En tenslotte: bij de verklaring van verwante woorden kwamen wel eens herhalingen voor. Ik heb die laten staan. Ik mag immers niet verwachten dat hij die dit boek ter hand neemt zal beginnen bij Aalmoes en ademloos door zal lezen tot Zwijntjesjager. Ik mag hoogstens hopen dat wie deze verzameling raadpleegt wat zal blijven bladeren en lezen. Natuurlijk zullen zij die een

bepaald woord zoeken soms teleurgesteld worden. Het Nederlands is nu eenmaal een rijke taal en naar volledigheid kon en mocht ik niet streven.

Men behoort een Ten geleide te besluiten met een dankwoord. Wie moet ik mijn erkentelijkheid betuigen? In de eerste plaats de vele, vele woordenboeken en tijdschriftartikelen die ik raadpleegde en plunderde. Men zie het motto. Dan allen die mij op merkwaardige woorden opmerkzaam maakten. Maar vooral de bewonderde Vondel en Hooft, mijn vriendinnen Betje en Aagje, de geweldige Bilderdijk en de mij dierbare Hildebrand. Ik heb onbescheiden uit hun werk geput. Welbedankt allemaal!

maart 1980.

A

Aalmoes Het uitgangspunt is het Griekse woord *eleèmosynè* dat medelijden betekende en vandaar: daad van medelijden, liefdegift. Het woord werd in het Latijn overgenomen als *almosina,* in het Middelnederlands was de vorm aelmoesene en dat is ons woord *aalmoes.* Vroeger zeide men in bijbelstijl niet: aalmoezen geven, maar aalmoezen doen. Het frans heeft nog faire l'aumône. Het spijzigen van de hongerigen werd in vroeger tijd ook tot het geven van aalmoezen gerekend, vandaar dat het woord *aalmoes* ook werd gebruikt voor: voedsel. En dat is weer de oorzaak van het misverstand dat aalmoes zou zijn: een spijs, moes, bereid met aal en groenten. Hij wiens taak het vanouds was liefdegaven uit te delen, droeg de naam *aalmoezenier.* Hij stond als geestelijke in dienst van een graaf, een bisschop of een andere hoge functionaris. Thans is de aalmoezenier verbonden aan een ziekenhuis, een gevangenis of het leger. In het laatste geval noemt men hem ook: veldprediker.

Aambei is een merkwaardig woord dat in de verwante talen nagenoeg onbekend is. Alleen in gewestelijke Engelse volkstaal komt een woord voor dat er mede vergeleken kan worden. Daar noemt men een bloedige wrat op het lijf van een paard anberry of anbury. Aan het Engelse woord berry beantwoordt het Duitse woord Beere en het Nederlandse bei, dat wij ook kennen in aardbei.

Het eerste lid van het woord luidde vroeger niet aam-, maar an-, dat weer ontstaan is uit ang-. Het Engels kent dan ook dialectisch angleberry en angbury. Dit woord ang is de stam van het werkwoord angen: nijpen, kwellen, pijn doen, dat weer verwant is met ons woord *eng*. Zo komen we tot de slotsom dat aambei eigenlijk betekent: pijnlijk besvormig gezwel.

Aamborstig Men is geneigd *aamborstig* te verklaren uit ademborstig, omdat aamborstige mensen kortademig zijn. Deze etymologie is echter onjuist, zoals blijkt uit oude geschriften. In Dodonaeus' beroemde Cruydtboeck dat omstreeks 1600 is geschreven, is de schrijfwijze òf: *anborstich*, òf: *amborstich*. De vorm met an- is de oudste, want de n kan voor de b wel tot m worden, maar niet omgekeerd de m tot n. Men vergelijke woorden als inboorling en onbepaald die meestal worden uitgesproken alsof de schrijfwijze was: *im*boorling en: *om*bepaald.

De oorspronkelijke vorm van aamborstig is echter niet anborstig, maar angborstig. Evenals in het woord *aambei* is dit woord ang verwant met eng. Iemand die aamborstig is, heeft dus een enge, benauwde borst.

Aangeslagen In verslagen van sportevenementen treft men tegenwoordig telkens het woord *aangeslagen* aan. Men leest bijvoorbeeld: Door dit doelpunt in het begin van de wedstrijd bleek de thuisclub duidelijk *aangeslagen*.

Bedoeld wordt: gedemoraliseerd, uit zijn evenwicht gebracht. Het is waarschijnlijk dat het woord uit de bokssport stamt. In een woordenboek wordt *aangeslagen* omschreven als: niet knock-out, maar in halfbewusteloze toestand. Maar dat kan men natuurlijk niet zeggen van een voetbalelftal. Verder wordt wel verondersteld dat *aangeslagen* na W.O. II aan het Duits is ontleend. Maar het komt in de betekenis: zenuwachtig al voor in een Westvlaams dialectwoordenboek dat in 1873 verscheen. De oorsprong blijft dus onzeker.

Aangeschoten Het werkwoord *aanschieten* betekent in de eerste plaats: *door een schot wonden,* even raken. Maar men vindt het ook in de betekenissen: snel aantrekken (een jas aanschieten) en snel naderen (op het hulpgeroep kwamen de omwonenden aanschieten).

Het voltooide deelwoord van aanschieten luidt *aangeschoten* en betekent dus: *gewond* en wel zodanig dat de gewonde nog lopen kan, zij het met moeite. Men zegt het oorspronkelijk van wild (een aangeschoten haas of patrijs) en daarna ook van personen die enigszins 'geraakt' door dronkenschap, zich nog slechts met moeite kunnen voortbewegen. Vroeger zei men het ook van verliefden, die dus door de pijlen der min waren getroffen. Ook het Duitse *angeschossen* betekent zowel *dronken* als *verliefd.*

Aanranden Het werkwoord *aanranden* is gevormd van het zelfstandige naamwoord *rand* en het bijwoord *aan* in de zin van: aanraking en *aanranden* betekent dus letterlijk: aan de rand van iets geraken. Oorspronkelijk is het een scheepsterm die hetzelfde betekent als het verouderde *aanboorden:* aan boord komen, aanklampen. Het Frans heeft *a-bord-er* voor: aanklampen, aanspreken en in die laatste vreedzame betekenis kwam *aanranden* vroeger ook voor. Maar nu is de vijandelijke bedoeling

de enige. Iemand *aanranden* is immers: iemand overvallen, daarbij geweld gebruikende. Men kan echter ook iemands eer of goede naam *aanranden,* dat wil zeggen: door lasterlijke taal schade doen, benadelen, schenden. Maar tegenwoordig denkt men vooral aan de oneerbare bedoelingen waarmee *aangerand* wordt.

Aanspreken Het werkwoord *aanspreken* wordt tegenwoordig gebruikt in een betekenis die het vroeger niet had en die kennelijk aan het Duits is ontleend. Men zegt bijvoorbeeld: wat je daar zegt *spreekt* mij helemaal niet *aan* voor: daar kan ik niet inkomen, dat zegt mij niets. Het Duitse woordenboek geeft als voorbeeld: dieses Gemälde spricht mich an voor: bevalt mij, doet mij aangenaam aan. In deze betekenis is *aanspreken* duidelijk een germanisme.

Iemand *aanspreken* is natuurlijk: het woord tot iemand richten; iemand over iets *aanspreken* is: iemand om verklaring van zijn woorden vragen, zelfs: iemand berispen. En tenslotte kan men ook zijn spaarpot *aanspreken* of een fles wijn. Dan is *aanspreken:* een begin maken met het gebruiken van iets.

Aanspreker Van het hiervoor behandelde *aanspreken* is *aanspreker* afgeleid. Maar van alle betekenissen die het werkwoord heeft, is er voor *aanspreker* slechts één overgebleven, namelijk: uitnodigen en in het bijzonder: familie en vrienden van een overledene ter begrafenis uitnodigen. Dat deed de *aanspreker* vroeger altijd persoonlijk, maar dat gebeurt thans alleen nog ten platte-lande. Een *aanspreker* is nu iemand die een begrafenis verzorgt. Men noemde zo iemand ook een *bidder,* afgeleid van *bidden:* verzoeken (*bidden* en smeken), *groef-bidder* of *lijkbidder.* Ook woorden als *nodiger* en *leed-aanzegger* kwamen voor. De laatste benaming schijnt nog in Friesland gebruikelijk te zijn.

Aanstalten Wij hebben hier te maken met een woord dat pas in de 19e eeuw in het Nederlands is overgenomen uit het Duits. In die taal luidt het *Anstalt* en het behoort bij het werkwoord *anstellen:* inrichten, gereedmaken. *Anstalt* is dus: voorbereiding, inrichting en dan ook: gebouw waarin een inrichting is gevestigd. Zo kent men *Irrenanstalt:* krankzinnigengesticht.
Er is een verschil tussen *aanstalten* en *toebereidselen:* de laatste kàn men in het geheim maken, de eerste niet. Bovendien worden *toebereidselen* langer van te voren gemaakt; *aanstalten* gaan onmiddellijk aan de handeling vooraf. Wie *aanstalten* maakt om te vertrekken, staat van zijn stoel op, neemt afscheid en begeeft zich naar de deur. Wie *toebereidselen* maakt, pakt zijn koffer, wisselt geld enz.

Aartsbisdom Dit woord heeft een voorvoegsel en een achtervoegsel waartussen het hoofdwoord *bis* enigszins in de knel is geraakt. *Bis* is namelijk een samentrekking, een verkorting van *bisschop.* Het voorvoegsel *aarts-* is van Griekse oorsprong en luidde in die taal *archi:* eerste, voornaamste. Het was aenvankelijk vooral in kerktaal gebruikelijk: *aarts*engel, *aarts*vader, *aarts*bisschop. Later, misschien via *aarts*ketter, bezigde men het ook voor persoonsnamen om aan te duiden dat iemand een slechte hoedanigheid in de hoogste mate bezit. Zo ontstonden *aarts*deugniet, *aarts*boosdoener en vele andere. De oudste betekenis van *-dom,* dat verwant is met het werkwoord *doen,* is: toestand, staat. Zo zijn adel*dom,* maag*dom* en ouder*dom* gevormd. Ook vormt het woorden die een gebied aanduiden. Daartoe behoren behalve bis*dom* ook hertog*dom* en vorsten*dom.*

Aarzelen Evenals in de mensenwereld is er in de wereld der woorden stijging en daling. Sommige woorden klim-

men in aanzien; andere, die van deftige geboorte waren, raken aan lager wal. *Aarzelen* is een voorbeeld van het eerste. Vroeger betekende het: achteruitgaan en het hangt dan ook samen met *aars:* achterste. Allerlei werkwoorden op -elen en -eren, zoals huppelen, kibbelen, stotteren, enz. betekenen: herhaaldelijk iets doen. Dus is *aarzelen:* herhaaldelijk met het achterste draaiend achteruitgaan. En drukt dit niet op onnavolgbare wijze de onzekerheid uit, het niet weten 'zal ik weggaan of blijven'? Op het ogenblik is de gedachte aan het woord *aars* totaal verloren gegaan en in de deftigste gezelschappen kunt u zeggen dat u *aarzelt.*

Abortus Van een Latijns werkwoord *oriri:* opkomen, zichtbaar worden, ontstaan, geboren worden, is het zelfstandige naamwoord *ortus* afgeleid in de betekenis: de opkomst (van de zon), het ontstaan, de geboorte. Het tegengestelde van *ortus* is *abortus,* dus: de verdwijning, het vergaan en in het bijzonder: de ontijdige bevalling, de miskraam. Wanneer men thans spreekt en schrijft over *abortus* bedoelt men wat in het Latijn volledig heet: abortus lege artis provocatus: de abortus die volgens het voorschrift van de wetenschap (letterlijk volgens de wet van de kunst) wordt tevoorschijn geroepen, eigenlijk: uitgedaagd. Dit is dus de *abortus* die, uitgevoerd door een arts, de zwangerschap afbreekt. Men zegt vaak: *onderbreekt* in plaats van *afbreekt,* maar dat is fout, want *onderbreken* is: *tijdelijk* doen ophouden.

Abracadabra Wij gebruiken dit woord in de betekenis van: onbegrijpelijke taal. Maar eigenlijk is het een Arabisch toverformulier dat er zó uitzag:

a b r a c a d a b r a
a b r a c a d a b r
a b r a c a d a b
a b r a c a d a
a b r a c a d
a b r a c a
a b r a c
a b r a
a b r
a b
a

Dit fraais schreef men op een stuk perkament en hing dat om de hals van een koortslijder of men bond het op een gewond lichaamsdeel. Zoals iedere regel van het formulier een letter minder telt dan de vorige, zo neemt de koorts dagelijks af. Want *abracadabra* betekent in het Aramees: het is genezen of: vlucht als deze woorden.

Abuis Het Latijnse woord *usus* betekent: gebruik. *Abusus* is: het verbruik, het opmaken, maar ook: het misbruik, de dwaling. Ook in de zin van: verkeerde bejegening komt het voor en daaruit vloeit weer die van: fopperij, bedrog, voort. In die zin gebruikte men in het Oudfrans het woord abus, in het Middelnederlands abuus. Thans is dwaling de gewone betekenis. Men zegt: bij *abuis, abuis* hebben en iets *abuis* hebben. Vroeger bestond ook het werkwoord *abuizen* voor: zich vergissen, maar dat wordt thans niet meer gebruikt.

Academie Behalve goden en mensen kenden de oude Grieken ook heroën, kinderen van goden wier grote daden tot zegen van het mensdom hadden gestrekt. Een hunner was Academos, aan wie bij Athene een park was gewijd, dat door Cimon zeer is verfraaid. Daar plachten Plato en zijn opvolgers te doceren en vandaar dat het woord *academie* thans betekent: vereniging die

wetenschap of kunst beoefent en ook: de plaats waar deze vereniging werkzaam is. In het Nederlands, het Duits en de Scandinavische talen betekent *academie* eensdeels ongeveer hetzelfde als universiteit, maar anderdeels ook: instelling van onderwijs ter opleiding in één bepaald vaak. Men kent de Militaire Academie, de Academie van Beeldende Kunsten, de Vrije Academie enz.

Achteloos Er is een telwoord *acht* en een zelfstandig naamwoord *acht*. Dat laatste betekent: opmerkzaamheid, overleg en komt nog voor in de zegswijze *in acht nemen,* in het Groningse spreekwoord '*acht* is meer als doezend': op z'n zaken letten is meer waard dan duizend gulden en in het bevel: Geeft *acht!* Hierbij behoort natuurlijk het werkwoord *achten:* op iets letten, zich ergens om bekommeren en vandaar: denken, menen. Men zegt: ik *acht* deze maatregel absoluut noodzakelijk, ik *acht* hem schuldig. Het voltooide deelwoord luidt *geacht* en is een beleefdheidsvorm. Men schrijft: zeer g*eachte* heer. Wie op zijn zaken geen *acht* slaat is *achteloos,* onoplettend, onverschillig. Ook in *onachtzaam* wordt dit uitgedrukt, maar in minder sterke mate.

Acrobaat Het Griekse woord *akros* betekent: spits, zowel letterlijk als figuurlijk, dus uìtstekend (boven iets anders) en uitstékend (voortreffelijk). *Akropolis* is dus: het hoogste gedeelte van de stad (Athene). Het werkwoord *akrobatein* is: op de tenen lopen en een *acrobaat* is iemand die op de tenen loopt, een koorddanser. Het begrip is later wat uitgebreid, want wij verstaan onder een *acrobaat:* iemand die kunsten maakt welke berusten op de lenigheid van het lichaam. Men spreekt ook wel van *jongleur:* iemand die ballen opwerpt en vangt en van *equilibrist:* evenwichtskunstenaar. Een ander

woord met *akros* is *akro-stichon. Stichos* is Grieks voor: vers en een *akro-stichon* is een gedicht waarin de beginletters van elke regel of van elke strofe een naam vormen. Het bekende voorbeeld is het Wilhelmus.

Adellijk *Adellijk* betekent natuurlijk: tot de adelstand behorend, handelend zoals het een edelman betaamt. Maar men bezigt het woord ook voor wildbraad dat iets te lang bewaard is en dat op het punt staat tot bederf over te gaan. In deze betekenis komt het woord pas in de 18de eeuw voor. In een geschrift van 1780 leest men: 'Men verkiest in het Wild een Reuktjen om dat het adelijk is, schoon het een beginnend bederf aanduidt.' De verklaring van dit gebruik van het woord *adellijk* is dat men de begrippen *adel* en *ouderdom* vereenzelvigt. Bovendien werd wildbraad altijd gehouden voor een gerecht dat aan de hogere standen voorbehouden bleef. Vroeger zei men ook wel: die patrijs is van adel of: die patrijs is jonkerachtig. Het Engels kent: high, het Frans: avancé.

Advocaat 'Een advocaat in de dop', schreef een scholier in zijn proefwerk, 'is iemand die later een goede advocaat zal worden, want goede advocaat maakt men van eieren'. Tegen deze verklaring is natuurlijk wel iets in te brengen, maar in één opzicht heeft onze scholier gelijk: hij legt verband tussen de rechtsgeleerde en het mengsel van brandewijn, eieren, suiker en notemuskaat. *Advocaat,* uit het Latijnse advocatus, betekent letterlijk: bijgeroepene en in het bijzonder degene die tijdens de Romeinse Republiek door een gedaagde te hulp geroepen werd om hem voor het gerecht bij te staan. Vrijwel dezelfde betekenis heeft het woord nu nog. De bijstand wordt veelal verleend door het houden van een pleidooi. Daarvoor moet de advocaat goed bij stem zijn en als een uitnemend smeersel voor de keel beschouwde

men (en beschouwt men wellicht nog) de bovengenoemde drank, die daaraan de naam advocatenborrel, kortweg advocaat(je) ontleende.

Afbouwen Het Nederlandse werkwoord *afbouwen* betekent: de bouw van het een of ander voltooien, ten einde brengen. Maar in de laatste tijd wordt *afbouwen* ook in een andere betekenis gebruikt. Een onzer Kamerleden heeft kort geleden in de Kamer betoogd dat het beter zou zijn geweest de Starfighter niet te vervangen, de luchtmacht *af* te *bouwen* en die taak over te laten aan grotere bondgenoten. Kennelijk bedoelde deze spreker dat wij moesten ophouden een luchtmacht in stand te houden, dat wij onze luchtmacht moesten afschaffen. Hij gebruikte daarvoor een verwerpelijk germanisme. Het Duitse werkwoord *abbauen* betekent namelijk: de exploitatie beëindigen. Den Markt *abbauen* is: de markt afbreken. Maar zo kan het Nederlandse *afbouwen* nooit worden gebruikt.

Afgemat *Afgemat* betekent: heel erg vermoeid maar nog niet uitgeput. Het woord is natuurlijk het voltooide deelwoord van het werkwoord *afmatten:* door zware inspanning moe en *mat* maken en van: *zich afmatten,* zich uitputten. Het woord *mat* waarvan het werkwoord is afgeleid, is de term van het schaakspel. Het luidt eigenlijk: *schaakmat* en dit betekent: de koning (de sjah) is dood. In het Frans luidt de term: échec et *mat* en het Nederlands heeft beide woorden overgenomen. Echec betekent: mislukking en *mat* gebruiken wij voor: krachteloos en ook voor: klankloos, bijvoorbeeld in: een *matte* toon of stem. Misschien is dit hetzelfde woord als in *matglas,* waarin *mat* betekent: dof, niet glimmend, ondoorzichtig.

Afgezaagd Van oudsher heeft men het werkwoord *zagen* niet slechts gebruikt in de letterlijke betekenis: door

middel van een zaag een stuk hout in tweeën delen, maar ook in de figuurlijke: slecht op de viool spelen. Een muziekstuk noemde men *afgezaagd,* wanneer het op eentonige wijze–en dus vervelend–ten gehore gebracht werd. Zo zei men vroeger ook: een lied *opzagen* in de zin van: het eentonig op de viool spelen of vervelend opdreunen. Het woord *afgezaagd* wordt thans alleen nog gebezigd in de betekenis: zo dikwijls behandeld, te berde gebracht en besproken, dat het nieuwtje er allang af is. Men gebruikt het dus voor: overbekend, oudbakken. Een jonge zegswijze is: mijn examinator heeft mij *doorgezaagd,* in de zin van: hij heeft mij voortdurend over hetzelfde onderwerp vragen gesteld.

Afgunst In het Middelnederlands bestond een werkwoord *onnen* en een samenstelling daarvan: *jonnen,* die allebei betekenden: *gunnen.* Het daarbij behorende zelfstandige naamwoord luidt: *gunst* en daarvan is weer een samenstelling: *afgunst.* De betekenis is: het gevoel van leed of spijt over het goede dat een ander geniet of dat hij kans heeft te verkrijgen en dat men hem niet gunt zonder het nog juist voor zichzelf te begeren.

Het eigenaardige van het woord is gelegen in het voorvoegsel *af.* Dit heeft namelijk altijd een betekenis die weergegeven kan worden door: *weg van.* Alleen in *afgunst* en in *afgod* betekent het: *verkeerd, on-. Afgunst* is ongunst en een afgod is een on-god, een verkeerde, valse god.

Aftakelen Het Nederlands kent drie samenstellingen met *takelen:* toetakelen, onttakelen en aftakelen. Alleen letterlijk wordt het tweede gebruikt. Toetakelen wordt gezegd van iemand die zich op smakeloze wijze 'optuigt' en *aftakelen,* letterlijk: een schip van zijn takelage ontdoen, wordt meestal gebezigd voor: achteruitgaan zowel in lichaamskrachten als in geestvermogens,

ten gevolge van ziekte of ouderdom. Vroeger gebruikte men het woord ook voor: zich bekrimpen, matiger en eenvoudiger gaan leven.

Het woord *takel,* dat het grondwoord van deze samenstellingen is, is verwant met *tak* en met een oud werkwoord dat *trekken, grijpen* betekende en dat nog voortleeft in het Engelse *to take.*

Aftands Vroeger bestond een woord *aftandig,* dat betekende: van de tanden af, van de tanden beroofd, tandeloos door ouderdom. Het woord is geheel in onbruik geraakt en vervangen door *aftands,* dat óók betekende: van de tanden af, maar in de zin: van het tanden *krijgen* af. Men zeide het oorspronkelijk van paarden aan wier gebit men de leeftijd niet meer kon bepalen. Is een paard omstreeks zeven jaar oud, dan is aan de vorm der tanden en kiezen de leeftijd niet meer vast te stellen. Het paard is dan *aftands.* Men denke ook aan het gezegde: een gegeven paard mag je niet in de bek zien. Meer en meer is *aftands* gaan betekenen: oud, verouderd, uit de mode, aan de sukkel.

Ajakkes De mensen hebben kennelijk steeds behoefte aan krachttermen, aan woorden waardoor zij aan sterke gevoelens uiting kunnen geven. Wij spreken dan van vloeken, dat eigenlijk: jammeren betekent. Maar omdat vloeken onbehoorlijk is en wij toch lucht willen geven aan het gevoel van schrik, pijn, weerzin, woede dat ons bevangt, worden de vloeken verbasterd. Zo gebruikte men vroeger het woord Gans voor Gods: Gans doot, Gans lijden is eigenlijk: bij de dood, bij het lijden van God (Christus). Zulk een basterdvloek is ook: *ajakkes,* waarmee men zijn afkeer wil uitdrukken. In de vorm *ajasses* is de afkomst: ah, Jezus al duidelijker zichtbaar. Juist daarom is de vorm *ajasses* tot *ajakkes* vervormd. Er is een zinloos woord ontstaan, dat niet

meer als vloek kan worden veroordeeld, maar waarvan de gevoelswaarde is gebleven.

Akkermaalshout Het is wel duidelijk dat deze samenstelling uit drie delen bestaat: *akker, maal* en *hout*. Het eerste en het derde deel leveren geen moeilijkheden op: een akker is een stuk bouwland en hout betekent hier struikgewas. Het woord *maal* is bekend uit andere samenstellingen als *etmaal, maaltijd* en *allemaal*. De grondbetekenis van dit woord *maal* is: tijd, tijd*stip* (teken dat de tijd aanduidt) en vandaar: teken, vlek. Het Engelse *mole* betekent moedervlek. In het algemeen wordt *maal* dus gebruikt voor merkteken en meer in het bijzonder bezigt men het voor: *grens*teken. In de Saksische delen van ons land gaf kreupelhout de grens aan tussen de akkers der dorpsbewoners. Dit was dus 'akker-grensteken-hout' of akkermaalshout.

Album Het Latijnse bijvoeglijke naamwoord *albus* betekent: wit. De onzijdige vorm *album* is: het witte. In het oude Rome duidde men met de naam *album* de witgepleisterde muurvlakken aan waarop gerechtelijke beschikkingen werden afgekondigd. Later bezigde men het woord ook voor naamlijsten en andere witte vlakken, waarop men kon schrijven. Pas in de 17e eeuw wordt het woord *album,* eerst in Duitsland, dan in Frankrijk en elders gebruikt voor een boek bestaande uit vellen wit papier, waarin men foto's, postzegels, prentbriefkaarten, handtekeningen enz. verzamelt. Dames zullen zich het poëzie-*album* harer jeugd herinneren.

Allegaartje Het bijwoord *allegaar,* samengetrokken uit *allegader* drukt het begrip *alles tezamen* uit. In het enkelvoud betekent het woord dus: *allemaal,* in het meervoud: *alle personen.* Men hoort nog wel eens: ik kan dat *allegaar* niet onthouden en Krelis Louwen zegt

in Langendijks gelijknamige toneelstuk: 'ik wil wel keuning zijn en je *allegaar* regeren'. Ons klinkt dat gebruik wat boers in de oren. Van *allegaar* is het zelfstandige naamwoord *allegaartje* gevormd dat vroeger betekende: een spel, zang of dans waaraan een heel gezelschap deelnam, maar dat nu gebruikt wordt voor een wat eigenaardige samenvoeging van niet bij elkaar passende personen of zaken. Men kan zeggen van een maaltijd uit kliekjes samengesteld: we eten vandaag een *allegaartje* maar kan ook een kabinet een *allegaartje* noemen als het is gevormd uit ministers die geen team vormen en die weinig betekenen.

Almanak Een *almanak* is een kalender, meestal opgenomen in een jaarboekje dat ook andere gegevens bevat. Bekend is de Enkhuizer *Almanak*. Het woord is bekend in alle Westeuropese talen en ook daarbuiten. Het is, zoals vele woorden die met rekenen te maken hebben, door de Arabieren naar Europa gekomen, maar Arabisch is het woord oorspronkelijk niet. In een geschrift van zekere Porphyrius, dat wordt aangehaald door de in de 4e eeuw levende Eusebius, wordt het woord *almenichiaka* gebruikt als de naam van Egyptische kalenders. Men neemt aan dat het van Koptische oorsprong is, maar is er nog niet in geslaagd vast te stellen hoe het is samengesteld. Ook is wel gedacht aan samenhang met het Hebreeuwse werkwoord *manah*, delen, scheiden, tellen, maar ook dat is onzeker.

Ambacht In zijn boek over de oorlog in Frankrijk schrijft Caesar over de Gallische groten dat zij 'circum se *ambactos* cliëntesque habent', dat wil zeggen dat zij horigen en vazallen om zich heen hebben. In deze betekenis komt het woord *ambacht* nog in het Middelnederlands voor. De duivels worden bijvoorbeeld *ambachten der Hel* genoemd. Nu verstaan wij onder *ambacht* niet

meer: hij die een dienst verricht, een dienaar, maar: de dienst, het beroep, handwerk, bedrijf zelf.
Het woord bestaat uit twee delen: het voorzetsel *amb,* dat: om betekent en dat ook voorkomt in ambitie en ambulant en het woorddeel *acht* dat verwant is met het Latijnse *agere:* leiden. Een *ambactus* was dus vroeger iemand die zich om zijn heer bewoog, hem volgde.

Amechtig 'Toen hij de piano naar de derde verdieping had gehesen, zeeg hij *amechtig* in een luie stoel neer'. In deze betekenis plegen wij het woord te gebruiken en wie er wel eens over heeft nagedacht, is waarschijnlijk tot de conclusie gekomen dat het samenhangt met het woord adem, samengetrokken tot aam. Het tweede deel is voor onze landgenoten uit Gelderland en Overijsel duidelijk. Daar kent men nog *hechten* in de zin van hijgen. Amechtig zou dus betekenen: ademloos, naar adem snakkend en zo gebruikt men het ook.
Het spijt mij wel, maar het is niet waar. In vroeger tijd kende men behalve *amechtig* ook amachtig en nu komt de aap uit de mouw: het voorvoegsel a- betekent: niet, of on-. Het is bekend uit amoreel: zonder moraal; uit a-religieus, on-godsdienstig. En amechtig betekent dus doodgewoon: machteloos. Aam- in *aamborstig* daarentegen is onder invloed van adem vervormd uit eng.

Anekdote De letterlijke betekenis van het Griekse meervoud *an-ek-dota* is: niet-uitgegeven (geschriften). Men bedoelde er mee: voor het eerst uitgegeven schrifturen die kleine historische bijzonderheden over vermaarde personen bekend maakten. In het Latijn noemde men ze inedita. Thans verstaan wij onder het woord *anekdote:* een gedenkwaardigheid, een historische trek, een levensbijzonderheid, een kort en geestig verteld voorval en vooral een zodanig dat men voor waar gebeurd laat doorgaan. De betekenis van het woord *anekdote* is al

geruime tijd niet ver meer verwijderd van die van het woord *mop*. In de Camera spreekt Hildebrand over 'een splinternieuwe *anecdote* van drie Leidenaars, waar hij met zijn gehele familie tot schreiens toe om gelachen had'. Het is duidelijk dat hier van een mop sprake is.

Ansicht Helaas is het Duitse woord *ansicht*, dat eigenlijk betekent: het zien, het aanzien, de afbeelding, in het Nederlands overgenomen, terwijl wij voor het begrip dat het in onze taal uitdrukt, een goed Nederlands woord hebben, namelijk: *prentkaart* of *prentbriefkaart*. *Ansicht* is weer een verkorting van *ansichtskarte* of *ansichtspostkarte*, vandaar dat wij ook het volkomen overbodige *ansichtkaart* gebruiken. Er is terecht herhaaldelijk tegen deze klakkeloos overgenomen woorden bezwaar gemaakt, maar ze zijn desondanks ingeburgerd en worden al op z'n Nederlands uitgesproken. Velen voelen *ansicht* dan ook helemaal niet als een vreemd woord. Nog erger maken zij het die *ansicht* vertalen met *aangezicht*, een woord dat in het Nederlands alléén *gelaat* betekent en nooit prentbriefkaart.

Apotheek Het Griekse werkwoord apotithèmi betekent: wegzetten. Het zelfstandig naamwoord *apothèkè* is dus: het weggezette en vandaar: de bergplaats, de bewaarplaats, de zolder, de kelder, het magazijn. In het Italiaans en het Frans heeft het woord de a verloren en de p is tot b geworden; vandaar de woorden *bottega* en *boutique*. Aanvankelijk had *apotheek* dus een veel ruimere betekenis dan thans. In een *apotheek* kon men koren, wijn, specerijen, verfwaren, eetwaren, confituren en wat niet al opslaan en verkopen. Een *apotheek* was dus meer een drogisterij. Thans is het een zaak waar geneesmiddelen worden bereid en verkocht.

Schertsend noemt men fruitzaken en haringstalletjes wel: De gezonde *apotheek*, d.w.z. de zaken waar ge-

zondmakende zaken voor gezonden te koop zijn.

Arbeid Van oudsher heeft het woord *arbeid* twee betekenissen gehad. Men verstond er vroeger vooral onder: de pijn, de kwelling die iemand werd aangedaan, de nood waarin hij verkeerde. In het bijzonder werd *arbeid* gebezigd voor: barensnood en in het Middelnederlands kwam het dikwijls voor in combinatie met woorden als: rouw, pijn, leed. Het is vooral aan Luther te danken dat de tweede ook reeds bestaande betekenis: de krachtsinspanning die men aanwendt om een doel te bereiken, meer op de voorgrond is gekomen.
Misschien is *arbeid* verwant met het Duitse *Erbe,* Grieks *orphanos:* wees en is de oudste betekenis van het werkwoord *arbeiden:* ik ben een wees en moet dus hard werken.

Armoede Dat *armoede* is afgeleid van arm: weinig bezittend, behoeftig, is duidelijk. Maar het woord heeft een paar eigenaardige bijbetekenissen. Daar is in de eerste plaats het verkleinwoord *armoedje,* dat niet betekent: gebrek, maar: klein bezit. Men zegt: van zijn *armoedje* geeft hij toch nog aan anderen. Dan is er de betekenis: narigheid, in zinnen als: nadat het kind een tijd had liggen huilen, is het eindelijk van *armoe* in slaap gevallen of: de kachel wou niet branden, dus zijn wij van *armoe* maar naar bed gegaan. Zo verteert men zijn geld in *armoe,* wanneer men in een hôtel logerend, elke dag regen heeft. Men heeft wel eens de onderstelling geopperd dat *in armoe* eigenlijk is: in arren moede: spijtig, geërgerd, verontwaardigd.

Armoedzaaier Een vreemd woord! Een *armoedzaaier* is immers niet iemand die armoede om zich heen zaait, maar iemand die armoede lijdt, die altijd geldgebrek heeft. In het bijzonder bezigt men het woord voor hem die ondanks een laag inkomen toch altijd netjes voor

den dag moet komen. Voor de verklaring helpen ons het Fries en verscheidene dialecten. Het Fries kent: earmoedsaeyer voor: ruziestoker en oostelijke dialecten bevestigen deze betekenis. Wij moeten uitgaan van de grondbetekenis *narigheid, ellende,* waaruit zowel het begrip *armoede* als het begrip *ruzie* is voortgekomen. De oorspronkelijke betekenis vindt men nog terug in zinnen als: toen het maar bleef regenen, zijn we eindelijk van armoe maar naar huis gegaan, of: z'n geld in armoe verteren. Toen het woord werd overgenomen in de algemene spreektaal werd de gewone betekenis van *armoede* ingevoerd in plaats van de dialectische, dus: gebrek in plaats van: ruzie.

Armzalig Woorden als *armzalig* en *rampzalig* maken wel een wat vreemde indruk. Bij het eerste zou men nog kunnen denken aan: zalig zijn de armen van geest, maar wat moeten we dan met het tweede aan? Wanneer een ramp geschiedt, pleegt men zich toch niet zalig te gevoelen. Wij zullen bij de verklaring van beide woorden moeten uitgaan van een samenvoeging: twee woorden, die ongeveer hetzelfde betekenden, groeiden als het ware aaneen. Die woorden waren dan: *rampelijk* en *onzalig,* waaruit *rampzalig* en *armelijk* en *onzalig,* waaruit *armzalig* is ontstaan. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook andere verklaringen beproefd zijn.

In arren moede Er bestond vroeger een woord *erre,* dat geheel uit onze taal verdwenen is, behalve in de vorm arre, die alléén nog in bovengenoemde uitdrukking voorkomt. *Erre* betekende: verdwaald. Het Duitse irre: het spoor bijster, verdoold en sich irren: zich vergissen, zijn er duidelijk mee verwant. Uit deze grondbetekenis ontstond die van: in de war, buiten zichzelf, verbolgen, gramstorig. Zo kon men spreken van: *arre* woorden, *arre* drift. Het woord *moed* in de uitdrukking *in arren*

moede betekent: gemoed, stemming. Maar voor ons taalgevoel is in arren moede toch niet precies hetzelfde als: in toornige stemming. Veeleer drukt het uit: verbolgen tengevolge van een bittere teleurstelling, spijtig.

Arreslee Men zegt gewoonlijk kortweg: *ar,* maar waar dat woord vandaan komt, weten verreweg de meeste mensen niet. Het heeft namelijk in de uitspraak zijn kop verloren. Oorspronkelijk luidde het: nar, in de bekende zin van: zot, dwaas. Zegt men nu 'een nar' dan wordt dat precies zo uitgesproken als wanneer men zegt: 'een ar'. Een *arreslee* is dus eigenlijk een narrenslee en hij werd zo genoemd naar de pluimen op de kop van het paard en naar de rinkelbelletjes aan hoofdstel en leidsels.

Het komt vaker voor dat een woord op dezelfde wijze zijn beginletter verliest. Het Duitse woord Natter bewijst dat een *adder* vroeger nadder heette. Zo is *aak:* platboomde vissersschuit uit naak ontstaan en *okkernoot* uit nokkernoot, waarvan het eerste deel ook al noot betekent.

B

Baanbrekend Wie *baanbrekend* werk verricht, opent nieuwe vergezichten, baant nieuwe wegen, is oorspronkelijk. We hebben te maken met een woord dat vroeger als een germanisme werd beschouwd en dat ook eigenlijk is. Want eine Bahn brechen durch Felder und Wälder, zoals men in het Duits kan zeggen, kan bezwaarlijk worden weergegeven door: een baan breken. Het woord *baan* immers betekent in het Nederlands niet: natuurlijk pad, maar: aangelegde, vlakke weg. Wij spreken van *ijsbaan, spoorbaan, wielerbaan, lijnbaan* en van de *baan* door een kogel of hemellichaam beschreven. Bovendien kan een baan niet worden *gebroken.* Maar het woord *baanbrekend* is zo ingeburgerd, dat er thans geen bedenkingen meer tegen gemaakt behoeven te worden. Het begrip dat het uitdrukt, kan ook bezwaarlijk door één Nederlands woord worden weergegeven.

Baarlijk Het woord *baarlijk* komt thans alleen nog voor in de verbinding: de *baarlijke* duivel, de duivel die zich

zonder enige vermomming, in al zijn verschrikkelijkheid vertoont.

Het woord is afgeleid van *baar:* bloot, naakt, open, dat hetzelfde is als *bar:* erg. *Baar* komt alleen nog voor in enige vaste verbindingen, zoals: *baar geld* en *bare* (of *baarlijke*) onzin. De vorm *bar* vindt men nog in *barrevoets:* op blote voeten lopend. Vroeger werd het woord *baarlijk* ook in andere verbindingen gebruikt. Men sprak van de *baarlijke* dood, van *baarlijke* wolven en zelfs van een *baarlijk* tiran.

Bagatel Net als bij hotel en motel ligt bij *bagatel* het accent op de laatste lettergreep. Dat verraadt de uitheemse afkomst. Het Italiaans heeft *bagatella:* kleinigheid, nietigheid. Vroeger bracht men dit woord in verband met *bagage,* een afleiding van laat-Latijn *baga:* pak, zak. *Bagatella* zou dan eigenlijk betekenen: pakje. De latere opvatting is dat deze verklaring moet worden afgewezen en dat het Italiaanse *bagatella* samenhangt met het Latijnse woord *baca,* Italiaans *bacca* dat: bes, druif betekent. Daarbij past de betekenis van *bagatel* beter. Wij verstaan er immers onder: ding van geen betekenis, armzaligheid en ook: geldsom van geringe waarde. Men ziet soms dat erfgenamen ruzie met elkaar maken om een *bagatel,* een som van niets.

Bakermat Een *bakermat* is eigenlijk een langwerpige lage mand, ook wel een houten bak, die voor het haardvuur stond en tot zitplaats diende voor de baker, wanneer zij het kind, dat aan haar was toevertrouwd, op haar schoot verzorgde. Een *bakermat* diende ook voor ziekenvervoer, het was dus een voorloper van de brancard. In zijn toneelstuk 'Krelis Louwen' laat Langendijk de dronken boer in een *bakermat* naar de buitenplaats vervoeren, waar hij als koning zal worden gehuldigd.

Bakermat gaat dan ook betekenen: de plaats waar men

gebakerd is, geboorteplaats en wordt ook gebruikt voor: de plaats waar een nieuwe gedachte zich het eerst heeft geopenbaard. Men noemt Engeland wel de *bakermat* der industrie.

Bakken Vroeger behoorde *bakken* tot de sterke werkwoorden: de verleden tijd luidde *biek*, het verleden deelwoord *gebakken*. Nu is de verleden tijd *bakte*, maar het deelwoord is *gebakken* gebleven, behalve in één bijzondere betekenis. Wanneer men namelijk het werkwoord *bakken* gebruikt in de betekenis: zakken voor een examen, is het verleden deelwoord opeens *gebakt*. Men zegt immers: hij is nu al tweemaal voor zijn kandidaatsexamen *gebakt* en nooit *gebakken*. Dat men *bakken* gebruikt in de betekenis *zakken* vindt naar alle waarschijnlijkheid zijn oorzaak in de neiging tot rijmen. Daarbij komt dat men zegt: zakken als een baksteen (een *gebakken* steen). Op dezelfde manier is het werkwoord *ketteren:* razen, tieren, ontstaan uit: vloeken als een ketter.

Bakkes *Bakkes* is een van de vele benamingen van: gezicht. Het woord is al heel oud en werd vroeger ook: bakkis en bakkus geschreven. Het is ontstaan uit bakhuis. In het Westfries kent men nog de naam backes voor: huisje op een boerenerf waarin een daglonersgezin woont, eigenlijk: huisje waarin men bakt. Het woord waarover hier gesproken wordt, is een schertsende samenstelling, die onder invloed van het zoëven genoemde bakhuis is ontstaan. Het woord *bak* kennen wij nog in: kinnebak en in Duits: Backe, dat wang betekent. Het is verwant met een Griekse werkwoordsvorm (e) fagon: ik at. Wij kennen ook, mombakkes voor: nagemaakt gezicht waarmee men zich vermomt.

Baldadig Er zijn in het Nederlands drie woorden die duidelijk bij elkaar horen: *baldadig, balorig* en *balsturig*. In

alle drie betekent bal: slecht. Een baldadige jongen verricht dus slechte daden, in het bijzonder straatschenderijen. Balorig luidde vroeger: balhorig, doof. Nu verstaan wij er onder: iemand die niet horen wil, die tegen de keer in is, uit z'n humeur. Balsturig is nu ook wel duidelijk. Men zei het voorheen van schepen; in het Westfries wordt het gebruikt van moeilijk te regeren paarden. En in die zin van wederspannig bezigen wij het ook van mensen.

Wie aan dit drietal het woord ballast zou toevoegen, zou een fout maken. Ballast komt van bar-last: bare, blote last, waardeloze last. Het woord bar komt in deze betekenis ook voor in: barrevoets, blootsvoets.

Balen Ergens van *balen* is een hoogst moderne zegswijze voor: ergens schoon genoeg van hebben, ergens z'n bekomst van hebben. Voor de verklaring moet worden uitgegaan van de nog niet bevredigend verklaarde uitdrukking: ergens *tabak* van hebben die hetzelfde betekent. Ter versterking daarvan ging men zeggen: ergens *balen* tabak van hebben. Een *baal,* uit Frans *balle,* is een dichtgenaaid pak van de een of andere handelswaar en de zegswijze drukt dus uit dat men van iets bepaalds volstrekt niets meer wil weten. De tabak was in de uitdrukking onbelangrijk en werd dus weggelaten. Men zei: ergens *balen* van hebben. En toen is van het meervoud *balen* een werkwoord *balen* gemaakt dat gewoon vervoegd wordt: ik *baal* ervan, we *baalden* er allemaal van, enz.

Banaal *Banaal* is een Frans woord dat in het Nederlands is overgenomen en op Nederlandse wijze wordt uitgesproken. Het Franse *banal* is afgeleid van het zelfstandige naamwoord *ban* dat in allerlei Europese talen voorkomt in de betekenissen: plechtige afkondiging (de *ban* openen en sluiten), rechtsgeding, straf (en speciaal:

de straf der verbanning). Ook in de betekenis: rechtsgebied komt *ban* voor. Vandaar dat het bijvoeglijk naamwoord *banal* ging betekenen: wat door alle bewoners van een bepaald gebied wordt gebruikt. Het Frans kent bijvoorbeeld: moulin banal en: four (oven) banal. En zo ontstaan de betekenissen: gewoon, alledaags, huisbakken, ordinair, triviaal, die het woord thans heeft.

Bang *Bang* is een wat wonderlijk woord. Het is verwant met angst en met eng. Maar waar komt die b dan vandaan? Wij moeten uitgaan van een woord ang dat in het Middelnederlands voorkwam, in de 17e eeuw nog zeer gewoon was, in de 18e eeuw nog wel gebruikelijk, maar dat nadien is verouderd. Oorspronkelijk was het een bijwoord en werd het in onpersoonlijke zegswijzen gebruikt. Men zeide: het werd hem *ange,* het doet hem *ange* voor: het kwelt hem, het benauwt hem. Voor dit bijwoord *ang* kwam veelvuldig het voorzetsel be- te staan en beide woorden zijn tot een geheel samengesmolten, zoals ook gebeurd is met woorden als: behalve, benevens, benoorden, binnen (samenhangend met in) en buiten (samenhangend met uit).

Barmhartig In het Middelnederlands bestond het woord *ontfarmhartig,* dat hoorde bij het werkwoord *ontfarmen.* Dit is ons werkwoord *ontfermen:* uit medelijden iemand voor gevaren beschermen. Het werkwoord is wel in de taal gebleven, maar *ontfarmhartig* is verdrongen door *barmhartig,* dat uit het Duits is overgenomen. In dit woord is de b de rest van een oud voorvoegsel. Zonder dit voorvoegsel luidt het woord dus: armhartig en daarin zitten de woorden *arm* en *hart.* Dit is een vertaling van het Latijnse *misericors,* waarin de woorden *miser:* ellendig, ongelukkig, arm en *cor:* hart schuil gaan. De betekenis is: medelijdend.

Bastaard Het oudfranse *bastard* is het eerst gebruikt met

betrekking tot Willem de Veroveraar, die een onechte zoon was van Robert II. Men kende ook de vorm fils de bast: bastaardzoon. Het woord bast is in verband gebracht met het Italiaanse basto dat: pakzadel betekent. Daarbij heeft men in herinnering gebracht dat de muildierdrijvers van Provence en Spanje in de herbergen om geld te sparen hun zadel wel als bed gebruikten. Uit de betekenis: pakzadel gebruikt als bed, zou zich die van: onwettig huwelijk hebben ontwikkeld. Terecht is daartegen het bezwaar ontwikkeld dat de oorspronkelijke betekenis van: vorstenkind dat niet bij de wettige vrouw is gewonnen, op deze wijze niet genoegzaam wordt verklaard.

Beamen *Be-amen* is natuurlijk: ergens amen op zeggen, met iets instemmen. Amen, het woord waarmee het gebed wordt besloten, is van Hebreeuwse herkomst. Het betekent: voorwaar, het is zo en werd als uitdrukking van bevestiging gebruikt aan het eind van brieven of boeken. Eigenlijk zou het werkwoord moeten luiden: *be-amen-en* en dat is dan ook de vorm die men in het Middelnederlands vindt. Ook komt amenen voor, waarvan de afgeleide vorm: amelen dialectisch nog gebruikt wordt in de zin van: lang uitweiden over iets dat van weinig betekenis is, kletsen.

Bedeesd In vroeger tijd kwam naast *bedeesd* ook de vorm *bedaasd* voor en die maakt het gemakkelijk in te zien dat *bedeesd* verwant is met *daas* en met het werkwoord *dazen,* twee woorden die weer familie zijn van *dwaas.* Dit stemt overeen met de oorspronkelijke betekenis van *bedeesd,* waaronder men vroeger namelijk verstond: verdwaasd, ontzet. Vondel zegt dat wie de beeltenis van Frederik Hendrik ziet, *bedeesd* zal sidderen. De vijand stond *bedeesd* betekende dan ook: de vijand stond verbijsterd. Later gebruikte men *bedeesd* ook voor *angstig*

en dan voor: *beschroomd, verlegen,* de huidige betekenis.

Het werkwoord *bedezen* zelf komt niet voor, evenmin als beschromen, beruchten, belusten enz., waarvan *beschroomd, berucht* en *belust* zijn afgeleid.

Bedlegerig *Bedlegerig* noemt men de vrouw of man die verplicht is geruime tijd het bed te houden door een langdurige ziekte, een chronische kwaal. Men kan bijvoorbeeld zeggen: Sinds zijn vrouw *bedlegerig* is, doet hij behalve zijn gewone werk ook nog het huishouden. Maar men zal het woord nimmer gebruiken als de vrouw een griepje heeft. Het woord *bedlegerig* is een afleiding van het niet meer bestaande zelfstandige naamwoord *bedleger:* het te bed liggen, maar ook: het ziekbed. Het is samengesteld uit *bed* en *leger;* het laatste woord is afgeleid van de stam van het werkwoord liggen. Men spreekt immers ook van het *leger* van een haas voor: de ligplaats.

Bedoen Er bestaat een gedachtenloos gebruikte zegswijze in het Nederlands, luidende: het is om je te *bedoen* van het lachen. Letterlijk betekent dit: het is om het in je broek te doen van het lachen. Er bestond namelijk vroeger een werkwoord *bedoen* dat een zeer algemene betekenis had, evenals dat met *doen* zelf het geval is. Het hoofdbegrip was: bedekken en in het Middelnederlands komt daarvan het deelwoord *bedaan* voor in de betekenis: bedekt. Van een vlinder wordt gezegd dat hij 'met vloghelen bedaen', met vleugels bedekt, van vleugels voorzien is. Het wederkerende werkwoord *zich bedoen* betekende: zich bevuilen.

Bedaan komt nog wel voor in de betekenis: ontsteld, in de war, vrouw Stotter was *bedaan* toen ze werd uitgenodigd op het salie-avondje van juffrouw Pieterse en voorts behoort natuurlijk tot de familie het woord

bedoening: gedoe, drukte.

Bedsermoen Het Latijnse werkwoord *serere* betekent: aaneenrijgen. Daarbij hoort *sermo:* gesprek. Zoals vele Latijnse woorden is ook dit via het Frans in het Nederlands overgenomen en wel in de vorm *sermoen.* Oorspronkelijk gebruikte men het in de algemene betekenis: wat iemand zegt, woorden, gepraat. Daarna kreeg het de meer beperkte betekenis van: predikatie in de godsdienstoefening, preek en dan weer speciaal: vermanende, berispende preek.

In *bedsermoen* is sprake van een berisping die in het (echtelijke) bed door de vrouw aan de man wordt gegeven. Men gebruikte vroeger ook wel de woorden *gordijnmis* en *gordijnpreek,* woorden die al in de 17e eeuw voorkwamen. Het Duits heeft *Gardinenpredigt,* het Engels *curtainlecture* voor ons *bedsermoen.*

Beduusd De betekenis van *beduusd* is: beteuterd, onthutst, verlegen, ontsteld. Natuurlijk is het een voltooid deelwoord van een werkwoord, dat is aan de vorm te zien. Dat werkwoord moet hebben geluid: beduizen, maar het is niet teruggevonden. Wel is bekend: beduizelen: duizelig maken. Daarvan luidt het voltooide deelwoord natuurlijk beduizeld. Dit schijnt met de nevenvorm beduzeld in Drente nog voor te komen.

De vorm *beduusd* heeft de eigenaardigheid van de uu. In zeer veel gevallen is deze door ui verdrongen. Door welke oorzaak hij in beduusd (en in ruzie) bewaard gebleven is, valt niet uit te maken. Dit is nl. niet hetzelfde geval als in woorden als: beduveld, gruzelementen enz., waarvan men aanneemt dat ze de u-klank hebben behouden doordat ze mondeling en niet schriftelijk en dan nog geëmotioneerd werden gebruikt.

Beetje Het woord *beetje* is een verkleinwoord van *beet* en beet hoort bij bijten zoals greep bij grijpen, leed bij

lijden enz. Een beetje is dus eigenlijk: een hap, een mondvol, een stukje. Vandaar de meer algemene betekenis: kleine hoeveelheid. Men zegt: van stukje tot beetje voor: achtereenvolgens (alle onderdelen van een zaak behandelen). Langzamerhand is *een beetje* geworden tot een bijwoord van graad in de zin van: een weinig, enigszins. In vroeger tijd gebruikte men ook *een beet* in deze zin. Bij Hooft lezen wij: vertoeft noch *een beet* voor: blijf nog even. *Niet een beet* had toen dezelfde betekenis als ons woord niemendal. Dialectisch komt dit nog wel voor.

Het Frans kent un morceau, afgeleid van mordre: bijten. Un morceau de musique is dan ook: een beetje muziek, een stukje muziek.

Heel jong is het gebruik van *beetje* als bijvoeglijk naamwoord, bijvoorbeeld in: een *beetje* verzamelaar heeft die zegels natuurlijk in zijn collectie voor: iemand die al een aardige verzameling heeft aangelegd.

Behelzen Het Middelnederlands kende: *helsen ende cussen* voor: omhelzen en zoenen. Natuurlijk zijn *helsen* en *omhelzen,* maar ook *behelzen,* afleidingen van *hals.* Uit het begrip om de hals vallen vloeit de betekenis *omvatten* voort. Vondel schrijft: 'God *behelst* de oneyndlijckheyd'. Uit het begrip omvatten ontstaat op zijn beurt dat van *bevatten* en daarmede komen wij tot de huidige betekenis. Men zegt dat een boek, een geschrift, een brief, een verklaring iets *behelst* en bedoelt dan dat dit de *inhoud* van het boek, het geschrift, de brief of de verklaring is.

Merkwaardig is dat van het zelfstandig naamwoord *hals* ook is afgeleid het werkwoord *halzen.* Daarvan is nog de samenstelling *onthalzen* in gebruik. Maar Middelnederlands *halsen* zonder *ont-* betekende op zichzelf ook reeds: onthoofden.

Behept Er wordt gevraagd of men moet schrijven: *behept,* dan wel *behebd,* meestal wordt *behebt* geschreven.
Persoonlijk geef ik de voorkeur aan het eerste en wel om twee redenen: behept is niet afgeleid van het werkwoord hebben en voorts: het woord is onverbuigbaar en zulke woorden pleegt men naar de uitspraak te spellen (buskruit bijv., ofschoon kruit hetzelfde woord is als kruid).
De afleiding van *behept* is nogal onzeker. Waarschijnlijk is het een mengvorm van *beheept:* gekweld door, waarvan de afkomst onbekend is, met *beheft* dat in de 17e eeuw voorkwam in de betekenis: vastgebonden en dat het deelwoord is van behechten: vasthechten, vastmaken. Behept met is: lijdend aan.

Bekaf In de zeventiende eeuw vindt men: een paard de bek afrijden, een uitdrukking die gebruikt wordt om aan te geven dat een paard zo wordt voortgejaagd dat het van het hijgen niet meer voortkan. Uit deze zegswijze is een latere ontstaan: een paard *bekaf* rijden. Ze lijkt heel veel op de oorspronkelijke, maar er is toch een wezenlijk verschil: er is een nieuw woord ontstaan uit twee losse woorden. *Bekaf* duidt aanvankelijk de toestand aan waarin een paard komt ten gevolge van overmatige vermoeidheid. Dan wordt de gedachte aan een paard geheel losgelaten en gaat men ook van mensen zeggen dat zij bekaf zijn, eerst nog doordat zij lang hard gelopen hebben, later in het algemeen doordat zij zich sterk hebben ingespannen, op welke wijze ook.

Beknopt In het Middelnederlands bestond een werkwoord dat *becnopen* luidde en dat betekende: dichtbinden, aanhechten, maar ook: aan zich verplichten. Figuurlijk werd *becnopen* gebruikt voor: verschillende voorwerpen in klein bestek met elkaar verenigen. Hooft schrijft: goedheid, wijsheid en macht waren hier in één

beknopt, dus: samengevoegd.

Beknopt is dus het voltooide deelwoord van een werkwoord, maar het is geheel tot een bijvoeglijk naamwoord geworden in de betekenis: een kleine omvang hebbend, maar wel de hoofdzaken bevattend en vandaar: in weinig woorden, kort samengevat, bondig. Dat *bondig* weer samenhangt met *binden* is duidelijk. Anderen leiden *beknopt* af van knop in de zin van: in een knop of knoop samengevat.

Bekomst Ergens zijn *bekomst* van hebben, is een vrij gewone zegswijze voor: ergens meer dan genoeg van hebben en speciaal: van iets onaangenaams. Wij hebben hier te maken met een ironisch gebruik van het woord *bekomst* dat hoort bij het werkwoord *bekomen* in de oude betekenis: bevallen, behagen. Eigenlijk is zijn *bekomst* van iets hebben dus: zoveel van iets hebben als men lust, als men prettig vindt. Het werkwoord *bekomen* wordt thans nog gebruikt voor: tot zichzelf komen. Wie op het nippertje de trein gehaald heeft, moet even *bekomen.* Ook bij het gebruik van bepaalde spijzen bezigt men het zeggend: die zware maaltijd is mij slecht *bekomen.* Verder kan men aan de *bekomen* (ontvangen) verwondingen overlijden en bekend is de wens: wel *bekome* het u!

Bekreunen *Bekreunen* is afgeleid van *kreunen:* klagen, morren, kijven. In het Middelnederlands bestond reeds: *hem* (zich) *becronen* voor: zich beklagen en *becroninge* voor: klacht. Daaruit kan de huidige betekenis: zich er iets aan gelegen laten liggen zijn ontstaan. De Engelse woorden *to croon* en *crooner,* thans in de jazz-muziek zo in zwang, zijn waarschijnlijk aan het Nederlandse kreunen ontleend.

Merkwaardig is dat *zich bekreunen* vroeger gevolgd werd door een tweede naamval of door de voorzetsels

met, aan, om en *over;* thans is alleen zich bekreunen *om* nog in gebruik. Voorts is eigenaardig dat het werkwoord alléén met een ontkenning wordt gebruikt. Men kan wel zeggen: hij bekreunde zich niet of weinig om zijn kinderen, maar niet: hij bekreunde zich om zijn kinderen.

Bekrompen Wie *bekrompen* woont heeft weinig ruimte, wie *bekrompen* leeft heeft weinig geld en wie *bekrompen* is, heeft weinig geest, is kleingeestig. Het is duidelijk dat *bekrompen* samenhangt met het werkwoord *krimpen:* kleiner worden en met de samenstelling *zich bekrimpen:* zich in zijn uitgaven of behoeften beperken. Tot de familie behoort natuurlijk ook het woord *krap:* sober, armoedig, schaars, maar ook: nauw in letterlijke zin. Men zegt: die schoenen zijn mij te krap. In deze betekenis komt *bekrompen* nog voor in de Camera. Nurks vraagt aan de kellner 'die zich zeker niet *bekrompen* in dat kledingstuk bewoog,' 'Is dat een rok van je vader?'

Bekwaam *Bekwaam* is een afleiding van het werkwoord *bekomen,* dat betekende: *passen, voegen. Bekwaam* is dus: geschikt, gepast, doelmatig. In deze betekenis treffen wij het woord nog aan in de uitdrukking *met bekwame spoed,* die immers betekent: met passende haast. Ook het Engelse *to become* betekent: passen, voegen, betamen en dit is weer hetzelfde als het Latijnse con-venire, dat wij kennen als conveniëren. Ook in de betekenis: voegzaam, zedig, ingetogen, komt *bekwaam* voor, maar bekender is de tegenstelling *onbekwaam* voor: dronken. De jongste betekenis is: in staat zijn een vak uit te oefenen, geschikt, kundig.

Belazerd Iemand die *belazerd* is, is eigenlijk melaats. In de Middeleeuwen is melaatsheid een afschuwelijk veel voorkomende besmettelijke ziekte waarbij het lichaam

bedekt was met uitslag en kwaadaardige zweren. In de Bijbel wordt gesproken van de bedelaar, Lazarus geheten 'welke lag voor zijn poort, vol zweren' (Luc. 16 : 20). Hij was dus kennelijk melaats en naar hem kreeg de ziekte de naam lazarij. Bij uitbreiding ging dit woord ook betekenen: het met melaatsheid besmette lichaam en vandaar is het een ruwe term voor lichaam in het algemeen geworden.

Wanneer men thans de onhoffelijke vraag stelt: ben je *belazerd*, dan betekent die vraag dus eigenlijk: wat mankeert je? ben je besmet? ben je melaats?

Belhamel Een *belhamel* is een hamel die een bel draagt en aanvankelijk bezigde men het woord voor de hamel die een bel aan de hals dragende aan het hoofd van een kudde schapen gaat. Bij vergelijking past men dan het woord ook toe op de leider van een oproer en tenslotte ook op een baldadige jongen die als haantje de voorste optreedt bij straatschenderijen en dergelijke.

Een *hamel* is een gesneden ram en het woord hangt dan ook samen met een woordbasis die: snijden betekende en waarvan ook het woord hamer is afgeleid. Een hamer was oorspronkelijk: een snij-voorwerp, pas later een klopvoorwerp. De eigenlijke betekenis van het later als zelfstandig naamwoord gebruikte bijvoeglijke naamwoord *hamel* is dan ook: (de) verminkt(e).

Benard *Benard* wil zeggen: woelig, onrustig (*benarde* tijden); zorgwekkend, ongunstig (*benarde* omstandigheden); angstig (de *benarde* schipbreukelingen).

Benard is het enige overblijfsel van een oud werkwoord benarren, dat ook in de vorm benaren bestond. Het hangt samen met het woord *naar*, akelig en betekent dus oorspronkelijk: in narigheid brengen, in het nauw brengen, beangstigen. Het bijvoeglijk naamwoord wordt dan toegepast op de toestand waarin

iemand verkeert die *benard* wordt. In Hoofts Warenar leest men: 'Nooit *benarde* mij zulk een schavuit' voor: bracht mij in moeilijkheden.

Benepen Onder *benepen* verstaat men: benauwd, niet vrijmoedig, eng, nauw, kleinzielig. Men spreekt van een benepen gezicht, een benepen stemmetje, een benepen opvatting.

Eigenlijk is *benepen* het voltooide deelwoord van een in onbruik geraakt werkwoord *benijpen,* samenstelling van nijpen. Naast nijpen (nijpende kou, nijptang) staat knijpen, zoals knikken naast nikken en knippen naast nippen. Men kan ook vormen als het Engelse knife en het vroegere Nederlandse nijf, Middelnederlands cnijf vergelijken.

Wat *benepen* is, is dus beklemd, samengedrukt, benauw-d. Daaruit zijn de tegenwoordige betekenissen gemakkelijk af te leiden.

Bengel Een *bengel* is een kwajongen die kattekwaad uithaalt. Het is een vriendelijk scheldwoord, heel wat vriendelijker dan zijn collega: *vlegel,* waarmee het overigens merkwaardige punten van overeenstemming heeft. Een *bengel* is oorspronkelijk: een knuppel. Dit blijkt nog duidelijk uit het Engelse to bang: slaan, ranselen. Men vindt het ook in de betekenis: klepel en in die van deugniet. Precies dezelfde overgang toont het woord *vlegel.* Het Latijnse flagellum betekent: zweep en ook: dorsvlegel; daarvan stamt ons vlegel en ook het Franse fléau af. Dat woorden die zaken aanduiden, ook voor personen worden gebruikt, is een veel voorkomend verschijnsel. Men denke aan: zwabber, dweil, schoelje, slet, slons, dronkelap enz.

Beroerd *Beroerd* is eigenlijk het verleden deelwoord van het werkwoord *beroeren:* aanraken maar *beroerd* wordt nu alleen nog als bijvoeglijk naamwoord ge-

bruikt. De oorspronkelijke betekenis is dus: aangeraakt en wel in het bijzonder: aangeraakt door de hand Gods d.w.z. getroffen door een plotselinge hevige ziekte en wel de ziekte die men nu nog steeds een *beroerte* noemt, de hersenbloeding. In deze betekenis is *beroerd* geheel verouderd. Wanneer men nu in het bijbelboek Job leest: wanneer ik daar aan denk word ik *beroerd* denkt men alleen aan de huidige in gemeenzame taal gewone betekenis: onwel, naar, ellendig, ziek. De Leidse vertaling heeft dan ook: word ik verbijsterd. Heel gewoon is *beroerd* ook voor gemeen, slecht. Men zegt: een *beroerde* kerel, *beroerd* weer, hij schrijft *beroerd* enz.

Berokkenen Het woord rok duidt een kledingstuk voor mannen èn voor vrouwen aan en betekent eigenlijk: weefsel. Daarvan is het woord rokken afgeleid dat wij in de samenstelling spinrokken nog kennen. Een spinrokken is een weefgetouw. *Be-rokkenen* is dus: op touw zetten, beramen, veroorzaken, teweegbrengen. Vondel zegt dat Lucifer een burgerkrijg in de hemel *berokkende*. Wij gebruiken het werkwoord alleen nog in verband met woorden als: leed, smart, verdriet, schade.
De verbinding der begrippen: spinnen en beramen vindt men al in de Griekse mythologie. De drie Schikgodinnen die 's mensen levensdraad sponnen, afmaten en doorknipten, ook de Spinsters genoemd, bepaalden zijn lot, beraamden zijn levensloop.

Berooid Het werkwoord, waarvan *berooid* het deelwoord is, zou berooien moeten luiden. Het komt echter niet voor. Voor het eerst is *berooid* aangetroffen in een Westfriese tekst van 1488 in de algemene betekenis van: beroofd van. Hooft omschrijft het begrip: kaal op de volgende wijze: Mijn hooft, *beroojt* van aengebooren pruijck. Ook met betrekking tot het verlies van geestvermogens werd het gebruikt: *berooid* van hoofd

betekent bij Vondel: het hoofd kwijt, radeloos. Thans kennen wij het alleen nog in absolute zin, dus zonder bepaling, in de betekenis: arm, dikwijls in verbinding met het een of andere synoniem. Men vindt bijvoorbeeld: arm en berooid, berooid en pover, kaal en berooid, naakt en berooid. Beide woorden drukken dan tezamen een versterking van het begrip uit.

Beseffen Het werkwoord *beseffen* was vroeger sterk. Men zei: ik besoef, ik besief en zelfs: ik besof. De betekenis was oudtijds: een aandoening ondervinden, smaken. De stam–sef–is ontstaan uit–sap–, een vorm die men terugvindt in het Latijnse werkwoord sapere: een bepaalde smaak hebben en figuurlijk: verstandig zijn.
Het is niet eenvoudig te omschrijven wat men thans onder *beseffen* verstaat. Het gelijkt op *begrijpen,* maar eerder met het gevoel dan met het verstand. Men zegt bijvoorbeeld: Het kind *beseft* niet wat het door de dood der moeder verliest. Als uitgangspunt neemt men aan het begrip *proeven* en sommigen menen dat het zelfstandige naamwoord *sap* met beseffen verwant is.

Bestekamer Oorspronkelijk was de *bestekamer* natuurlijk de mooiste kamer van het huis, de zogenaamde pronkkamer of salon. Maar reeds in een zeventiende-eeuws kluchtspel wordt het woord gebezigd voor wat men oudtijds het geheim gemak en tegenwoordig de W.C. noemt. Het is dus een schertsende benaming: de naam van het fraaiste vertrek wordt overgebracht op het onooglijkste. Er is geen reden om de onderstelling te volgen, dat *bestekamer* een verbastering zou zijn van bassecamere, een in het Middelnederlands een enkele maal voorkomende benaming van benedengewelf. Men kan namelijk de ontwikkeling van de betekenis in de teksten op de voet volgen.

Bestendig In het hedendaagse Nederlands wordt *bestendig*

alleen nog gebruikt bij weersverwachtingen en als aanduiding op de barometer. Men noemt het weer *bestendig* als het vast, zichzelf gelijkblijvend is. In vroeger tijd gebruikte men daarnaast in gelijke betekenis ook: *bestandig,* dat natuurlijk is afgeleid van het zelfstandige naamwoord *bestand,* dat zelf weer komt van het werkwoord *bestaan.* Bestaan had in het Middelnederlands ook de betekenis: blijven staan; vandaar dat *bestand* betekent: het niet voortgaan met vijandelijkheden, wapenschorsing. Bekend is het Twaalfjarig Bestand. *Bestandig* wilde dus zeggen: duurzaam, blijvend. Onder invloed van het Duitse *beständig* is het, menen sommigen, door *bestendig* vervangen. Anderen zien er een oorspronkelijk Oostnederlands woord in.

Besterven Eigenlijk is *besterven* precies hetzelfde als *sterven.* Men zegt immers dikwijls: Ik *bestierf* het van het lachen. Nog niet geheel verouderd is ook de betekenis: hevig schrikken en doodsbleek worden van ontsteltenis. In de Camera Obscura wordt verteld dat het Diakenhuismannetje '*besturf* as een doek' toen Klein Klaasje zijn geheim ontdekte. En in hetzelfde boek zegt Van der Hoogen: Je moet me eerst wat laten *besterven,* bedoelend: tot mezelf laten komen. Eigenlijk zegt men dat van vlees dat iets minder vers en daardoor voor de consumptie beter geschikt wordt, als men het korte tijd laat liggen. En Van der Hoogen kwam net uit zijn bed. Heel gewoon is het voltooide deelwoord *bestorven* in: dat ligt hem in de mond *bestorven* voor: dat brengt hij steeds weer te pas. En we kennen een *onbestorven* weduwnaar voor een man wiens vrouw tijdelijk afwezig is.

Betichten *Betichten* is een deftig woord voor beschuldigen. Het is afgeleid van het in het Middelnederlands voorkomende zelfstandige naamwoord *ticht:* beschuldi-

ging. Dit *ticht* behoorde weer bij een werkwoord *tiën,* beschuldigen, dat door *betichten* geheel is verdrongen, evenals *vliën* door *vluchten.*

In het Middelnederlands bestond een uitdrukking *enen laten betiën,* iemand laten begaan. Deze zegswijze leeft voort in ons: iemand laten betijen voor: iemand zijn gang laten gaan, de zaak waarover het gaat aan iemand overlaten.

Tenslotte komt nog wel eens een enkele keer het werkwoord *betijgen* voor, maar vaker: *aantijgen,* dat eveneens in verheven taal wordt gebezigd voor: iemand iets ten laste leggen.

Betweter De trappen van vergelijking van het bijvoeglijk naamwoord goed waren vroeger: goeder en goedst, maar die zijn al heel vroeg vervangen door beter en best. Naast beter kwam als bijwoord *bet* voor, dat aanvankelijk betekende: op een betere wijze, maar dat weldra een bijwoord van graad werd. In zijn Leven van De Ruyter schrijft Brandt: 'Toen de zeemachten elkaar *bet* naderden' enz. De vorm *bet* is nog over in twee Nederlandse woorden: *betweter* en *betovergrootvader.* In het eerste heeft *bet* nog geheel de betekenis: beter; in het tweede dient het alleen om een verdere graad van verwantschap aan te geven dan door overgrootvader wordt uitgedrukt. Eigenaardig is dat betachterkleinkind niet bestaat. Men zegt achter-achterkleinkind. Maar bij Bilderdijk vindt men zowel bet-oud-overgrootvader als bet-na-achterkleindochter.

Beugel Behalve in samenstellingen als *stijgbeugel,* en *beugeltas* en als technische term komt het woord *beugel* eigenlijk nog slechts voor in de uitdrukking: dat kan niet door de *beugel* voor: dat is ontoelaatbaar, dat kan niet geduld worden. Dit gebruik van het woord *beugel* vindt men reeds in oude stadskeuren, waarin bepalin-

gen waren opgenomen over de grootte van honden die de burgerij binnen de stadsmuren mocht houden. Zo'n bepaling luidde bijvoorbeeld: Soo en moet er niemand honden houden, uytghenomen cleyne honden die door den *beugel* moghen (d.w.z. kunnen). De *beugel* was een ijzeren ring, vandaar dat een andere keur zegt: honden zijn verboden uytgheseyt die door den *rinck* magh. Dit gebruik heeft aanleiding gegeven tot de zegswijze.

Beunhaas Een *beun,* bun of ben is een losse planken vloer boven de eigenlijke vloer. Het is zowel een viskaar als een zoldering. Een *beunhaas* is dus een zolderhaas, een kat, net als een dakhaas. Men gebruikte het woord reeds in de zestiende eeuw voor een arbeider die stilletjes op een zolder werkte, omdat hij geen lid was van het gilde. In Neder-Duitsland was Böhnhase een scheldwoord voor 'n kleermaker die zijn proefstuk niet gedaan had. Daardoor werd het de algemene term voor: onderkruiper, knoeier, iemand die een vak uitoefent zonder het te beheersen. Van Effen, aan wie wij zoveel bijzonderheden over het leven in de achttiende eeuw te danken hebben, noemt de repetitoren, die in zijn tijd ook al in Universiteitssteden werkzaam waren: 'avocatemakers of *beunhazen*' – in tegenstelling tot de hoogleraren in de juridische wetenschappen.

Bevallen *Bevallen* in de betekenis: een kind baren is hetzelfde werkwoord als *bevallen* in de betekenis: behagen. Wij moeten uitgaan van *bevallen:* op iets neervallen. Jan Luyken schrijft over een vlinder die van boven een bloem *bevalt,* dus: er op neerdaalt. Ook voor het *invallen* van de duisternis werd *bevallen* gebruikt. Dan zegt men het ook voor: op het bed neervallen, bedlegerig worden. In het bijzonder gebruikt men het van zwangere vrouwen die zich op een bed neerleggen om verlost te worden van een kind. Meer algemeen ging

bevallen betekenen: ergens terechtkomen, zowel in ongunstige als in gunstige zin. In het laatste geval ligt de betekenis: gelukken voor de hand en dan is de stap naar: goed bekomen, behagen niet groot meer.

Bezoeking In het hedendaagse taalgebruik is een *bezoeking:* een ramp, een ongeluk, een plaag die niet af te wenden is. Ofschoon wij het woord thans in gemeenzame taal gebruiken en bijvoorbeeld zeggen: die jaarlijkse schoonmaak is een *bezoeking,* is het woord pas gebruikelijk geworden door de bijbelvertaling. De eigenlijke betekenis is natuurlijk gewoon: *bezoek* en dan in het bijzonder: de daad van het bezoeken en wel: met genade of met ongenade Gods. *Bezoek* kon dus in vroeger tijd betekenen wat wij nu een *verschijning* noemen, maar de bijbel gebruikt het vooral in de zin van: komst om iemand te straffen. Zo gaat *bezoeking* kortweg: straf betekenen. In die betekenis gebruikt de profeet Jeremia het woord herhaaldelijk.

Bijbel Het woord *bijbel* heeft het Nederlands overgenomen uit het Franse bible dat teruggaat op het Latijnse biblia, een woord dat weer ontleend is aan de Griekse meervoudsvorm biblia: boeken. Sommigen nemen aan dat de Grieken aan het begrip boek de naam biblion gaven, omdat uit de Syrische haven Byblos het perkament werd ingevoerd waarop men schreef. Reeds in het Middelnederlands komt het woord *bibele* voor, maar algemeen gebruikelijk was het geenszins. Meestal sprak men van 'die scrifture' en nog is de benaming Heilige Schrift zeer gewoon. De titel van de Statenvertaling luidt ook: Biblia, dat is de gantsche H. Schrifture enz.

Bijgenaamd In Hoofts Nederlandsche Historiën wordt verteld dat een beul *gebijnaamd* was: de Rode Roe. Wij lezen daar gemakkelijk overheen, maar er staat niet: bijgenaamd, maar: gebijnaamd. Dit is de juiste vorm.

Bijgenaamd immers kan alleen het voltooide deelwoord zijn van een werkwoord *bijnamen,* zoals *bijgevoegd* het deelwoord is van *bijvoegen* en *bijgestaan* van *bijstaan.* Maar een werkwoord *bijnamen* bestaat niet. Hooft zag dat het woord een samenstelling was van het voorvoegsel *ge-* in de betekenis: voorzien van, hebbende en het zelfstandig naamwoord *bijnaam* en schreef terecht *gebijnaamd.* Op dezelfde wijze zijn gevormd woorden als: *gelaarsd:* laarzen dragend en: *gespoord:* sporen aan de laarzen hebbend.

Binnenvetter Men zegt van iemand dat hij een *binnenvetter* is, wanneer hij meer blijkt te weten dan men bij oppervlakkige kennismaking zou denken; wanneer hij bijvoorbeeld in gezelschap weinig zegt, maar achteraf blijk geeft een uitstekend inzicht te hebben in de besproken vraagstukken. Ook noemt men iemand die zich onbemiddeld voordoet, maar een rijkaard blijkt te zijn, wel een *binnenvetter.* In zijn oorspronkelijke betekenis wordt het woord gebruikt voor dieren die er niet vet uitzien, maar bij het slachten blijken veel vet 'van binnen' te hebben. Speciaal zegt men het van geiten, die immers een magere indruk plegen te maken, maar ook van ganzen en varkens. Naast *binnenvetter* komt ook nog binnenvetje voor.

Bisschop Het woord *bisschop* is in vroege tijd ontleend aan de laat-latijnse vorm biscopus, die terug te voeren is tot de oorspronkelijke, welke episcopus luidde. Het woord epi-scopus betekent letterlijk: opziener, als term in de Christelijke kerk. In 1 Tim. 3:2 leest men dat de opziener der gemeente een onberispelijk man moet zijn, nuchter, bezonnen, slechts eenmaal gehuwd, zedig, gastvrij, bekwaam, geen drinker en vechter. Dat het woord episcopus tot biscopus werd, vindt zijn parallel in het woord apotheca dat vervormd werd tot botteca,

Italiaans bottega, Frans boutique. De beginklinker sleet blijkbaar in de gesproken taal meer en meer af, doordat het accent er niet op viel.

Blaam *Blaam* is: slechte naam, ongunstige reputatie en ook: berisping, hoorn, schande. Men spreekt over een ridder zonder vrees of *blaam:* een ridder, die nergens bang voor is en die een vlekkeloze naam draagt. Evenals het Engelse to blame gaat *blaam* terug op het Franse blâmer, dat afkomstig is van het Latijnse blasphemare, een uit het Grieks overgenomen werkwoord dat letterlijk betekent: schandelijke dingen zeggen, in het bijzonder: schandelijke dingen zeggen over de Goden. Het is samengesteld uit blapto: schade doen en phèmi: spreken. Ons blasphemie is dan ook: godslastering.
Verwant zijn natuurlijk *blameren:* iemand in een kwade roep brengen, en *blamage:* smaad, schande.

Blaaskaak Vroeger bestond er een werkwoord *blaaskaken,* dat net zo gevormd is als knipogen, stampvoeten, klapwieken en knarsetanden. *Blaaskaken* is dus: met de kaken blazen zoals knipogen is: met de ogen knipperen, stampvoeten: met de voeten stampen enz. Degene die met de kaken blaast is de wind, als persoon voorgesteld. Men vindt het woord *blaaskaak* dan ook, bijvoorbeeld bij Vondel, als een term voor Boreas, de noordenwind. Maar bijna altijd wordt het woord gebezigd voor een opschepper, een pocher, een snoever, een zwetser. De heer Kegge uit de Camera Obscura wordt een *blaaskaak* genoemd. Het werkwoord *blaaskaken* is echter geheel en al in onbruik geraakt, evenals het zelfstandige naamwoord *blaaskakerij* dat men nog bij Bilderdijk vindt.

Bladstil Eigenlijk is *bladstil* een eigenaardige samenstelling. Het woord betekent niet: zo stil als een blad, maar: zo stil als een blad *dat niet beweegt.* Dat is de oorzaak dat men naar een andere verklaring heeft ge-

zocht en die meent gevonden te hebben in het woord *blakstil.* Het Duits kent namelijk een woord *blach* dat: effen, vlak betekent en dat in de 19e eeuw in het Nederlands als *blak* werd overgenomen. Men gebruikte het vooral om aan te duiden dat het op zee volkomen stil was. In Vlaanderen had *blak* ook de betekenissen: kaal, leeg. Het wordt nu mogelijk geacht dat het weinig gebruikte *blak* in *blakstil:* volkomen stil niet meer werd begrepen en daarom werd vervangen door *blad.* Zo zou *bladstil* zijn ontstaan.

Blauwkous In de negentiende eeuw noemde men in Engeland een vrouw die voor bijzonder geleerd en ontwikkeld wilde doorgaan, een blue-stocking, in Duitsland een Blaustrumpf, in Frankrijk een bas-bleu en in Nederland een *blauwkous.* Men zegt dat omstreeks 1750 Lady Montague in Londen een salon hield, waar de botanicus Benjamin Stillingfleet die weinig om zijn kleding gaf, placht te verschijnen met blauwe wollen kousen in plaats van met zwarte zijden, zoals de mode voorschreef. Daarom sprak men weldra van the blue-stocking society en noemde vervolgens de leden daarvan blue-stockings. Omstreeks 1830 kwam het woord in Duitsland, daarna in Nederland in zwang. Thans is het in onbruik geraakt, omdat het uit de tijd is te spotten met geleerdheid in een vrouw.

Blokken Er zijn allerlei woorden in de taal van schooljongens en studenten waarmee het begrip *ijverig studeren* wordt uitgedrukt, bijvoorbeeld: *vossen, hengsten, pezen, blokken* en andere. Een hengst is een paard en voor ons gevoel het voorbeeld van harde arbeid. Dat verklaart het werkwoord *hengsten.* Bij vossen zal men misschien moeten denken aan de schoolvos, ook een voorbeeld van ijver. Maar waarom noemt men hem een school*vòs?* Naar het paard dat vos genoemd wordt?

Pezen en *aan de pees* (arbeid) *gaan* zijn wel verwant met pees: spier. In de 17e-eeuw zei men ook *ploegen* voor: hard studeren.

Blokken is òf: als een blok, onbeweeglijk zitten werken, òf: een blok hout in stukken hakken, zwaar werk doen, wat de Fransen *bûcher* noemen, ook in de zin van: ijverig aan de studie zijn. La bûche is: het blok hout. Het eerste is het waarschijnlijkst. Reeds in de 17e eeuw is *blokken* voor hard studeren zeer gewoon.

Bloot Het is niet zeker maar wel waarschijnlijk dat het woord *bloot* verwant is met *blood* dat wij nog kennen in *bloodaard:* lafaard en dat hetzelfde is als *bleu:* verlegen. Ook het woord *blut:* alles verloren hebbend kan hierbij horen. *Bloot* is natuurlijk in de eerste plaats: naakt, onbedekt, ongekleed zowel wat het gehele lichaam als wat een deel ervan betreft. Zo zegt men: op *blote* voeten en: op je *blote* knieën ergens voor danken. Van wapens gezegd betekent *bloot:* uit de schede getrokken, blank: het *blote* zwaard. Maar men spreekt ook van: onder de *blote* hemel en van het *blote* oog: het onbeschermde oog. Heel gewoon is *bloot* thans in de betekenis: eenvoudig, zonder meer, bijvoorbeeld in *blote* eigendom (eigendom zonder vruchtgebruik) en in *bloot* toeval.

Bocht Er is een woord *bocht* dat betekent: kromming. Dat is een ander woord dan *bocht:* omheinde ruimte waarin dieren bijeengedreven worden. Op het platteland is in deze betekenis het woord *melkbocht* heel gewoon. En tenslotte is er een woord *bocht* voor: datgene wat van slechte kwaliteit is, wat niet deugt, dus: uitschot, rommel. Vroeger kon *bocht* in deze betekenis ook voor mensen worden gebruikt. Men verstond er dan onder: schuim, janhagel, schorrimorrie. Nu bezigt men het alleen voor zaken en vooral voor etens- en rookwaren.

Het woord wordt afgeleid van Gotisch *baugjan:* vegen en *bocht* zou dus oorspronkelijk: veegsel, stof, rommel, uitvaagsel zijn. Duitse tongvallen kennen *Bocht* voor: drek, vuilnis en men zoekt ook verwantschap met het Franse *boue:* slijk, modder, vuilnis.

Boek Het woord *boek* is hetzelfde als beuk. In de 17e eeuw zijn uit het oosten van Nederland allerlei eu-vormen in het Hollands doorgedrongen die soms de oudere oe-vormen verdrongen, soms dubbelvormen deden ontstaan. Daarbij hoort *beuk*. In woorden als *boekvink* (in de beuk levende vink) en *boekweit* is de oe-klank bewaard. Naast elkaar vindt men: genoegen en geneugte; boek en beuk. De oudste betekenis van *boek* is: beuk, schrijftafeltje van beukenhout. Dan gaat het woord ook: letter en in het meervoud: geschreven stuk betekenen. In het Middelnederlands gebruikt men voor letter het woord *boekstaf* (stafje, stokje uit beukenhout, waarin runen werden gesneden). Dit woord leeft nog voort in *boekstaven*. Tacitus verhaalt dat de Germanen hun runen sneden in takken van vruchtdragende bomen, dus b.v. beuken. Langzamerhand pas krijgt *boek* zijn huidige betekenis.

Boeman De verklaring van het woord *boeman* is al heel eenvoudig. Een *boeman* is een man die boe! roept en daardoor kinderen bang maakt. De namen van dergelijke kinderverschrikkers zijn veelal ontleend aan de geluiden die zij heten voort te brengen. In de ene streek kent men de bommelman of bommelaar, in de andere de buzeman, de boesoppert en weer elders de bietebauw of de boddeman. De laatste namen komen vooral in het zuiden voor. De veelheid van benamingen is te verklaren uit het streven voor een gevaarlijk wezen telkens weer andere namen te bedenken, omdat de ware naam taboe is. Het woord *boeman* wordt ook gebruikt voor

mannen die als schrikbeeld moeten dienst doen. In dezelfde zin zegt men: de kwade Pier, waarin waarschijnlijk met Pier de duivel bedoeld is.

Bof Ik heb eens in een krant gelezen dat de Fransen in de oorlog een zwarte handelaar 'un bof' noemden. Dat was een letterwoord, samengesteld uit de beginletters van beurre, oeufs en fromage, boter, eieren en kaas. Wie over voorraden daarvan in de hongerjaren beschikte, was wat tussen 1914 en 1918 een O.W.er heette, een oorlogswinstmaker. Natuurlijk heeft het Franse woord bof met het Nederlandse *bof* niets te maken. Dat is eigenlijk een klanknabootsend woord, net als plof, pats, pief paf poef, kukeleku en nog een heleboel meer. *Bof* geeft dus het geluid aan van een val of een klap. Daardoor betekent het ook: oorveeg, klap in het wilde weg. En dan is de overgang mogelijk naar: onverwachte gebeurtenis, ook in gunstige zin, buitenkans, meevallertje, tref.

Merkwaardig is wel dat dit woord *bof* hetzelfde is als de naam van de ziekte. Reeds in het Middelnederlands betekent *bof* oo : opgeblazen gezicht.

De bokkepruik Wie de *bokkepruik* opheeft, is uit z'n humeur, is met z'n verkeerde been uit bed gestapt. De bok staat bekend als een nors en onvriendelijk dier. Maar wat moeten wij met die pruik beginnen? Uit de zegswijze: hij is slecht gemutst, kan worden afgeleid dat de wijze, waarop men de muts droeg, als een aanwijzing gold voor het humeur van de drager. Ditzelfde geldt voor de pruik. De pruik zit hem scheef betekende oudtijds: hij is slecht geluimd. En wie zich uit Woutertje Pieterse de figuur van Meester Pennewip herinnert, weet hoe belangrijk de positie van 's mans pruik was bij de beoordeling van de dichtvoortbrengselen zijner leerlingen.

De *bokkepruik* op hebben wil dus zeggen: de pruik zó dragen dat men daaruit de bokkige stemming van de drager kan afleiden.

Op de bonnefooi Iets op de *bonnefooi* kopen, ergens op de *bonnefooi* naar toegaan en dergelijke zegswijzen die alle betekenen: iets ondernemen op goed geluk, in de hoop te zullen slagen, vinden natuurlijk hun oorsprong in het Frans: à la bonne foi. Op zijn beurt ontleende het Frans de uitdrukking aan het Latijn. Bona fide betekent: in goed vertrouwen. Dat is allemaal heel eenvoudig.

Het aardige is dat wij met zekerheid kunnen vaststellen hier met een overneming uit het Frans te doen te hebben die al heel oud is. Ze moet immers zijn geschied in een tijd waarin het Franse woord *foi* nog niet als *fwa* werd uitgesproken. Anders zou immers de Nederlandse uitspraak luiden: op de bonnefwa. Nu heeft de overgang van de uitspraak fooi tot de uitspraak fwa zich voltrokken in de 16e eeuw, niet van de ene dag op de andere natuurlijk, maar in de loop van jaren en jaren. Vóór de 16e eeuw is dus de Nederlandse zegswijze ontstaan.

Borst De vraag of *borst:* lichaamsdeel en *borst:* jonkman hetzelfde woord is, moet ontkennend worden beantwoord. Het eerste woord *borst,* waarnaast het Duits Brust en het Engels breast heeft, staat wellicht in verband met een werkwoord dat: uitbotten, ontspruiten, zwellen betekende en waarvan ook *boos* familie is. Wie boos is 'maakt zich dik'.

Het woord *borst:* jonkman, nog heel gewoon in de samenstelling *adelborst,* is het Duitse Bursche, ontstaan uit Latijn bursa dat voortleeft in ons beurs. Bursa betekende: de gemeenschappelijke kas van een groep studenten en vandaar: de groep zelf en tenslotte: elk der leden van de groep. Op dezelfde manier is het Duitse

Frauenzimmer: vrouwenvertrek gaan betekenen: vrouw.

Boterbriefje Onder *boterbriefje* verstaat men in de volksmond: trouwakte. Z'n *boterbriefje* gaan halen is dus: in het huwelijk treden; getrouwd zijn zonder *boterbriefje* is synoniem met: in concubinaat leven.

Oorspronkelijk is een *boterbrief* een aflaatbrief, namelijk een verklaring, door de kerk afgegeven, waarin stond dat de eigenaar vergunning had in vastentijd boter, kaas, eieren en vlees te eten. Het woord is een vertaling van het Latijnse literae butyricae. Schertsenderwijs wordt de benaming boterbrief dan ook toegepast op een andere vergunning, namelijk die om te trouwen. Merkwaardig is dat de term *boterbriefje* in de zin van trouwakte pas in de twintigste eeuw in onze taal is opgenomen. Men vindt het woord dikwijls in de versjes van Speenhoff en bij Heyermans.

Boterham Wij moeten bij de verklaring van dit doodgewone, maar moeilijke woord de neiging bedwingen te gaan zoeken bij het woord ham: vlees. Daar heeft het niets mee te maken. Er bestond echter vroeger nog een ander woord ham dat ogenschijnlijk met wat wij zoeken evenmin verband houdt. Het betekende: weide, landstreek, landtong, hoek. Van de laatste betekenis moeten wij uitgaan. Die leidt ons gemakkelijk naar woorden als: homp, stuk, brok*. Men is nu geneigd te vragen: waarom spreken wij dan van boterham en niet, zoals te verwachten was, van broodham? Het antwoord luidt dat in allerlei samenstellingen het woord boter betekent: met boter toebereid, beboterd. Denkt u maar aan boterletter en botersprits. Boterham betekent dus: met boter besmeerd stuk (brood).

* Vergelijk bijvoorbeeld het Franse coin de beurre.

Brandbrief Oorspronkelijk is een *brandbrief* een brief waarin de afzender de geadresseerde dreigt zijn huis in brand te zullen steken, wanneer deze hem niet tijdig een som gelds doet toekomen. Eertijds werden door legeraanvoerders zulke brieven toegezonden aan de bewoners van bezette landstreken die bepaalde schattingen moesten betalen. Vandaar het werkwoord *brandschatten:* aan de ingezetenen van een dorp of stad een schatting opleggen onder bedreiging anders hun huis en hof in brand te zullen steken en te plunderen. Sinds de 18e eeuw heeft, eerst in Duitsland, daarna ook bij ons, de betekenis een wijziging ondergaan. Eerst bij studenten, daarna ook in de algemene taal is *brandbrief* gaan betekenen: brief waarin men zijn nood klaagt en op het zenden van geld aandringt.

Brandschoon De oorsprong van dit woord herkent men nog in de uitdrukking: die vrouw is zo schoon (of: zo helder) als een *brand.* Uit het lidwoord 'een' blijkt dat wij te maken hebben met een zelfstandig naamwoord. Inderdaad is *brand* in het Middelnederlands een zeer gebruikelijk woord voor: zwaard. Zeker is het verwant met het gewone werkwoord branden en een *brand* is dus: een stuk staal dat flikkert als vuur. *Brandschoon* is derhalve: zo schoon als een blinkende kling, buitengewoon schoon. Langzamerhand verloor men de oorspronkelijke betekenis uit het oog. Daardoor konden samenstellingen ontstaan als brandarm: straatarm en brandeerlijk: door en door eerlijk. Of het Groningse: zo mager als de brand daarbij behoort, betwijfel ik. Liever denk ik aan: zo mager als een talhout en ik vermoed dat brand hier betekent: stuk hout, geschikt om verbrand te worden. Maar daarbij past weer niet: zo zuinig als de brand.

Brand in de betekenis van: zwaard komt nog voor in tal

van namen: Hildebrand, Ysbrand, Gerbrand en ook in Rembrandt, dat eigenlijk: Koningszwaard betekent.

Brevet Evenals de woorden *brief, brevier* en *breve* (oorkonde, in het bijzonder door de Paus uitgevaardigd) is het woord *brevet* een afleiding van het Latijnse woord *breve,* de onzijdige vorm van *brevis,* dat *kort* betekent. Een brief, een breve en een brevet zijn dus korte geschriften; in een brevier komen korte uittreksels uit de bijbel voor.

Wij gebruiken het woord *brevet* nog wel in ambtelijke taal voor akte, bewijsstuk, maar hoofdzakelijk in een wat schertsende zin voor: mondelinge of schriftelijke uiting waarbij aan iemand een zekere hoedanigheid wordt toegekend en dan vooral een negatieve hoedanigheid. Men zegt bijvoorbeeld: Door zo te spreken heeft hij zich een *brevet* van onbekwaamheid uitgereikt voor: heeft hij getoond onbekwaam te zijn. Ook in de betekenis *diploma* komt het woord brevet nog wel eens voor.

Bruidegom De moeilijkheid van dit woord zit in de staart: het woord *gom* komt alleen in deze samenstelling voor en betekent man. De *bruidegom* is dus eenvoudig de man van de bruid. Een ander oud woord, dat hetzelfde betekent als man, is het woord *weer.* Wij kennen het nog in *weerwolf.* Dat is, volgens oud volksgeloof, een man die zich 's nachts in een wolf veranderde. (zie dat woord).

Nu wij het toch over een bruidegom hebben, moet ook het woord *bruiloft* even worden verklaard. *Loft* hangt samen met *lopen* en het woord herinnert aan het oeroude gebruik dat de aanstaande man zijn bruid moest roven van haar ouders en met haar moest vluchten, achtervolgd door haar vader en broers. Werden de gelieven ingehaald, dan was de bruid-loop mislukt en ging het huwelijk niet door.

Brutaal Men zou niet zo dadelijk op de gedachte komen, maar ons woord *brutaal* is verwant met het aan het Italiaanse *brutto* ontleende woord *bruto,* waaronder men verstaat: het onzuivere gewicht van koopwaar, dus met inbegrip van de verpakking of: de opbrengst zonder aftrek van de onkosten. Toch is het verband duidelijk. Het Latijnse *brutus* betekent: zwaar, log, plomp, gevoelloos. Daarvan komt het Franse *brutal:* onbeschaafd, grof, beestachtig en daarvan is ons *brutaal* afgeleid. Oorspronkelijk betekende dit ook: grof, onbeschaamd, zoals blijkt uit zegswijzen als de *brutalen* hebben de halve wereld en: *zo brutaal* als de beul. Thans is de betekenis verzwakt tot: vrijpostig. Het Italiaanse *brutto* betekent: ruw, vuil, onzuiver.

Buitenbeentje Er bestaat een bijwoord *buitenbeens* dat wel gebruikt wordt als men het over schaatsenrijden heeft en dat dezelfde betekenis heeft als beentje-over. Letterlijk wil *buitenbeens* zeggen: op een zodanige wijze dat het zwaartepunt van het lichaam niet boven, maar naast of buiten de benen komt te liggen, dus: scheef, overhellend, schuins. In figuurlijke zin gaat het woord *buitenbeens* dan betekenen: wat in strijd is met een 'rechte' levenswandel, dus: handelend op de wijze van een 'schuinsmarcheerder'. Van dit bijwoord is op wat afwijkende wijze een zelfstandig naamwoord *buitenbeentje* gevormd dat oorspronkelijk betekent: buiten huwelijk verwekt kind, bastaard. Maar het woord wordt niet steeds in ongunstige zin gebezigd. Men gebruikt het ook voor: kind dat zich van zijn familieleden onderscheidt door een kenmerkende eigenschap die de anderen missen.

Buitenissig Nieuwe zaken eisen uiteraard nieuwe namen. Het woord *brommer* is daarvan een voorbeeld uit de allerlaatste tijd, het woord fiets zelf is er een uit het

eind van de vorige eeuw. Zo'n woord is er opeens, omdat er behoefte bestaat aan een naam of omdat de officiële naam – rijwiel in dit geval – niet voldoet.

Een zeldzaamheid is dat door een auteur voor een bestaand begrip een nieuw woord wordt geschapen en dat dit dan ingang vindt. Ik ken slechts enkele voorbeelden: Multatuli creëerde het woord *buitenissig*, Abraham Kuyper het woord kleinzielig. Buitenissig is letterlijk: staande buiten hetgeen vanouds is en Multatuli gebruikte het in de zin van: ongewoon, zonderling, vreemd.

Kleinzielig is hij die een kleine ziel heeft, dus: bekrompen.

Door Jacob van Lennep schijnt het woord: *tonelist* te zijn gemaakt, waaraan naast toneelspeler eigenlijk geen enkele behoefte bestaat en dat nochtans wordt gebruikt.

Buste Een *buste* is zowel de boezem van een vrouw als een borstbeeld van een man of vrouw. Het woord heeft een wat ingewikkelde geschiedenis, waarbij moet worden uitgegaan van het Latijnse werkwoord *urere* dat: verbranden betekende. Een samenstelling daarvan was *amb-urere:* rondom of half verbranden en toen dit voorvoegsel *amb* in onbruik raakte, ging men denken dat de *b* bij het werkwoord hoorde en maakte een nieuwe samenstelling: *comburere* in plaats van *comurere. Comburere* is dus: verbranden, een *combustum* kortweg: *bustum* is een brandstapel en vandaar ook: grafheuvel of graf.

Op het graf plaatste men dikwijls een borstbeeld van de overledene en ook dit werd *bustum* genoemd. Dit is in het Frans als *buste* overgenomen en het Nederlands nam dit weer met de Franse uitspraak van de u over.

Buur Er heeft vroeger in het Germaans een woord *bura*

bestaan dat betekende: woning, vertrek, huis. Het meervoud van dit verdwenen woord vindt men nog terug in Groningse plaatsnamen als Sidde*buren* en Pieter*buren*. Men neemt aan dat het werkwoord *bouwen* ermee verwant is.
In het Noordnederlands is *buur* ook een bijvorm van *gebuur*, Middelnederlands *ghebure* dat zowel buurman als landman, dorpeling betekende. Nu verstaat men onder *buren* hen die in elkaars nabijheid, in dezelfde *buurt* wonen. Misschien is *buur* hetzelfde woord als *boer* en was de *boer* vroeger de inwonende landarbeider die tot het personeel behoorde. Het klinkerverschil zou dan te verklaren zijn uit het streven naar betekenisverschil tussen *buur* en *boer*.

C

Canapé Wat tegenwoordig een bankstel genoemd wordt, heette vroeger een *canapé:* een meestal met stof overtrokken meubel met rug- en zijleuningen. Het is duidelijk te zien dat wij het woord aan het Frans hebben ontleend maar de oorsprong moet heel wat verder weg gezocht worden. Die ligt namelijk in Egypte. Daar was in vroeger eeuwen een muggennet in gebruik dat de Grieken *konopeion* noemden. Ook voor een legerstede met zulk een muskietennet omgeven, werd het woord gebruikt. De Romeinen namen het meubel over en noemden het *conopeum.* En zo kwam het in West-Europa, zij het ook zonder het net waarnaar het genoemd was. Alleen in het Engelse *canopy* is daarvan iets bewaard. *Canopy* betekent namelijk: troonhemel, baldakijn.

Candidaat Wanneer een Romeins burger naar een openbaar ambt wilde dingen, moest hij zich eerst laten inschrijven op de lijst der sollicitanten. Nagegaan

moest worden of hij verkiesbaar was en wanneer dat het geval was liet hij zijn toga wassen in krijtwater, zodat deze in plaats van geelachtig helder wit werd. Wit gold als de kleur van nederigheid en goede trouw. Het dragen van de toga *candida,* de witte toga, was het bewijs dat men naar een publiek ambt dong. Van het woord *candidus:* wit, in de vrouwelijke vorm *candida,* is afgeleid: *candidatus:* in het wit gekleed, dus: dingend naar een ambt. Dit is ons woord *candidaat.* Men duidt met dit woord hen aan die in aanmerking willen komen voor een ambt of betrekking. Het bekendst is de *candidaat*-notaris, maar men kent ook de candidaat tot de heilige dienst: de proponent die zich beroepbaar gesteld heeft als predikant. Een afgeleide betekenis is: iemand die zich aan een examen onderwerpt.

Catechisatie Kinderen die godsdienstonderwijs ontvangen spreken van 'kat' of, onvriendelijk, van 'kattegezanik'. Het is begrijpelijk dat zij het woord *catechisatie* verminken, want het is voor hen onbegrijpelijk. De ingewikkelde verklaring is de volgende: het Griekse woord *échè* betekent: klank, geluid en zelfs gejammer. Daarvan zijn afgeleid *èchè-eis:* klinkend, en: *kat-èchèsis:* weergalm. Dit laatste woord werd ook gebruikt voor mondeling onderricht waarbij de leerling de echo is van de docent. In het Nederlands komt het woord sinds de 17e eeuw voor speciaal voor godsdienstonderwijs voorafgaande aan de opneming in een hervormd kerkgenootschap. De katholieken spreken van lering of *catechismus* en gebruiken dit laatste woord ook voor een geschrift dat in vragen en antwoorden de R.K. godsdienst uiteenzet. Maar de Heidelbergse *catechismus* is weer Calvinistisch.

Chirurg Een *chirurg* is een specialist die vooral heelkundige operaties verricht. Cats zegt dat een chirurg moet

bezitten: een valcken oog, een leeuwenhart, een juffershand. Die laatste eigenschap is in overeenstemming met het woord *chirurg.* Dat is namelijk een samenstelling bestaande uit twee Griekse woorden: *cheir:* hand en *ergon:* werk, verrichting, daad. Die vormden samen het woord *cheiraurgos* dat in het Latijn de vorm *chirurgus* kreeg en in het Frans *chirurgien* werd. Dit leverde in het Nederlands het woord *chirurgijn* op, maar dit woord is verouderd. Het duidde een geneesheer met onvolledige bevoegdheid aan. De vorm *chirurg* is uit het Duits overgenomen en betekent dus letterlijk: handarbeider.

Concierge Men heeft twee verklaringen van het woord *concierge,* dat wij gebruiken voor huisbewaarder, deurwachter, cipier. Sommigen zoeken in het Latijn en denken aan con-(samen) en circa (rondom) waarvan het Italiaanse cercare en het Franse chercher afstammen. De concierge zou dus de man zijn die (samen met anderen?) rondgaat om een huis te doorzoeken.
Volgens anderen is *concierge* een vervorming van *comte des cierges* (kaarsen, toortsen), een titel die Hugo Capet zou hebben verleend aan zijn gevangenbewaarder. Daarmee is wel in overeenstemming dat het woord *conciergerie* wordt gebruikt zowel voor de woning van de burgvoogd als voor gevangenis, speciaal die in Parijs, waar o.a. Marie Antoinette haar laatste levensdagen doorbracht.

Coquet Men zegt van een meisje dat ze *coquet* is als zij zich behaagziek gedraagt dus: verlokkend, verliefd makend, veroveringzuchtig, dan weer aanhalend en vervolgens weer afstotend. Van een man zal men het woord nooit gebruiken en dat is eigenlijk heel vreemd. Het woord *coquet* immers is aan het Franse *coquet* ontleend en eigenlijk betekent *coquet:* petit *coq* dus: haantje. Dit *coq* is een klanknabootsend woord dat het geluid weer-

geeft dat de haan maakt. Het Franse *coqueter* wordt omschreven met de woorden: faire comme le coq parmi les poules, d.w.z.: *coquetteren* is doen als de haan te midden van zijn kippen. Ofschoon er natuurlijk mannen zijn die zo doen, kan men hen toch niet *coquet* noemen. Vreemd is dat eigenlijk.

Cynisch Het Griekse woord *kuoon* betekent: hond en *kynisch* of *cynisch* is dus letterlijk: honds. Een *kynoloog* is een hondenliefhebber, een hondenkenner. Maar men gebruikte het woord ook als spotnaam van een groep wijsgeren in Athene die onder leiding stond van een zekere Antisthenes. Deze *cynici* maakten er geen bezwaar tegen alle natuurlijke verrichtingen, die wij onwelvoeglijk noemen, openlijk te doen. Vandaar dat *cynisch* is gaan betekenen: schaamteloos als een dier en in het bijzonder: op een onverschillige wijze de spot drijvend met de gevoeligheden van een ander, op een sarcastische wijze latende blijken dat men niet gelooft aan edele beweegredenen bij de daden der mensen. Men spreekt van een *cynische* lach of een *cynische* opmerking.

D

Daalder De *daalder* is een Oudhollandse munt ter waarde van *f* 1.50 of, zoals men vroeger zei, dertig stuiver. Het woord is de verhollandste vorm van thaler en thaler is weer een verkorting van Joachimsthaler. In het plaatsje Joachimsthal in Bohemen werd in 1516 een rijke zilvermijn ontdekt en de sinds 1518 van dit zilver geslagen munten droegen de beeltenis van St. Joachim. In het Italiaans werd het woord vervormd tot tallero, in het Zweeds tot daler en in het Engels tot dollar. In het Nederlands is het woord in gebruik gebleven al bestaat er geen muntstuk ter waarde van *f* 1.50. Men kent ook nog de zegswijze: de eerste klap is een *daalder* waard.

Danig Het woord *danig* wordt gebezigd in de betekenis: geducht, flink, in hoge mate. Men zegt bijvoorbeeld: ik heb mij *danig* verveeld, ik heb hem *danig* de waarheid gezegd, ik was *danig* geschrokken.

Dit woord *danig* is niets als een afkorting van zodanig of dusdanig die beide betekenen: in die mate, zo. Het

zijn samenstellingen met het voltooide deelwoord van het werkwoord *doen.* In het Middelnederlands luidden deze woorden dan ook: dusghedaen, soghedaen. Deze vormen wijzigden zich in: dusdaan en: zodaan en afleidingen daarvan zijn: dusdanig en: zodanig. Ten onrechte ging men deze vormen beschouwen als bestaande uit twee woorden: *zo* en *danig* in de betekenis: zo erg. Hierdoor kreeg *danig* de betekenis erg, zeer, geducht die het woord nu nog heeft.

Datum Het Latijnse werkwoord dare betekent: geven. Het deelwoord *datum* is: gegeven. Met dagtekening heeft dit op het oog niets te maken. Men moet echter denken aan officiële stukken waaronder men dikwijls leest: *gegeven* de zoveelste van 't jaar zoveel te daar en daar. Dit geven vindt men terug in 't woord wet*geving.* Onder Latijnse stukken stond dus: *datum* en vervolgens de dagtekening. Daardoor is de verwarring ontstaan: men ging het woord datum beschouwen als de vertaling van het woord dagtekening en maakte er toen zelfs een meervoud data van terwijl het meervoud van een deelwoord natuurlijk niet bestaat, maar men zag er een zelfstandig naamwoord in.

Dauwworm Met de naam *dauwworm* duidt men een vooral bij kinderen in het gelaat optredende huidziekte aan. Het volksgeloof schreef deze kwaal toe aan een *worm,* waarbij opgemerkt moet worden dat dit woord vroeger zowel *worm* als *slang* en *draak* betekende.
Wat het woord *dauw* betreft: sommigen menen dat het een kleuraanduiding is en wel *rood;* anderen zien er een woord in dat *uitslag* zou betekenen. Zij vergelijken *dauwworm* met *meeldauw,* waarin het eerste lid voor ons taalgevoel het woord *meel* is, maar in werkelijkheid het Latijnse woord *mel:* honing. Ook *honing*dauw komt voor en beide woorden duiden een aanslag op

bladeren en stengels van planten aan, waarvan men vroeger dacht dat die als dauw uit de hemel daalde. Vandaar de naam.

Deerlijk In het hedendaagse taalgebruik wordt *deerlijk* alleen nog gebezigd als versterking. Men zegt: hij heeft zich *deerlijk* vergist, zich *deerlijk* misrekend, en *deerlijk* betekent dan niet meer dan: erg, geducht. Maar natuurlijk hoort *deerlijk* bij het werkwoord *deren:* pijn doen, letsel toebrengen (wat niet weet wat niet *deert*), evenals *deernis:* ontroering, medelijden. *Deerlijk* is dus oorspronkelijk: van een zodanige aard dat het leed doet, dus: jammerlijk, ellendig. Langzamerhand boet het woord aan kracht in. Via beklagenswaardig gaat het betekenen: ontroerd, aangedaan en zo wordt het langzamerhand een bijwoord van graad.

Deftig Er zijn bijvoeglijke naamwoorden die, meestal met betekenisverschil, voorkomen mèt en zónder het achtervoegsel *-ig*. Men vergelijke goed met goedig, vies met viezig, droef met droevig, nat met nattig, zoet met zoetig, levend met levendig en best met bestig. Zo heeft naast *deftig* vroeger ook een woord *deft* bestaan, door Vondel nog gebruikt. Nog ouder is de ontkenning *ondeft* voor: onbetamelijk gedrag. Het woord *deftig* heeft vele betekenissen gehad: verstandig, plechtig, degelijk, geacht enz. Wij gebruiken het thans voor degenen die zich door hun waardig voorkomen en hun goede manieren doen kennen als behorend tot de aanzienlijken, maar het begrip is uiterst moeilijk te omschrijven. Een zekere plechtstatigheid hoort er bijvoorbeeld ook toe.

Diefstal Het woord *dief* betekent eigenlijk: hij die heimelijk iets verricht en vandaar: hij die zich andermans bezit toeëigent. Het zelfstandig naamwoord dat de handeling van dit zich toeëigenen uitdrukt, was oorspronkelijk *diefte*. Dit is in de 17e eeuw bij schrijvers

als Vondel en Hooft nog het gewone woord, waaraan nog het Engelse *theft* beantwoordt. Langzamerhand is evenwel het goede Nederlandse diefte verdrongen door *diefstal,* het Duitse Diebstal, eigenlijk een dubbel woord of bis-woord, want het tweede deel is natuurlijk verwant met het werkwoord stelen, stal, gestolen en het woord *diefstal* drukt het begrip ontvreemding dus dubbel uit. *Diefstal* heeft *diefte* volkomen verdrongen en wordt in het geheel niet meer als een germanisme beschouwd.

Dikwijls Wij schrijven: *dikwijls,* maar zeggen: *dikkels* wat wel jammer is, omdat door die uitspraak de oorspronkelijke betekenis van het woord onherkenbaar is geworden. Om te beginnen moeten wij de bijwoordelijke s aan het slot schrappen. Het overblijvende *dikwijl* stamt van: dicke wilen, waarin dicke betekent: menigvuldig en wile: tijd. Dit wile vindt men terug in: terwijl, dat immers wil zeggen: gedurende de tijd dat. Het woord *dikwijls* heeft als synoniem: vaak en kwam in oudere taal, evenals vaak nu nog, ook in vergrotende trap voor. Men zei zowel: dikwijlder als: dikwijlser en deze vormen vindt men zelfs bij Hooft, een schrijver die aan zijn taal bijzondere zorg besteedde. Men leest in zijn Nederlandsche Historiën bijvoorbeeld: Hij sprak dikwijlser fiere dan smekende taal. De vroegere vormen dikmaals en dikwerf zijn, behalve in zeer deftige stijl geheel uit de taal verdwenen.

Diligence Het Nederlands heeft, waarschijnlijk tegelijk met het vervoermiddel zelf, het woord *diligence* uit het Frans overgenomen met behoud van de Franse uitspraak, ongeveer dilizjanse. De oorsprong is het Latijnse werkwoord *diligere:* uitkiezen. Daarvan komt *diligens:* nauwgezet, oplettend, zorgvuldig en dit leverde het Franse *diligent* op, uitgesproken ongeveer: *dilizjan,*

in dezelfde betekenis. Wat *diligemment* gebeurt, gebeurt met bekwame spoed. Het vierwielige in twee of drie afdelingen verdeelde rijtuig voor personenvervoer heette oorspronkelijk: *carrosse de diligence,* later kortweg *diligence,* dus: spoedwagen. Het was in het begin en midden van de vorige eeuw naast de trekschuit het gewone vervoermiddel. Hildebrand reisde ermee naar de familie Stastok.

Diner In Frankrijk is het *diner* gewoon de maaltijd die 's avonds tussen zeven en acht uur wordt genuttigd. In ons land wordt het woord bijna uitsluitend gebezigd voor een voornaam, uitgebreid middagmaal.
Het werkwoord *dineren* gaat terug op het Franse *diner* met Oudfrans *disner* dat correspondeert met Italiaans *desinare,* Middeleeuws Latijn *disnare* dat weer samengetrokken is uit *disjunare.* In dat laatste woord herkent men gemakkelijk het Franse *déjeuner,* rompre le jeune, letterlijk: het vasten verbreken, dus: ontbijten. In ouder Nederlands noemde men dat: ontnuchteren. Dat wordt nu alleen van dronkaards gezegd. Het *diner* was dus aanvankelijk: het ontbijt, daarna wat wij de koffiemaaltijd of deftig: het noenmaal noemen en tenslotte: het middageten, de hoofdmaaltijd.

Diploma Er is een Grieks werkwoord diplo-oo, dat: verdubbelen betekent. Daarvan is het woord *diploma* afgeleid, dat dus eigenlijk wil zeggen: het verdubbelde en in het bijzonder: een officieel stuk, een oorkonde die bestaat uit twee samengevouwen bladen. In het Grieks en het Latijn komen betekenissen voor als: lastbrief, aanbevelingsbrief, vrijgeleide enzovoorts, maar ook reeds die van: brief van de keizer waarin een bepaald voorrecht wordt verleend, patent. Dit is ook de oudste Nederlandse betekenis. Dan gaat het woord betekenen: bewijsstuk van bekwaamheid of bevoegdheid door een

examen verworven. Pas in veel later tijd krijgt het de bijbetekenis van: onderscheiding bijv. door een inzending op een tentoonstelling en zelfs die van: lidmaatschapskaart.

Doctor Er is een duidelijk verschil tussen een *doctor* (Dr.) en een *dokter,* maar het is wel hetzelfde woord op verschillende wijze geschreven. Het Latijnse werkwoord *docére* betekent: onderwijzen en een *doctor* is dus eigenlijk een leraar. Maar men gebruikt het woord nu als titel van hen die door het schrijven en verdedigen van een proefschrift de hoogste academische graad bezitten. Voor die tijd, maar na het afleggen van het *doctoraal* examen is men *doctorandus* (Drs.) wat tegenwoordig ook een titel is, al betekent het woord: hij die nog doctor moet worden, hij die nog moet promoveren. De naam *dokter* wordt alleen gebruikt voor hem die in de medicijnen is afgestudeerd. Hij is arts, medicus, geneesheer.

Doetje Dat het woord *doetje* niets heeft te maken met het werkwoord doen, is wel duidelijk uit het verschil in betekenis. Het kenmerkende van een *doetje* is immers juist het weinig flinke, weinig doortastende, weinig daadkrachtige. Neen, wij moeten in andere richting zoeken. Oudtijds gebruikte men het woord *doei* als geringschattend woord voor domme dienstmaagd, onnozel vrouwmens dat zich van alles laat wijsmaken. Van dit *doei* kan *doetje* heel goed het verkleinwoord zijn, evenals koetje van koei. Maar ook dialectische woorden als doedelig: slaperig, suf en doedel: sukkel zullen zeker invloed op het woord hebben uitgeoefend. Bij Wolff en Deken, onuitputtelijke schat voor allerlei gemeenzame woorden uit de spreektaal, vindt men éénmaal: malle *doede* in de zin van: onbenullig vrouwspersoon.

Dom Behalve als zelfstandig naamwoord in de betekenis: bisschoppelijke hoofdkerk (de *Dom* van Utrecht) komt het woord *dom* voor als bijvoeglijk naamwoord en als achtervoegsel. De vraag of wij met hetzelfde woord te maken hebben moet ontkennend worden beantwoord. Het woord *dom:* kerk is ontleend aan het Latijnse *domus:* huis. Het woord *dom:* met weinig verstand begaafd is een algemeen Germaans woord, dat in het Duits *dumm* luidt, in het Engels *dumb,* in het Zweeds *dum.* Het is waarschijnlijk verwant met *doof.* Men bezigt het niet alleen in de zin van: alle verstand missend, maar ook in die van: waarbij het verstand niet gebruikt behoeft te worden en spreekt dus van *-dom* werk. Het woord *dom* tenslotte in adeldom, rijkdom, ouderdom enz. betekent: staat, toestand.

Domoor Er zijn slechts weinige zelfstandige naamwoorden die in hun vorm op *domoor* lijken, namelijk *hangoor, druiloor* en *kniesoor.* Vroeger was er nog een vijfde: *botoor,* dat eigenlijk betekende: slechthorende en vandaar: stommerd. Het lijkt waarschijnlijk dat *domoor* op voorbeeld van *botoor* is gevormd. Bij de woorden *hangoor* en *druiloor* denkt men dadelijk aan honden, wier slap neerhangende oren hun een droevig, melancholiek uiterlijk geven. Bij dit tweetal sluit zich dan *kniesoor* aan, dat ook is gevormd uit een werkwoordstam en een zelfstandig naamwoord. Vreemd blijft dat men wèl kan zeggen: zit niet zo te kniesoren (druiloren), maar niet: wat zit je weer te domoren (hangoren).

De dood in de pot Wanneer het ergens een saaie boel is, wanneer alle opgewektheid en levendigheid ontbreekt, plegen wij te zeggen: 't Is hier *de dood in de pot.* Wij bedoelen alleen: het is er doods, vervelend.

De uitdrukking wil echter oorspronkelijk heel wat

anders zeggen. Zij is namelijk letterlijk bedoeld en betekent: het eten is vergiftigd. Die oorspronkelijke betekenis vinden wij in het Bijbelverhaal dat is opgetekend in II Koningen IV: 40. Daar wordt verhaald dat de profeet Elisa ten tijde van een hongersnood moeskruiden liet lezen en koken. Maar een jongen deed er 'kolokwinten' in 'en sneed ze in de moespot, want zij kenden ze niet'. Maar toen zij aten, merkten zij dat het eten vergiftig was en riepen: 'Man Gods, de dood is in de pot.' En zij konden het niet eten.

In onze taal, die wemelt van woorden, uitdrukkingen en zegswijzen aan de Bijbel ontleend, is deze zin van het gezegde verloren gegaan. Onder invloed van het woord doods is slechts die van saai-in-de-hoogste-mate overgebleven.

Doodeerlijk Een eigenaardige verbinding van twee begrippen die alleen te verklaren is wanneer men uitgaat van andere woorden die met *dood* beginnen. Daar is in de eerste plaats: *doodziek*, zo ziek dat de dood waarschijnlijk zal volgen. Daarnaast staan *doodsbleek*, zo bleek als een dode en *doodstil*, zo stil als een dode. Het is wel duidelijk dat het woorddeel *dood* in deze samenstellingen tevens een versterking uitdrukt. Men kan het vervangen door *zeer* of door *heel erg*. Wanneer dat gevoel van versterking de gedachte aan het overleden zijn gaat overheersen, is er geen bezwaar meer tegen *dood* als een voorvoegsel te beschouwen en te spreken van *dood*goed, *dood*arm, *dood*eenvoudig, *dood*nuchter, *dood*leuk en vele andere.

Doopceel Iemands *doopceel* lichten wil zeggen: nagaan wat iemand op zijn geweten heeft, al het kwaad vertellen dat men van hem weet. Een *doopceel* is een blad papier, waarop predikant of priester de naam van het gedoopte kind en die zijner ouders benevens de geboor-

te- of doopdatum schreef. Ceel of cedel stamt af van het Latijnse schedula, dat een verkleinwoord is van scheda, een woord van Griekse oorsprong. Voordat in 1812 de burgerlijke stand in ons land werd ingevoerd, was het lichten – dat wil zeggen: copie nemen – van het *doopceel* het enige middel om na te gaan wanneer iemand geboren was. De uitdrukking heeft zich in ongunstige zin ontwikkeld en heeft nu speciaal betrekking op iemands ondeugden en gebreken.

Doortrapt Er zijn twee werkwoorden: *dóórtrappen* (de fietsers moesten wel dóórtrappen om voor de bui thuis te zijn) en *doortràppen,* door trappen mengen, zoiets als *doorkneden:* goed, door en door kneden. In vroeger tijd werd inderdaad deeg met de voeten gekneed. Van *doortrappen* en *doorkneden* worden de deelwoorden *doortrapt* en *doorkneed* als bijvoeglijk naamwoord gebruikt, beide aanvankelijk in de gunstige zin die *doorkneed* heeft behouden: geoefend, geschoold, ervaren. Hooft noemt iemand: een man van kloek vernuft, *doortrapt* met lange ervaring. Daarna gaat *doortrapt* betekenen: slim, bij de hand, geraffineerd en tenslotte: zeer slim in het kwaad doen, dus: sluw, vals, gemeen. Dat is nu nog de enige betekenis.

Draagbaar Het woord *draagbaar* voor: berrie, brancard, is wat men wel eens een herhalingswoord of bis-woord noemt. In een bis-woord betekenen de twee delen hetzelfde. En dat is met *draag* en *baar* het geval. *Baar* hangt namelijk samen met het werkwoord baren: een kind ter wereld brengen, een kind *dragen.* Vroeger was dit thans zwakke werkwoord sterk en vandaar nog het voltooide deelwoord *geboren.*

Het is gezien het bovenstaande in het geheel niet vreemd dat men in plaats van *draagbaar* ook kortweg het woord *baar* gebruikt. Maar in het spraakgebruik

wordt *baar* alleen gebezigd voor het vervoer van doden en *draagbaar* voor het vervoer van levenden.

Drenkeling Zoals vellen betekent: doen vallen, leggen: doen liggen, zogen: laten zuigen en voeren: doen varen (= gaan, hoe vaart u?), zo betekent *drenken:* doen drinken. Men *drenkt* de dorstige paarden en drinkt dan zelf een glas bier.

Iemand die te water raakt en gevaar loopt te verdrinken, zou men dus niet een *drenkeling,* maar een *drinkeling* moeten noemen. Hij dreigt te overlijden door te veel te drinken en niet door te drenken. Er is echter altijd door verwarring geweest tussen woorden die èn in uiterlijk èn in betekenis veel op elkaar geleken. Men denke slechts aan liggen en leggen die door velen door elkaar gebruikt worden. En zo vindt men al in oude teksten het werkwoord drenken, gebruikt in de betekenis drinken. Reeds in de 17e eeuw spreekt men van een *drenkt* kalf voor een verdronken kalf.

Drijfveer Het woord *veer* betekent eigenlijk zo iets als: vooruitvliegend, snel, voorwaarts strevend. Het wordt in de eerste plaats gebruikt om de lichaamsbedekking van vogels aan te duiden en wordt daarna bij vergelijking de naam van allerlei voorwerpen die in hun vorm min of meer overeenkomst vertonen met zo'n *veer,* bijvoorbeeld: dunne smalle strook hout of metaal en in het bijzonder: zulk een reep of strook die na gebogen te zijn de oorspronkelijke stand wil hernemen en dus buigzaam en *veer*krachtig is. Dan wordt *veer* het buigzame deel dat een uurwerk doet lopen, dus het mechanisme aan*drijft*. Dat is dus de eigenlijke *drijfveer.* Figuurlijk is *drijfveer:* datgene wat iemand tot een handeling drijft, beweegreden. Dat is thans de enige betekenis.

(**slome**) **Duikelaar** In het ghetto van het 18e-eeuwse Am-

sterdam heeft een man geleefd, die gelegenheidsdichter, uitgever van humoristische blaadjes en komiek was. Zijn naam was Salomo, in het Pools-Jiddisch: Schloime. Misschien was hij ook wel acrobaat. In ieder geval gaf men hem de bijnaam Duikelaar. Die eigennaam nu werd soortnaam in de betekenis van: iemand die rare sprongen maakt. Maar de niet-Joodse Nederlanders brachten de voornaam Schloime in verband met het woord sloom: traag, langzaam en bezigden de naam *slome duikelaar,* die aan een kwiek, levendig man zijn oorsprong dankt, juist voor mensen die niet snel reageren.

Duimstok Een *duimstok* is een timmermanswerktuig, een maatstok, die bestaat uit vier delen van gelijke lengte welke met koperen scharnieren aan elkaar verbonden zijn. De *duim* is hier de lengtemaat die de breedte van een mansduim voorstelt, te weten 2,54 cm, het vierde deel van een *palm* (de breedte van een hand aan de binnenzijde gemeten) en ongeveer het tiende deel van een *voet,* al naar gelang meer of iets minder. Een Amsterdamse voet bijvoorbeeld meet 0,284 meter. Op de *duimstok* die vroeger gebruikt werd, kwamen deze maten voor. Thans gebruikt men natuurlijk de metermaat, maar de oude naam is bewaard gebleven.

Dwarsbomen Iemand *dwarsbomen* dat wil zeggen: iemand belemmeren in zijn werk, iemand beletten zijn plannen ten uitvoer te brengen, betekent letterlijk: iemand de weg versperren door er een boom dwars over te leggen. Precies hetzelfde vinden wij in het woord versperren, dat eigenlijk is: met een spar afsluiten. Niet alleen landwegen, maar ook waterwegen werden vroeger op die wijze ontoegankelijk gemaakt. Na zonsondergang werden natuurlijk de stadspoorten gesloten. Dan sloot men tevens de waterwegen die toegang gaven

tot de stad af met een zware boomstam die op het water dreef en aan beide oevers met een ketting vastlag. 'Aan voor boomsluiten thuis te zijn was geen denken', schrijft Hildebrand in de Camera Obscura, als door Pieter Stastoks onfortuinlijke onderdompeling in het Spaarne de deelnemers aan het roeitochtje zich verlaat hebben. Dat gebruik is verdwenen en daarmede de letterlijke betekenis van *dwarsbomen,* dat zich echter in figuurlijke zin heeft gehandhaafd.

Dwingeland Evenals woelwater is *dwingeland* een woord dat vrijwel alleen in toepassing op kinderen wordt gebezigd. Men zegt: dat jochie is een kleine *dwingeland* en bedoelt: een jongentje dat door zeuren en dwingen zijn zin weet te krijgen. In de Middeleeuwen had het woord zo'n ongunstige betekenis niet. Men verstond er onder: een heerser, iemand die het land in bedwang hield. Maar Hooft noemt Alva al een *dwingeland,* een tiran. Onder *dwingen* moet men verstaan: zijn macht opleggen, geen vrijheid laten, knellen. Nieuwe schoenen *dwingen* meest, zei Cats. Als het woord nu niet op een kind maar op een volwassene betrekking heeft, drukt het uit: een machthebber die zijn onderdanen onderdrukt.

E

Echo *Echo* is een eigennaam, de naam van een nimf, die Hera, de vrouw van Zeus, met haar gebabbel bezighield als de oppergod op vrijersvoeten ging. Toen Hera bemerkte hoe zij misleid werd, ontnam zij Echo het gebruik van haar tong, zodat zij alleen het laatste woord herhalen kon van de vraag die tot haar gericht werd. Echo werd verliefd op Narcissus en toen hij haar versmaadde, kwijnde zij weg van verdriet en wel zo volledig dat alleen haar stem overbleef. Daarom gebruiken wij het woord *echo* voor: weerklank, nagalm, terugkaatsing van het geluid. Twee vormen van zielsziekte zijn *echolalie* en *echopraxie:* de patiënt herhaalt tot hem gesproken woorden en bootst bewegingen na.

Echt Wij moeten uitgaan van het woord *ee,* dat oorspronkelijk: wet betekende en daarna speciaal: huwelijkswet en: huwelijk. Het leeft nog voort in het deftige woord *ega* voor echtgenoot. Het bijvoeglijk naamwoord bij dit woord *ee* is *eehaft* en daaruit is *echt*

ontstaan. Deze overgang lijkt vreemd, maar dat de tweede lettergreep van een woord meer en meer van klank verzwakt en tenslotte verdwijnt, komt meer voor. Laars is ontstaan uit lederhose en oom uit oheim.

Het bijvoeglijk naamwoord *echt* betekent: wettig, in het bijzonder van de huwelijksverbinding. Vandaar het woord *echtgenoot.* Vroeger sprak men van zijn huwelijkspartner ook als: mijn *echte* deel: dus: mijn wettelijke deelgenoot in het huwelijk. Men kent ook: een kind *echten.*

Uit deze betekenis vloeit een nieuwe voort. *Echt* wordt gelijkgesteld met: niet vervalst, niet voorgewend, waar, betrouwbaar, werkelijk.

Eenvoudig Het woord *eenvoudig* heeft tal van betekenissen: niet ingewikkeld, afkerig van weelde, op bescheiden voet levend, argeloos, zonder meer, kort en goed enz.

Wanneer men oude teksten leest, komt men daar ook de vormen *eenvouwdig* en zelfs *eenvouwig* tegen. Die brengen ons op het spoor van de afleiding. Er is blijkbaar verwantschap met het werkwoord *vouwen.* Eenvoudig is dus: eenmaal gevouwen. Het Duits heeft: einfaltig.

Naast eenvoudig komt zelden eenvuldig voor, maar heel gewoon is Drievuldigheid voor Drieéénheid. De betekenisovergang van *eenvoudig* tot: oprecht, onnozel die het Duitse einfaltig heeft, is toe te schrijven aan de invloed van het Latijnse woord simplex in kerkelijke taal. Sim betekent: één en plico: vouwen. Dit is ons woord simpel.

Eenzelvig Het is duidelijk dat *eenzelvig* samengesteld is uit de delen *een* en *zelf* met het achtervoegsel *-ig.* Daarmee is de oorspronkelijke betekenis van het woord geheel in overeenstemming. Die was namelijk: een en hetzelfde

en daardoor: eentonig. Een schrijver uit de Franse tijd zegt: 'De vaart van Leyden op Utrecht is lang en *eenzelvig*'. Onder *eenzelvig met iets* verstond men: samenvallend met, identiek met iets. De oude betekenis leeft nog voort in het werkwoord *vereenzelvigen.* Men zegt bijvoorbeeld: hij vereenzelvigde zich geheel met zijn werk voor: hij vormde er een geheel mee, identificeerde er zich mee. De huidige betekenis van *eenzelvig* is: zich weinig met anderen bemoeiend, gaarne alleen, teruggetrokken, op zichzelf.

Effen De vraag wordt gesteld of het woord *effen* in de zin: de stof is gebloemd, de rand is *effen,* hetzelfde woord is als in de zin: zal ik dat *effen* (even) voor je doen? Inderdaad is dat het geval, hoe groot het betekenisverschil ook is.

De eigenlijke betekenis van *effen* is: vlak, zonder rimpel en vandaar: zonder kleurverschil, gelijkmatig, gelijk. Die vindt men nog in het werkwoord *vereffenen.* Naast *effen* komt dan de schrijfwijze *even* op. Men spreekt van *even* getallen voor: getallen die door twee gedeeld gelijke delen opleveren. Uit de betekenis: gelijk vloeit die van: *juist* voort, zowel voor: terecht als voor: in een kort ogenblik. In de oude drukken der Camera Obscura leest men dat oom Stastok zich omkeerde om *effen* op zijn horloge te kijken. De latere drukken hebben: *even.*

Eiland Een aan alle zijden door water omgeven stuk land heet een *eiland.* Het deel van het woord dat verklaring behoeft, is natuurlijk: *ei.* Daarnaast vindt men vormen als: *oog* (Schiermonnikoog: eiland der in grijze pijen geklede monniken); ooi: Wadenoyen en de naam Schimmelpenninck van der Oye; *ouw* in een woord als landouw. Al deze woorden gaan terug op het Gotische woord ahwa dat: water betekent. Het woord *eiland* betekent dus letterlijk: waterland. Van dit woord ahwa

komen ook de riviernamen A en Ee en het zit ook verborgen in de stadsnaam Breda.

Elkaar Naast en door elkaar worden gebruikt: *elkaar, elkander, malkaar, malkander, mekaar* en *mekander.* Het hangt van de streek af welke vorm het meest in zwang is.

Elkaar is samengetrokken uit *elkander* en dit luidde vroeger: *elc ander.* In de Middeleeuwen zei men: elc sloeg ander. Daarnaast bestond *malkaar,* uit *malkander* ontstaan en weer verzwakt tot *mekaar* omdat de klemtoon op de tweede lettergreep viel. *Malkander* luidde in het Middelnederlands: *manlyc ander.* Dit *manlyc* is weer een samenstelling van *man* (mens) en *lyc* uit *gelijc* in de betekenis: ieder. *Manlijc* is dus: *iedereen.* In een verhaal over een riddergevecht staat: Manlyc hadde een spere groot, hetgeen betekent: ieder had een grote speer.

Ellende Er zijn van die woorden die men dagelijks gebruikt, zonder er over na te denken dat zij eigenlijk heel doorzichtig zijn. Zo'n woord is *ellende.* Het eerste deel kennen wij uit een woord als *elders,* het tweede hangt samen met het woord *land.* Het geheel betekent dus: ander land, vreemd land. Dan wordt het: verblijf in een vreemd land, ballingschap en daarna: de gevoelens die een balling koestert. Een *ellendeling* is dus eigenlijk iemand die buiten zijn vaderland leeft en door heimwee gekweld wordt. Nu is *ellende* ongeveer hetzelfde als rampspoed en een *ellendeling* is een schurk geworden.

Merkwaardig is dat in de zogenaamde Statenbijbel, dat is de vertaling van de bijbel in het Nederlands die in 1637 verscheen, op voorstel van de meerderheid der vertalers niet *ellende* maar *elende* wordt geschreven. Men meende toen dat het woord samenhing met het Griekse woord eleëin: medelijden hebben.

Engel *Engelen* zijn hemelse wezens die optreden als dienaars Gods. De bijbel kent ook afvallige engelen die de duivel dienen. Het woord *engel* gaat terug op het Griekse *aggelos:* bode. Dit werd in het Latijn *angelus* en in het Gotisch *aggilus.* Het woord kwam met andere christelijke woorden door de Ariaanse missie langs het Donaugebied naar het huidige Duitsland. Dat moet al in de 5e eeuw na Christus zijn geweest.

Het woord *engel* gaat ook schuil in het woord *evangelie* uit het Griekse *eu-aggelion* wat eigenlijk betekent: datgene wat een vreugdeboodschapper (eu-aggelos) met zich brengt, dus: blijde boodschap.

Epidemie Hoe sterk een woord van betekenis kan veranderen, is te zien aan het woord *epidemia* dat in het Grieks voorkwam in de betekenis: verblijf, bezoek en in het bijzonder: familiefeest, gevierd wanneer iemand behouden van een reis was teruggekeerd. Het Griekse woord wordt gevormd door het zelfstandige naamwoord *demos:* volk en *epidemos* betekent dus letterlijk: onder het volk verspreid. Ook *epidemios* kwam voor in vrijwel dezelfde betekenis, maar betekende ook: als vreemdeling aankomend. Later is men deze laatste betekenis ook gaan toepassen op ziekten en speciaal op besmettelijke ziekten die niet inheems zijn, maar in een streek velen tegelijk aantasten en dan weer verdwijnen.

Erfgenaam De woorden *erf:* grond, meestal om een woning en *erf:* erfdeel behoren etymologisch samen, wat begrijpelijk is als men bedenkt dat de erfenis vroeger veelal uit erf, grond, bestond. Men kan er dus over twisten of in het woord *erfpacht* sprake is van *grond* die verpacht wordt of van pacht die overgaat op de *erf*genamen van de pachter.

In het woord *erfgenaam,* dat in het Middelnederlands *erfname* luidde, hebben wij te maken met *erf:* erfdeel en

met een afleiding van het werkwoord *nemen. Erfgenaam* is dus hij die gerechtigd is de nalatenschap van een ander te nemen. Dezelfde afleiding van *nemen* vindt men in *aangenaam,* dat eigenlijk betekent: aan-nemelijk en vandaar: prettig.

Ergeren In de zegswijze: 't moet *ergeren* wil 't beteren, waarmee men wil zeggen: een ziekte moet eerst haar hoogtepunt bereiken en pas daarna kan herstel intreden, is het werkwoord *ergeren* in de eigenlijke betekenis gebruikt. Het is een afleiding van de vergrotende trap *erger* van het bijvoeglijk naamwoord *erg* en betekent dus: erger worden. Precies dezelfde formatie heeft *beteren.* Maar *ergeren* heeft een betekenisontwikkeling doorgemaakt. Thans betekent het: tot ontstemming prikkelen, aanstoot geven.

Naast de vorm *erg* stond in vroeger tijd *arg,* dat nog over is in woorden als argwaan, arglist en argeloos. Maar ook als zelfstandig naamwoord zien wij het woord *erg* opduiken in de zegswijzen: ik deed dat zonder erg (zonder kwaad opzet) en: ik had er geen erg in (ik merkte het niet op). Natuurlijk horen woorden als ergernis en ergerlijk ook tot de familie.

Eunuch Het woord *eunuch* is samengesteld uit een Grieks zelfstandig naamwoord namelijk *eunè* dat: bed betekent en een Grieks werkwoord *echein:* hebben of houden. En toch is een *eunuch* niet iemand die het bed moet houden, maar iemand aan wie de bewaking van een bed en van haar die er in ligt, veilig kan worden toevertrouwd. Het is een woord uit het oosten waar Islamitische vorsten de bewaking van hun harem opdroegen aan *eunuchen,* ontmande mannen. Het woord harem is Arabisch, het betekent letterlijk: verboden en duidt zowel het vrouwenverblijf van een aanzienlijke Mohammedaan aan als de vrouwen die er wonen tezamen.

Ook het woord serail wordt wel voor harem gebruikt, maar eigenlijk is het serail het paleis van een Turks vorst.

Eva In de eerste plaats is *Eva* natuurlijk de naam van ons aller moeder. Genesis 3:20 zegt met een woordspeling die ook in de grondtekst wordt aangetroffen: En de mensch noemde zijne vrouw *Eva,* omdat zij van alle levenden de moeder is geworden. Voorts wordt van het eerste mensenpaar verhaald 'dat zij vijgebladeren aaneenhechtten en zich gordels maakten'. Het is dan ook vrij logisch dat de Nederlander, die zijn bijbel door en door kende, het woord *eva* is gaan gebruiken voor *schort* en met name voor het van het middel afhangende vrouwenschort. In de Camera leest men dat de dienstbode der Stastoks alvorens de deur open te doen haar *eva* in de schuinte opsloeg. Het woord *eva* voor schort wordt thans zelden meer gebruikt.

F

Fabel In het Latijn bestaat een werkwoord *fari* dat: zeggen, spreken betekent. Daarbij behoort het zelfstandige naamwoord *fabula:* gepraat, gesprek, verhaal. In het bijzonder werd en wordt *fabel* dat via het Frans in het Nederlands is overgenomen, gebruikt voor een zinnebeeldig verhaal of gedicht waarin dieren of voorwerpen als handelende personen optreden en dat de bedoeling heeft een zedelijke waarheid aanschouwelijk voor te stellen. Vandaar stamt de meer algemene betekenis: verzonnen verhaal, verzinsel, verdichtsel. Het bijvoeglijke naamwoord luidt *fabelachtig* of *fabuleus:* ongeloofwaardig, onwaarschijnlijk. De u in *fabuleus* herinnert aan de afkomst uit *fabula.*

Fanatiek Via het Franse fanatique is ons woord *fanatiek* ontleend aan het Latijnse fanaticus. Tot in de 19e eeuw werd het slechts gebruikt in de zin van: bezield door een blinde geloofsijver. Dit is geheel in overeenstemming met de oorspronkelijke betekenis. Het woord *fanum*

duidde namelijk aan: een aan de Godheid gewijde plaats, dus een heiligdom of tempel. Een fanaticus was dus een door de Godheid bezetene. De meer algemene betekenis die wij thans aan het woord hechten, is van jongere datum en heeft een wat politieke kleur. Tot dezelfde familie behoort het woord *profaan,* dat eigenlijk betekent: wat zich vóór, dus buiten het heiligdom bevindt en dus: werelds, onkerkelijk en zelfs: heiligschennend.

Fascist Gezagdragers in het oude Rome werden wanneer zij in het openbaar optraden, voorafgegaan door een soort lijfwacht waarvan de grootte afhing van hun rang. Een consul had 12, een dictator zelfs 24 van zulke lictoren. Zij droegen over de linkerschouder een bundel berketakken met een leren riem omsnoerd. Daarin stak ook de steel van een bijl waarvan het blad naar buiten stak. De roeden dienden tot geseling, de bijl tot onthoofding. Dit zijn de *fasces et secures.* Mussolini gebruikte de bijlbundel als symbool en zo werd *fascist* de naam van de aanhangers van een autoritaire, antidemocratische staatsopvatting die zich kenmerkte door nationalistische en antimarxistische trekken. Thans wordt het woord vooral als scheldwoord gebruikt.

Fatsoen Evenals het Engelse fashion is ons woord *fatsoen* afgeleid van het Franse façon dat weer uit het Latijn stamt. In het Latijn is factio het maken, het handelen. De oudste betekenis van *fatsoen* is: model, vorm, gedaante, zowel van voorwerpen als van mensen. In Sara Burgerhart wordt een temerige kwezel: het ouwe *fatsoen* genoemd. En in de Camera spreekt Beets over een hoed van buitensporig *fatsoen.* Thans verstaat men er onder: het gevoel verplicht te zijn een houding aan te nemen, die in maatschappelijke kringen gewaardeerd wordt. Z'n *fatsoen* houden is: zich wellevend en goed

gemanierd gedragen. En: met goed *fatsoen* wil zeggen: zonder aanstoot te geven. Het woord *fatsoensrakker* voor zedelijkheidsapostel is een woord dat door Vestdijk is gevormd.

Feil Als sportterm is *feilloos* heel gewoon. Men spreekt van een *feilloos* doelpunt en bedoelt: een volmaakt, een onhoudbaar, een voortreffelijk doelpunt. Ook *onfeilbaar* komt voor: de paus is *onfeilbaar,* kan niet dwalen. Maar het zelfstandig naamwoord *feil* komt in het hedendaagse Nederlands zelden voor. Van Alphen dichtte nog over 'een vriend die mij mijn *feilen* toont', maar thans is het woord verouderd.

Feil, samenhangend met *falen:* tekortschieten, beantwoordt aan Oudfrans *faille* dat overgenomen werd uit vulgair Latijns *fallia:* fout. Het Middelnederlands heeft *fael.* De eigenlijke betekenis in het Nederlands is: het ontbreken van iets, de tekortkoming, het gebrek, de misslag, de fout.

Fielt In verscheidene woorden is de beginletter f uit een v ontstaan. Fooi hangt samen met via, fraai met verus. Zo is het ook gesteld met *fielt* dat via het Franse vil teruggaat op het Latijnse vilis: gemeen. Een *fielt* is dan ook: een bedrieger, een schurk en in het bijzonder: iemand die zonder zichzelf strafbaar te maken, anderen op geslepen wijze kwaad doet. Het woord luidde vroeger: fiel en heeft pas in later tijd een t gekregen, zoals ook fazant uit fazan, burcht uit burg en inkt uit ink is ontstaan.

Een samenstelling waarin de oude vorm *fiel* is bewaard, is: *fielebout* in de uitdrukking: de fijne fielebout uithangen voor: huichelen. Men vindt die bijvoorbeeld in Sara Burgerhart.

Fiks Het Latijnse werkwoord figo betekent: ik maak vast. Het deelwoord luidt *fixus* en dit betekent dus: vast,

blijvend, onveranderlijk. Ons woord *fiks* is, evenals het Duitse *fix,* via het Franse *fixe* uit dit *fixus* overgenomen. In overeenstemming daarmede is de betekenis van *fiks* aanvankelijk ook: *vast*. Een fixe domicilie betekende: een vaste woonplaats. Uit de betekenis *vast* vloeit gemakkelijk voort die van: goed bruikbaar, flink, stevig, zowel gezegd van personen als van zaken. De Génestet roemt de fiksche aard, Hildebrand de fiksche knieën en fiksche knokkels van Hollands jeugd. Wij gebruiken het woord meestal van handelingen en verschijnselen en spreken van een *fikse* wandeling en een *fikse* verkoudheid. Iets *fiksen* betekent: iets snel voor elkaar brengen.

Fiscus De oorspronkelijke betekenis van het woord *fiscus* is: uit biezen gevlochten mand of korf. Het schijnt dat de Romeinen zulke manden gebruikten om geld in te bewaren, vandaar dat *fiscus* gaat betekenen: geldkas. In de keizertijd was de *fiscus* de private kas van de keizer, afgescheiden van de staatskas. Later verstond men onder *fiscus* ook: de opbrengst aan de kas van de keizer, dus: belasting. Er bestond bijvoorbeeld de fiscus Judaicus, de belasting die de Joden aan de keizerlijke kas moesten betalen. Het is later gebruik geworden het begrip schatkist als een persoon voor te stellen en bijvoorbeeld te spreken van het scherp-ziend oog van de *fiscus* als men de belastingdienst in zijn geheel bedoelt. Het bijvoeglijk naamwoord luidt fiscaal: wat betrekking heeft op het belastingwezen.

Flater Het woord *flater* komt alleen nog voor in de betekenis: dwaze vergissing, domme fout. Men maakt of begaat een *flater*. Het werkwoord waarbij het behoort is flateren dat gewestelijk nog voorkomt in twee betekenissen: een oorveeg geven en: onnodig praten, kletsen. *Flater* was dus: oorveeg of: kletspraat. De beteke-

nisovergang van dom gepraat naar dwaze fout is eenvoudig.

Het is niet te loochenen dat vele woorden die met fl beginnen, klanknabootsend zijn. Misschien is het beter te zeggen: door de betekenis van enkele woorden die met fl begonnen, kreeg de klank fl een zekere gevoelswaarde en maakte men nieuwe woorden in diezelfde sfeer, beginnen met fl. Fladderen, flodderen, flikkeren, flard, flansen hebben alle gemeen: het onzekere, onzuivere, rommelige, onjuiste. Daarbij behoort *flater* ook.

Flegma Hippocrates, de Griekse geleerde die omstreeks 400 voor Christus leefde en die men de vader van de geneeskunde pleegt te noemen, meende dat vier lichaamssappen het temperament van de mens bepaalden. Een daarvan is het *flegma,* het slijm en wanneer dit de andere overheerst ontstaat het *flegmatisch* mensentype dat zich van andere onderscheidt door een enigszins trage kalmte en gelijkmoedigheid. *Flegmatische* mensen zijn onaandoenlijk en onverstoorbaar, ze zijn niet licht van hun stuk te brengen en geraken niet gemakkelijk in vuur. Ze zijn dus heel anders dan bijvoorbeeld *cholerische* mensen in wie de *gal* spookt en die driftig en opvliegend zijn en dan *melancholische* mensen die zwartgallig, somber en *sanguïnische* die volbloedig en vurig zijn.

Het *cholerische* hing samen met de gal, die in het Grieks *cholè* heette, een woord dat ook in *melancholisch* verscholen zit. Men kende reeds in Griekenland een ziekte die men *cholera* noemde en die, meende men, door de gal veroorzaakt werd. In de 19e eeuw heeft zich uit Azië een veel ernstiger ziekte verbreid die dezelfde verschijnselen van braken en buikloop vertoont, maar veel gevaarlijker is. Ze wordt veroorzaakt door een bacil.

Het woord *cholerisch* betekent: gallig, heftig, driftig,

opvliegend. Ermee verwant is het Franse *colère:* drift, boosheid.

Flikje Het komt vrij veelvuldig voor dat een produkt genoemd wordt naar de maker. Men spreekt van een Ford en een Fongers. Het ronde platte chocolaatje dat wij *flikje* noemen, draagt eveneens de naam van de fabrikant, die Caspar Flick heette. Zo noemde men een bepaalde sigaar een bokje naar de firma Bock te Havanna. Tal van kledingstukken heten of naar de oorspronkelijke maker of naar een beroemde drager: molières, colbert, een garibaldi, een borsalino. Het woord kiekje stamt van de fotograaf Kiek, fiets misschien van de rijwielhersteller Viets. Veelvuldig heet een stof of voorwerp naar het land of de plaats van herkomst: manchester, krent (Corinthe), gouwenaar, champagne, cognac enzovoorts.

Fok De vraag waar het woord *fok* in de betekenis *bril* vandaan komt, kan als volgt worden beantwoord. Eigenlijk is de *fok* het zeil dat voor de mast of aan de voorste mast van een schip wordt gevoerd. Het is dus een hulpzeil. De *fok* opzetten betekent dus in letterlijke zin: een zeiltje bijzetten en vandaar meer algemeen: een hulpmiddel te baat nemen. Daar men nu ook de bril *opzet*, d.w.z. op de neus zet en zich zodoende van een hulpmiddel bedient om beter te kunnen zien, is men *de fok opzetten* gaan bezigen voor: de bril opzetten. Uit deze uitdrukking is het woord *fok* geïsoleerd voor *bril.* Zelfs is een nieuw werkwoord *fokken* gevormd voor: een bril dragen. Men zegt bijv.: Hé, fok jij ook al?

Fronsen Het eigenaardige van het werkwoord *fronsen* is, dat de betekenis aanvankelijk zeer beperkt was, zich daarna heeft verwijd en vervolgens weer verengd. Het woord is via het Frans ontleend aan het Latijn. In die taal betekent 't woord *frons:* voorhoofd. De oor-

spronkelijke betekenis van *fronsen* is dus: het voorhoofd rimpelen. In later tijd gaat men het woord ook bezigen voor het leggen van plooien in stoffen. Men sprak dus van een *gefronst* manshemd (overhemd) en van een *gefronste* muts of kap. Dit gebruik is thans niet meer bekend en wij zijn dus teruggekeerd tot de oude toestand waarin *fronsen* onverbrekelijk verbonden was met de woorden voorhoofd en wenkbrauwen.

Front In couranten leest men soms het woord *volksfront* voor een bepaalde politieke samenwerking van verschillende partijen. Het is een vertaling van het Franse *front populaire.* De eigenlijke betekenis van het Latijnse woord *frons,* waarvan ons woord *front* via het Frans is afgeleid, is: voorhoofd, gelaat en vandaar: voorzijde van een bouwwerk, gevel, maar ook: voorzijde van een troep soldaten, eerste gelid. Vandaar uitdrukkingen als: *front* maken, voor het *front* komen, met iets voor het *front* komen, die ook figuurlijk worden gebruikt in betekenissen als: pal staan, zich vertonen, met een denkbeeld of verzoek voor de dag komen. In het Nederlands, maar niet in het Frans wordt *front* ook gebezigd voor wat men vroeger een halfhemdje noemde: een gesteven stuk katoen dat voor de borst werd gedragen.

Fruit *Fruit* is de verzamelnaam voor *vruchten* die al dan niet toebereid worden gegeten. Het woord *fruit* is zelfs hetzelfde als het woord *vrucht,* dat wil zeggen: beide woorden zijn afstammelingen van het Latijnse woord *fructus* dat weer verwant was met het werkwoord *fruor:* van iets genieten. *Fructus* is dus: datgene waarvan men geniet. In het Frans werd dit: *fruit,* uitgesproken fru-i en dit werd, blijkbaar uit de geschreven taal, in het Nederlands als *fruit* overgenomen. Maar het Latijnse *fructus* leverde ook het Duitse *Frucht* op en dit werd Nederlands *vrucht,* een woord dat een veel bredere

betekenis heeft gekregen dan *fruit*. *Vrucht* is immers behalve *ooft* ook: voortbrengsel (de ongeboren *vrucht*) en: resultaat (de *vrucht* van zijn arbeid).

G

Gaarne Wie even bedenkt dat *gaarne* familie is van het werkwoord *begeren,* ziet in dat dit woord in de laatste tijd vaak wordt misbruikt. *Gaarne* betekent: met genoegen, met plezier. Het wordt gebruikt bij aangename gewaarwordingen (iets *gaarne* horen of zien), bij werkwoorden die een wens uitdrukken en in zinnen die een wens uitdrukken. Ook in de betekenis: *zonder moeite, zonder bezwaar* komt *gaarne* voor (ik geloof dat *gaarne*).

Thans evenwel bezigt men, vooral in brieven, *gaarne* veelvuldig op plaatsen waar het woord zinloos is. Zo leest men: Voor uw bereidwilligheid ben ik u *gaarne* erkentelijk en zelfs: *Gaarne* hoop ik dat u mijn verzoek zult inwilligen. Men vermijde deze dwaasheid.

Gaas *Gaas* is de naam die men geeft aan verschillende soorten luchtig en doorschijnend weefsel. Het is zeer waarschijnlijk dat wij de stof en tevens de naam ervan in de periode der Kruistochten in West-Europa hebben

overgenomen. De naam is afgeleid van de stadsnaam *Ghaza,* in de bekende Ghaza-strook die door Israel is bezet. Dit is een verschijnsel dat tamelijk dikwijls voorkomt: het woord *krijt* is afgeleid van de naam van het eiland *Kreta; perkament* komt oorspronkelijk uit de stad *Pergamum* in Klein-Azië; het woord *krent* komt van de stad *Corinthe;* de *bajonet* ontleent haar naam aan de stad Bayonne, de *pistool* aan *Pistoia,* de magneet aan *Magnesia* in Klein-Azië. En tenslotte heet de *kalkoen* naar Calcutta, in het Engels *Calicut,* een vreemde vergissing, want de kalkoen stamt uit Amerika!

Gading Dat is naar of van mijn *gading* wil zeggen: dat trekt mij aan, daarin heb ik zin. Men moet uitgaan van het woord *gade* in de betekenis: gelijke, dat nog leeft in het woord: *wedergade.* Later gaat gade ook betekenen: echtgenoot (Duits: Gatte). Het werkwoord *gaden* dat hierbij hoort, beduidt: voegen, passen, verenigen, bevallen. Hiervan is *gading* afgeleid in de zin van: datgene wat overeenstemt met iemands wens. Wij kennen nog de zegswijze: dat is geen allemans*gading* voor: dat is tamelijk duur. Verwant zijn woorden als: tegader (Engels: together) en het werkwoord garen, waarvan brievengaarder: postbode is afgeleid. Het Engels kent: to gather voor: bijeenbrengen, verzamelen.

Gast Het woord *gast* is van zeer oude familie. In het Sanskriet, de oudste Indo-Europese taal die wij kennen, bestond een werkwoord ghas dat eten betekende. Een *gast* is dus een eter en in het bijzonder iemand die aan de dis aanzit zonder tot de familie te behoren, een vreemdeling dus. Deze betekenis heeft *gast* nog in de samenstelling *gasthuis* dat oorspronkelijk een tehuis was ter verpleging van vreemdelingen en pas in de 17e eeuw ziekenhuis ging betekenen. Thans gebruikt men het woord *gast* in de zin van: iemand die men aan zijn tafel

nodigt om hem feestelijk te onthalen. De oude betekenis van eter is hier nog duidelijk aanwezig, wat niet het geval is in zegswijzen als: een ruwe *gast*. Daarmee bedoelen wij alleen: manspersoon, kerel. Duidelijk komen de verschillende betekenissen uit in de samenstellingen badgast en kermisgast, twee heel verschillende mensentypen.

Gauwdief In het Middelnederlands bestond het woord *ga* voor: snel, voortvarend. De verbogen vorm ervan was: *gauw* en deze heeft de oorspronkelijke verdreven. Op dezelfde wijze is grauw de verbogen vorm van gra, blauw die van bla en nauw die van na. Overal, behalve in het laatste voorbeeld, is de oude eerste naamval verdwenen. In het Middelnederlands, maar ook nog bij Hooft en bij Asselijn, vindt men niet gauwdief, maar gauwe dief: voortvarende, handige dief. Die betekenis hecht men thans niet meer aan het woord. Men verstaat er nu onder: een schelm, een spitsboef.

Gebelgd *Gebelgd,* dat wil zeggen: boos, geërgerd, is eigenlijk het voltooide deelwoord van het werkwoord *belgen,* dat vroeger sterk was, zoals nog blijkt uit de vorm *(ver)bolgen,* maar dat later zwak geworden is. Het werkwoord is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *balg,* dat nu nog over is in het woord *blaasbalg.* Een *balg* is een zak, een omhulsel en vandaar ook een buik, een lijf. Het woord is verwant met *bal.* Het Engels heeft *belly.* De eigenlijke betekenis van *belgen* is: opzwellen. In die zin gebruikte Vondel het, zeggend dat de walvis 'zonder zich te *belgen* Jonas levend kon verdouwen'. Uit de betekenis: opzwellen is die van: zich boos maken afgeleid. Beide begrippen zijn verwant. Men zegt immers tot iemand die zich opwindt: maak je niet dik!

Gebrand Meestal gebruikt men de zegswijze: ik ben er op *gebrand* in ontkennende zin. Ik ben er niet op *gebrand*

wil zeggen: ik stel er geen prijs op, ik verlang er niet naar. Letterlijk is het dus: ik brand niet van verlangen. Het Gronings kent: een brander op iemand hebben voor: op iemand verliefd zijn.

Het merkwaardige in de uitdrukking is dat het verleden deelwoord: gebrand de betekenis heeft van het tegenwoordig deelwoord brandende. De invloed van de zegswijze: op iemand gesteld zijn, is hier duidelijk. Ook in: op iemand gebeten zijn heeft: gebeten de betekenis van bijtende.

Gedegen Eigenlijk is *gedegen* het voltooide deelwoord van het werkwoord gedijen dat vroeger sterk was. De verleden tijd luidde *gedeech* en de betekenis was: groeien, worden. Nog is bekend het spreekwoord: onrechtmatig verkregen goed *gedijt* niet. Nu is het werkwoord zwak geworden, maar het sterke deelwoord heeft zich gehandhaafd in twee bijzondere betekenissen. Oorspronkelijk betekende gedijen namelijk: van een vloeibare in een vaste toestand overgaan, *stollen,* en het deelwoord betekende dus: dicht, ineengedrongen en vandaar: onvermengd, zuiver. Men spreekt van *gedegen* goud. Maar uit de betekenis *groeien* is ook voortgekomen: een goed gevolg hebben, gunstig uitvallen. Daardoor is *gedegen* ook gaan betekenen: goed, doorwrocht, kundig, *degelijk.*

Geding Tegenwoordig is heel bekend de rechtsterm *kort geding* voor: proces dat voor de arrondissementsrechtbank in spoedeisende gevallen wordt gevoerd en waarbij de procedure *verkort* wordt. Het woord *geding* is het zelfstandige naamwoord bij het werkwoord *dingen* met het voorvoegsel *ge-* dat hier een herhaling uitdrukt. Dit werkwoord *dingen* is zelf weer een afleiding bij *ding:* zaak, voorwerp, dat in de Germaanse rechtspraak eigenlijk betekende: de vergadering van

vrije mannen en vandaar: rechtbank. De termen *Storting* en *Folketing* waarmee men in Noorwegen en Denemarken het parlement betitelt, betekenen: grote vergadering en: volksvergadering. *Dingen* is dus: rechtspreken en ook: pleiten, onderhandelen, loven en bieden.

Geestdrift Er is in het Nederlands een woord *geestdrijver* dat oorspronkelijk in gunstige, thans alleen in ongunstige zin wordt gebezigd. Vroeger was een *geestdrijver* iemand die door de goddelijke geest gedreven werd; nu verstaat men er onder: een dweper, een verblinde. Onder invloed van *geestdrijver* in de eerste, gunstige betekenis is *geestdrift* gevormd. Men beschouwt het als de vertaling van het Franse woord *enthousiasme* dat letterlijk betekent: het zijn in God, dus: vervuld van de geest Gods, maar dat nu evenals *geestdrift* gebruikt wordt voor: krachtige gemoedsbeweging die ontstaat uit liefde voor het schone en edele en opwekt tot daden van moed en toewijding. Het woord dat er in betekenis het dichtst bijkomt, is *vervoering*. Meer algemeen betekenen zowel *enthousiasme* als *geestdrift:* blijde opwinding, bijvoorbeeld gezegd van het publiek bij een voetbalwedstrijd.

Geestverwant Het woord *geestverwant* is gevormd naar het voorbeeld van *bloedverwant*. Daaronder verstaat men immers: iemand die door het bloed met anderen is verbonden, dus: iemand die tot dezelfde familie behoort. Zo is een *geestverwant* iemand die door de *geest* met anderen verbonden is. In deze samenstelling moet het woord *geest* worden opgevat als de kenmerkende hoedanigheid die een persoon, een volk of een tijdperk bezielt. Da Costa uitte zijn bezwaren tegen de *geest* der eeuw. Maar wij verstaan onder een *geestverwant* thans uitsluitend: iemand die dezelfde staatkundige of poli-

tieke richting aanhangt en wij gebruiken het dus voor: medestander, partijgenoot.

Gegadigde Een *gegadigde* is een belangstellende of belanghebbende, maar eigenlijk is het iemand die ergens *gading* in heeft. Het woord luidde vroeger dan ook terecht: *gegadingde,* maar die vorm komt niet meer voor. *Gading* nu is een woord dat verwant is met een oud werkwoord *gaden* en dat hoort weer bij het zelfstandige naamwoord *gade,* een deftig woord voor echtgenote en hetzelfde als *gaai* en *gaaike* in vogelnamen. *Gaden* betekende: paren en *gading* is dus: paring, behagen, neiging, lust en dan ook: kooplust. Vandaar dat *gegadigden* vooral gebruikt wordt voor hen die neiging hebben iets te kopen of te pachten, in te schrijven voor een bepaald werk of te dingen naar een betrekking. Meestal gebruikt men de meervoudsvorm.

Gehavend *Gehavend* betekent: geschonden, geteisterd, vernield. Het is het deelwoord van het werkwoord *havenen,* dat samenhangt met het woord *have:* bezit, nog over in *haveloos.* Havenen betekende dus oorspronkelijk: van have voorzien, dus: inrichten, meubileren. Algemener is de betekenis: behandelen, verzorgen, redderen, in orde brengen enz. Soms werd het werkwoord gebezigd met het bijwoord *slecht.* Slecht havenen is dus: slecht verzorgen, beschadigen. Het vreemde is nu dat ook zonder het bijwoord *slecht* havenen deze ongunstige betekenis heeft behouden. Te vergelijken valt de zegswijze: onder handen nemen, die aanvankelijk betekende: ter hand nemen, ondernemen, maar die nu ook alleen gebruikt wordt in de ongunstige betekenis: straffen.

Gekscheren Met iemand *gekscheren* is: met iemand de spot drijven, de draak steken. Wij hebben hier te maken met een vermenging van twee zegswijzen. Oudtijds zeide

men: de zot, de edelman, de grote heer, de prins *scheren,* voor de zot, de edelman enzovoorts uithangen, zich als een zot, als een edelman aanstellen. Dit, thans geheel uit de taal verdwenen werkwoord *scheren* betekende: verdelen, regelen, een rol vervullen. Daarnaast kende men een werkwoord *scheren* in de zin van spotten, schertsen. Sijn *scheren* met iemand houden was dus: de spot met iemand drijven, iemand voor de gek houden. Deze beide uitdrukkingen zijn èn door de gelijkluidendheid der werkwoorden èn door de verwantschap van betekenis met elkaar versmolten. Dat wij met *scheren:* schertsen te maken hebben, blijkt ook uit het deelwoord. Wij zeggen: hij heeft gegekscheerd en nooit: hij heeft de gek geschoren.

Gelag Er zijn twee woorden *gelag,* waarvan het ene verwant is met het werkwoord leggen, het andere met liggen. *Gelag* in de betekenis: de vertering, speciaal van een groep personen, hangt samen met leggen. Het is oorspronkelijk: het bijeengelegde (geld), wat wij op het ogenblik de pot noemen. Er is altijd iemand die het *gelag* moet betalen. *Gelagen* zetten is: drinkpartijen aanrechten, maar ook: kroeg houden.

Gelag in zegswijzen als: een hard *gelag,* een zwaar *gelag,* is afgeleid van liggen. Het betekende oorspronkelijk: ligging en vandaar: toestand. 's Lands *gelag* was de situatie waarin het land verkeerde. Wij gebruiken het alleen in ongunstige zin in de betekenis van: lot, noodzaak en in het bijzonder van de noodzaak maatregelen te nemen die wij betreuren, maar die onvermijdelijk zijn.

Geld Het woord *geld* voor: wettig betaalmiddel hoort bij het werkwoord *gelden,* dat oorspronkelijk betekende: betalen en waarmee ook weer het woord *gilde* verwant is. De betekenisovergang is daar: betaling, betaling

voor een feestmaal, het feestmaal zelf, de vereniging die feesten geeft, de broederschap.

Een merkwaardige verkleiningsvorm van geld is: *gelletje* dat men in een paar zegswijzen nog wel tegenkomt. Men zegt dat iemand een meisje trouwt 'niet om haar velletje, maar om haar *gelletje*' en ook: 'als 't huwelijk is om 't *gelletje,* dan wordt het vaak een helletje'.

Geloofsbrieven Onder *geloofsbrieven* verstaat men thans de schriftelijke bewijsstukken die iemand, tot afgevaardigde in een vertegenwoordigende vergadering gekozen, moet overleggen ten bewijze dat hij op wettige wijze is gekozen. Dit is een uitbreiding van de oudere betekenis welke die van lastbrief meer nabijkomt. Vroeger sprak men van 'brieven van geloove'.

De moeilijkheid schuilt in de betekenis die het woord *geloof* in de samenstelling *geloofsbrieven* heeft. Er is hier geen sprake van geloof in godsdienstige zin, maar in de betekenis: trouw aan het gegeven woord. Reeds in het Middelnederlands is 'een man van groten *ghelove*' een kredietwaardig persoon, dus iemand die men terecht vertrouwen kan schenken.

Gemeen De oorspronkelijke betekenis van dit zeer oude woord is: gemeenschappelijk. In die zin zeggen wij nu nog: *gemene* zaak met iemand maken, de *gemene* haard enz. Daaruit vloeit voort: niet bijzonder, gewoon, alledaags. Zo spreekt men van de *gemene* man, een *gemeen* soldaat. Uit de betekenis: alledaags ontstond die van: waardeloos, gering van hoedanigheid, slecht in z'n soort. Zo kan men spreken van: *gemeen* weer. En dan zijn wij al heel dicht bij de meestal aan het woord gehechte betekenis: laag, verachtelijk: een *gemene* kerel is een schurk, een schelm. En *het gemeen* is het grauw.

Het merkwaardige is dat *gemeen* in al zijn verschillende betekenissen nog in de spreektaal wordt gebruikt. In

verreweg de meeste gevallen raakt een woord dat een nieuwe betekenis krijgt, de oude kwijt. Dat is hier niet het geval.

Gemoedereerd *Gemoedereerd* of *doodgemoedereerd* gebruiken wij in de zin van: kalm, zonder zich van iets of iemand iets aan te trekken, alsof het niets bijzonders was. Men is geneigd te denken aan het zelfstandig naamwoord *gemoed* en het woord te verklaren als: met een gerust gemoed. Maar dan zitten wij met de staart van het woord in de knoop. En juist die staart kan ons op het goede spoor brengen. Wij hebben namelijk te maken met een vervorming van *gemodereerd* dat regelrecht is afgeleid van het Franse werkwoord modérer: matigen. Gemodereerd is dus: gematigd en daaruit vloeien de bovengenoemde betekenissen voort. Toen men zich van de afkomst niet meer bewust was, ging men de o in een oe veranderen, daarbij denkend aan het woord gemoed dat er niets mee te maken heeft.

In 't geniep De uitdrukking *in het geniep* moet in het algemene Nederlands zijn overgenomen uit een dialect, waarin de ie niet tot ij is geworden. Welk dialect weten wij evenwel niet. Men denkt onwillekeurig aan verwantschap met nijpen en knijpen en aan een uitdrukking als: de kat in het donker knijpen. Maar langs die weg moeten wij de oplossing niet zoeken. *In het geniep* betekent: in het verborgen, in het donker. Het Angelsaksisch kende het werkwoord nipan: donker worden en het zelfstandig naamwoord genip: wolk, duisternis. Van de uitdrukking *in het geniep* is afgeleid: geniepig in de zin van: achterbaks, stiekem, tersluiks, gluiperig. Het is duidelijk dat alles wat in het duister geschiedt de naam krijgt van laaghartigheid, maar dat hoeft natuurlijk niet waar te zijn. Als Rudolf van Brammen *in het geniep* aan vele knappe dienstmeisjes oogjes gaf, be-

doelt Hildebrand alleen: zonder dat anderen het zagen.

Gerecht De vraag of *gerecht:* rechtbank hetzelfde woord is als *gerecht:* spijs, moet bevestigend worden beantwoord. Ja, meer nog, het is ook hetzelfde als *gerecht* in uitdrukkingen als: zijn *gerechte* straf. Wij hebben te maken met een werkwoord *richten:* sturen, een *richting* geven en vandaar zowel: *recht* spreken, vonnissen als: in orde brengen, regelen, aan*rechten.* Dat *richten* tot *rechten* is geworden, is veroorzaakt door de *e* in het woord *recht,* de vormen met i zijn dus ouder. De Statenvertaling kent *gericht* in de betekenis: justitie en voor: spijs. Als Jozef, onderkoning van Egypte, zijn broeders onthaalt, staat er (Gen. 43:34): 'maer Benjamins *gerichte* was vijfmael grooter dan de *gerichten* van hen alle'.

Geronnen Van de sterke werkwoorden zijn er in het Nederlands nog ruim honderdvijftig over. Zij vormen een afgesloten groep, waaruit er soms nog deserteren ook. Van sommige zijn alleen nog resten in gebruik. Zo was er vroeger een werkwoord *rinnen* dat: vloeien, stromen betekende en dat verwant was met *rennen.* Het deelwoord *geronnen* komt nog voor in de zegswijze: zo gewonnen, zo geronnen, die betekent: wat men zonder moeite verdient geeft men gemakkelijk weer uit.
Een samenstelling van *rinnen* is *gerinnen.* De betekenis van het voorvoegsel ge- is: samen, verenigd (*ge*bergte, *ge*peupel, *ge*dierte). *Gerinnen* is dus: samenvloeien met de bijbetekenis: tot een vaste toestand komen, dus: stollen. Deze betekenis is alleen nog over in: *geronnen* bloed.

Gerucht De woorden *berucht* en *gerucht* zijn beide familie van het werkwoord roepen. Dat vóór *cht* de klinker wordt verkort, is heel gewoon: men denke aan zocht naast zoeken, kocht naast kopen, verknocht naast knopen.

Gerucht is dus: het geroep en vandaar: datgene wat de mensen zeggen, een praatje dat in omloop is. Wij spreken van een los *gerucht* en kennen de zegswijze: wee de wolf die in een kwaad *gerucht* staat voor: wie eenmaal een slechte naam heeft, houdt die altijd. Maar *gerucht* betekent ook: geluid, geraas, lawaai. Voor geen klein *gerucht* vervaard zijn, oorspronkelijk gezegd van een paard, wil zeggen: zich geen vrees laten aanjagen, in het bijzonder door krijgsrumoer. Een oud versje zegt:

Hij was een goed trompetterspaard:
Hij was van geen *gerucht* vervaard.

Een geslagen vijand Merkwaardig is, dat men onder een *geslagen* vijand niet verstaat: een vijand die men geslagen heeft, maar: een doodsvijand. Het Middelnederlands heeft: een dootgeslagen viant in de zin van: een vijand om dood te slaan, een vijand met wie men op leven en dood strijdt. Natuurlijk is *geslagen* eigenlijk het voltooide deelwoord van het werkwoord slaan, maar het is zó volledig bijvoeglijk naamwoord geworden, dat het passieve element geheel verloren is gegaan. Hetzelfde vindt men in de zegswijze: gebeten zijn op iemand, die ook alleen actieve betekenis heeft, terwijl: gebeten zijn (door een hond) natuurlijk passief is.

Gesticht *Gesticht* betekent: gebouw, instituut, inrichting. Natuurlijk is 't woord verwant met het werkwoord *stichten:* bouwen, oprichten, zorgen dat iets tot stand komt. Dit werkwoord wordt ook figuurlijk gebruikt. Men zegt bijvoorbeeld: onheil *stichten,* verwarring *stichten.* Dan betekent het: veroorzaken. Vervolgens wordt *stichten* gebezigd in de zin van: in zedelijk opzicht bouwen en dus: in de vereiste verheven stemming brengen. Hierbij behoort het woord *stichtelijk:* treffend, tot godsdienstzin opwekkend, dat ook in andere zin wordt gebruikt, bijvoorbeeld in: ik dank er *stichte-*

lijk voor. *Gesticht* betekent: getroost, in een gewijde stemming gebracht, het tegenovergestelde van *onsticht:* geërgerd, gekwetst in zijn gevoelens.

Gevat Men treft het woord *gevat* pas sinds het begin van de achttiende eeuw bij Nederlandse schrijvers aan en aanvankelijk in een andere betekenis dan de huidige. Het is overgenomen uit het Duits, waar het *gefasst* luidt, wat eigenlijk betekent: in een Fasz, een vat gedaan. Vandaar de betekenis: gereed, verzameld. Figuurlijk werd *gefasst* en ook Nederlands *gevat* dan gebezigd in de zin van: voorbereid, toegerust. Vandaar dat het gevolgd werd door het voorzetsel *auf,* Nederlands *op.* Men zeide bijvoorbeeld: hij was op die listige aanval niet *gevat.* Het Duitse *gefasst* is op den duur gaan betekenen: kalm, bedaard, rustig en ook: onderworpen. Het Nederlandse *gevat* daarentegen betekende later: verstand van iets hebbend en daarna: vlug van bevatting, snel gereed met een raak antwoord.

Geweer Niemand twijfelt aan de betekenis: een *geweer* is een ding waar een kogel uit vliegt als je de haan overhaalt. Maar het woord is veel ouder dan de uitvinding van het buskruit en wie er even zijn gedachten bij laat stilstaan, valt wel de verwantschap met zich *verweren* op. Oorspronkelijk betekent *geweer* dan ook: verdediging. En omdat men daarbij wapens nodig heeft, gaat geweer in het bijzonder een wapen aanduiden, maar niet speciaal: schietwapen. Dat bewijst een woord als *zijdgeweer,* deftig voor: sabel. Voor het instrument dat kogels afvuurde bezigde men aanvankelijke woorden als: musket, vuurroer, snaphaan. Toen kwam *schietgeweer* in gebruik. Naarmate dat het belangrijkste wapen werd, ging men het eerste deel meer als overbodig voelen en tenslotte verdween het helemaal. Maar in de uitdrukking: de hele bevolking kwam in 't *geweer* om

de brand te blussen, zit nog de oude betekenis van: maakte zich op ter verdediging, ter bestrijding.

Geweten Er is verwantschap tussen het zelfstandig naamwoord *geweten* en het werkwoord *weten,* waarvan het voltooide deelwoord immers ook: *geweten* luidt. Maar *geweten* in de betekenis van: bewustzijn van goed en kwaad, is toch niet hetzelfde als het voltooide deelwoord. Men moet teruggaan tot het Latijnse conscientia, waarin con- betekent: samen, mede en scientia: kennis, weten. Letterlijk is conscientia dus: medeweting. Het Duits kent Gewissen, dat in de vorm gewisse bijvoorbeeld in Vondel's Gijsbrecht voorkomt. In het vierde bedrijf zegt Gozewijn: ick heb een rein gewisse. Ook komt *geweten* voor in de betekenis: medeweten. Zo gebruikt altans Hooft het woord. Eigenlijk is geweten dus: het bij zichzelf iets weten en vandaar: zedelijk bewustzijn.

Gezin Het woord *gezin* is bezig te verouderen. Veelal bezigt men, evenals de Duitsers, de Engelsen en de Fransen het woord familie, family, famille, ontleend aan het Latijnse familia, dat verwant is met famulus: bediende. Dit is op merkwaardige wijze in overeenstemming met het woord *gezin.* Men behoeft er slechts aan te denken dat het Duitse *Gesinde* betekent: het dienstpersoneel. Wij hebben te maken met woorden die afstammen van *zenden* in de zin van: doen reizen. Het Middelnederlandse *ghesinde* beduidde dan ook: reisgezelschap, hofhouding, gevolg, eigenlijk: allen die de heer op een krijgstocht begeleidden. *Huusghesinde* wilde in 't Middelnederlands zeggen: zij die als bedienden met iemand samenwonen, dus de gezamenlijke onderhorigen die niet tot de familie behoren. Nu is het woord juist beperkt tot man, vrouw en kinderen.

Ginnegappen, dat wil zeggen: min of meer onhebbelijk

of ongemanierd gichelen, is een samenvoeging van twee werkwoorden: ginniken en gabben. Het eerste vindt men ook in de vormen grinniken en hinniken. Gabben is minder bekend, maar de Noordhollandse spreektaal heeft een familielid bewaard. Daarin is: gebbetje voor: grapje nog algemeen bekend. Gabben is dan ook: spottend lachen, grappen maken, hoonlachen. In vroeger tijd zei men dus: *ginnegabben.* Pas later werd de uitspraak en de schrijfwijze met dubbele p algemeen.

Godsvrucht Wanneer men het woord *godsvrucht* vergelijkt met het Duitse woord waaraan het is ontleend, wordt het vreemde tweede woorddeel onmiddellijk duidelijk. In het Duits luidt het namelijk *Gottesfurcht,* dus: vrees, ontzag voor God. Het Nederlandse *godsvrucht* is na 1600 opgekomen naast het toen al bestaande bijvoeglijke naamwoord *godvruchtig,* Middelnederlands *godevruchtich:* vroom. Het Nederlandse en het Duitse woord zijn gevormd naar voorbeeld van het Latijnse timor dei, Grieks phobos theou. Naast godvruchtig kwam ook *godvrucht* (zonder s) als bijvoeglijk naamwoord voor. Gijsbrecht spreekt Willebrord aan met: godvruchte vader. In het Middelnederlands komen *vrucht:* vrees en *vrucht:* bevreesd nog als zelfstandige woorden voor.

Goedschiks Het woord *goedschiks* is een koppeling van *goed* in de betekenis van: gunstig, welmenend (een *goed* oog op iemand hebben, een *goed* woordje voor iemand doen) en het woord *schik* in de betekenis: betamelijkheid, fatsoen. *Goedschiks* wil dus zeggen: met zo goed fatsoen als mogelijk is. Iets niet *goedschiks* kunnen doen is: iets welstaanshalve niet kunnen doen. Maar meestal wordt *goedschiks* gebruikt in een wat sterker opvatting en bezigt men het woord voor: zonder tegenstreven, zonder zich te verzetten, zonder dat het nodig is

geweld te gebruiken. Dan staat het in tegenstelling tot *kwaadschiks:* met onwil. Samen betekenen zij dan: met of tegen iemands zin, met of zonder toestemming, willig of onder dwang. Men zegt: gaat het niet *goedschiks* dan maar *kwaadschiks.*

Graag De oorspronkelijke betekenis van *graag* is: hongerig. In het Engelse *greedy:* gulzig, begerig vindt men die betekenis nog terug, die thans in het Nederlands geheel verloren gegaan is. Maar Vondel schrijft nog dat zeewater *graag* dus: dorstig maakt.

De betekenis wordt daarna ruimer. Men verstond onder *graag* meer in het algemeen: gulzig, begerig, belust, niet meer speciaal van spijzen gezegd, maar bijvoorbeeld ook: kooplustig. Het bijwoord *graag* betekent dan: op gretige wijze. Cats schrijft: Een schrift dat niet en deugt (pornografie dus) wordt des te meer gezocht, en wat verboden is te *grager* opgekocht. En zo gaat *graag* betekenen: met genoegen, met plezier en zwakker: bereidwillig, zonder bezwaar. Men zegt: ik geef dat *graag* toe.

Grasduinen Algemeen bekend is de uitdrukking: ergens in *grasduinen:* naar hartelust zich ergens mee bezig houden. Zo zal een boekenliefhebber zeggen: ik heb een paar uur zitten *grasduinen* in die bibliotheek. Het is duidelijk dat *grasduinen,* zo gebezigd, een werkwoord is. Oorspronkelijk echter is het een zelfstandig naamwoord. Oudtijds zei men: in *grasduinen* gaan en bedoelde: volop genieten. *Grasduinen* zijn dan met gras begroeide heuvels. Anderen menen, naar mij voorkomt met meer grond, dat *grasduinen* de plekken in de weide zijn waar het gras het weligst groeit en het dichtst staat. Een koe die in grasduinen gaat, zoekt dus de beste plekken uit, krijgt het beste en lekkerste gras. Daarmee stemt overeen dat ergens in *grasduinen* ook voorkomt

in de betekenis: ergens van smullen, met smaak toetasten.

Te grazen nemen Ter Gouw die ons allerlei vertelt over oude volksvermaken, maakt melding van 'grazen en hooien, twee wilde vermaken, nu ook al lang uit de mode', die daarin bestonden dat jongens en meisjes elkaar in de hooitijd onder het afgemaaide gras bedolven. Men noemde dit: *grazen* of ook wel: grazelen. Iemand *te grazen nemen* is dus zowel letterlijk als figuurlijk: iemand te pakken nemen en vandaar: met iemand sollen, iemand voor de mal houden, iemand bedriegen. Wat de vorm betreft kan de uitdrukking vergeleken worden met: iemand te spelen hebben. Grazen is dus een werkwoord afgeleid van: gras, zoals spelen van spel.

Grief In het Middelnederlands had het woord *grief* de betekenissen: leed, pijn, droefheid, krenking, letsel. Op het ogenblik verstaat men er onder: de reden die iemand heeft om misnoegd te zijn over iets, de grond van zijn wrok, al datgene wat men iemand euvel duidt of kwalijk neemt.

Het Nederlandse en ook het Engelse woord *grief* zijn ontleend aan het Franse *grief* dat in twee lettergrepen wordt uitgesproken en dat op zijn beurt teruggaat op het Latijnse woord *gravis:* zwaar. De grondbetekenis is dus: datgene wat bezwaart of drukt. In later Latijn is dit *gravis* tot *grevis* geworden onder invloed van *levis:* licht en *grevis* leverde het Italiaanse *greve* en het Oudfranse *grief* op.

Grietje Een aardig *Grietje* is de moderne benaming van een leuk meisje. Dit is wat men in de taalkunde een neologisme zou noemen: een nieuw woord dat aan de taalschat wordt toegevoegd. Maar 't woord Griet als eigennaam is al stokoud. Eigenaardig is, dat men de naam

Griet in vroeger tijd juist bezigde voor: een kwaad wijf. Talrijke spreekwoorden en zegswijzen bevestigen dat. Men zei bijvoorbeeld: Waar een Griet in huis is, behoeft men geen hond; Grieten zijn deugnieten, en met een zinspeling op de vis die griet heet: 'n Griet is goede vis, maar kwaad vlees.

Natuurlijk is de naam Griet een afkorting van Margriet en Margriet komt van Margaretha. De Heilige in de R.K. Kerk die Sint Margaretha heet, moet volgens de overlevering eens de duivel zelf hebben vastgebonden en was dus kennelijk een vrouw die voor geen kleintje vervaard was. De overgang van potige, fikse vrouw naar boosaardig wijf is begrijpelijk.

Grijsaard Met het woord *aard* in de betekenis: eigenschap, wezen, karakter heeft het tweede deel van het woord *grijsaard* niets te maken. Het is een achtervoegsel waarmee vroeger persoonsnamen werden gevormd, die meestal een ongunstige betekenis hadden. Dat is met *grijsaard* nu niet meer het geval, maar in het Middelnederlands betekende dit woord: grijskop, knorrepot. Andere zulke woorden waren: *grongaert* (brompot), *musaert* (druiloor), *ledigaert* (luiaard) en nog enkele meer.

Het achtervoegsel *-aard* heeft het Nederlands aan het Frans *-ard* ontleend, maar dit *-ard* stamt weer uit het Germaans *-hard* dat in persoonsnamen als Bernhard en Reginhard heel gewoon was. Het betekende: sterk. Bernhard is dus: zo sterk als een beer, Reginhard is: de zeer sterke. Het is verzwakt tot *-erd* in woorden als: *sufferd,* (oude) *snoeperd* en enkele andere.

Groente Alles wat de eigenschap heeft een groene kleur te bezitten is *groente.* Zo sprak men vroeger van de *groente,* het groen zijn, der boombladeren en nog dezer dagen schreef een krant: de *groente* van het grastapijt verbaas-

de de vreemdelingen. In de zeventiende eeuw is *groente* nog het gewone woord voor allerlei gewas met een groene kleur, dus voor bomen, struiken en planten. Het bos inwandelen was: in de *groente* treden. Later gebruikte men *groente* speciaal voor de eetbare groene plantedelen.
Dat was dus een verenging van de betekenis. Maar daarna onderging die betekenis weer een verruiming, want thans worden alle planten die men in de keuken gebruikt, *groente* genoemd tot rode kool en oranje wortelen toe. Alleen aardappelen zal niemand ooit *groente* noemen. Eigenlijk is dat onlogisch.

H

Haas Het dier dat wij *haas* noemen, kwam al in het oude India voor. In het Sanskriet luidde zijn naam çaça of sasah. Dit woord was afgeleid van een bijvoeglijk naamwoord dat: *grijs* betekende. De haas is dus: de grijze, de grauwe. Waarschijnlijk is dit een taboewoord, want bij vele primitieve volkeren gold de haas als een geheimzinnig en demonisch dier, waarschijnlijk om zijn snelheid. Voor ons is de vreesachtigheid de kenmerkendste eigenschap van de haas. Daaraan herinneren allerlei zegswijzen en uitdrukkingen, zoals: het hazenpad kiezen, een hazenhart hebben, een hazeslaapje doen enz. In 'biefstuk van de haas' heeft men met hetzelfde woord te maken. Oorspronkelijk bezigde men dit woord voor het fijnste vlees, de lendenspier van de haas, later ook voor het fijnste vlees van andere dieren.

Haast Het Nederlandse zelfstandige naamwoord *haast* en het Engelse *haste* zijn beide afkomstig van het Franse

hâte, dat weer uit een ouder woord *haste* is ontstaan. De vraag of dit woord *haast: spoed, snelheid* hetzelfde is als *haast:* bijna moet bevestigend worden beantwoord. Er is namelijk behalve het zelfstandige naamwoord *haast* ook een bijvoeglijk naamwoord (en een bijwoord) *haast* in de betekenis: overijld, ras, vlug. Deze betekenis gaat gemakkelijk over in: over een korte tijd, weldra. Dit bijwoord van tijd wordt weer gemakkelijk een bijwoord van hoegrootheid. 'Hij is *haast* veertien' betekent immers: 'hij is *weldra veertien*', maar ook: 'hij is *bijna veertien*'. Zegt men: 'Kom je haast?' of: 'Komt er haast wat?' dan ligt de betekenis eveneens tussen: spoedig en bijna. En tenslotte gaat dan *haast* precies hetzelfde betekenen als *bijna.*

Hachelijk De oudste vorm van het woord is: *hachtelijk,* een afleiding van het zelfstandig naamwoord: *hachte* dat: risico, gevaar betekende en ook voorkwam in de zin van: gevangenschap. Het Duits kent in die betekenis: Haft met de bekende wisseling f-ch (gracht-Graft, kracht-Kraft). Natuurlijk is er verwantschap met het werkwoord: hechten, dat in het Middelnederlands behalve: vastmaken ook betekende: gevangen nemen. Wij kennen nog: in hechtenis nemen. Ook: heft in de zin van: handvat, steel behoort tot de familie. Heftig: hevig, onstuimig daarentegen niet.

Hachje In een paar uitdrukkingen komt het woord *hachje* nog voor: hij is bang voor zijn *hachje,* hij heeft er zijn *hachje* bij ingeschoten. De betekenis is: leven.

Hachje is ontstaan uit hachtje. Naast hacht staat haft, evenals graft naast gracht. Graft vindt men nog in plaatsnamen zoals Westgraftdijk. Haft hangt weer samen met een oud-Germaans werkwoord dat: hakken, houwen betekent. Een haft is dus: een afgesneden stuk. Een hagje ham is nog in de 18e eeuw heel gewoon en

komt bijvoorbeeld in de blijspelen van Langendijk voor. *Hachje* kan dus ook betekenen: een smakelijk stuk, een lekkere hap. Z'n *hachje* kwijt zijn is: z'n buit, z'n prooi, het beste dat men bezit, kwijt zijn. Daaruit is dan ontstaan: datgene waarop de mens het meeste prijs stelt, namelijk zijn leven.

Handel *Handel* hoort bij *handelen* en *handelen* bij *hand.* Het woord *hand* betekent oorspronkelijk: grijper, beetpakker. *Handel* is dus eigenlijk: het vasthouden en gebruiken van iets en vandaar: het geheel van gedragingen van iemand. Men spreekt van iemands *handel* en wandel: iemands gedrag en omgang met anderen. Het woord kwam vroeger voor in de betekenis: bedrijf van een toneelspel en het uitoefenen van de liefde heette *minnehandel.* Maar de gewone betekenis van *handel* is nu: de handeling van kopen en verkopen. Waarschijnlijk is dit een verkorting van *koophandel.* Ook datgene wat men wil verkopen wordt de *handel* genoemd. Zegt men dat de *handel* levendig of flauw is, dan bedoelt men: de kooplust. Modern is: de hele *handel* voor: alles wat ik bij mij heb en zelfs: iedereen.

Handgemeen De oorspronkelijke betekenis van *gemeen* is: aan meer dan een persoon of zaak toebehorend. Nog spreekt men van gemeengoed, gemene zaak maken, broeders des gemenen levens, iets met elkaar gemeen hebben, het gemenebest, iets door de druk gemeen maken enz. *Handgemeen* is dus eigenlijk: met gemeenschappelijke, dus: samengevoegde, ineengesloten handen. In vroeger tijd kon *handgemeen* duiden op een vriendschappelijke houding tegenover iemand en betekende het woord dus: eensgezind, eendrachtig. Bij Melis Stoke leest men: De graven voeren *handgemeen* naar Zeeland. Thans duidt *handgemeen* alleen vijandigheid aan. *Handgemeen* raken is: slaags raken en ook de

bijgedachte aan het vechten met blote handen, dus ongewapend, is op de achtergrond geraakt. Zelfs van vloten wordt gezegd, dat zij *handgemeen* raken, wanneer zij elkander al schietend naderen maar dit is toch wel een eigenaardig gebruik van het woord.

Met de handschoen trouwen Wanneer een meisje bij afwezigheid van de bruidegom in het huwelijk treedt met iemand die is aangewezen om bij de plechtigheid zijn plaats in te nemen, zegt men: zij is met de *handschoen* getrouwd. Inderdaad behoort de bruid bij die gelegenheid de handschoen aan te houden, een gebruik dat ontstaan is uit een verkeerd begrip van de uitdrukking. Met de *handschoen* trouwen betekent namelijk niet: trouwen met de handschoen aan, maar: trouwen met een gevolmachtigde. In oude tijd bestond het gebruik iemand een bepaalde volmacht te verlenen door hem zijn *handschoen* ter hand te stellen. De handschoen beduidt dus: de volmacht en bij uitbreiding: hij die met een zekere volmacht is bekleed. Het woord duidt dus niet een zaak, maar een persoon aan, zoals ook de op deze wijze in het huwelijk verbonden vrouw een *handschoentje* heet.

Hanepoot Het meervoud *hanepoten* wordt gebruikt voor: onleesbaar schrift, maar natuurlijk betekent het woord oorspronkelijk: de poot van een haan en voorts: allerlei voorwerpen die daarop gelijken, zoals een paal die door enige schoorpalen wordt gesteund; op schepen vindt men de naam *hanepoot* voor bepaalde scheerlijnen en uitsteeksels. Wanneer in vroeger tijd kinderen op school leerden schrijven, begonnen zij met zogenaamde *schrapjes:* schuinstaande rechte streepjes. Daarop volgden de *hanepoten* die de gedaante hadden van het eerste been der schrijfletter m en vervolgens kwamen de *spekhaken* die op het laatste been van de m geleken. Het is

duidelijk dat *hanepoten* voor: krabbels daaruit is voortgekomen. Ook als volksbenaming voor verschillende planten wordt het woord *hanepoot* gebezigd.

Hangijzer Het woord *hangijzer* komt in het Nederlands van nu nog slechts voor in de zegswijze: dat is een heet *hangijzer*, waarmee men wil zeggen: dat is een moeilijke, een netelige zaak, een kwestie waarover men maar liever niet moet spreken.

Een *hangijzer* is een ijzer dat ergens aan hangt óf een ijzer waaraan iets hangt. Men vindt het woord in beide betekenissen. Het hangijzer behoorde tot de instrumenten bij het open haardvuur, hetzij dat men er onder verstond de haak waaraan de ketel boven het vuur hing hetzij dat men er mee bedoelde de ijzeren ring welke aan die haak hing en waarop de ketel werd geplaatst. Deze ring werd natuurlijk heet, de haak niet of nauwelijks. In de zegswijze is dus de ring of hangtreef bedoeld.

Hardvochtig Vroeger meende men dat de menging van vochten in het menselijk lichaam bepalend was voor het karakter. Vandaar in onze taal woorden als *koelbloedig, zoetsappig* en *hardvochtig*. Wie hardvochtig is heeft in eigenlijke zin een gestel dat voor geen ongemak, voor geen koude of pijn terugdeinst. Hij is dus kloek, zowel van lichaam als van geest. Vondel spreekt van de *hardvochtige* landman en bedoelt de boer die aan weer en wind gewend is. Wie geestelijk hardvochtig is, is niet weekhartig, is doortastend, flink. Dicht bij deze betekenis ligt die van: onaandoenlijk, ongevoelig en daaruit vloeit voort: onmeedogend, meedogenloos, wreed. Dit is thans de enige betekenis.

Hartig Het Middelnederlandse *hertig* betekende: moedig. Dat is begrijpelijk, want men beschouwde en beschouwt het hart als de zetel van onze moed. Laf en lafhartig betekenen dan ook hetzelfde. Wat het hart ten

goede komt is *hartig*. Men spreekt dan ook van een hartversterking en een krachtig, stevig, royaal maal noemde men vroeger een *hartige* maaltijd. Een achttiende-eeuwse schrijver noemt kaas 'een gezond en hartig voedsel'. Ontbreekt nu aan hetgeen men nuttigt het zout, dan is het smakeloos en laf. Vandaar dat *hartig* is gaan betekenen: enigermate gezouten, pittig. Ook figuurlijk wordt het woord in de laatstgenoemde zin gebezigd. Men zegt: ik zal daar wel eens een *hartig* woordje over zeggen. Vroeger zei men ook: *hartig* lachen, *hartig* kussen; vermoedelijk onder invloed van 't Duitse herzig.

Hartstikke Eigenlijk kan het woord *hartstikke* alleen gebruikt worden bij: dood. Het betekent dan: volkomen dood, morsdood. Er is vermoedelijk in het Middelnederlands een uitdrukking geweest: bi hartsteke dood, door een steek in het hart gedood. Daaruit is dan hartsteke of hartstikke dood ontstaan. Met deze afstamming is in overeenstemming dat men de zegswijze alleen gebruikt bij een plotselinge, gewelddadige dood. Langzamerhand heeft echter *hartstikke* zich van het woord dood losgemaakt en is het een zelfstandig bestaan gaan leiden in de betekenis: volslagen, geheel, erg. Men zegt: hij is hartstikke doof; het is hartstikke vol; in 't hartstikke donker maar ook: hartstikke leuk.

Haver Wij kennen elkaar *van haver tot gort* wil zeggen: door en door, tot in alle bijzonderheden. De uitdrukking is een aardig voorbeeld van de wijze waarop men onbegrepen woorden kan verhaspelen. Oorspronkelijk zei men: ik ken hem *van aver tot aver,* waarin *aver* betekende: zoon. Het woord hangt samen met: *af,* dus: afstammeling. Iemand van aver tot aver kennen wil dus zeggen: iemands familie kennen van de ene zoon tot de andere; wij zeggen: van vader op zoon.

Het woord *aver* raakte evenwel in onbruik en omdat men liever woorden gebruikt die iets betekenen – al wordt de uitdrukking daardoor onzin – dan woorden die ons niets meer zeggen, zei men in later tijd: van haver tot haver en maakte daarvan weer: van haver tot klaver. En nu die gort? zal men vragen. Misschien is er te denken aan gort uit haver gemaakt, misschien aan het Zeeuwse woord gors: gras en misschien aan een grappenmakerijtje. Dat laatste is het waarschijnlijkst.

Haverklap Alleen in de zegswijze *om de haverklap:* ieder ogenblik komt dit vreemde woord voor. Men heeft geprobeerd het te verklaren als: haverkaf, haverafval, kleinigheid. Maar daaruit is de betekenis die de uitdrukking heeft, niet te begrijpen. Zij is namelijk alleen een tijdsaanduiding: telkens en telkens weer. Vandaar dat men een andere weg heeft gevolgd en denkt aan ave, wees gegroet en klap, Middelnederlands clap: het kleppen van de klok. In het Fries zegt men: om in (een) *aveklap,* dus: telkens als de kerkklok oproept tot gebed. En dat gebeurde dikwijls: het angelus bijvoorbeeld wordt 's morgens, 's middags en 's avonds gebeden. Men vergelijkt dan het woord *amerijtje:* kort moment, ogenblik, eigenlijk: tijd die nodig is om een Ave Maria te bidden.

Hazenpad De *haas* geldt van oudsher als het type van het vreesachtige dier. Iemand een haas noemen wil zeggen: iemand als een lafaard beschouwen. Vroeger was het zelfs een strafbaar feit iemand voor een haas uit te schelden. In de 17e eeuw waren er allerlei uitdrukkingen om het begrip *vluchten* uit te drukken, waarvan nu nog slechts de laatste gangbaar is. Men zeide: haas-op spelen, het hazevel aantrekken, de hazebenen aandoen, hazevet aan de schoenen doen en het hazepad kiezen. Ze betekenen alle: zich uit de voeten maken.

Een voorbeeld van typisch-Hollandse humor is de naam *hazenpad* voor de door de Duitsers tijdens de bezetting aangelegde autoweg van Den Haag naar de Duitse grens.

Heelal Het woord *heelal* danken wij aan de 17e eeuwse dichter P. C. Hooft en wij mogen hem bewonderen om deze vondst, die imponeert door visionaire kracht. Toch is de samenstelling zeer eenvoudig: het woord bestaat uit het bijwoord *heel,* geheel en het zelfstandige naamwoord *al* in de betekenis: het alles omvattende, de totaliteit van alles wat bestaat. Men schreef het woord *al* vroeger wel met een hoofdletter: *het Al.* Zo kent het Duits, das all, das Weltall, het Grieks: to pan. Vroeger kwam ook het woord *geheelal* wel voor, maar dat is volkomen in onbruik geraakt. De vorm *heelal* is ook te verkiezen; hij is kort, krachtig en duidelijk.

Heet gebakerd *Bakeren,* een werkwoord dat afgeleid is van dezelfde stam waarvan ook *bakken* komt, betekent eigenlijk: verwarmen en in het bijzonder: een pas geboren kind verzorgen. Zij die dat doet heet bakermoer, bij afkorting *baker* en zij verrichtte vroeger haar werk zittend op de *bakermat,* een langwerpige lage mand of houten bak die voor het vuur stond. Later gebruikte men bakermat ook voor *wieg* en daarna voor *geboorteplaats.*

Daar men oudtijds geloofd schijnt te hebben dat de wijze waarop een kind werd gebakerd, zijn karakter beïnvloedde, konden zegswijzen ontstaan als *heet* of *haastig gebakerd* in de zin van: driftig, voortvarend.

Heiland Het is wel duidelijk dat in het woord *heiland* het woord *heil* opgesloten zit. Maar wat moeten wij met dat *and* beginnen? Ter vergelijking leggen wij naast *heiland* het woord *vijand* dat net zo gevormd is. Het zijn allebei tegenwoordige deelwoorden van werkwoor-

den, zoals *lopend* het tegenwoordige deelwoord van *lopen* is. In ons geval is dat het werkwoord *helen:* genezen, letterlijk: *heel* maken. De *Heiland* is dus: de genezer. In de Middeleeuwen gaf men aan Christus een andere naam die precies hetzelfde betekende, namelijk: *gesontmakere.* Dat woord is helaas geheel in onbruik geraakt en vervangen door het uit het Duits stammende *heiland.* De Staten-vertaling gebruikt dit woord nog niet, maar spreekt van de *salighmaker.*

Heiligman Met de woorden: 'Sinterklaas, goed *heiligman*' willen wij uitdrukken dat wij Sint Nicolaas beschouwen als een goed èn als een heilig man. Maar hierboven staat slechts één woord: heiligman. En daarvan is de betekenis een geheel andere. *Hijlik* betekent: huwelijk. Een hijlikman, later verbasterd tot: heiligman, is eigenlijk: een huwelijksmakelaar. Dialectisch bestaat nog het woord hijlikmaker voor: bruidskoek.

Sinterklaas dus als huwelijksmakelaar. Het klinkt vreemd, maar in vroeger eeuwen was dat zijn voornaamste functie. Tot St. Nicolaas wendden zich de meisjes en vrouwen, wanneer zij graag trouwen wilden. Het is dan ook niet toevallig dat men elkaar op de naamdag van St. Nicolaas vrijers en vrijsters ten geschenke geeft ofwel een suikeren hart. Nog kent men in Normandië het versje:

Saint Nicolas, ce bon patron
Marie les filles avec les garçons.

En elders in Frankrijk bidden trouwlustige meisjes:

Patron des filles, Saint Nicolas
Mariez-nous, ne tardez pas.

Heimwee Men kan aan het woord zien dat het uit het Duits is overgenomen: het Nederlands kent *heem* en niet *heim* en *wee* in de betekenis *pijn* riekt ook naar onze oosterburen. Vreemd genoeg is het woord niet uit

Duitsland, maar uit Zwitserland tot ons gekomen. Het wordt voor het eerst gebruikt in een medisch geschrift van 1678; men vindt het in de geschriften van Constantijn Huygens jr. en sinds omstreeks 1700 in tal van talen, hetzij overgenomen (zoals Deens hjemve) hetzij vertaald (zoals Frans mal du pays en Engels homesickness). De verspreiders van het woord zijn de Zwitserse huursoldaten geweest die, in den vreemde dienend omdat hun land hun geen bestaan bood, veelvuldig aan een tot ziekte aangroeiend verlangen naar hun geboortegrond leden. Tegenwoordig is het woord nostalgie in de mode. Zie dat woord.

Helaas De grammatica noemt woorden als *helaas, au, bah, koest, sakkerloot* en tientallen meer: tussenwerpsels. Ze maken in zoverre geen deel van de zin uit dat ze noch tot het onderwerp of gezegde noch tot de bepalingen gerekend kunnen worden.

Helaas luidde in het Middelnederlands *alaes* of *aylaes.* Al deze woorden zijn, evenals het Engelse *alas* overgenomen uit het Franse *hélas,* dat in het Oudfrans *aylas* luidde en waarvan het tweede deel, *las,* teruggaat op het Latijnse *lassus* dat: vermoeid betekende. Enigermate daarmee in overeenstemming is *helaas* een uitroep van droefheid of bekommernis. Ook in de betekenis: tot mijn leedwezen komt *helaas* voor. Men zegt: ik heb me *helaas* verlaat.

Helen De *heler,* zegt men, is even slecht als de steler en men bedoelt: de medeplichtige is even schuldig als de dader. Maar eigenlijk is de *heler* de man die willens en wetens gestolen goed verbergt. Het werkwoord *helen* betekent dan ook: verstoppen. Het was vroeger sterk en de tijden luidden: hal, geholen. Het voltooide deelwoord kennen wij nog in *verholen* en in *onverholen.* Merkwaardig is dat men dit werkwoord *helen* in verband brengt met

hel, een woord dat dus oorspronkelijk betekende: bergplaats, bergplaats van doden en dan: onderwereld. *Helen* in de betekenis: genezen is een afleiding van *heel. Helen* in die zin is dus: heel maken.

Hemelsbreed *De hemelsbreedte* is de afstand tussen twee punten, gemeten volgens de meridiaan. Thans spreekt men kortweg van *breedte.* Afgeleid is het bijvoeglijk naamwoord *hemelsbreed,* zo breed, zo wijd als de hemel. Men gebruikt het woord voor het bepalen van een afstand en bedoelt dan: in een rechte lijn. Het Vlaams kent hiervoor het aardige *hemelmate:* naar de hemel gemeten. Maar bijna steeds treft men het woord aan in verbinding met het woord *verschil* of het woord *onderscheid.* Dan betekent *hemelsbreed:* zeer aanmerkelijk, zeer groot. Er was, zegt Hildebrand als hij vertelt hoe men koek moet plakken, een *hemelsbreed* onderscheid tussen de vrijer die Toosje en de vrijer die Truitje had uitgemonsterd.

Herberg Men zou het niet vermoeden, maar het woorddeel her- van *herberg* is precies hetzelfde als her- van hertog. Het betekent namelijk: krijgsmacht, leger, heir. Een hertog is iemand die het leger aanvoert. De vorm -tog is een afleiding van het oude werkwoord tiën, waarvan wij de vormen toog en getogen nog over hebben. Een *her-berg* is: een plaats waar men een leger bergt, een soldatenverblijf en vandaar: de plaats waar een reiziger huisvesting vindt. Hetzelfde woord is het Engelse harbour: haven. Jammer dat het goed-Nederlandse woord herberg het heeft moeten afleggen tegen het Franse logement, dat daarna de strijd verloor tegen hôtel.

Tegen heug en meug Het werkwoord heugen kennen wij nog in de betekenis: zich herinneren. *Heug* is dus: herinnering, maar ook: gedachte, zin. Het kwam mij in de

zin is: ik herinnerde mij. Maar zin betekent ook: lust, trek.

Meugen is natuurlijk hetzelfde als: mogen. Dit werkwoord betekent niet alleen: toestemming hebben, maar ook: kunnen. Dit blijkt al duidelijk uit het rijmpje:

Bij mekaar deugen ze niet,
Van mekaar meugen ze niet,

dat slaat op verliefde mensen die altijd ruzie maken en toch niet zonder elkaar kunnen. *Tegen heug en meug* is dus: tegen zijn zin en zijn kunnen in, waarbij *heug* meer de geestelijke en *meug* meer de stoffelijke zijde vertegenwoordigt. Maar dit verschil is voor ons taalgevoel geheel en al teloor gegaan. Tegen heug en meug eten wil nu slechts zeggen: eten, terwijl men reeds volkomen verzadigd is.

Heul 'De waerheyd', zegt Vondel, 'vind nergens heyl nocht *heul*' en hij bedoelt met beide woorden ongeveer hetzelfde: baat, steun, troost, verlichting, uitkomst, hulp. Het is mogelijk dat dit *heul* hetzelfde is als *heul:* papaver, de plant met pijnstillend, verdovend vermogen. In dat geval is de afleiding duidelijk. Naast *heul* kwamen vroeger echter ook: *eul* en *ool* voor, hetgeen wijst op verwantschap met Latijn *oleum,* waarop ook *olie* teruggaat. Anderen denken aan het werkwoord *helen:* verbergen (de *heler* is even slecht als de steler). Dan zou *heul* eigenlijk betekenen: schuilplaats. En tenslotte is het ook mogelijk dat *heul* familie is van *heulen,* in Zuid-Nederland gewoon voor: loten hoe partijen gevormd zullen worden bij 't spel en vandaar: samendoen, samenrotten. De etymologie is dus onzeker.

Hiernamaals Het is wel duidelijk dat *hiernamaals* gevormd is van de woorden *hier, na* en *maal,* waarvan alleen het laatste een verklaring behoeft. Men vindt dit terug in woorden als *allemaal, maaltijd* en *etmaal.* De

oorspronkelijke betekenis van dit woord *maal* is: tijd en die is in *hiernamaals* gebleven. Het woord betekent immers: na deze tijd, later. Vroeger kon men een brief eindigen met de woorden: het overige *hiernamaals:* de rest schrijf ik wel later. Maar nu gebruikt men het woord alleen in de bijzondere betekenis: na het leven hier op aarde, dus: in het eeuwige leven, in een volgend leven, na de dood, toekomstig. Eigenaardig is dat *hiernamaals,* dat taalkundig een bijwoord is, ook als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt. Men zegt: in *het* hiernamaals en bedoelt: in de hemel.

Hinderlaag Men is geneigd het woord *hinderlaag* te verklaren als de laag die men legt om de vijand te hinderen, maar dat is onjuist, al hebben wij wel met hetzelfde woord te maken. De oorspronkelijke betekenis van het bijwoord *hinder* is: achter en een *hinderlaag* is dus: datgene wat men neerlegt om er zich achter te verschuilen, in het bijzonder een bedekte opstelling van krijgsvolk. Van dit bijwoord *hinder* is ook het werkwoord *hinderen* gevormd dat dus betekende: noodzaken achteruit te gaan en vandaar: beletten om vooruit te komen, belemmeren, dwarszitten. Van het werkwoord hinderen en dus niet van het bijwoord hinder, zijn afgeleid hindernis en hinderpaal.

Hoed In Het Menschelijk Bedrijf zegt de dichter Jan Luyken dat '*de hoed* is om het hoofd te *hoeden* voor zonneschijn en regenvloeden', maar, gaat hij voort, slechts hij die voor zijn onsterfelijke ziel zorgt, is werkelijk *behoed.* Met deze woordspeling legt Luyken terecht verband tussen *hoed* en *behoeden,* zoals er ook verband bestaat tussen *scherm* en *beschermen* en tussen *schut* en *beschutten.* Het woord *hoed* is algemeen Westgermaans. Het Duits heeft Hut, het Engels hat en hood (doctorskap), het Deens, Noors en Zweeds hat. De

eigenlijke betekenis is, zoals uit het bovenstaande blijkt: bescherming, bewaking. Die betekenis heeft *hoede* nog in: op zijn hoede zijn: waakzaam zijn, op gevaar bedacht zijn. Ook *achterhoede* en *voorhoede* zijn verwant. Deze legerafdelingen moeten de hoofdmacht *behoeden* voor vijandelijke overvallen.

Hommeles Er is *hommeles* betekent: er wordt ruzie gemaakt, men scheldt en kijft er. *Hommeles* is een woord van eigenaardige formatie en het aantal 'verklaringen' is dan ook legio. De een denkt aan verwantschap met de titel van een oud toneelstuk dat Homulus heette, maar bewijzen daarvoor kan men niet aanvoeren. In Homulus wordt bovendien in het geheel geen ruzie gemaakt. Anderen denken aan een bargoens woord, omdat de uitgang lijkt op die van: noppes, sjakes en dergelijke woorden. Maar een verklaring kan men dit niet noemen. Dialectisch komen zegswijzen voor als: brommes krijgen, grommes krijgen en dit heeft onderzoekers op de gedachte gebracht dat *hommeles* hebben met iemand een dergelijke formatie zou zijn. Het werkwoord hommelen betekent: gonzen, brommen. Het dier dat gonst, heet daarom: hommel. Het hommelt er zou dan betekenen: het dondert. Vandaar naar: er is gedonder, is slechts een kleine stap. Maar bij al deze 'verklaringen' passen vraagtekens.

Hondsvot Een *hondsvot* is een nietswaardige, laffe en verachtelijke kerel, een ellendeling en ook: een gierigaard, iemand die dood valt op een cent. Men zal het woord alleen gebruiken als scheldwoord voor mannen en dat is eigenaardig, want de eigenlijke betekenis van *hondsvot* is: schaamdeel van een wijfjeshond. Omdat men zich die oorspronkelijke betekenis niet meer bewust was, kon deze platte term doordringen in de gemeenzame spreektaal. En zelfs in literaire teksten is het

woord niet ongewoon. Agamemnon noemt Palamedes in het gelijknamige treurspel van Vondel: een oude *hondsvot*. Het woord *vot* is verwant met *vuil*, Engels *foul*, met *voos* en met *vuns*, allemaal woorden in de betekenissfeer van: rottend, slecht, schuldig en dergelijke.

Hoogdravend Vroeger waren alleen paarden *hoogdravend*, dat wil zeggen: een hoge, edele gang hebbend bij het draven. Figuurlijk gebruikte men het woord dan voor: zich boven anderen verheffend, verheven. Het woord dat waarschijnlijk uit het Duits *hochtrabend* is overgenomen, had vroeger dus in het geheel geen ongunstige betekenis. Cats spreekt over de *hoogdravende* wijsheid onzer voorvaderen en Vondel over de *hoogdravende* dichtwerken van Sophocles. Maar een paard dat hoog draaft is ook: een paard dat bij het draven de ruiter omhoogwerpt en dat dus ongemakkelijk te berijden is. Vandaar de figuurlijke betekenis: overdreven en in het bijzonder, gezegd van iemands stijl: gezwollen, opgeschroefd.

Horlepiep Het woord *horlepiep* of *horlepijp* is een verbastering van het Engelse hornpipe, een blaasinstrument met een hoornen mondstuk. Bij overdracht duidde men er ook mee aan een, gewoonlijk door één persoon onder begeleiding van dit instrument uitgevoerde dans, waarvan wij alleen weten dat hij zeer beweeglijk en inspannend was. Als wij nu zeggen: hij danste de horlepiep, willen wij daarmee uitdrukken: hij was buiten zichzelf van opwinding en vreugde en sprong als een dwaas in het rond. Maar vroeger was de horlepiep een heel fatsoenlijke dans, die in gezelschappen werd uitgevoerd. Wolff en Deken zeggen ergens van een jonkman: hij speelt muziek en danst een hornpijp; zulk een danser heb je nog nooit gezien!

Huilebalk Het ziet er uit of dit woord is samengesteld uit de stammen van twee werkwoorden: *huilen* en *balken*. Het laatste werd vroeger ook van mensen gezegd. Vondel bijvoorbeeld, sprekend van een jonkvrouw, schrijft in alle ernst: Daer zetze zich, en huilt, en balckt, en houd geen maet. Maar er is alle reden om aan te nemen dat huilebalk is ontstaan uit huilebalg. Een balg is een stout kind. Dit woord is al heel oud en komt ook in de samenstelling kwellebalg voor: kind dat anderen plaagt. Een woord, dat er mee in verband gebracht kan worden, is blaasbalg. Daarin komt balg voor in de oudste betekenis van: lederen zak. Vandaar gebruikte men het woord ook voor buik, maag, scheepsruim en bij uitbreiding voor: lichaam.

Een *huilebalk* of huilebalg is een voortdurend huilend en drenzend kind. Ook gebruikte men het voor: rouwhoed met brede rand, door lijkbidders gedragen. Beets vertelt in zijn opheldering van de Camera Obscura dat deze hoed een rand had die van voren met een zwart koordje omlaaggehaald werd en het gelaat van de drager, 'droevig of niet', verborg. Vandaar dat *huilebalk* als persoonsnaam ook huichelaar ging betekenen.

Huwelijk Dat *huwelijk* samenhangt met huwen: trouwen, is duidelijk. De moeilijkheid schuilt in het tweede deel van de samenstelling. Het woorddeel -lijk in huwelijk is niet hetzelfde als -lijk in: vorstelijk, duidelijk, gewoonlijk, vrolijk, huiselijk en zovele andere woorden. *Huwelijk* immers is een zelfstandig naamwoord, waarvan het eerste deel een werkwoordstam is en dùs het tweede een zelfstandig naamwoord moet zijn. Wij hebben hier te maken met een woord, dat in het Gotisch: *laiks* luidde en dat: dans, spel, melodie betekende. De oorspronkelijke betekenis is dus: feestelijkheden ter gelegenheid van het sluiten ener echtverbintenis. Een

soortgelijke samenstelling vindt men in het Engelse wedlock, waarin -lock hetzelfde woord is als Gotisch laiks.

I

Idioot Het Griekse woord idiotès betekent: ambteloos burger, in tegenstelling tot: bestuurder van de staat. Vandaar dat het ook ging aanduiden: eenvoudig, onwetend mens, leek. Die betekenis vindt men tot in de zeventiende eeuw terug. In 1599 wordt in een kerkelijk voorschrift bepaald, dat geen *idioten* tot het predikambt zullen worden toegelaten 'tenzij dan dat sij sonderling van Godt begaeft sijn'.

Pas in de nieuwere tijd wordt *idioot* in medische zin gebruikt voor iemand met onontwikkelde hersenen, een stompzinnig, achterlijk mens. Uit de betekenis onwijs ontwikkelde zich die van: dwaas, onzinnig, belachelijk. Dan gaat men het ook gebruiken voor zaken en niet meer alleen voor personen. Het is doodgewoon te zeggen: wat 'n *idiote* hoed heb jij op, doe niet zo'n *idioot* voorstel.

Iezegrim Een *iezegrim* is een brompot, een knorrige, norse, 'chagrijnige' vent. Oorspronkelijk is het een manlijke

voornaam die betekent: ijzerhelm, dus: man die een ijzeren helm draagt. In het Middelnederlandse dierverhaal Reinaert de Vos is Iezegrim de naam van de wolf, een der aanzienlijken aan het hof van Nobel, de Leeuw en tevens het eerste slachtoffer van Reinaerts listen. Hij had natuurlijk een grimmig, schrikwekkend uiterlijk en de vermaardheid van Reinaerts avonturen maakte dat ook de naam *Iezegrim* grote bekendheid kreeg.

Inborst Dit woord lijkt bijzonder doorzichtig: wat kan *inborst* anders zijn dan datgene, wat men in de borst heeft, dus: zijn hart, zijn gemoed, zijn innerlijk? Deze verklaring is evenwel geheel onjuist. Wij hebben hier, als zo dikwijls, te maken met een woord waarvan een niet langer begrepen gedeelte door een ander woord werd vervangen, al had dit er in feite niets mee te maken. *Inborst* is zulk een omvorming uit *inbronst* dat: innerlijke gloed betekent en verwant is met branden. Oorspronkelijk is dus de betekenis: hartstocht, aandrift, bronst (van dieren). Wanneer men het woord als samenstelling van: borst gaat beschouwen, verandert de betekenis in: gemoedsgesteldheid, karakter, aard.

Influenza De ziekte die vroeger *influenza* heette en nu meestal *griep* wordt genoemd, heeft een eigenaardige naam. Het Italiaanse woord *influenza* is immers hetzelfde als het Franse *influence,* dat: invloed betekent en ook gebruikt wordt voor: epidemie. Men spreekt in Italië dus van een *influenza di febbre scarlatina* voor een roodvonkepidemie. Met het woord *invloed* bedoelde men de invloed der sterren, in welker constellatie men de oorzaak van allerlei ziekten zocht. Men geloofde namelijk dat de mensen werden 'bezocht' door een van de hemellichamen afstromende vloeistof. Vandaar nog ons woord *bezoeking* (zie aldaar).

Ingenieur Hooft, die een ware taalzuiveraar was, heeft in

zijn Nederlandsche Historiën voor *ingenieur* het woord *vernufteling* bedacht. Hij bracht ingenieur terecht in verband met het Latijnse woord *ingenium* dat vroeger inderdaad: geest, vernuft betekende, maar dat later werd gebruikt voor: kunstig bedacht werktuig, machine. Het Engels heeft daarvoor nog *engine.* Oorspronkelijk verstond men onder een ingenieur dan ook iemand die krijgsgevaarten ontwierp en vervaardigde. Thans is het een wetenschappelijke titel. Verwant met ingenieur is het woord *genie,* zowel in de betekenis: verheven geest als in die van: onderdeel van de krijgsmacht belast met het aanleggen van militaire werken.

Ingewanden Het Middelnederlandse woord *ghewant* betekende: stof, doek, gewaad, gerei, uitrusting enz. *Ingewand* is derhalve: het gewand dat van binnen zit, het binnenwerk, de inwendige toestel, zowel letterlijk als figuurlijk. Het is familie van *want:* scheepstuig.
In Genesis 43:30 leest men: Ende Joseph haestede hem (zich), want zijn *ingewant* ontstack tegen synen broeder. Hier betekent ingewand dus: binnenste, gemoed. Thans gebruikt men het woord in het meervoud voor de gezamenlijke darmen in de buikholte. Het is wel duidelijk dat het werkwoord *winden* met ingewand samenhangt.

Instaan In de vele uitdrukkingen met *instaan* betekent *staan* dikwijls: *gaan staan.* Eigenlijk is: voor iemand *instaan* dus: in iemands plaats gaan staan, dus: hem vervangen of: in zijn plaats aansprakelijk zijn, voor hem borg staan. Met zijn leven voor iemand *instaan* wil zeggen: zijn leven als waarborg geven voor een ander, dus: hem zó vertrouwen dat men zijn leven voor hem durft verpanden. Men kan echter ook voor een zaak *instaan.* Heel gewoon is: ik kan niet *instaan* voor de waarheid van dat verhaal voor: ik kan niet garanderen

dat het waar is. Voor de gevolgen van iets niet kunnen *instaan* wil zeggen: geen verantwoordelijkheid voor die gevolgen op zich nemen. Ook zegt men: ik *sta* ervoor *in* in de betekenis: ik geef er mijn woord voor.

J

Jabroer Een *jabroer* is de benaming welke men geeft aan een karakterloze beamer van iemands gevoelens, aan de man die nooit een eigen mening staande houdt, doch steeds met het inzicht van anderen instemt.
Taalgeleerden hebben zich afgevraagd of een jabroer een broer is die ja zegt, of een man die altijd: 'ja, broer' zegt. Aanvankelijk was men geneigd het eerste aan te nemen, maar wanneer men ziet dat in vroeger tijd ook de woorden *jaheer* en–sterker nog–*jaschepen* voorkwamen in de betekenis jabroer, lijkt het toch wel waarschijnlijk dat men daarmee mensen heeft bedoeld die op alles antwoordden: 'ja, heer', en 'ja, schepen'.
In Zuid-Nederland gebruikt men de woorden amenzegger en amenist en ook jaknikker, een woord dat nu door de oliewinning een geheel andere betekenis heeft gekregen.

Jacht Het woord *jacht* betekent zowel: het jagen als: snelzeilend schip. In het laatste geval is de betekenis zoals

men dat noemt 'verdicht', dat wil zeggen dat het woord oorspronkelijk luidde: jachtschip, waarvan het tweede deel is weggelaten, terwijl het eerste de betekenis van het geheel kreeg. Zo spreekt men van een buiten voor een buitenplaats, van port voor portwijn, van vloei voor vloeipapier enz. Een jacht of jachtschip is dus eigenlijk een schip waarmee men jaagt. Het Engelse *yacht*, uitgesproken: jot, is aan het Nederlands ontleend. Van *jacht* is weer een werkwoord *jachten* afgeleid dat betekent: zich haasten, maar ook: tot haast aansporen. Men zegt: je moet me niet zo *jachten.*

Jaloezie Het Griekse woord *zèlos* betekent: ijver. Daarvan is het Latijnse *zelosus:* ijverig afgeleid en dit is in het Frans *jaloux* en in het Engels *jealous* geworden. Ons woord *jaloezie* is uit het Frans overgenomen. Het woord heeft twee eigenaardigheden. In de eerste plaats heeft alleen in het Nederlands het bijvoeglijke naamwoord een r gekregen. Wij zeggen *jaloers* en niet *jaloes.* In de tweede plaats wordt *jaloezie* gebruikt voor twee begrippen die niets met elkaar gemeen schijnen te hebben: naijver en: zonnescherm. Toch is er sprake van hetzelfde woord. Men moet er van uitgaan dat een zonnescherm het inkijken belet en het uitkijken toch mogelijk maakt. Wie buiten staat kan dus *jaloers* zijn op degene die binnen is, want hij wordt gezien zonder te zien wie hem ziet.

Het Nederlandse woord voor jaloezie is: naijver en dit stemt volkomen overeen met de afleiding uit het Grieks. In het Duits luidt het woord: Eifersucht en kernachtig zegt de Duitser: 'die Eifersucht ist eine Leidenschaft die mit Eifer sucht was Leiden schafft'. In naijver zit dus de gedachte van: inspanning ten nadele van iemand, die ook spreekt uit het synonieme afgunst.

Jammer Oorspronkelijk is *jammer* een onzijdig zelfstandig naamwoord dat: leed, ellende, rampspoed betekende. 'Wie kan d'ellende en 't jammer noemen', zegt Vondel in de Gijsbreght. In de zegswijze: het is zonde en *jammer* zit nog iets van dat substantivische karakter, maar verder gebruiken wij het woord als bijvoeglijk naamwoord en zeggen: het is *jammer* voor: het is betreurenswaardig, spijtig, verdrietig. Dan laat men de zwak beklemtoonde woorden 'het is' weg, kortweg zeggend: *jammer,* dat hij zich niet beheersen kon of iets dergelijks. Uit dit gebruik ontwikkelde zich dan de uitroep: *jammer!* die men taalkundig tussenwerpsel of interjectie noemt, evenals bijvoorbeeld: helaas. In de allerlaatste tijd schijnt *jammer* zelfs verbogen te kunnen worden. Een journalist noemde een mislukt concert een *jammere* zaak.

Januari Bij de Romeinen begon aanvankelijk het jaar op 1 maart. Toen was dus september de zevende maand, october de achtste, november de negende en december de tiende. Zij zijn gewoon genoemd naar de telwoorden septem, octo, novem en decem. Later werd *januari* de eerste maand, genoemd naar de god Janus, de god van deuren en poorten. Iedere deur, zou men kunnen zeggen, kijkt naar binnen en naar buiten. Daarom werd Janus met twee gezichten afgebeeld. Daarom ook kon oorspronkelijk geen tempel aan hem worden gewijd, alleen een doorgang. Voorts is Janus de god van elk begin, het begin van het jaar, van de maand, van de dag en van het mensenleven. Men beeldde Janus dan ook af met een sleutel in de hand. Hij opent de toegang tot alles wat nieuw is, dus ook tot het nieuwe jaar.

Jolig Het bijvoeglijk naamwoord *jolig:* vol vrolijkheid, dartel, is afgeleid van een zelfstandig naamwoord *jool,* dat vroeger algemeen gebruikt werd voor: pret, plezier,

maar dat men nu nog slechts in de studententaal aantreft in samenstellingen als *kroegjool* en *rijjool*. Daar betekent het: feest. Geheel verdwenen is het werkwoord *jolen,* maar toch kan hieruit het woord *jolig* worden verklaard. *Jolen* is namelijk niets anders dan: jo roepen en dat is ook de eigenlijke betekenis van het werkwoord *jodelen:* de eigenaardige wijze van zingen der Alpenbewoners. Wij hebben dus met klanknabootsende woorden te maken. Ook *joelen* en *joedelen* komen voor.

Journalist Het Nederlandse woord *dagbladschrijver* is zeer ongebruikelijk. Allen die medewerken aan dagbladen, nieuwsbladen en tijdschriften dragen de Franse naam *journalist*. Natuurlijk komt *journalist* van *journal* en *journal* van *jour,* Italiaans *giorno,* laat-Latijn *jornus* dat weer stamt van het Latijnse *diurnus:* wat bij dag geschiedt. In dit *diurnus* zit weer het woord *diës:* dag verscholen.

Het Franse *journal* heeft ook het Nederlandse *journaal* opgeleverd dat in allerlei betekenissen voorkomt: dagregister, koopmansboek, dagverhaal, nieuwsbericht via radio of televisie enz.

Tenslotte kennen wij: *à jour,* wat letterlijk betekent: in de dag (geplaatst), dus: zó dat het licht er door schijnt, doorzichtig.

Joviaal De uitspraak van *joviaal* met een Franse j wijst al op de afkomst. De Fransen namen het over uit het Italiaans giovale, het Latijnse jovialis. Nu is Jovis de tweede naamval van Jupiter en *joviaal* betekent dus eigenlijk: onder invloed van Jupiter. Het is een term uit de astrologie, die immers de aard en het karakter der mensen verklaart uit de planeet onder welke zij geboren zijn. De planeet Jupiter nu symboliseert geluk en vreugde. Vandaar dat men *joviaal* bezigde in de zin van:

opgeruimd, gulhartig, vrolijk, blijgeestig. Het woord dat het begrip het beste weergeeft is: rond, bij ons vooral gebruikt als eigenschap van varensgezellen. Men spreekt van een ronde zeeman. Zeelieden hebben de reputatie rondborstig, *joviaal* te zijn.

Juweel Er is een Latijns werkwoord jocari: schertsen en een zelfstandig naamwoord jocus: grap. Daarvan komt het oudfranse joël, dat voortleeft in joyau: *juweel* en in joyeux: vrolijk. Een *juweel* is dus eigenlijk: een speelding, een snuisterij, een pronkstuk, in het algemeen: iets uitstekends. Zo spreekt men nog van een *juweel* van een vrouw. Vroeger kon men ook zeggen: een gouden of zilveren *juweel*. Thans verstaat men er in meer beperkte zin onder: een geslepen diamant. Ook werd het woord gebezigd voor: wedstrijdprijs en vervolgens voor de wedstrijd zelf. Vandaar dat een landelijke wedstrijd van amateur-toneelgezelschappen nog *Landjuweel* wordt genoemd.

K

Kabaal In 1670 benoemde Koning Karel II van Engeland tot minister de heren Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley en Lauderdale. De eerste letters hunner namen vormen het woord *cabal* en men heeft wel eens gedacht dat ons woord *kabaal,* vroeger veelal geschreven *cabaal,* daarvan afstamde. Dit is echter onmogelijk, want het woord komt reeds lang vóór 1670 voor. Het is een afleiding van het Hebreeuwse woord *kabbala* dat eigenlijk betekent: de uitleg van het Oude Testament en vandaar: geheime leer, intrigue, samenzwering, opschudding, rumoer. Het is waarschijnlijk dat de laatste, niet voor de hand liggende betekenisovergang is beïnvloed door het Middelnederlandse woord *caboel:* rumoer, twist. Zeker is dit echter niet.

Kabinet Het Latijnse woord *cavum* betekent: holte, gat. Het verkleinwoord in het Italiaans is *gabinetto:* kamertje, maar vooral gebruikt voor toilet, w.c. Van dit gabinetto is via het Frans ons woord *kabinet* afgeleid,

dat belangwekkend is om zijn betekenisontwikkeling. Oorspronkelijk verstond men er onder: bijkamertje, klein vertrek. Daaruit ontstaat de betekenis: studeerkamertje, kantoortje en dan speciaal: het bijzondere vertrek waarin een aanzienlijk heer of vorst pleegt te arbeiden. De volgende stap is die van: vorstenkamer tot: de plaats waar het regeringsbeleid wordt bepaald. Dan gaat *kabinet* ook betekenen: de ministerraad.

Ook in de betekenis: kast met laden en vakken komt *kabinet* voor.

Kachel Ons woord *kachel* is van Duitse oorsprong. Daar luidde het vroeger: *Kachelofen.* Nu zeggen de Duitsers: *Ofen.* Zij hebben het tweede deel der samenstelling behouden, wij het eerste. De eigenlijke betekenis van het woord *kachel* is: voorwerp van gebakken klei. Het gaat terug op het Latijnse *caccabus:* tegel en het Griekse *kakkabos:* ketel, pot. Een Kachelofen is dus een verwarmingstoestel waarvan de wanden oorspronkelijk van klei, later van ijzer werden vervaardigd.

Eigenaardig is dat in oude woordenboeken ook de vorm *kakeloven* voorkomt. Onder een *kakel* verstond men een kookpot. In het buitenland vindt men nog zulke potten, waaromheen de wanden van tegels zijn opgebouwd.

Kachel wordt ook als bijvoeglijk naamwoord gebruikt in de betekenis: dronken. Dan is men namelijk 'verhit'.

Kakelbont In de letterkunde kent men de stijlvorm waarin de indruk van een bepaald zintuig wordt weergegeven met een woord dat met een ander zintuig wordt verbonden. Men spreekt van *knalrood* en van *schreeuwende kleuren* (gehoorindruk en gezichtsindruk) en van *bittere woorden* (smaak en gehoor). Misschien dat *kakelbont* ook zo verklaard moet worden (gehoor en gezicht). Het woord betekent: met al te sterk tegen elkaar

afstekende en niet met elkaar harmoniërende kleuren. Men denkt dus aan het *kakelen* van kippen dat weinig harmonieus is, maar het lijkt niet onmogelijk dat ook de bonte kleuren van kippen en hanen bij de vorming van het woord een rol hebben gespeeld.

Op voorbeeld van *kakelbont* heeft de reclame de samenstelling *kakelvers* gevormd (kakelverse eieren). Het woorddeel kakel- is daarin niet veel meer dan een versterking, maar de bedoeling zal wel zijn: zo vers dat men de kip die het ei legt, nog hoort kakelen.

Kalender Het Romeinse jaar was een maanjaar van 354 dagen, verdeeld over 12 maandenm Oorspronkelijk begon het jaar op 1 maart, vandaar de namen september, oktober, november en december (zie bij januari).

In elke maand kenden de Romeinen drie dagen die een bijzondere naam droegen. Een daarvan waren de *Kalendae,* de eerste dag van elke maand. Men meent dat in dit woord het Griekse werkwoord *kalein* verborgen is, dat: roepen betekent. Op die dag riep namelijk een der priesters de nieuwe maand af, die met de nieuwe maan samenviel. Ook werden dan de in die maand vallende feestdagen 'afgeroepen'. Van het woord *kalendae* is *kalendarium* gevormd, het boek waarin de Romeinse geldschieters de renterekeningen van hun klanten boekten. Via het Frans of Duits levert dit ons woord *kalender* op in de betekenis: tijdwijzer, almanak.

Kamp Het Latijnse woord *campus,* waaraan via het Oudfranse *camp* ons woord *kamp* is ontleend, betekende: veld, vlakte en vandaar: bebouwd veld, akker. In namen als Koe*kamp* en *Kampen* leeft deze betekenis nog voort. Maar *campus* betekende ook: worstelperk, strijdperk en vandaar dat *kamp* is gaan betekenen: strijd. Ook de samenstelling *kampstrijd* komt voor. Afgeleid van *kamp* is *kampioen,* dat eigenlijk betekent:

hij die bij een gerechterlijk tweegevecht de plaats inneemt van de man of vrouw die tot de wapenhandel onbevoegd of onbekwaam is. Vandaar is *kampioen:* hij die voor een ander in het krijt treedt (de *kampioen* der verdrukten) en tenslotte pas: hij die in een bepaalde tak van sport de beste is.

Kanjer Het woord *kanjer* is hetzelfde als het Franse *cagnard,* dat: luiwammes betekent en samenhangt met het Latijnse canis: hond. In vormen als: Kanjaart, Cagnaert, Canjaert kwam het in de zestiende en zeventiende eeuw veelvuldig in kluchtspelen voor als eigennaam voor mensen die een hoge dunk van zichzelf hadden. Van leegloper, lanterfant is het woord dus gaan betekenen: luie pronker, opschepper, hele Piet. Later verstaat men er ook onder: rijkaard, voorname, krachtige, flinke kerel. Daarna wordt het woord ook toegepast op zaken. Men spreekt van een *kanjer* van een steenpuist, een *kanjer* van een appel. Dan betekent kanjer dus hetzelfde als kokkerd. Merkwaardig is dat *kanjer,* gezegd van een vrouw, betekent: katje dat men niet zonder handschoenen kan aanpakken, ongemakkelijke tante.

Kankeren Het woord *kankeren* betekent: morren, wrokken. Het is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *kanker,* een verhollandsing van het Latijnse cancer, dat krab betekent. Men geeft de naam kanker aan een kwaadaardig gezwel, omdat het met zijn blauwe vaatvertakkingen aan een krab doet denken. Niet zeer bekend is de zegswijze: de kanker aan iemand gezien hebben, die vergeleken kan worden met: de pest aan iemand (gezien) hebben. Figuurlijk betekent *kanker:* toenemend, verwoestend kwaad, oorzaak van verderf, kwelling, plaag.

Kant Het woord *kant,* dat van Keltische oorsprong schijnt

te zijn, betekent in allerlei variaties: zijde, rand. Het komt ook voor in uitdrukkingen als: aan *kant* en: van *kant*. Aan kant maken wil zeggen: ordenen, opruimen. Van kant maken is: uit de weg ruimen, zowel in de letterlijke betekenis van: ter zijde stellen, als in de figuurlijke van: doden. De uitdrukking zich van *kant* maken voor: zelfmoord plegen, is zeer gewoon.

Merkwaardig is dat in Zuid-Nederland zich van kant maken vroeger betekende: zich schuilhouden. Dit blijkt uit het volgende citaat: Die 't leven houden wil, maekt zich in tijds van kant, dus: uit de voeten. Maar in het Middelnederlands komen reeds zegswijzen voor als: iemand van kant spelen, iemand van kant helpen in de zin van: iemand verwijderen.

Kapel Er is een Latijns woord cappa, dat kap en ook: mantel met kap betekent. Het verkleinwoord is capella: manteltje. Met dit manteltje werd in de middeleeuwen in het bijzonder bedoeld de mantel van Sint Maarten, die door de Frankische koningen als een relikwie werd bewaard. Het heiligdom waarin deze relikwie was geborgen, werd nu ook capella genoemd en dit gebruik verbreidde zich zozeer dat sedert de zevende eeuw elk klein bedehuis de naam *kapel* kreeg. Soms vindt men de naam: ellendige *kapel* (in Utrecht: ellendige kerk) voor het gebouwtje op het zogenaamde ellendige kerkhof, dat is het kerkhof voor uit andere landen (el-len-dig) afkomstigen, voor vreemdelingen dus, bestemd. De bewaarders der capella droegen de naam capellanus en deze titel ging over op de geestelijken verbonden aan een kapel en in bredere zin op de hulppriesters ener parochie, de *kapelaans*.

Het woord *kapel* werd ook gebezigd voor de aan de kapel van een vorst verbonden kerkzangers. Zo gaat kapel ook betekenen: hoforkest, muziekkorps. De lei-

der daarvan noemt men evenwel niet kapelaan, maar kapelmeester.

Of kapel: vlinder iets met ons woord te maken heeft, is onzeker. Misschien is het fladderende manteltje het punt van vergelijking?

Kapriolen Het Italiaanse woord capro betekent: bok. Onder capriola verstaat men in die taal letterlijk: bokkesprong. Wij hebben dat woord overgenomen en gebruiken het tegenwoordig alleen in het meervoud in de zegswijze: *kapriolen* maken, zowel letterlijk, bijvoorbeeld van kalveren in de wei, als figuurlijk. Dan bedoelen wij er hetzelfde mee als met de uitdrukking: kromme sprongen maken, dat wil zeggen: zich alle mogelijke moeite geven om zich uit de moeilijkheden te werken. Het Frans kent *cabriolet* voor een licht rijtuigje met één paard bespannen, waarschijnlijk om de bewegingen die zo'n wagentje maakte.

Het enkelvoud *kapriool* of cabriool werd vroeger gebruikt voor wat wij nu een kuitenflikker noemen, maar ook voor een dans in het algemeen.

Kapsies Het Latijnse werkwoord capere betekent: pakken, grijpen en het daarvan afgeleide captio is dus: de greep, de strik, de streek, het bedrog, de drogreden. Het Franse woord captieux beduidt dan ook: bedriegelijk. Wie *kapsies* maakt, zoekt dus drogredenen, uitvluchten; hij stribbelt tegen, oppert allerlei bezwaren.

Een ander woord is: *kapsones*. Kapsones maken is: veel noten op zijn zang hebben, drukte maken. Kapsones is een Hebreeuws woord, dat betekent: een overdreven gevoel van eigenwaarde.

Kapstok Natuurlijk is het woord *kapstok* een eenvoudige samenstelling van de twee zelfstandige naamwoorden *kap* en *stok*. Eigenlijk is de kapstok dan ook de stok om de kap aan op te hangen, dus de houten drager voor het

overkleed. In vroeger tijd bezigde men ook wel het woord *mantelstok*. Men vindt dit bijvoorbeeld bij Jan Luyken. Zulk een kapstok is dus min of meer wat wij thans een klerenhanger noemen. Later gebruikt men het woord veelal voor een plank met pennen of haken, waaraan meerdere kledingstukken opgehangen kunnen worden. Merkwaardig is voorts de thans geheel verouderde betekenis die *kapstok* vroeger ook had, n.l. die van: malle vent, zot, kwibus. Zou ik met zulk een *kapstok* trouwen? roept een meisje in een 17e-eeuws kluchtspel uit.

Karakter Het Griekse werkwoord charasso betekent: kerven, insnijden, graveren. Character is dus: het ingegraveerde, het merkteken. Vandaar is het: een afgesproken, overeengekomen kenteken, in het bijzonder: een schrijfteken. Men spreekt nog van Hebreeuwse *karakters* voor: Hebreeuwse klanktekens. Ook in de zin van: toverformule komt het voor. Pas later wordt het woord in figuurlijke zin gebezigd voor: datgene waardoor iets onderscheiden wordt van iets anders. Dan wordt het ook op personen toegepast en wordt de betekenis: het geheel der geestelijke hoedanigheden van iemand. Maar ook in de zin van: rang, waardigheid komt het voor. Mevrouw Kegge in de Camera 'had wel het voorkomen een weinigje verlegen te zijn met het *karakter* dat zij had op te houden'.

Karbonade Een karbonade is een ribstukje van een lam, kalf of varken. Eigenlijk mag het vlees de naam karbonade pas dragen, wanneer het toebereid is. En dat bereiden dient te geschieden boven een open kolenvuur. Dat wijst de etymologie van het woord uit. Het Latijnse woord carbo (dat men ook in karbonkel terugvindt) betekent: kool en caro carbonata is dus: boven kolen gebraden vlees.

Kardinaal Het Latijnse woord *cardo* betekent: deurpen. In vroeger tijd draaiden deuren niet op hengsels aan de zijkant, maar op pennen die pasten in gaten in de boven- en benedendrempel. Reeds in het Latijn betekende *cardo* ook: datgene waarom de zaak draait, het hoofdpunt. Van dit woord is *kardinaal* afgeleid, zowel als bijvoeglijk als ook als zelfstandig naamwoord. Men spreekt van het *kardinale* punt als het punt waarop het aankomt. Cicero kent de *kardinale* deugden wijsheid, gematigdheid, gerechtigheid en sterkte, welke het Christendom door geloof, hoop en liefde heeft vervangen. Het zelfstandig naamwoord *kardinaal* is de titel van de leden van de Pauselijke raad die uit hun midden de nieuwe Paus kiezen.

Kastanje *Kastanje* is de naam van een boom en van de daaraan groeiende vrucht. Wij hebben het woord reeds lang geleden ontleend aan het Frans. Daar luidde het *castagne,* in het hedendaagse Frans *châtaigne.* Castagne gaat weer terug op het Latijnse *castanea* en waarschijnlijk is dit oorspronkelijk de plaatsnaam Castanea in Klein-Azië of Castana in Griekenland. Men onderscheidt de eetbare tamme, makke of zoete kastanjes en de oneetbare wilde of dolle kastanjes. De eerste heten in het Italiaans marroni, in het Frans marrons. In het Spaans heet de kastanje castaña. Het verkleinwoord luidt castañeta, tevens de naam voor de Spaanse dansklappers, zo genoemd naar de uiterlijke gelijkenis met de kastanje.

Kastijden Dat dit woord in een bijzondere sfeer thuishoort, dat het enigermate plechtig is, wordt bewezen door de uitspraak: daarin is de *d* gehandhaafd, terwijl die in rijden, snijden, glijden enzovoorts niet wordt uitgesproken. Dit plechtige karakter heeft het woord allengs verworven. Luther schrijft nog: casteijen. *Kas-*

tijden is als Bijbels-Christelijke term ontleend aan het Latijnse castigare: terechtwijzen, berispen, prediken, straffen. Die laatste betekenis is meer en meer gaan overheersen. Het middel om iemand tot deugd (terug) te brengen was in de Middeleeuwen de tuchtiging, de lichamelijke straf. Het vlees *kastijden* wil zeggen: zichzelf tuchtigen, maar ook: zich bewust een bepaald genoegen ontzeggen.

Het Vlaams kent ook: boter of vlas *kastijden*. Wij zeggen dan: kneden of zwingelen.

Katje Een *katje* is een kleine *kat*, dat spreekt vanzelf. Maar het woord heeft nog andere betekenissen. Daar is in de eerste plaats het *katje* aan bomen en struiken, de trosvormige bloeiwijze die *katje* genoemd wordt, hetzij vanwege de vorm die op de staart van de kat lijkt, hetzij vanwege de fluwelen zachtheid bij vergelijking met de beharing van de kat. Maar een *katje* is ook een berisping, een uitbrander, een standje, aanvankelijk in soldatentaal, maar nu algemeen. In zijn roman De Jordaan gebruikt Querido het woord *bekattering* voor: beschuldiging. Dit is Grieks katègoros, aanklager, Hebreeuws kateigour in dezelfde betekenis dat, neemt men aan, eerst in het joods van Amsterdam beland is en toen in verkorte vorm in het Nederlands is opgenomen. Maar zeker is dit niet. In zeemanstaal is *katje* halen: salaris ontvangen. Dit zou komen uit Maleis gadji of uit Frans gage.

Kattebelletje Met de uitdrukking: de kat de bel aanbinden die uit de fabel is ontstaan, waarin wordt verhaald dat de muizen besloten de kat een bel om te hangen, waartoe echter geen hunner de moed had, kan het woord *kattebelletje* bezwaarlijk in verband worden gebracht. Daartegen verzet zich de betekenis: kort, onvormelijk briefje, vodje papier. Het is een verbastering van het

Italiaanse woord cartabello: schrijfboek, bundel papieren. Het eigenaardige is dat er van hetzelfde woord nog een andere verbastering bestaat. In de R.K. kerk kent men *cartabel* als: jaarboekje waarin de kerkelijke feest- en gedenkdagen zijn opgenomen. In de wandeling schijnt dit boekje bekend te staan als de *koortabel,* hoewel het met koor even weinig heeft te maken als kattebelletje met kat. Duidelijk blijkt uit dit woord de neiging der mensen onbegrijpelijke woorden door andere te vervangen die op zichzelf iets betekenen, al zijn ze in het verband volkomen zinloos.

Keizer Waarschijnlijk is *keizer* het oudste woord dat Germaanse talen aan het Latijn hebben ontleend. Het is de naam van de Romein Gajus Julius *Caesar,* een man uit het geslacht der Julii, die de bijnaam Caesar kreeg, omdat hij volgens Plinius was geboren met wat men later de 'keizer'snede heeft genoemd. Het Latijnse werkwoord *caedere* betekent namelijk: snijden. Het woord Caesar, eerst eigennaam, dan titel, werd toen uitgesproken met een *k* en met *ai,* anders waren Duits *Kaiser* en Nederland *keizer* niet in deze vorm ontstaan.

In de Romaanse talen is de naam Caesar niet overgenomen in de betekenis *heerser.* Daar ging men terug op *imperator.* Vandaar het Franse *empereur,* en daaruit weer het Engelse *emperor.*

Kellner Hij die in een café of hotel de gasten bedient, wordt thans *ober* genoemd, een naam die slechts toekomt aan het hoofd der kellners, de oberkellner. Beide woorden, *ober* en *kellner* zijn aan het Duits ontleend. Feitelijk is een kellner iemand die toezicht houdt op de wijnkelder. In het Middelnederlands heette hij *kelnare,* maar dit woord is helaas verloren gegaan en vervangen door *kellner.* De oorsprong van het woord is het Latijnse *cellarium,* dat aanvankelijk werd uitgesproken kella-

rium (vandaar *kelder*) en daarna sellarium (vandaar ons woord *cel*). Het woord betekende: wat tot de voorraadkamer, de *cella* behoort.

Kerstmis Het feest van Christus' geboorte werd en wordt in de R.K. kerk ingeleid met een mis. Het tweede deel van het woord *Kerstmis* is daarmee heel eenvoudig verklaard. In de Middeleeuwen bestond naast de naam Christus ook de naam Kerst. In allerlei liederen uit die tijd wordt gesproken over Jhesu Kerst van Nazarene. Dit woord is geheel in onbruik geraakt; behalve in samenstellingen als Kerstzang, Kerstkind, Kerstfeest kennen wij het alleen nog in het werkwoord *kerstenen:* tot Christen maken en zijn tegenstelling *ontkerstenen:* van zijn Christelijk karakter beroven.

Kiek 'n *Kiek* is in het spraakgebruik de naam van een foto door een amateur genomen, zo maar, op 't strand, bij een uitstapje, 's zomers in de tuin. Velen denken dat het samenhangt met het woord kijken; dialectisch wordt dat dikwijls als kieken uitgesproken en het is duidelijk dat je goed moet kieken om goed te kunnen kieken.
Het woord kiek kan natuurlijk niet oud zijn: het is pas ontstaan toen er gefotografeerd werd, dus na 1840 ongeveer. Toen was er in Leiden een fotograaf die *Kiek* heette en de Leidse studenten noemden het product van 's mans kundigheden al gauw een kiek, zoals een rond chocolaatje naar de fabrikant Caspar Flick een flik heet.

Kieskauwen Het is verleidelijk het eerste deel van de samenstelling *kieskauwen* op te vatten als: bestanddeel van het gebit, kauwtand, maaltand. Daarvoor pleit ook het woord *kauwtanden* dat vroeger werd gebruikt in dezelfde betekenis waarin wij nu *kieskauwen* bezigen, namelijk: treuzelend en met een zekere tegenzin eten. Maar er is meer voor te zeggen het woord te

verbinden met het bijvoegelijk naamwoord *kies* dat ook voorkomt in *kieskeurig:* moeilijk te voldoen, veeleisend, nauwnemend, precies, fijn onderscheidend. Men moet dan aannemen dat iemand die zit te *kieskauwen* een zo fijne smaak heeft dat hij elk hapje dat hij in de mond steekt, keurt, onderzoekt. Er is voor beide verklaringen iets te zeggen, maar de tweede verdient de voorkeur.

Kikvors *Kikken* is: het geluid geven dat als 'kik' klinkt, net als kwaken wil zeggen: het geluid geven dat als 'kwaak' klinkt. Daaruit is de meer algemene betekenis van *kikken:* z'n stem verheffen, ontstaan. Hij durfde niet te kikken, hij gaf geen kik, hij heeft er met geen woord van gekikt.

Vors, dat hetzelfde is als het Duitse Frosch, is verwant met een heel oud woord dat: springen betekende. De kikvors is dus: de kwakende springer. Hij wordt door zijn naam wel voortreffelijk getypeerd. Maar vors (Eng. frog) wordt ook wel verklaard als: de slijmerige. Ook dat is een passende naam.

Klakkeloos Het woord *klak* heeft drie betekenissen of liever: er zijn drie woorden *klak*. Het eerste is: pet, het tweede: vlek, smet en het derde: klap. Het laatste kennen wij nog in: hij klakte met de tong. Nu waren er vroeger twee woorden *klakkeloos,* één afgeleid van klak: vlek en één van klak: klap. Het eerste betekende: smetteloos, onschuldig, zonder hinder te veroorzaken. In die zin zeggen wij bijvoorbeeld: hij heeft die woorden *klakkeloos* overgenomen. Het tweede *klakkeloos* wil zeggen: zonder klap, zonder geraas, onverwacht, zonder reden. Zo kunnen wij zeggen: hij gaf de jongen *klakkeloos* een draai om z'n oren. Beide betekenissen komen naast elkaar voor.

Klavier Het Latijnse woord clavis betekent: sleutel. Nog

noemt men de concierge van een gymnasium claviger: sleuteldrager. In later Latijn noemde men ook een toets: clavis. Zo ging het betekenen: toetsenbord en een *clavier* is een instrument met toetsen. Tot zover is de zaak eenvoudig. Maar nu! In Nederland nam men het woord over uit het Frans. Maar men deed dat op twee manieren. Het Franse *clavier* werd hier: *klavier* èn *klauwier*. Beide vormen bestonden lange tijd naast elkaar. De laatste toonde zoveel gelijkenis met het woord: *klauw* dat men zowel klauwier als klavier ook ging gebruiken voor: grijpgrage, eigenmachtig toegrijpende handen. De vorm klauwier is geheel verdwenen en men gebruikt *klavier* dus thans in de wel zeer verschillende betekenissen van: piano en: hand, het laatste alleen in gemeenzame spreektaal. Men zegt: blijf er met je klavieren af.

Klokhuis Een *klokhuis* is een gebouw, meestal een toren, waarin klokken hangen die bij bepaalde gelegenheden geluid worden. Haarlem kent nog het Klokhuisplein.
Figuurlijk wordt het woord gebruikt voor het geheel van hokjes of vakjes in het hart van peer of appel, waarin de pitten zitten als de klokken in het klokhuis. Huygens spreekt ergens van babbelaarsters wier mond hij een *klokhuis* noemt met de tong als klok. Ook de ziel van de mens wordt wel eens het klokhuis genoemd. Vandaar de zegswijze: iemand een pak op z'n klokhuis geven, zoals wij ook zeggen: iemand op zijn ziel geven.

Klucht Het woord *klucht* is verwant met het werkwoord klieven: splijten en betekent dus eigenlijk: het afgespletene, het deel. Het wordt gebruikt voor: gedeelte der burgerij, buurtschap, afgezonderde troep vogels. Maar de gewoonste betekenis is toch die van: dwaas toneelstuk. Vroeger speelde men zulk een *klucht* altijd na een ernstig stuk en daardoor heeft men wel gemeend dat

klucht een verkorting zou zijn van: sotte clucht in de betekenis: het dwaze deel van de gehele voorstelling. Men behoeft echter slechts naar het Frans te kijken om in te zien dat deze verklaring nodeloos ingewikkeld is. In het Frans immers betekent la pièce zowel: het deel als: het toneelstuk. Zo zal *klucht* ook de betekenis: toneelwerk (van een bepaald karakter) hebben gekregen.

Kluitje Bij dit woord denkt iedereen aan de uitdrukking: iemand met een *kluitje* in het riet sturen, wat betekent: iemand met een mooi praatje of een vage toezegging afschepen. En omdat de gewone betekenis van kluit is: klomp aarde, dacht men aanvankelijk aan een jachthond die van het rechte spoor werd geleid doordat de jager–waarom??–een kluit aarde in 't riet gooide. De hond dacht dan dat daar een eend zat... De verklaring is helemaal anders. In het vroegere Nederlands van omstreeks 1300 kende men al het woord *clute,* dat nog bestaat als klucht, grap. Men gebruikte het woord evenals ook nu voor een dwaas toneelstuk. Wanneer men iemand met een *kluitje* in het riet stuurt, leidt men hem met een grapje van de rechte weg af.

Kluts De *kluts* is een eigenaardig ding. Men kan hem namelijk alleen maar kwijt zijn. Het verkleinwoord, het in de spreektaal zeer gebruikelijke *klussie,* betekent echter: karweitje, werkje van weinig betekenis of geringe omvang. Men zou dus geneigd zijn te veronderstellen dat de kluts kwijt zijn eigenlijk wil zeggen: geen werk hebben en vandaar: niet meer weten wat men moet beginnen, in de war zijn.

Men vindt evenwel ook een andere verklaring. De uitdrukking zou zijn ontleend aan het met de hand vervaardigen van papier en *kluts* zou in dat bedrijf betekenen: de bepaalde slag om de papiervloeistof gelijkmatig

over de vorm te doen vloeien. Wie die slag, die handigheid, kwijtraakte, was in de war en bedierf het werk.

Knapzak Het werkwoord *knappen* betekent oorspronkelijk: het geluid *'knap'* geven wanneer iets breekt. Bij uitbreiding wordt *knappen* dan ook gebruikt voor: de mond snel sluiten, happen, op iets knabbelen, aan iets bijten. Nog uitgebreider is de betekenis in: een fles wijn *knappen* (drinken) en in: een uiltje *knappen* (een vlinder vangen, gezegd van iemand die een dutje doet). Een *knapzak* is: een zak of tas waarin levensmiddelen worden meegedragen. Vroeger sprak men van de soldatenknapzak, het voorwerp dat wij nu de ransel noemen. Uit het Nederlands is het woord overgenomen in Engeland *(knapsack)* en in Duitsland *(Knappsack). Ouwe knapzak* was vroeger een scheldwoord voor: oude kerel en voor: oud paard.

Knoflook De naam van dit in Nederland niet zeer populaire bolgewas dat n.b. tot de lelie-achtigen behoort, toont een taalverschijnsel dat men ook in enige andere Nederlandse woorden aantreft: de overgang in het begin van een woord van kl tot kn. Zo is naast het woord knuppel de geslachtsnaam Kluppel blijven bestaan; zo heeft het Duits het woord Knäuel naast het Nederlandse kluwen. In het Middelnederlands heette de plant dan ook *kloflook* en die vorm brengt ons op het spoor van de oorsprong. Het woord klof hangt, evenals kloof en kluif, samen met het werkwoord klieven: splijten. Knoflook betekent dus eigenlijk gespleten look.

De etymologie van het woord *look* is onzeker. Men brengt het wel in verband met het Griekse woord lugos dat: buigzame tak betekent en waarmee ons woord lok: haarkrul verwant is. Eigenlijk zou look dan zijn: de nog niet ontplooide plant.

Knorhaan Een *knorhaan* is een vis, zoiets als een poon.

Men zegt dat deze dieren als ze uit het water worden gehaald, een knorrend geluid maken. In Zuid-Afrika is *knorhaan* de naam van een parelhoen, ongeveer wat wij een korhaan noemen. In Groningen en de Achterhoek worden aardappels, zonder water in de schil gekookt, zo genoemd.

Er is een zegswijze: het is bij de *knorhanen* af, die hetzelfde betekent als: 't is bij de spinnen of zelfs de wilde gilspinnen af. Men bedoelt ermee: 't is ongelooflijk. Deze uitdrukkingen zijn komische varianten op: 't is bij de konijnen af, oorspronkelijk gezegd van een snelle voortzetting van het geslacht.

Koejeneren Iemand *koejeneren* wil zeggen: iemand treiteren, pesten, het leven zuur maken. De officiële schrijfwijze is: *koeioneren,* maar het is een woord dat hoofdzakelijk in de spreektaal wordt gebezigd en vandaar dat de schrijfwijze zich richt naar de uitspraak. Wij hebben hier te maken met een op z'n Nederlands uitgesproken Frans werkwoord *couilloner,* in ouder Frans *coionner:* foppen, op gemene, hatelijke wijze de spot drijven, op kwellende wijze bejegenen, nadeel toebrengen, knauwen. Het grondwoord is *coion,* Italiaans *coglia,* dat behalve testikel ook betekent: fat, gek, lafaard, sufferd. Ook in het Duits komt het woord voor in de vorm *kujonieren.*

Koeterwaals Een *koeterwaal* is iemand–en natuurlijk in de eerste plaats een Waal–die een vreemde taal radbraakt. Wij hebben het woord overgenomen uit het Duits, waar het Kauderwelsch luidt en waar het eigenlijk werd gebezigd voor: marskramer van Waalse afkomst.

Het Duitse kaudern wordt dialectisch gebruikt voor: sjacheren. Een Kauderwelsch is dus: een Waalse sjacheraar, maar de betekenis is verengd tot: taalradbraker.

Vooral in vroeger tijd had men minachting voor mensen die een vreemde taal spraken of fouten maakten tegen de landstaal. Het Franse werkwoord bretonner betekende dan ook niet alleen: Bretons spreken, maar ook: onverstaanbaar praten, onzin uitkramen. Dezelfde betekenis heeft ook het Duitse polatschen, dat letterlijk slechts betekent: Pools spreken.

Koffie In de 16e en 17e eeuw brachten Venetiaanse kooplieden uit Turkije de eerste koffie naar Europa. De Arabische naam was *kahve* of *qahva*. Sommigen menen dat de naam ontleend is aan Kaffa, het Ethiopische hoogland dat het oorspronkelijke vaderland zou zijn van de koffie, die vandaar naar Arabië is verplant. In vormen als *caffé* en *café* is het woord in Zuid-Europa verbreid. Op onafhankelijke ontlening berusten Nederlands *koffie* en Engels *coffee*. Uit een van beide is Russisch *kófe* afgeleid.

Vroeger kenden wij ook het woord *koffiehuis*, gevormd naar Engels voorbeeld. Maar reeds in de 17e eeuw bestond in Hamburg een *Coffeehaus*, vreemde vermenging van Engels en Duits. Nu zeggen wij: *café*, helaas, want koffiehuis is een veel aardiger woord.

Kokkerd Men zegt: wat heeft die man een *kokkerd* van een neus en spreekt over een *kokkerd* of ook wel *kokker* van een sinaasappel. In beide gevallen bedoelt men: iets dat in z'n soort bijzonder groot is. Het lijkt waarschijnlijk dat het woord een vervorming is van *kokosnoot*, een in z'n soort inderdaad grote vrucht. In een oud kruidboek komt de vorm *kookernoot* voor. Die kan worden vergeleken met *okernoot*, een woord dat eigenlijk *nokernoot* luidde en betekende: de noot van de *noker* of noteboom, die in het Latijn *nucarius* heet. Wij spreken thans niet van *okernoot*, maar van *okkernoot* en zo zou *kookernoot* tot *kokkernoot* en dit weer tot *kokker* zijn

geworden. Het Engels heeft op dezelfde wijze *coker* naast *cokernut*.

Kolonie Het Latijnse woord *colonia* betekende: een stad door de Romeinen gesticht en in belangrijke mate bevolkt, met de bedoeling het omliggende land te bebouwen en het rijk te beveiligen. Vandaar is *kolonie* gaan betekenen: volksplanting die geregeerd wordt door een elders liggende staat, maar ook: volksplanting in een onontgonnen gebied. Zo kennen wij de *veenkolonies* in Drente en Groningen. Ook noemt men een tot een bepaalde natie behorende groep inwoners van een vreemde stad wel een kolonie en spreekt dus van de Nederlandse *kolonie* in New York of Wenen. Het woord *colonia* is afgeleid van een Latijns werkwoord *colere* dat: verzorgen, bebouwen betekende. Een vorm van dit werkwoord leverde het woord *cultuur* op.

Komma Het Griekse werkwoord *koptein* betekent: in stukken snijden, afhouwen. Daarvan is afgeleid het zelfstandige naamwoord *komma* dat dus letterlijk betekent: het afgehouwene, het afgekapte. Maar reeds bij de Grieken verstond men er ook onder: deel van een zin. Vandaar is de betekenis van het woord geworden: teken waarmede men een zin in delen verdeelt, dus: scheidingsteken. Aanvankelijk was de komma een recht streepje tussen twee zinsdelen, later werd het een gebogen streepje onderaan de regel. De komma duidt een kleine rust in de zin aan. De dubbele komma noemt men aanhalingsteken. De aanhalingstekens duiden aan dat men iemands woorden aanhaalt, citeert.

De kous op de kop Een wonderlijke zegswijze waarover al heel wat is geschreven. De oudste verklaring is die van een zeventiende- eeuwse auteur: 'Wanneer iemand soo naakt en berooid uytgeschud is dat hij geen Muts of Hoed op syn hoofd heeft, maar in plaats van dien een

kous setten moet.' Later is men aan de juistheid van deze opvatting gaan twijfelen en heeft men, in aansluiting op varianten als: de bout of de bijl op het hoofd krijgen, het woord *kous* verklaard als een vertaling van het Duitse Kausch: ijzeren ring in een strop om het doorslijten van het touw te voorkomen. Met deze oplossing waren de etymologen lang tevreden, tot iemand op een schilderij van de genre-schilder Dusart een muzikant opmerkte, die voor een vrolijk gezelschap speelt met een kous op zijn bol. Thans is men dus overtuigd, dat toch werkelijk aan een echte kous als een narrenmuts moet worden gedacht. De oorspronkelijke betekenis moet dan zijn geweest: voor gek lopen.

Koppelbaas Militairen geven de naam *koppel* aan de riem om het lichaam waaraan de sabel en andere uitrustingsstukken hangen. Ook wordt *koppel* gebruikt voor een bij elkaar behorend tweetal: een *koppel* pistolen bijvoorbeeld of een *koppel* paarden. Dan breidt het begrip zich uit tot: groep, vlucht van hoenders of ander gevogelte.

Het woord *koppel* is afgeleid van het Oudfranse *cople,* Frans *couple. Cople* gaat terug op het Latijnse *copula,* dat betekent: alles wat verbindt, dus: strik, lijn, koord. In Amersfoort staat de Koppelpoort die twee soorten poort in zich verenigt, koppelt: een landpoort en een waterpoort. Hij is namelijk zowel op het land als over het water opgetrokken.

Een *koppelbaas* was vroeger: een opzichter, iemand die toezicht houdt op het werk van een groep (koppel) arbeiders. Nu verstaat men er onder: de bemiddelaar tussen werkgevers en werknemers, de man die tegen een vast bedrag per uur groepen arbeiders verhuurt aan bedrijven die een tekort aan arbeidskrachten hebben. Men zou met goed recht de tegenwoordige uitzendbu-

reaus koppelbazen kunnen noemen, maar die werken vrijwel steeds individueel en niet met *koppels* (hand)arbeiders.

De vraag of een koppelbaas een zelfstandige werkgever is in de zin van belasting en sociale wetten moet elders worden beantwoord.

Koppig Het woord *koppig* voor: halsstarrig, weerspannig of *hoofdig,* is afgeleid van kop: hoofd. Dit is hetzelfde woord als kop: nap, schaal, beker en de laatstgenoemde betekenissen zijn zelfs de oudste. Daaruit heeft zich die van *schedel, hoofd* ontwikkeld, zoals ook het Franse woord *tête* ontstaan is uit het Latijnse *testa* dat: pan betekende. Wij spreken immers ook van hersen*pan* voor schedel.

Koppig is een woord dat voornamelijk in verband met levende wezens wordt gebruikt. Men spreekt van een *koppig* kind en een *koppige* ezel. Gebruikt men het van dranken, dan bedoelt men er mee: dranken die naar de kop stijgen omdat ze sterk alcoholhoudend zijn.

Korzelig Etymologisch hangen woorden als kirren, koeren, kermen, knorren en korren samen. Ze duiden alle een geluid aan, in het bijzonder een brommend geluid. *Korzelig* is dan ook eigenlijk: brommend, brommig. Uit *korzelig* is ontstaan: korrelig dat, mede onder invloed van een ander woord korrelig: ruw, oneffen, ook is gaan betekenen: lichtgeraakt, opvliegend, kribbig, humeurig. Het woord *korzelig* is uit de spreektaal vrijwel verdwenen, maar evenals bijvoorbeeld het woord morsig, treft men het telkens aan in het werk van onze humoristische auteurs.

Kokkerellen Wij hebben hier te doen met een wonderlijke overgang van betekenis. Thans verstaan wij onder kokkerellen: nog gauw even wat koken, zonder veel omslag een maaltijd gereedmaken. Maar in het Middelneder-

lands betekende het: feestvieren. En nog vreemder is het verband met het Franse woord caracole: slakkenhuis. Toch moeten wij van het laatste woord uitgaan en denken aan de windingen van een slakkenhuis. Caracole betekent derhalve ook: draaiing, zwenking. In de 17e eeuw sprak men van: karkollen maken: bokkesprongen maken. Een kararol is dus een rondedans, een slingerdeslang, zoals die vroeger op Vastenavond door oud en jong werd gedanst. Daar er op die avond ook braaf gesmuld werd, trad verwarring op met het werkwoord koken. En de betekenis daarvan verdrong zelfs de vroegere geheel. Kokkerellen is vooral: op speelse manier koken, kokje spelen, knutselen met potjes en pannetjes.

Kraai In de uitdrukking: kind noch *kraai* hebben, die wij gebruiken als wij willen zeggen: geen familieleden hebben voor wie men moet zorgen, lijkt het woord kraai misplaatst. Niemand houdt kraaien. Naar alle waarschijnlijkheid betekent kraai hier: *gekraai,* dus: het dier dat kraait, dus: de haan. Bij onze voorouders was de haan als symbool van waakzaamheid in hoge achting. Men geloofde dat hij door zijn gekraai een moordenaar kon aanwijzen en wij hebben dus misschien met een heel oude rechtsterm te maken: hij heeft geen kind als getuige van zijn onschuld, geen haan om de ware schuldige te ontmaskeren. Hij staat dus geheel alleen. Anderen zien in de haan het symbool van het erf, dat zonder deze kraaier niet te denken is. Dan betekent de uitdrukking: hij heeft noch familie, noch bezit, hij staat eenzaam en verlaten in de wereld.

Kraamvrouw Een *kraamvrouw* is een vrouw die zojuist het leven heeft geschonken aan een kind. Maar men zou het woord met goed recht ook kunnen gebruiken voor een vrouw die in een kraam haar waren verkoopt, want we hebben hier te maken met precies hetzelfde woord. Een

kraam is een tent, een met doeken afgeschoten ruimte. Het deel van de kamer waarin het bed stond, werd in vroeger tijd voor de bevalling ook omgeven door kamerschermen en heette daarom ook 'de kraam'. Zo ontstond het werkwoord kramen voor: bevallen. Thans gebruikt men kramen niet meer voor de aanstaande moeder, maar voor de verpleegster en heeft het de betekenis: de kraamvrouw verzorgen. De uitdrukking: in de kraam (moeten) komen wordt nu ook doorzichtig. Oorspronkelijk werd die dus letterlijk genomen. De vrouw die een kind verwachtte, trok zich in de kraam terug.

Krab Een *vlieg* heet *vlieg* omdat hij vliegt en een *krab* heet *krab* omdat hij krabt. Dat is wel duidelijk. De naam van het schaaldier is dus nauw verbonden met de werkwoorden *krabben* en *krabbelen,* hetgeen wil zeggen: veelvuldig krabben. Ook het woord *kreeft* is er familie van.

De Latijnse naam van de kreeft is *cancer,* de Griekse luidt *karkinos.* Daarvan zijn de namen *kanker* en *carcinoom* afgeleid. Men geeft aan deze ziekte deze naam, omdat de vaatvertakkingen van het gezwel dat zij veroorzaakt, gelijkenis vertonen met een kreeft of krab met gespreide poten.

Verwant is eveneens het Engelse *to crawl* dat kruipen betekent, maar ook gebruikt wordt voor een bepaalde wijze van zwemmen, die in de verte gelijkt op de beweging van krab of kreeft.

Kranig Het woord *kranig* voor: flink, een ferme indruk makend, klinkt ons als zuiver Nederlands in de oren. Nog geen eeuw geleden werd het in een letterkundig tijdschrift nog genoemd 'een walgelijke ploert, een bastaard'. Het is inderdaad een 19e-eeuwse ontlening aan het Franse woord *crâne,* dat uit het Latijnse *crani-*

um: schedel afkomstig is. Wij 'vertaalden' crâne, dat omschreven wordt als 'celui qui montre quelque-chose de très décidé', door *kraan* in de zin van: iemand die in zijn soort of onder zijn vakgenoten uitmunt en vormden toen van dit verhollandste Franse woord het bijvoeglijke naamwoord *kranig*. Zuiver op de graat is het woord dus inderdaad niet.

Krats Wanneer men zegt: dat kan je voor een *krats* krijgen, bedoelt men: voor een zeer geringe som, voor een kleinigheid. Het woord behoort bij het werkwoord krassen, dat in het Middelnederlands *cratsen* luidde. Het is een klanknabootsend woord dat het geluid weergeeft van een scherp voorwerp dat zich over een hard oppervlak beweegt. Bekend is kris kras voor: heen en weer, in het wilde, zonder overleg. Het eigenaardige van het woord *krats* is het behoud van de t. Dat is een reden om te denken aan invloed van het Duits, waarin het werkwoord *kratzen* voorkomt voor: krabben, krassen (op de viool). *Die Krätze* is: de schurft, de huidziekte waarbij men zich krabben moet; die *Kratzbeere* is de braambes met haar stekels. In al deze woorden is de t bewaard gebleven.

Krek In de uitspraak worden toonloze klinkers vaak veronachtzaamd. Ons woord kleur komt van koleur (Frans couleur), kraf van karaf, krant van courant, kraal van koraal en ons in gemeenzame taal gebezigde *krek* is het Franse correct. Vroeger noemde men een vrouw die op haar zaken paste, een krek wijf. Thans bezigt men het alleen als bijwoord in de betekenis: juist, precies. Bekend zijn de verbindingen: *krek eender als* voor: precies als en *krek of* voor: precies alsof. Vooral ter versterking van een tijdsbepaling wordt krek gebruikt: *krek* een jaar later, *krek* om zeven uur. Dit uitgebreide bijwoordelijke gebruik is in het Frans niet

bekend.

Krent De *krent* is een bepaalde rozijn zonder pit, de gedroogde rode of blauwe bes van een variant van de druif. In het Middelnederlands kwamen de namen *corent* en *carent* voor en vooral de eerste toont ons waaruit wij het woord moeten verklaren: de *krent* is namelijk de *raisin de Corinthe*. Corinthe was de stad in Griekenland van waaruit de gedroogde vrucht werd ingevoerd. Het komt meer voor dat een woord op deze wijze wordt ingekort. Als men zegt: het is weer om een *demi* aan te trekken, bedoelt men de jas die voluit heet: vêtement de *demi*-saison.

Kreperen In gemeenzame taal wordt *kreperen* wel gebezigd voor: sterven, in het bijzonder tengevolge van koude en ontberingen. In Nederland is het woord bekend geworden via het Duits. Daar luidt het: krepieren. Maar de oorsprong moet worden gezocht in het Italiaans, in welke taal crepare voorkomt in de betekenis: barsten, scheuren. Het daarmee verwante Franse werkwoord crever leverde het thans verouderde Nederlandse creveren op. De begrippen: barsten en sterven worden in gemeenzame taal door elkaar gebruikt. Men hoort bijvoorbeeld zeggen: ik barst van de honger.

Krijgshaftig Al in de 10e eeuw begon in het westen van ons land de overgang van *ft* in *cht,* in woorden als lucht (Duits Luft), kracht (Duits Kraft), stichten (Duits stiften) en vele andere. In plaatsnamen bleef dikwijls de oude vorm bestaan: een plaatsje in Noord-Holland heet West*graft*dijk en niet West*gracht*dijk. Hieruit volgt dat woorden op *-haftig* pas in later tijd uit het Oosten komen en inderdaad zijn *krijgshaftig, manhaftig* en *heldhaftig* van Duitse oorsprong. De echt-Nederlandse vorm van *-haftig* is *-achtig,* bijvoorbeeld in twijfel*achtig* en rood*achtig*. De eigenlijke betekenis

van het achtervoegsel is: hebbende, vertonende. *Krijgshaftig:* dapper betekent evenwel niet: krijg, oorlog vertonende maar: neiging tot oorlog, geschiktheid voor de krijg vertonende. Held- en manhaftig zijn: zich een held, een man tonende, tonen dat men een held, een man is.

Krijt *Krijt* is: goedje van het eiland Creta afkomstig en speciaal: de witte leemsoort die door de Romeinen werd gebruikt als blanketsel en als middel om klederen wit te maken en die wij beschouwen als het attribuut bij uitnemendheid van leraar en onderwijzer. Vroeger hielden winkelier en herbergier er ook altijd een stuk *krijt* op na: de winkelier om aan te tekenen wie bij hem 'in het *krijt* stonden', omdat zij hadden gekocht zonder contant te betalen; de herbergier om, zoals de boze volksmond zei, 'met dubbel *krijt* te schrijven' en dus een veel te hoge rekening aan zijn gasten te presenteren. Een derde zegswijze, waarin het woord *krijt* voorkomt, is: dat mag wel met een krijtje aan de balk. Deze uitdrukking, die betekent: dat is een gebeurtenis van gewicht, herinnert aan een oud gebruik merkwaardige gebeurtenissen in kerken op een balk, dikwijls in een rijmpje, te vereeuwigen. Later gebeurde dat ook in herbergen, waar bijvoorbeeld de naam van de eerste schaatsenrijder te zijner glorie aan de balk werd geschreven.

Kwaad Het oudste is het bijvoeglijke naamwoord dat in het Middelnederlands *quaet* luidde. Later werd dit woord dat: slecht, zondig, verkeerd betekende, ook als zelfstandig naamwoord gebezigd. *Het kwaad* is: de zonde. Nu bestond er ook een woord *quaet* dat: vuilnis, drek betekende en misschien was dit in oorsprong wel hetzelfde woord. Uit de betekenis 'vuil' ontwikkelde zich dan de toepassing op al wat slecht is. Soms bete-

kent *kwaad:* van slechte hoedanigheid, bijvoorbeeld in: *kwaad* bloed zetten, *kwade* vrienden. Soms is het: strijdig tegen de zedeleer: *kwade* trouw, het *kwaad* loont zijn meester. Ook betekent het: boos in: hij was *kwaad* op mij; nog meer verzwakt is de betekenis in: *kwa*jongen. Daar betekent *kwaad:* ondeugend. Men denke voorts aan: dat kan geen *kwaad* (nadeel) en aan: in een *kwade* (onjuiste) reuk staan.

Kwaal In de middeleeuwen zei men: vrecheit is ene sware *quale,* gierigheid is een groot kwaad. Het woord *quale,* ons *kwaal,* had toen dus een bredere betekenis dan thans. Men verstond er onder vrijwel iedere treurige toestand, dus zowel minnepijn als lichaamspijn en zedelijk gebrek. Het werkwoord luidde *quelen,* niet wat de vogels doen, maar in de betekenis: ziek zijn, pijn lijden. Dit werkwoord was sterk; de tijden luidden: qual, gequolen, dus net als: stelen, stal, gestolen. Daarnaast staat *kwellen:* pijn aandoen. Het oude *quelen* komt nu nog alleen in streektalen voor. Ook bij Cats treft men het aan, bijvoorbeeld in het rijmpje: jonge kinders moeten spelen of van pijn en sieckte *quelen.*

L

Laakbaar Men noemt bepaalde handelingen die niet misdadig maar wel berispelijk zijn, *laakbaar,* een woord dat bestaat uit *laak* met het achtervoegsel *baar. Laak* en het werkwoord *laken* zijn verwant met het zelfstandige naamwoord dat in het Middelnederlands *lac* luidde en dat betekende: gebrek, fout, verkeerde eigenschap, iets dat ten nadele van iemand strekt, dus: valse beschuldiging, ondeugd, blaam. Iemand een *lak* aanwrijven was vroeger gewoon voor: een smet op iemand werpen. Het achtervoegsel *-baar* is afgeleid van een oud werkwoord dat: dragen betekende. Dat ziet men nog aan *vruchtbaar. Laakbaar* is dus eigenlijk: wat een smet draagt, dus: afkeurenswaardig.

Laatdunkend Dit op ongewone wijze gevormde woord is een tegenwoordig deelwoord van een in het Middelnederlands voorkomend werkwoord: hem laten dunken: een hoge dunk van zichzelf hebben. *Laat* is dus een werkwoordsvorm en heeft met laat: niet vroeg, niets te

maken. De juiste vorm zou dus zijn: latenddunken. *Laatdunkend* wil zeggen: verwaand, pedant, op anderen neerziend, hooghartig, aanmatigend. Wij gebruiken het woord zelden, het meest nog in de uitdrukking: van 't hondje (van) Laatdunken gebeten zijn, waarvan de verkorte vorm luidt: van 't hondje gebeten zijn. Pater Poirters, een geestelijke uit de zeventiende eeuw, schrijft: 'Dat hondeken Laatduncken heeftse (de mensen) soo gebeten datse sich inbeelden dat sij 't zijn alleen en anders geen.'

Laconiek In letterlijke zin is *laconiek:* naar de wijze van de oude Lakonen, dat zijn de inwoners van de Griekse landstreek Laconië, waarvan de hoofdstad Sparta was. De Spartanen waren krijgshaftig en kortaangebonden; vandaar dat *laconiek* is gaan betekenen: kort en nadrukkelijk, pittig, kort en bondig, spaarzaam in woorden. Toen de machtige legers van de Perzische koning Xerxes van een kleine schare Spartanen eisten dat zij hun wapenen zouden overgeven, antwoordde Leonidas, hun aanvoerder: 'Kom ze maar halen'. Dat was een echt *laconiek* antwoord. De huidige betekenis van *laconiek* is meer: zonder zich druk te maken, doodbedaard. Die volgt geredelijk uit de oorspronkelijke.

Ladder De a van het woord ladder had oorspronkelijk de klank ai. In Friese dialecten ging deze ai in a over, in Frankische en Saksische in ee. Dat is de verklaring van het feit dat naast het woord *ladder* het woord *leer* voorkomt. Het uithangbord van de Bennebroekse herberg De *geleerde* man vertoont dan ook een man wiens hoofd tussen de sporten van een ladder beklemd zit.

Het woord ladder is verwant met het werkwoord leunen en dit is weer familie van het Griekse klino: ik leg (iets tegen iets anders) aan, ik buig (iets). Vandaar komen we weer terecht bij het Griekse climax dat wij

gebruiken voor: klimming, stijging in figuurlijke zin. In het woord ladder zijn dus verenigd de begrippen: scheefstaan, tegen iets aanleunen en ergens tegen opklimmen. En beter kan het begrip *ladder* eigenlijk niet worden omschreven.

Lakense bril Ik herinner mij uit mijn jeugd dat mijn moeder placht te zeggen: 'Daar moet ik mijn *lakense bril* bij opzetten', wanneer zij te kennen wilde geven dat zij iets nauwkeurig en scherp wilde bekijken, bijvoorbeeld een fijn handwerk. Wij hebben hier te maken met een schertsende zegswijze, wat wel duidelijk blijkt uit de toevoeging die men er soms bij vindt: met de fluwelen glazen. Er is wel eens gedacht aan de betekenis: halfmasker die het woord bril ook kan hebben. Die maskers waren dikwijls van laken of fluweel, maar veel zin heeft dit verband niet, want men droeg geen masker om scherp te zien. Moet er misschien worden gedacht aan een bril uit Laken? Dan is de toevoeging 'met fluwelen glazen' uit later tijd, toen men de plaatsnaam als stofnaam ging opvatten.

Lamlendig Van het woord *lende* bestaan twee meervoudsvormen: *lenden* en *lendenen*. Dit komt omdat men het woord dikwijls in het meervoud gebruikt, in *lenden* geen meervoud herkende en er een nieuw meervoud van vormde. De *lenden* worden gevormd door het onderste deel van de rug met de daaraan grenzende delen van de rechter- en de linkerzijde van het lichaam. Wie *lam* is wat zijn *lenden* betreft, is krachteloos. Men spreekt van een *lamlendig* paard en Van Eeden schrijft in een kritiek dat waterlelies die uit het water worden getrokken, lelijk en *lamlendig* (slap) zijn. Maar bijna steeds gebruiken wij *lamlendig* in figuurlijke zin en bedoelen er dan mee: lui, beroerd. Hij is te *lamlendig* om een poot uit te steken, zeggen wij.

Langwerpig Het lijdt geen twijfel of we hebben hier te maken met een samenstelling van het woord *lang* en het werkwoord *werpen.* Daarop wijzen ook de andere vormen, die van het woord voorkomen: langwerpend, langwerpt en het in de Zaanstreek nog gebruikelijke langworpig. Men zal dus moeten denken aan een oorspronkelijke betekenis: zodanig als bij een worp in de lengte ontstaat, lang uitgeworpen of iets in die geest.
Langwerpig wil zeggen: aanmerkelijk meer lang dan breed. Een rechthoek zou men een langwerpig vierkant, een ellips een langwerpige cirkel kunnen noemen.
Merkwaardig is dat Betje Wolff en Aagje Deken – en zij alléén – *langwerpig* bezigen voor: langademig, vervelend. Zij spreken van een *langwerpige* preek en noemen Leiden 'een doodsche, *langwerpige* stad'.

Laster Het woord *laster* heeft in het Nederlands een bijzondere en beperkte betekenis gekregen. Men verstaat er onder: het vertellen van leugenachtig kwaad over iemand met de bedoeling hem in zijn eer en goede naam aan te randen. Een woord dat er ongeveer synoniem mee is, is eerroof.
Vroeger en nu nog in het Duits had *laster* een wijdere betekenis. Het werkwoord dat er bij hoorde betekende: berispen en het zelfstandige naamwoord: schande, hoon. Vandaar de betekenis: ondeugd, zonde. In die betekenis worden *laster* en *lasteren* nu niet meer gebruikt, behalve in *Godslastering.* Daar is de oude betekenis: schimpen, honen bewaard gebleven.

Lastig *Lastig* komt van *last* en *last* komt van *laden,* zoals dienst van dienen. *Lastig* is dus letterlijk: *een last vormend,* dus: *zwaar, drukkend.* Men gebruikte het woord vroeger ook van spijzen die zwaar op de maag lagen. *Lastig* waren voorts de mensen in wier onderhoud door hun familie moest worden voorzien. Zij kwamen *ten*

laste van zoons en dochters of van de kerk en waren dus *lastig, armlastig*. Zo krijgt het woord langzamerhand de betekenis die het thans nog heeft: *hinderlijk, bezwaarlijk*, zowel van mensen als van begrippen gezegd. Men spreekt van een *lastig* kind en van een *lastige* kwaal.

In de nieuwe samenstellingen *koplastig* en *staartlastig*, gezegd van vliegtuigen, heeft *lastig* de oude betekenis *zwaar* behouden.

Lastpost Het woord *last* is gevormd van de wortel waarvan ook het werkwoord laden afkomstig is en betekent dus: datgene wat op iemand of iets is geladen. Figuurlijk gaat het woord dan betekenen: verplichting, moeilijkheid, onaangenaamheid, verdriet, maar ook: opdracht, bevel, gebod.

Een *lastpost* is eigenlijk: een functie, een *post* die iemand tot *last* is, waaraan allerlei onaangename bezigheden zijn verbonden en die geen financieel voordeel afwerpt. Ook dit woord wordt dan figuurlijk toegepast op personen die anderen tot last zijn en in het bijzonder op kinderen die ongehoorzaam zijn of op andere wijze moeilijkheden veroorzaken.

Laveloos Bij Bilderdijk komt het woord *laveloos* nog voor in de eigenlijke betekenis. Hij schrijft dat iemand de nacht *laafloos* doorbrengt en bedoelt: zonder gelaafd te worden, dus zonder te eten of te drinken. Wij kennen het woord thans echter alleen in een geheel andere betekenis, namelijk: stomdronken. Men zegt van iemand dat hij *laveloos* of *laveloos* bezopen is. De twee betekenissen zijn met elkaar in tegenspraak, vandaar de theorie dat *laveloos* de platte of dialectische uitspraak is van *lijveloos* dat in de 17e eeuw gewoon was voor: ten dode opgeschreven, dood. Hooft schrijft: Wie achterhaald werd, was lijveloos. In de Zaanstreek schijnt

lijveloos nog voor te komen in de betekenis: machteloos, hulpeloos. Dit lijveloos zou dan in gesproken taal *laveloos* zijn geworden. Een aardige verklaring, maar of ze juist is?

Lazaret is een veldhospitaal. Het woord is in het Nederlands direct of via het Frans ontleend aan het Italiaanse *lazzaretto.* In dit woord zijn twee woorden vermengd. Op een eiland bij Venetië lag in de 15e eeuw een oude kerk Santa Maria di Nazaret die tot pesthuis was ingericht. Vandaar de naam *nazaretto* voor ziekenhuis. De patroon evenwel der melaatsen was *Lazarus* en door invloed van deze naam is het woord *nazaretto* tot *lazaretto* vervormd. Anderen leiden *lazaret* regelrecht af van een aan de H. Lazarus gewijd huis voor melaatsen te Jeruzalem.

Lazerus De betekenis van dit woord is: stomdronken en men heeft zich het hoofd gebroken over de vraag hoe dat mogelijk is. Het lijkt immers buiten twijfel dat het woord *lazerus* hetzelfde is als de naam *Lazarus.* In het Nieuwe Testament is *Lazarus* zowel de naam van een met zweren bedekte bedelaar (Luc. 16) als van de broer van Martha en Maria die uit de dood wordt opgewekt (Joh. 11). Het is heel begrijpelijk dat men met een *lazarus* een melaatse bedoelt of iemand die een andere afschuwelijke ziekte heeft. Vandaar de ruwe uitroep: Krijg het *lazerus* of: ben je *belazerd?* Ook *oplazeren,* naar het voorbeeld van opdonderen en *lazeren:* vallen horen hierbij. Maar met dronkenschap hebben al deze betekenissen niets te maken. Een aardige vondst is het om *lazerus:* dronken te verklaren met het woord *opgewekt* dat zowel betekenen kan: uit de dood verrezen als: vrolijk. En vrolijkheid hoort wel bij dronkenschap. Maar dit blijft theorie.

Ledikant Een *ledikant* is een verplaatsbaar bed, in tegen-

stelling tot een bedstede. Het woord is op het gehoor overgenomen uit het Franse *lit de camp:* veldbed. Het is dan ook heel begrijpelijk dat men vroeger schreef: *lidekant* en *ledekant*. De schrijfwijze *ledikant,* thans de enige, werd vroeger als onjuist afgewezen. Dat in de tweede lettergreep de i-klank is binnengedrongen, is een gevolg van het feit dat in een aantal op ledikant gelijkende woorden die i op zijn plaats is. Men denke aan woorden als *predikant, muzikant* en *fabrikant*. Aan deze woorden danken wij ook de schrijfwijze van de laatste lettergreep. Door hun invloed schrijven en zeggen we *ledikant* en niet *ledikamp*.

Leed Het zelfstandig naamwoord *leed:* verdriet, smart, is afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord dat in het Middelnederlands *leet* geschreven werd en betekende: verdrietig, droevig, spijtig. Hooft zegt dat hij 'de *leyde* lange tijt' moet verdrijven als hij zijn liefste moet missen. Wij kennen nog de zegswijze: *iets met lede ogen aanzien,* waarvan *spijtig* de beste vertaling is. Ook bestaat nog de uitdrukking in geschreven taal: *het is mij leed* voor: het spijt mij en: tot mijn *leedwezen* voor: tot mijn spijt. In de woorden *iemand leed doen* zien wij de overgang van bijvoeglijk naamwoord naar zelfstandig naamwoord: leed *is* hier nog het eerste, maar wordt door ons *gevoeld* als het tweede. Bijvoeglijk is *leed* nog duidelijk in: een gedwongen eed is God *leed*.

Leemte Het hedendaagse Nederlands kent het woord *leemte* alleen in de betekenis: gaping, lacune en speciaal in de verbindingen: in een *leemte* voorzien en: een *leemte* aanvullen. Maar het woord heeft een lange weg moeten afleggen alvorens tot die betekenis te komen. Het stamt af van: lam en woorden als: loom en: belemmeren horen tot dezelfde familie. Belemmeren is dus: lam maken en vandaar: hinderen. De oorspronkelijke

betekenis van *leemte* is dus: lamheid, verlamming. Daaruit vloeit die van: ziekte in het algemeen voort. Dan wordt de betekenis op zedelijk terrein overgebracht. Vandaar: fout, ondeugd. Busken Huet spreekt nog over 'de *leemten* der amsterdamsche zamenleving'. Veelvuldig kwam de combinatie voor: leemten en gebreken en daardoor kregen deze woorden ongeveer dezelfde betekenis. En uit: gebrek, dat wil zeggen: het niet aanwezig zijn van iets, komt voort: gaping, opening.

Leep Er zijn twee woorden *leep,* waarvan op grond van hun betekenis wel mag worden aangenomen dat ze met elkaar verwant zijn. Het ene kennen wij nog in *leep*oog: tranend oog. Middelnederlands *leep* betekende: druipend. Het tweede *leep* had oorspronkelijk de betekenis: schuin, scheef. Een oude zegswijze luidde: een *leep* oog maken voor: schele ogen maken, anderen afgunstig maken. Uit de betekenis scheef vloeit die van: niet rechtuit, langs sluikse wegen gemakkelijk voort en zo komen wij tot: loos, gewiekst, glad, slim. Velen voelen in *leep* een woord met een enigszins ongunstige betekenis en die is dus uit de grondbetekenis verklaarbaar.

Lef Er is eens een slimmerik geweest die het woord *lef* verklaarde als een samenstelling der beginletters van de woorden liberté, égalité en fraternité, vrijheid, gelijkheid en broederschap. Toen fantaseerde hij lustig verder dat men in Nederland na de komst der Fransen (1795) de aanhangers van het nieuwe bewind lef-kerels noemde. Die lieden droegen de borst hoog en verbeeldden zich evenveel als de N.S.B.-ers na 15 mei 1940. Vandaar dat *lef* de betekenis kreeg van kouwe drukte, opschepperij.

De vondst is aardig—maar helaas onjuist. Want lef is een van de woorden die onze Joodse landgenoten uit het Hebreeuws in onze taal hebben overgebracht. In het

Hebreeuws luidt het *leb*. Dit betekent: hart; vandaar: moed.

Legende In de Middeleeuwen noemden de geestelijken het boek waaruit zij dagelijks godsdienstige stukken in de kerk moesten voorlezen, de *legenda,* letterlijk: wat gelezen moet worden, een vorm van het Latijnse werkwoord legere: lezen. Dan gaat *legende* betekenen: het lezen van een Heiligenleven en vandaar: wondervertelling. Pas in veel later tijd gaat men *legende* bezigen in de zin van: verhaal dat op een overlevering berust en dat dus historisch ongeloofwaardig is.

Onder *legende* verstaat men ook: het omschrift op de rand van een munt. Men drukte daarop een zinspreuk af om het zogenaamde snoeien van de munt te voorkomen.

Leger Het woord *leger* is verwant met het werkwoord *liggen* en de eigenlijke betekenis is dan ook: vaste ligplaats, verblijfplaats van dieren, in het bijzonder van wild als hazen, konijnen en herten. Het Duits heeft Lager met een a die onder invloed van Lage is ontstaan, het Engels heeft lair. Bij uitbreiding wordt *leger* dan ook gebruikt voor ligplaats voor mensen. Bekend is nog *legerstede* voor: bed, waarin het tweede woorddeel *stede* hetzelfde is als *stee* en *stad,* namelijk: plaats. Dan gaat *leger* betekenen: verblijfplaats in de open lucht, inzonderheid van een strijdmacht te velde. Vandaar dat men zegt: het leger opbreken en het leger opslaan. Tenslotte gaat *leger* dan betekenen: de krijgsmacht zelf.

Lelijk *Lelijk* is afgeleid van *leed,* zoals *kwalijk* van *kwaad.* Dat wil zeggen dat er oudtijds tussenvormen waren die *ledelijk* en *kwadelijk* luidden. *Lelijk* is dus: wat leed veroorzaakt. Tegenwoordig beschouwen wij *lelijk* als het tegenovergestelde van *mooi,* maar er zijn talrijke gevallen waaruit blijkt dat de oude betekenis nog op

een of andere wijze doorwerkt. Wij zeggen: hij is *lelijk* gevallen en heeft zich *lelijk* bezeerd. In zulke zinnen vatten wij *lelijk* op als een bijwoord van graad in de betekenis: *erg,* maar eigenlijk betekent *lelijk* hier nog: *pijnlijk*. In de zin: hij heeft het *lelijk* te pakken kan men nog twijfelen, maar in: hij heeft zich *lelijk* vergist, is die twijfel buitengesloten. Daar betekent *lelijk* kortweg *erg* en niets anders.

Het Franse *laid:* lelijk is uit het Germaans overgenomen.

Leuk De oorspronkelijke betekenis van *leuk* is: halfwarm, lauw. Het Engels kent: lukewarm, waarin het woord *leuk* duidelijk te herkennen is. Men sprak vroeger van 'leuk water met zout' als geneesmiddel. Op personen toegepast kreeg het de betekenis: de zaken kalm beschouwend, rustig-ironisch. Die zin heeft het woord nog in de zegswijze: zich *leuk* houden, waaronder verstaan wordt: zich van de domme houden, doen alsof men van niets weet. In deze uitdrukking zit al iets van de betekenis die het woord daarna krijgt: grappig. Ook in de samenstelling: leukweg die betekent: op doodkalme wijze en ook: bij de neus langs, schuilt het element van grappenmakerij dat langzamerhand de andere betekenissen is gaan overheersen.

Leven De vraag of het woord *leven* in de betekenis: geraas, lawaai hetzelfde is als *leven* in tegenstelling tot de dood, moet bevestigend worden beantwoord. Men moet denken aan bijbelse zegswijzen als: een hels *leven,* een *leven* als een oordeel, die eigenlijk betekenen: een leven zoals men in de hel leidt, een leven zoals er zal zijn, wanneer bij het laatste oordeel alle doden levend worden.

Sprekend over het laatste oordeel zegt Jezus (Mattheus 24:31): Hij (de Mensenzoon) zal zijn engelen met luid

bazuingeschal uitzenden. Dan zal er dus veel *leven* zijn, in twee betekenissen. De zegswijze: er is geen *leven* in de brouwerij voor: er worden weinig zaken gedaan, heet te zijn ontstaan doordat Jan Steen op het verwijt van zijn vrouw dat hij de nering verzuimde, eenden in zijn zaak liet rondvliegen, zeggend: Zie je wel dat er 'leven' in de brouwerij is?

Lezen De oorspronkelijke en in enkele gevallen nog bestaande betekenis van *lezen* is: verzamelen, bijeengaren. Nog spreekt men van: aren *lezen* en van: uit*gelezen* in de betekenis: uitgezocht, voortreffelijk.

De overgang van: verzamelen tot: letters ontcijferen is groot. Vroeger dacht men dat een tussenstadium was de betekenis: runenstaafjes oprapen. Maar ook in landen die sterk onder zuidelijke invloed hebben gestaan, komt *lezen* voor in de betekenis: letters overzien en in woorden omzetten. Daarom meent men thans dat de betekenisverandering zich heeft voltrokken onder invloed van het Latijnse werkwoord *legere*, dat ook betekende: verzamelen, daarna: kiezen en tenslotte: lezen, waarbij bedacht moet worden dat onder lezen aanvankelijk: voorlezen, voordragen werd verstaan. De leeskunst was in vroeger eeuwen natuurlijk nog zeer weinig verbreid.

Lichaam Het eerste deel van de samenstelling is het woord *lijk*, dat: (dood) lichaam betekent en dat wij ook terugvinden in likdoorn: doorn in het lichaam en in litteken: teken op het lichaam. Het tweede deel is *haam*, een woord dat nog gebruikt wordt in de betekenis: gareel waarin een paard loopt, maar dat oorspronkelijk werd gebruikt voor ieder bekleedsel, dus voor omhulsel, kleed, zak, huid. *Lichaam* is dus eigenlijk: het bekleedsel van het lijf, het omhulsel ervan. Daarna gaat het betekenen: het geheel van organen die het lijf van mens of dier vormen.

Lichtvaardig Er zijn drie woorden *licht*. Het eerste betekent: schijnsel, het tweede: helder, klaar (*lichte* maan, *licht*geel) en het derde: niet zwaar, gemakkelijk te dragen, luchtig. Men spreekt van *licht* geschut, van *lichte* lectuur, van een *lichte* maaltijd en in de militaire dienst van *licht* arrest. Een *lichtmatroos* is een jong en onervaren matroos.

Uit de betekenis: licht van beweging, vlug, handig, vloeit gemakkelijk die van: niet zwaartillend, opgewekt voort. En daaruit is die van: vluchtig, ondegelijk, oppervlakkig, onbedachtzaam te verklaren, de betekenis die *lichtvaardig* nu heeft. Het tweede deel van het woord is afgeleid van *varen:* gaan (hoe *vaart* u?) en het geheel betekent letterlijk: een lichte vaart of gang hebbend.

Liederlijk Dat *liederlijk* niets met *lied* te maken heeft is uit de betekenis wel duidelijk. Men verstaat er immers onder: losbandig, zedeloos, ontuchtig. Het woord komt pas in de 18e eeuw voor en is wellicht uit het Duits overgenomen waar *liederlich* toen al oud was. De oudste betekenis in het Nederlands is: geweldig. Die komt alleen nog voor in de zegswijze: zich *liederlijk* vervelen. Dan gebruikt men het woord ook voor: slordig, onverzorgd. Bilderdijk noemt het rijm *klein-zijn* een *liederlijk* rijm (omdat volgens hem ei niet op ij mag rijmen). Voor de verklaring van het woord gaat men uit van het Oudhoogduitse *liodar* dat oorspronkelijk betekende: vrolijk, lustig, dan: zorgeloos, lichtvaardig en zo de betekenis: lichtzinnig kreeg met de nadruk op het seksuele, dus vooral: wulps, ontuchtig.

Liefhebber Een *liefhebber* is iemand die liefheeft. Het hangt er nu maar van af wat hij liefheeft om de 'kleur' van het woord te bepalen. Vroeger kon men zeggen: God is een *liefhebber* van mensen, maar dat kan nu niet

meer. De betekenis van het woord is verzwakt, eerst tot: een warme genegenheid koesterend voor iets, ergens aan gehecht zijnd. Men sprak van *liefhebbers* van het vaderland. Nog zwakker is de betekenis: voorstander, bevorderaar, beoefenaar. Hooft spreekt over de *liefhebbers* der *vrijheid,* maar men kan ook een *liefhebber* van kaartspelen zijn, dus graag het spel spelen. En tenslotte wordt het woord toegepast op het gebruik van genotmiddelen. Iemand is een *liefhebber* van een goed glas wijn of van oesters. Ergens in *liefhebberen* wil zeggen: zich ergens mee bezighouden zonder vakbekwaamheid te bezitten, dus: amateur zijn. En het Latijnse werkwoord amare betekent: liefhebben.

Lieftallig De betekenis van het woord *lieftallig* is bekend. Het wil zeggen: bekoorlijk, bevallig, innemend. De moeilijkheid schuilt in het tweede deel: tallig. Nu kende men reeds in het Middelnederlands het bijvoeglijk naamwoord *liefgetal* voor: bemind. In de 17e eeuw vindt men: Maurits was *liefgetal* onder het krijgsvolk. De aannemelijkste verklaring is die welke getal en dus ook -tallig in *lieftallig* in verband brengt met het werkwoord tellen. Lieftallig betekent dan eigenlijk: voor lief geteld, onder de lieve mensen gerekend. Deze opvatting verdient de voorkeur boven die welke verwantschap zoekt met het woord taal en *lieftallig* verklaart als: lief in het spreken.

Lijfrente De oudste betekenis van *lijf,* namelijk *leven* is in het woord *lijfrente* nog bewaard. Men vond die betekenis vroeger veelvuldig in thans enigszins verouderde uitdrukkingen en zegswijzen als: het *lijf* verbeuren, het *lijf* bergen (het leven redden), *lijf* en goed (in het Wilhelmus) enz. Ook in woorden als lijfsbehoud en lijftocht is de oude betekenis gebleven. Die van *lichaam* is daaruit voortgevloeid in later tijd. Een *lijfrente* is een

jaarlijkse rente, te betalen gedurende het leven van een bepaalde persoon, na wiens dood het kapitaal dat de rente opleverde, aan de renteverstrekker, dus de verzekeringsmaatschappij, vervalt.

Likdoorn Dat 'lik' niets met het werkwoord likken te maken kan hebben, is wel duidelijk. Het is hetzelfde woord als lijk: gedaante, vorm van het lichaam en komt ook voor in litteken: een teken aan het lichaam. Ook het achtervoegsel -lijk betekent hetzelfde. Het woord *mannelijk* is dus eigenlijk: de gedaante, de vorm van een man hebbend; feestelijk is op dezelfde wijze: de vorm van een feest hebbend. Een likdoorn is dus: een doorn in het lichaam, een eksteroog, een woord dat al in het Middelnederlands voorkwam in de vorm: kraeyenooghe. Het Duits heeft Hühnerauge, het Engels crow's eye, het Frans oeil-de-perdrix (een perdrix is een patrijs), het Italiaans occhio di pernice, het Deens ligtorn. Het laatste lijkt het meest op ons *likdoorn*.

Lintworm Iedereen vat dit woord op als: lintvormige (ingewands)worm, maar in wezen is *lintworm* een der betrekkelijk zeldzame woorden, waarvan de samenstellende delen elk hetzelfde begrip uitdrukken. Een duidelijk voorbeeld daarvan is het woord: brokstuk. Zowel lint als worm betekent namelijk oorspronkelijk: slang en een *lintworm* was oorspronkelijk de benaming van een mythologisch monster, de draak. Men sprak van Sint Joris die de *lintworm* versloeg. Merkwaardig is dat men het woord ook gebruikte om het dier aan te duiden dat wij als: los of: lynx kennen, maar dat men zich soms als een serpent of draak voorstelde. Van veel later tijd dateert de huidige betekenis van het woord.

Loeder Er waren vroeger twee werkwoorden *laden*. Het ene betekende: opstapelen, ophopen, het tweede betekende: lokken. Daarmee is het Duitse einladen: uitno-

digen verwant. Dit *laden* was een sterk werkwoord, de verleden tijd luidde: ic loet. Men neemt nu aan dat hierbij het zelfstandige naamwoord *loeder* hoort, waarvan de eigenlijke betekenis dan ook is: lokaas, een jachtterm, speciaal bij de valkenjacht. Voor de betekenisoverdracht op de mens, als scheldwoord dus, kan het woord *kreng* worden vergeleken en het Duitse *Aas.*

Lof *Lof* is datgene wat men zegt om iemand te prijzen, te loven. In vroeger tijd had het woord een regelmatig meervoud *loven,* maar sinds de 16e eeuw is dat niet meer in gebruik. Als meervoud van *lof* bezigt men nu het woord *loftuitingen.* Lof tuiten is eigenlijk: iemands lof uitbazuinen. Merkwaardig is dat het werkwoord loftuiten, dat wij nooit meer gebruiken, in het Middelnederlands alléén in ongunstige zin voorkwam. Men bezigde het voor: stroopsmeren, vleien.

Wanneer *lof* onzijdig gebruikt wordt betekent het òf een avondgodsdienstoefening in de R.K. kerk òf een bepaalde groente: Brussels lof, witlof. Het laatste woord hangt samen met *loof:* gebladerte.

Lommer Het enigszins deftige woord *lommer* is iets beperkter van betekenis dan schaduw. Men verstaat er alleen onder: de schaduw van boombladeren. Het woord is een duidelijk voorbeeld van de overneming uit een andere taal via de spreektaal en niet via de schrijftaal. *Lommer* is immers het Franse l'ombre, waarin de l' het lidwoord is. Ombre is weer ontleend aan het Latijnse woord umbra.

Precies het tegenovergestelde verschijnsel vindt men in azuur: hemelsblauwe kleur. De azuursteen waaruit hemelsblauwe verf bereid kan worden, heet in het Latijn: lapis lasuli, in het Perzisch-Arabisch: lazuward. Hier heeft men dus ten onrechte de l als lidwoord beschouwd.

Loos Er zijn weinig woorden in het Nederlands met zoveel verschillende betekenissen als het woord *loos*. Het is verwant met *verliezen* en met *los,* met Latijn *luere* dat eigenlijk: afwassen betekent evenals Grieks *louein*. De eigenlijke betekenis van *loos* is: los, afzonderlijk, niet stevig samenhangend. In Ezech. 13:11 is sprake van *loze* kalk voor: onwerkzame kalk en in een oud reisjournaal bouwen inlanders *loze:* losstaande hutten. Gewoon is nog de betekenis: ledig (*loze* aren, een *loze* noot). Daaruit volgt die van: bedrieglijk, vals. De *loze* wolf verslindt het schaapje. Ook is *loos:* ijdel, zonder betekenis. Men paait iemand met *loze* beloften. Dan volgt: listig, geslepen: vosje *loos* verschalkt de kippen. Maar *loos* is ook: schalks, ondeugend. Men denke aan: Daar was eens een meisje *loos*. En tenslotte is er de betekenis: voorgewend, niet echt (*loos* alarm).

Loven Het werkwoord *loven* voor: prijzen wordt voornamelijk in religieuze zin gebruikt. Het betekent dan: verheerlijken. Men zegt: God zij *geloofd* en de psalmist *looft* Gods werken. Maar *loven* betekent ook: een artikel voor een bepaalde prijs te koop aanbieden.
Deze betekenis vloeit logisch voort uit die van: prijzen. Wie iets verkopen wil *prijst* zijn waar om daardoor een hogere *prijs* te bedingen. Vandaar de uitdrukking: na veel *loven* en bieden werd de koop gesloten. De verkoper *looft,* de koper biedt. Het zelfstandige naamwoord luidt *lof:* wat men tot iemands eer zegt. Erasmus schreef: De *lof* der zotheid. Bepaalde examens kan men met *lof* (Latijn: cum laude) afleggen, d.w.z. op bijzonder goede wijze. En heel bekend is: eigen *lof* stinkt voor: het is onbehoorlijk zichzelf te *loven*.

Luistervink Een *luistervink* is iemand die als een vink luistert, dus scherp en vol aandacht luistert. Sara Burgerhart schrijft dat zij luisterde als een vink toen er ten

huize van de weduwe Buigzaam een concertje werd gegeven. Maar wij gebruiken het woord *luistervink* alleen in ongunstige zin voor iemand die heimelijk afluistert wat door anderen wordt besproken en die daarvan misbruik maakt. Zo noemt men een rijkaard wel een *goudvink* en in de etalages ziet men soms een *lokvink*. Het woord *vink* wordt hier gebruikt om personen en ook wel eens zaken aan te duiden met in het algemeen ongunstige betekenis. In hedendaagse taal wordt ook het woord *vogel* zo gebruikt. Een vreemde *vogel* is een eigenaardig mens.

M

Maalstroom De *Maelstrom* is een water bij Noorwegen en komt als zodanig voor op een atlas van 1595. Dit moet wel hetzelfde woord zijn dat wij kennen als *maalstroom* en dat ook in het Frans, Duits en Engels bestaat. De betekenis is: getijstroom die een ronddraaiende beweging heeft, draaikolk, wieling. Wij gebruiken het woord alleen in figuurlijke zin en spreken van een *maalstroom* van gedachten of vermaken en bedoelen: een wirwar, een onrustige stroom. Het werkwoord *malen* betekent eigenlijk: fijnmaken door draaien. Het zelfstandige naamwoord hierbij is: *maling* zowel in de letterlijke betekenis van draaikolk als in de zegswijzen: in de maling nemen en: ergens maling aan hebben.

Maatjesharing Iedereen denkt dat maatjesharing haring is van een bepaalde afmeting of haring die per maat of in een maatje wordt verkocht – als men tenminste over de betekenis van het woord denkt. Niets is echter minder waar. In oude geschriften vindt men de oorspronkelijke

naam terug. Die luidt: maeghdekensharing, d.w.z. jonge haring zonder hom of kuit. Deze 'maagdelijke' haring staat bekend als zeer vet en smakelijk. Men zou nu geneigd zijn te denken dat *maatjespeer* op dezelfde wijze is ontstaan uit maagdepeer en dat vooral, omdat een bepaald soort peren maagdeperen heten. Het is echter duidelijk dat maatje- in maatjespeer niet een groeistadium kan aanduiden. Bovendien is de maagdepeer een andere soort dan de maatjespeer. De laatste heet zo omdat hij omstreeks St. Maarten rijp is, of omdat hij bij het maatje verkocht wordt. Dit laatste lijkt onwaarschijnlijk. Maagdepeer blijft raadselachtig.

Madeliefje Het eenvoudige bloempje, dat overal tussen het gras groeit, heeft een oneindig aantal namen. Hier noemt men het meizoetje of meizoentje, ginds liefkruid, elders weer *madelief* of meliefke. Madelief stamt van maagdelief, een naam die dialectisch nog voorkomt. De afkomst wordt daardoor duidelijk: het is het bloempje dat aan de Heilige Maagd lief is. In meizoentje is de n later ingevoegd: blijkbaar meende men dat de meimaand het bloempje wakker kuste. Maar ook hier moeten wij teruggaan op een vorm: maget soet: wat aan de H. Maagd zoet, aangenaam is. Maget soet wordt dan Meisoet. De overgang van ege en age tot ei komt heel veel voor. Men denke aan zeil naast Duits Segel. Ons woord meid is zo uit maget ontstaan, maar het woord heeft een andere kleur gekregen.

Maf Dialectisch komt *maf* voor in de betekenis: slap, suf. Hiervan afgeleid is het werkwoord *maffen,* gemeenzame term voor: slapen. Maar op het ogenblik is *maf* ook een modewoord onder scholieren. Zij verstaan onder *maf* zo iets als: flauw, kinderachtig en spreken dus bijvoorbeeld van een *maf* verhaaltje. Maar anderen

gebruiken *maf* ook in gunstige zin. Zoals zo dikwijls gebeurt, heeft ook hier de betekenis van een modewoord allerlei schakeringen. Dus kan ongeveer alles *maf* genoemd worden. Zo omschrijft het Bargoens Woordenboek *maf* met: gek en *bajesmaf* met: gek ten gevolge van celstraf. Een *maffer* tenslotte is een werkwillige tijdens een staking, een onderkruiper, eigenlijk: een sufferd, een slaapkop.

Magneet Het woord *magneet* is verwant met de naam van het landschap in Griekenland, dat *Magnesia* heette. In het Grieks betekent het woord *magnetis lithos* eigenlijk: steen uit Magnesia. Deze landstreek was namelijk in de oudheid bekend om het grote aantal stukken erts met magnetische eigenschappen (natuurlijke magneten) dat er werd aangetroffen. In het Latijn luidt het woord: *lapis* (steen) *magnes,* waarvan de tweede naamval: *magnetis* is.

Er zijn heel wat woorden van *magneet* afgeleid. In de natuurkunde spreekt men van een *magnetisch veld* en van *magnetiseren:* magnetische kracht aan iets toedelen. Die term wordt ook gebruikt om aan te duiden wat een *magnetiseur* doet. Verder: *magnetisme, magnetofoon* (wirerecorder) enz. Het oude woord voor *magneet* was zeilsteen, een woord dat het beste door treksteen kan worden weergegeven. Wolff en Deken spreken van de zeilstenige kracht der vriendschap.

Makkelijk Er is een heel rijtje woorden waarvan naast elkaar voorkomen vormen met en zonder het voorvoegsel *ge-*. Men zegt: makkelijk en gemakkelijk, broeders en gebroeders, zusters en gezusters, zeggen en (zich laten) gezeggen, heel en geheel, buur en gebuur, lijken en gelijken, lukken en gelukken, tij en getij, touw en getouw (in de uitdrukking iets op touw, dat wil zeggen op het weefgetouw zetten). Evenzo zien we een enkele

maal naast elkaar vormen met en zonder *be-:* hoeven en behoeven, danken en bedanken, horen en behoren. Het is heel waarschijnlijk dat deze voorvoegsels in de gesproken taal verdwenen zijn, omdat ze geen duidelijke betekenis meer hadden. In de voltooide deelwoorden immers zijn ze bewaard gebleven. De eigenlijke betekenis van *ge-* was: samen, maar daarna kreeg het de functie te laten zien dat de handeling voltooid was. In zinnen als: hij heeft geslagen en: hij is gekomen, vervult ge- dus een taak. Daardoor kon het daar met meer succes weerstand bieden tegen klankverlies en afval.

Malloot Het malle is, dat *malloot* met mal niets te maken heeft. Wij hebben het woord overgenomen uit het Franse dialectische malot, dat, merkwaardigerwijze, wesp of hommel betekent, maar ook gebezigd werd om een druk, dartel meisje aan te duiden. In het Duits is dat precies zo. Eine wilde Hummel is: een uitgelaten, wild meisje, dat zich dus niet zeer ingetogen gedraagt. Toen het woord in het Nederlands werd overgenomen, heeft men het, zoals te begrijpen is, in verband gebracht met het bekende woord *mal* en er een verbastering in gezien van malhoofd, een woord dat nooit bestaan heeft, maar dat net zo goed had kunnen bestaan als driftkop en stijfhoofd(ig).

Mandarijn Toen Portugese kooplieden in de 16e eeuw Voor-Indië bereikten leerden zij daar het woord *mandari* kennen, de naam die het Tamil, een der Indische talen, gaf aan bepaalde hoge ambtenaren. De Portugezen namen het woord in de vorm *mandarim* over en toen zij in latere jaren gingen handeldrijven op China, pasten zij die naam op Chinese verhoudingen toe voor: raadsman van een vorst, zoiets als ons: minister. Dit leverde de Nederlandse vorm *mandarijn* op. Maar het woord *mandarijn* betekent ook iets geheel anders, na-

melijk: een kleine, geurige, los in de schil zittende sinaasappel. Dit is precies hetzelfde woord, want reeds in 1834 noemden de Engelse kooplieden deze vrucht *mandarin orange,* dat wil zeggen: de mandarijn, de beste der sinaasappelen, de sinaasappel die de kroon spant boven alle andere.

Mannequin *Mannequin* is een negentiende-eeuwse overneming van het gelijknamige Franse woord dat evenwel op zijn beurt een ontlening is aan het Middelnederlandse *mannekijn,* mannetje, poppetje. De eigenlijke betekenis is dus: *pop* en vandaar: *ledepop,* houten pop met beweeglijke ledematen, zoals die in gebruik is bij schilders en bij modehuizen. Men plooit de gewaden om zulk een pop heen. Ook een voor hetzelfde doel gebruikte rieten korf wordt wel mannequin genoemd. Pas later wordt het woord ook toegepast op jonge vrouwen die als kostuumdraagster voor een modehuis optreden. En tenslotte bezigt men het voor: onzelfstandig mens die aan de leiband van een ander loopt.

Margarine Hoe vreemd het ook klinken moge: het woord *margarine* heeft een hogere leeftijd dan het woord roomboter. Eerst was er namelijk alléén: boter. Toen ging men het vervangmiddel maken dat men margarine noemde. De boterfabrikanten, belaagd door de concurrentie, zetten toen hun product luister bij door er het woord room- voor te plaatsen.

Het woord *margarine* hebben wij uit het Frans overgenomen, maar de kern is Grieks. In die taal beduidt het woord margaron: parel. Margaron is de naam van een zuur dat bij de bereiding van margarine wordt gebruikt.

Martelaar Op het eerste gezicht is *martelaar* een eigenaardige vorming, immers: iemand die dient is een *dienaar,* iemand die wint is een *winnaar;* wie tovert is een *tovenaar* en wie moordt een *moordenaar.* Zo bezien zou

martelaar dus moeten betekenen: iemand die martelt en niet: iemand die gemarteld wordt. Maar wij moeten bij dit woord uitgaan van het Middelnederlandse *martele:* marteldood en een martelaar is dus iemand die voor zijn geloof de marteldood sterft. Het woord *martele* uit ouder *martere* gaat terug op *martyrium* dat in het Kerklatijn betekende: getuigenis (voor de waarheid van het Christelijke geloof) en vandaar: offerdood, martelaarschap. Daarbij hoorde een woord *marter* dat evenwel niet is overgeleverd en waarvoor *martelaar* in de plaats is gekomen.

Voor de mast zitten Behalve het gewone woord *mast* voor scheepspaal, is er een ander woord *mast,* dat samenhangt met het werkwoord mesten. Deze *mast* bestond uit eikels en beukenoten en diende tot varkensvoer. Van dit woord is afgeleid het werkwoord vermassen, waarvan vooral het deelwoord vermast in de zin van: vermoeid, overladen, machteloos, vroeger algemeen bekend was. Wie voldoende gegeten heeft zit *vermast,* hij kan niet meer op, meestal gezegd van kinderen. Dit vermast is verbasterd tot: *voor de mast,* waarbij zeker de omstandigheid dat op schepen vóór de mast de bestraffingen van de matrozen plaats vonden en hun nagelaten bezittingen werden verkocht, invloed heeft uitgeoefend.

Mazelen *Mazelen,* de naam ener bekende kinderziekte, wordt zo genoemd omdat de huid van de zieke bedekt is met rode vlekken die mazelen heten. Eén mazel bestaat niet, maar wel kende men vroeger het woord: maas, in de betekenis: vlek, plek, inzonderheid op de huid. Of dit hetzelfde is als maas: opening in een netwerk, is onzeker. Het verkleinwoord *masel* kwam vroeger in het Duits voor in de betekenis: bloedzweer, blaar. Merkwaardig is dat er ook een werkwoord *mazelen* bestaat

dat alleen wordt gebruikt in verbinding met het werkwoord: pokken in de zegswijze: hij heeft gepokt en gemazeld, voor: hij heeft de kinderziekten achter de rug, hij is niet jong meer, hij heeft al vele wederwaardigheden ondervonden, hij is door de wol geverfd.

Mededogen *Mededogen* is een deftig woord voor *medelijden* en is evenals het laatste woord gevormd uit *mede* gevolgd door de onbepaalde wijs van een werkwoord. Het geheel wordt als zelfstandig naamwoord gebruikt. In het woorddeel *dogen* vinden we een oud werkwoord terug dat nu niet meer gebruikt wordt behalve in de afleiding *gedogen:* lijden, ondergaan, verduren en vandaar: zich ergens niet tegen verzetten. Het wordt vooral gebruikt met een ontkenning. Wij kunnen dat niet *gedogen:* toelaten. Het werkwoord is verwant met *deugen,* Duits *taugen. Mededogen* wil dus letterlijk zeggen: met iemand samen iets dulden, dus vrijwel hetzelfde als *medelijden;* het behoort evenwel tot de plechtige schrijf- en kanseltaal.

Medeplichtig In het hedendaagse Nederlands komt *medeplichtig* alleen in ongunstige betekenis voor. Men noemt iemand *medeplichtig* als hij opzettelijk behulpzaam is bij het plegen van een misdrijf, als hij daartoe gelegenheid geeft of de middelen ertoe of inlichtingen erover verstrekt. Zo ongeveer staat het in de wet. In oudere taal had *medeplichtig* die ongunstige betekenis niet altijd. Men kon er onder verstaan: aan iets deelnemend, dus: deelgenoot, partijgenoot, bondgenoot. Het woord is gevormd uit *mede:* mee, plus een vorm van het werkwoord *plegen.* In het Middelnederlands luidde het dan ook: *medeplegher.* Plegen, pleegde betekent: doen; plegen, placht is: veelvuldig doen, dus: gewoon zijn. Maar het is hetzelfde werkwoord.

Meesmuilen *Meesmuilen* wil zeggen: spottend of scham-

per lachen, speciaal wanneer men niet gelooft wat men hoort of leest. Moet men dat woord nu afkappen: meesmuilen of: mees-muilen? Voor het eerste pleit het woord smoel, voor het tweede het woord muil. Nu helpt ons hierbij onze kennis van oude taalvormen: vroeger bestond namelijk ook *mesemuilen* en dat leidt tot een werkwoord *mezen* in de betekenis: grijnzen. Van dit mezen is weer een afstammeling: *miezemezen* dat door een thans geheel vergeten dichter uit de negentiende eeuw wordt omschreven als: het gezicht trekt leelijke wrongen. Wij moeten dus het afkappingsteken plaatsen na de s, wat ook overeenstemt met de uitspraak. Wij zeggen immers meezmuilen met een z en zouden meesmuilen (met s) uitspreken, als het woord gevormd was als bijvoorbeeld: meesmokkelen.

Meevallertje Onder een *meevallertje* verstaat men: een gelukje, een bof, een buitenkansje, letterlijk: een omstandigheid die iemand 'meevalt'. Wij hebben natuurlijk te maken met een woord dat familie is van het werkwoord *meevallen.* Nu kwam dit werkwoord in vroeger tijd voor in een betekenis die wij er thans niet meer aan hechten. Men verstond er namelijk onder: iemands partij kiezen, iemand gunstig gezind zijn. Men leest bijvoorbeeld in de beschrijving van een zeeslag: weer en wind *vielen* de vloot *mee.* Daaruit kon gemakkelijk voortvloeien de betekenis: gunstiger blijken te zijn dan de verwachting was. In het gegeven voorbeeld is die betekenis al een beetje aanwezig: weer en wind *vielen mee* wil immers ook zeggen: waren gunstiger dan men eerst dacht. En dat was natuurlijk voor de vloot een *meevaller.*

Melaats De ziekte waaraan zij lijden, die men *melaats* noemt, heet *lepra,* een aan het Grieks ontleend woord dat behoort bij het bijvoeglijk naamwoord *lepros:*

schilferig, ruw, oneffen. De huid van de lijder aan lepra wordt namelijk schubachtig en ruw.

Dat men, vooral in vroeger tijd, liever van *melaatsen* sprak dan van leprozen, vindt zijn oorzaak in de vrees dat men, de naam ener gevreesde ziekte noemend, zich daaraan blootstelde. Om dezelfde reden vermeed men ook de naam van de duivel in de mond te nemen. Liever dan van de leproos sprak men van: de zieke, in het Frans le *malade* uit het Italiaans *malato*. Men maakte hier *malaets, melaets* en *melaats* van en bedoelde er dan mede: de lijder aan de gevreesde ziekte, de lepra.

Mengelmoes De vorm waarin het woord *mengelmoes* het eerst in het Nederlands is opgetekend, luidt *menghmoes*. Dit betekende: gekookte spijs waarin allerlei ingrediënten door elkaar gemengd zijn, dus zoiets als hutspot. In vroeger tijd kon *mengelmoes* figuurlijk worden gebruikt in gunstige zin. Thans kan dat niet meer. *Mengelmoes* was toen wat wij een bloemlezing noemen. Ook het woord *mengelwerk* werd daarvoor gebruikt. Tegenwoordig verstaat men onder *mengelmoes:* de vermenging van bestanddelen die eigenlijk niet bij elkaar horen. Men gebruikt het vooral als men spreekt over een taal die wemelt van vreemde woorden en zegt bijvoorbeeld: hij sprak een afschuwelijk *mengelmoes* van Nederlands en Duits.

Metworst Dit woord is het enige in het hedendaagse Nederlands, waarin het zelfstandige naamwoord *met* bewaard gebleven is. De eigenlijke betekenis is: middagmaal en in het bijzonder een maaltijd, waarin gehakt vlees is verwerkt. Er is verwantschap–zij het verre verwantschap–met het werkwoord metselen, dat ook afstamt van een oude woordbasis die: slaan, hakken betekende. Meer in het bijzonder is *met* toen gaan betekenen: gehakt varkensvlees zonder spek. Daarmede

is de *metworst* gevuld. De zegswijze: met een metworst naar een zijde spek gooien wil hetzelfde zeggen als: een spierinkje uitgooien om een kabeljauw te vangen.

Middelrif In tal van woorden: middelmoot, middelpunt, middellijn enzovoorts duidt het woorddeel: middel- aan: wat in het midden ligt. Het *middelrif* is dus het rif dat in het midden van het lichaam borstholte en buikholte van elkaar scheidt. De vraag blijft wat dan een rif is. Dit woord komt voor in de betekenis: klip, in die van: reef, strook aan het zeil en in die van: lichaam, in het bijzonder: dood lichaam. Ook in de betekenis: geraamte treft men het aan. Tollens spreekt van de Dood met zijn ratelend rif. Het is een echt Germaans woord; daarbuiten zijn geen verwante woorden aan te wijzen. *Middelrif* is: het deels spierachtige, deels peesachtige schot dat het lichaam in het midden in tweeën deelt. Men hoort ook wel het woord *middenrif* gebruiken, zoals ook middenpunt naast middelpunt en middenschot naast middelschot voorkomen.

Mijt Het woord *mijt* komt voor in drie betekenissen, die op het oog niets met elkaar te maken hebben. Er is mijt: stapel hooi, mijt: klein muntje en mijt: insect. Het laatste woord is afgeleid van het Latijnse werkwoord insecare: een snee in iets maken en betekent: knager, boorder. Dit is een goede naam voor de parasiet die in kaas zulke verwoestingen kan aanrichten. Het woordje mijt voor: muntje is geheel verouderd. Een mijt had vroeger de waarde van 1/24 groot en een groot is een halve stuiver. Een mijt is dus een onaanzienlijk bedragje en daaruit is te verklaren, dat het de naam kreeg van het kleine insect. Geen *mijt* betekent dan: geen zier. Een zier nu is precies hetzelfde als een mijt. Ook dit woord beduidt namelijk: insect (Frans ciron).

Mijt voor stapel hooi of hout tenslotte is van een geheel

andere familie. Het is een afleiding van het Latijnse woord meta dat: kegel, zuil betekent.

Minzaam Het woord *minzaam* wordt veelal gebezigd wanneer men wil uitdrukken dat een hooggeplaatst persoon welwillend en vriendelijk optreedt tegenover mensen met een lagere positie. Men zegt dat de koningin *minzaam* dankte voor het gejuich waarmee zij werd begroet.

Het woord *minzaam* kwam al in het Middelnederlands voor. Men acht het waarschijnlijk dat het naar Duits voorbeeld is gevormd, mede omdat het voornamelijk wordt aangetroffen in Duits getinte godsdienstige geschriften. De oude betekenis is dan: wat wijst op een wederzijdse vriendschappelijke gezindheid in een bepaalde gemeenschap. Die betekenis vindt men terug in uitdrukkingen als *in der minne:* vriendschappelijk en *in onmin:* in onenigheid.

Misbaar Valt het accent op de eerste lettergreep, dan betekent het woord: wat gemist kan worden. Veel gewoner dan *mìsbaar* is het daarvan afgeleide ònmisbaar. Valt het accent op de tweede lettergreep, dan betekent het: gejammer. Dit is een afgeleide betekenis, want *baar* is hier natuurlijk: *gebaar* en oorspronkelijk gebruikte men het woord dan ook voor: stuiptrekkingen, handenwringen e.d. Hieruit vloeit voort: klachten die met handenwringen gepaard gaan, inzonderheid waar sprake is van rouw over iemands dood. In deze betekenis is het woord min of meer verouderd. Bij oudere schrijvers vindt men nog zinnen als: met een ijselijk misbaar legden zij het lijk ten grave. Nu betekend *misbaar* ongeveer: lawaai.

Miskleun Het woord *miskleun* en het erbij behorende werkwoord *miskleunen* maken de indruk nieuwvormingen te zijn. Men vindt ze wel eens in de krant en ze

worden, vooral in gemeenzaam taalgebruik, gebezigd voor: fout, vergissing, mislukking, nadeel en de werkwoorden die deze begrippen uitdrukken. Maar in plaats van jong is *miskleun* oud, niet uit omstreeks 1960, maar uit de middeleeuwen. Het Middelnederlandse werkwoord luidde *clonen* en betekende: babbelen, snappen, klappen, slaan, zoals een lijster doet. Die laatste betekenis kreeg de overhand. *Kleunen* werd gebruikt voor: met klinkende slagen slaan. De smid *kleunt* op het gloeiende ijzer. Vondel schrijft dat een ezel met stokken *gekleund* werd. Een *miskleun* is dus een misslag. Waarschijnlijk is het woord in de laatste tijd uit zuidelijke tongvallen overgenomen in de algemene spreektaal.

Mispunt Een *mispunt* is het missen van een punt bij het een of andere spel. In die zin gebruikt Hildebrand het in de Camera Obscura, wanneer hij vertelt hoe Pieter zich verstout pot te spelen in De Noordstar. 'Met een *mispunt*', lezen wij daar, 'besloot hij zijn carrière in het edele ballenspel'.

Deze betekenis van het woord is geheel verloren gegaan. Jammer, want wij hebben er geen ander voor in de plaats gekregen dat de algemene betekenis heeft van: door een fout te maken een punt missen. Wij kennen het alleen nog in de zin van: vervelende kerel, akelig wicht. De betekenisovergang laat zich vergelijken met die van *klier*. Van: gezwel gaat het betekenen: iemand die gezwellen heeft, afstotende vent. Zo is iemand die altijd mispunten maakt, een prul, een nietsnut, een nare kerel, kortom: een mispunt. De oude betekenis van punt is nog aanwezig in: pluspunt, zoiets als: winstpunt.

Moederziel alleen Een wonderlijke uitdrukking! Want als men gaat redeneren: hij is zo alleen als de ziel zijner

moeder, komt men niet tot een redelijke uitkomst. Het Middelnederlands helpt ons op het goede spoor. Daar kende men de zegswijze: hi is *al moeder ene*. Dit woord ene is een voorzetsel–eigenlijk een achterzetsel–in de betekenis: verlaten van. Al moeder ene wordt: moeder al ene. Dan gaat men het eerste woord versterken met het woordje ziel of het woordje mens en komt zo tot: *moederziel alleen* of: moedermens alleen. Dergelijke versterkingen komen meer voor. Denk maar aan woorden als: vrouwmens en Christenmens en aan: Christenziel, waarin het laatste deel eigenlijk niets betekent en alleen dient om het eerste deel wat meer kracht te geven. Zo ontstaat de betekenis: totaal alleen, geheel door iedereen verlaten.

Moeilijk Het Middelnederlands kende het woord *moeye* voor: moeite, verdriet, last; het Duits heeft nog *Mühe*. Hierbij behoort het werkwoord *moeien,* Duits *mühen* voor: moeite veroorzaken, lastigvallen, vermoeien, maar ook: kwellen, boosmaken. De afleiding *moeilijk* betekent dan ook zowel: moeite opleverend als: lastig en zelfs: ontstemd, boos. In de Camera staat dat de heer Bruis *moeilijk* werd toen hij de weg niet vinden kon en Sara Burgerhart schrijft: Ge zijt immers niet *moeilijk* omdat ik uw laatste brief niet beantwoord heb? Het woord *moeite* hangt samen met Grieks *molos:* moeite, inspanning, strijd. Natuurlijk horen ook *moe, moede, vermoeid* hierbij. *Moeizaam* is in de negentiende eeuw uit Duits *mühsam* overgenomen.

Monddood Men leest tegenwoordig wel in politieke beschouwingen zinnen als: de regering is er in geslaagd de oppositie *monddood* te maken, dus: te beletten zich te uiten, het zwijgen op te leggen. Het woord lijkt doorzichtig, maar is het niet. Men denkt al gauw dat het wil uitdrukken dat iemand wat betreft zijn *mond dood* is,

dat hij dus niet spreken kan of mag. De zaak zit echter heel anders in elkaar. *Monddood* is overgenomen uit het Duitse *mundtod* dat betekent: onmondig, incompetent. Het Duitse *Vormund* betekent: voogd en in onze woorden *mondig* en *onmondig* schuilt datzelfde woord *mund*, dat eigenlijk: macht, bescherming betekent. Wie *mondig* is, is volwassen en heeft geen *Vormund* (voogd) meer nodig. De betekenisovergang tot: het zwijgen gebracht, is in 't Duits begonnen en in het Nederlands overgenomen.

Monster Men kent het woord *monster* in twee betekenissen: het is òf een staal, model, voorbeeld òf een afzichtelijk, gedrochtelijk schepsel. De vraag of de beide woorden met elkaar verwant zijn, moet bevestigend beantwoord worden, maar men moet ver teruggaan om die verwantschap vast te stellen. Monster in de betekenis *staal* komt regelrecht van het Latijnse werkwoord *monstrare* dat: tonen, wijzen betekende. Dit monstrare is op zijn beurt weer afkomstig van een ander werkwoord: *monere* dat betekende: opmerkzaam maken, waarschuwen. Van monere is monstrum afgeleid. Een *monstrum* is dus een waarschuwing, een voorteken, een wonderteken, en vandaar: een wonderlijke verschijning, een monsterlijk gedrocht.

Van monster: staal, voorbeeld komt het werkwoord monsteren: keuren, inspecteren.

Mop De oudste ons bekende betekenis van *mop* is: klomp, brok. Men gebruikt het woord voor stenen van bepaalde grootte en vandaar ook voor harde langwerpige of ronde koekjes, zoals de bekende Weesper *moppen*. Ook voor geldstukken bezigde men vroeger het woord wel, maar wij kennen ook de *inktmop*, de grote klad inkt. Uit de betekenis: ding van weinig waarde ontwikkelde zich die van: scherts, grap. Men tapt *moppen* of zegt

iets voor de *mop*. En tenslotte is het woord gebruikelijk geworden voor: deuntje, wijsje, liedje in tegenstelling tot ernstige muziek. De *mop* uit: 'Toen onze *mop* een mopje was', is de mopshond, maar het is hetzelfde woord.

Motel Volgens sommigen is het woord *motel* aan het Duits, volgens anderen aan het Amerikaans-Engels ontleend. Het is in ieder geval een samentrekking van twee woorden, hetzij van *Motorfahrer* en *hotel* of van *motorist* en *hotel*. Het laatste lijkt het waarschijnlijkst omdat zulke aan autosnelwegen gelegen restaurants voor gemotoriseerde reizigers het eerst in Amerika zijn gebouwd. Maar het is ook mogelijk dat in Duitsland gelegerde Amerikaanse soldaten het woord hebben geïmporteerd en dat het via het Duits in Nederland is gekomen. Het eerste Duitse *motel* dateert van 1953, het eerste Nederlandse werd in 1956 geopend. Het accent van het woord ligt op de tweede lettergreep; *motel* rijmt dus op klokkespel en niet op hoteldebotel.

Muizenissen Zich *muizenissen* in het hoofd halen wil zeggen: piekeren, zich zorgen maken over zaken van weinig betekenis. De verklaring van deze zegswijze heeft nogal wat voeten in de aarde gehad. Oorspronkelijk dacht men aan het Middelnederlandse werkwoord *musen* dat: peinzen betekende. Maar men hoort ook zeggen: muizenesten in het hoofd hebben en deze zegswijze heeft equivalenten in de drie moderne talen. Het Duits kent: Mäusenester im Kopf haben; het Frans: avoir des papillons noirs (of: une araignée) en tête en het Engels: to have cobwebs in one's brain. Men moet al deze uitdrukkingen verklaren als uitvloeisels van het volksgeloof dat heksen en demonen zich in de gedaante van kleine dieren in de hersenen nestelden en daar geestesziekten veroorzaakten. In het woord *muizenissen*

heeft men dus wel degelijk met echte muizen te maken.

Museum Bij de Grieken betekende mouseion, bij de Romeinen *museum:* verblijfplaats der Muzen. De Muzen waren de godinnen onder wier hoede de 'vrije kunsten' werden beoefend. In het algemeen zijn zij dus de beschermsters van kunsten en wetenschappen. Zij waren de dochters van Zeus, volgens anderen van Hemel en Aarde. De plaats waar de Muzen gediend worden, kan zijn een gebouw, maar ook een bibliotheek of studeervertrek. Die ruime betekenis vindt men thans alleen nog in het woord *Leesmuseum.* De beperkte betekenis is nu: een gebouw waarin voorwerpen van kunst of wetenschap voor het publiek zijn tentoongesteld. In overeenstemming met de Latijnse oorsprong is het meervoud musea en niet museums. Waarom eigenlijk? Wij zeggen toch ook albums en niet alba. En zelfs agenda's.

N

Naarstig Over de betekenis van dit typische schrijftaalwoord is niet veel te zeggen. Men gebruikt het in de zin van: volijverig, nauwgezet, vlijtig. Het merkwaardige zit in de eerste letter. Die hoort er namelijk oorspronkelijk niet bij. Naast naarstig vindt men neerstig en in het Middelnederlands: nernstich. Nu wordt de zaak duidelijk: nernstig is een bijvorm van ernstig. Waar komt nu die n vandaan? Die is eerst aan het zelfstandig naamwoord geplakt: uit *in ernst* ontstond: *in nernst*. Daarna kreeg ook het bijvoeglijk naamwoord *ernstig* de n er bij. Zo kent men dialectisch ook noom voor: oom. Het tegenovergestelde komt ook voor: ar is ontstaan uit nar. (zie arreslee).

Nachtbraken In vroeger tijd had het werkwoord *nachtbraken* geenszins een ongunstige betekenis. Men verstond er onder: de nacht wakende doorbrengen, in het bijzonder doelend op hen die 's nachts studeren. Het tweede deel van de samenstelling staat tot het werk-

woord breken als spraak staat tot spreken. Breken nu betekent: verbreken, bezig zijn, werken. Wij kennen die betekenis in woorden als: afbreken en: inbreken, alsmede in: *radbraken* en: vlas *braken*. Van later tijd is de betekenis: 's nachts baldadigheid bedrijven, nachtelijke feesten vieren, dronken ronddolen. De overgang wordt verklaard uit een betekenis die *braken* óók heeft, namelijk: overgeven.

Nachtegaal Het eerste lid van de samenstelling *nachtegaal* is wel duidelijk. De moeilijkheid schuilt in het tweede lid. Uit de Duitse vorm Nachtigall en de Engelse nightingale blijkt wel dat wij met een algemeen Germaans woord te maken hebben. In het Middelnederlands bestond een werkwoord *galen* in de betekenis: misbaar maken en het angselsaksische werkwoord galan betekende: roepen, zingen. Er is – hoe onvriendelijk het ook klinkt – verwantschap met het Nederlandse werkwoord gillen (Engels to yell) en men zou *nachtegaal* dus kunnen 'vertalen' als de vogel die 's nachts rumoer maakt of poëtischer de nachtzangster. Een verwant woord is galm. In vroegere poëzie gebruikte men in plaats van *nachtegaal* gaarne het woord philomeel, omdat volgens een Griekse sage Philomela in een nachtegaal werd veranderd.

Nachtmerrie Een *nachtmerrie* is een benauwde droom waaruit men met een schok wakker wordt. Het tweede deel van de samenstelling heeft niets met een vrouwelijk paard te maken. Dat blijkt wel uit de oude vorm *nachtmare*. Het woord *mare* was in het Middelnederlands heel gewoon voor: boze geest, kwelduivel. In andere delen des lands zei men niet: mare, maar: mere of *meer*. En het is dit laatste woord dat de verwarring heeft veroorzaakt. Er bestond namelijk ook een woord: meer naast: merrie. Naarmate het woord mare in on-

bruik geraakte, kon het gemakkelijker vervangen worden door het bekende woord merrie, al ontstond daardoor een woord dat iedere zin mist.

Narcose Er bestaat of bestond een vis door de aanraking waarmee men een elektrische schok krijgt die een verlamming ten gevolge heeft, zoals ook gebeurt wanneer men een sidderaal aanraakt. De Grieken noemden die vis *narkè* en vormden er een werkwoord *narkan* van dat betekende: verlamd worden, gevoelloos worden, verdoofd of bedwelmd worden. Vandaar dat ze de bloem met bedwelmende geur *narkissos, narcis* noemden. Het zelfstandige naamwoord, dat door de Romeinen werd overgenomen, luidde: *narcosis:* verdoving. Dat is de vorm die in het Engels is gebleven; het Nederlands, Frans en Duits gebruiken de vorm *narcose* voor: de toestand van gevoelloosheid waarin iemand wordt gebracht die geopereerd moet worden.

Nauwelijks *Nauw* betekende oorspronkelijk: gierig, schriel. Iemand nauw houden werd gebruikt in de zin van: iemand kort houden, hem niet veel (financiële) vrijheid laten. *Nauwelijks* betekent dan ook: met moeite, bijna niet en, als het betrekking heeft op de tijd: pas. Men zegt: hij is *nauwelijks* volwassen. In de laatste tijd is het gewoonte geworden *nauwelijks* te gebruiken in de zin van het Engelse hardly: bijna niet, dat ook betekent: eigenlijk niet heel. That is hardly fair wordt dan vertaald door: dat is *nauwelijks* behoorlijk. Men gaat zelfs zeggen: *nauwelijks* iemand in plaats van: bijna niemand en: dit zal *nauwelijks* de bedoeling zijn geweest voor: dit zal waarschijnlijk niet de bedoeling zijn geweest. Men hoede zich voor deze anglicismen!

Navel *Navel* in de betekenis: litteken op het midden van de buik, afkomstig van de navelstreng, is al een heel oud woord. In het Sanskriet, de oudste van de Indo-

europese talen, luidde het woord *nabhi* en de betekenis was zowel: *middelpunt* in het algemeen als *navel*. *Navel* is hetzelfde woord als *naaf:* middenstuk van rad of wiel, waaraan de spaken bevestigd zijn en dat onmiddellijk de as omsluit. De betekenis: litteken op de buik is de oorspronkelijke; toen Indo-europese volkeren het wiel en de wagen leerden kennen, brachten ze de naam over op het middelste gedeelte van het rad. Merkwaardig is dat het Sanskrietwoord *nabhi* niet slechts *navel* betekent, maar ook: bloedverwantschap, familie.

Neerslachtig Bij het bijvoeglijk naamwoord *neerslachtig* hoort het zelfstandig naamwoord ne(d)erslacht: het neerslaan. *Neerslachtig* is dus letterlijk: naar beneden geslagen, in een benedenwaartse richting gebracht. Vandaar gaat het woord betekenen: nederig, ootmoedig. Vondel spreekt van priesters, die *neerslachtig* nederknielen. Elders leest men dat de mens zich *neerslachtig* moet gedragen naar Gods bestier. Uit deze betekenis is die van: moedeloos, zonder opgewektheid, somber voortgevloeid. Dus is het precies hetzelfde als: terneergeslagen, waarmee neerslachtig natuurlijk zeer nauw verwant is.

Neerslag Wanneer het Koninklijk Meteorologisch Instituut mededeelt dat er weinig of geen *neerslag* te verwachten is, bedoelt het dat het die dag weinig of niet zal regenen, sneeuwen of hagelen. Deze betekenis is vrij modern. Eigenlijk is *neerslag* een afleiding van een in het Middelnederlands voorkomend werkwoord *hem* (zich) *nederslaan:* zich klein gevoelen. *Nederslach* kwam voor in de betekenis: het naar beneden slaan en vandaar: het doden van iemand, de doodslag en soms zelfs: de slachting. Hooft spreekt over een grote overwinning met *neerslag* van duizenden vijanden.

Maar ook voor wat neergeslagen wòrdt, wordt *neerslag*

gebruikt. In de scheikunde is het: bezinksel en voor de weerkundige: alle vocht dat uit de dampkring wordt afgescheiden en op aarde neervalt. Misschien is die betekenis uit het Duitse *Niederschlag* overgenomen.

Nering *Nering* is: middel van bestaan, inzonderheid de kleinhandel. Men spreekt van winkeliers als neringdoenden. Bekend zijn uitdrukkingen als: de tering naar de *nering* zetten, ieder is een dief in zijn eigen *nering* enz.

Bij het zelfstandig naamwoord *nering* behoort het werkwoord *generen* (uitgesproken met een Hollandse harde g!): in zijn onderhoud voorzien, maar oorspronkelijk: redden, gezond maken. Generen hoort dus bij genezen: gezond worden, zoals drenken bij drinken, vellen bij vallen, leggen bij liggen, zogen bij zuigen enz. Een heel ander woord is *zich generen* waarin de g als zj wordt uitgesproken. Dit is ontleend aan het Franse gêner, oorspronkelijk: folteren, later: hinderen. Se gêner is: zich schamen. Men leidt het woord wel af uit het oorspronkelijk Hebreeuwse, gelatiniseerde gehenna: hel.

Netelig Verwantschap tussen *netelig* en brand*netel* ligt voor de hand. Tot de netelachtigen behoren allerlei planten, onder andere de hennep. Uit de bastvezels daarvan maakte men vroeger *neteldoek*. De aandoening die men *netelroos* noemt, kenmerkt zich door jeuk, evenals de prik van de brandnetel. De eerste betekenis van *netelig* is dan ook: geprikkeld wordend tot iets, lichtgeraakt, vinnig. Men sprak van een *netelig* humeur, een *netelige* twistzoeker enz. Thans evenwel wordt *netelig* alleen nog van zaken gezegd en niet meer van personen. Men bezigt het in de zin van: lastig, hachelijk en gebruikt het in het bijzonder bij woorden als: geval, aangelegenheid, zaak, vraagstuk.

Men heeft *netelig* ook wel in verband gebracht met Middelnederlands niten: stoten. *Netelig* zou dan eigenlijk betekenen: geneigd tot stoten. Waarschijnlijk is deze verklaring niet.

Niemand De verklaring van het woord *niemand* kan het eenvoudigst geschieden door het in vieren te delen: *n-ie-man-d.* Dan verwijderen we de n die ontstaan is uit *ne* en die een ontkennende betekenis heeft, zoals ook blijkt uit de woorden *neen, noch* en *niet.* Vervolgens halen wij de d aan het eind van het woord weg. Dit is een betekenisloos toevoegsel uit later tijd. In het Middelnederlands schreef en zeide men: nieman. In dat woord nieman zit het zelfstandig naamwoord *man* in de betekenis: mens, persoon.

Nu houden wij nog het woorddeel *ie* over, dat ook in de woorden *iegelijk, iedereen, iets, ietwat* en zelfs in *immer* opduikt. Dit *ie* betekent in sommige talen: altijd, in andere: ooit. Het woord niemand is dus letterlijk: niet ooit een mens.

Nijdas Het lijkt zo voor de hand liggen het woord *nijdas* in verband te brengen met nijd en nijdig. Maar dan zou men zich toch vergissen. Het woord *nijdas* is een samentrekking van een woord met zijn eigen lidwoord en is dus ontstaan uit: 'n eidas. Op precies dezelfde wijze is ons woord lommer, schaduwrijk gebladerte uit Frans l'ombre voortgekomen. Een *eidas* nu is een hagedis; Eidechse zeggen de Duitsers. En de volkomen onschuldige hagedis gold in vroeger tijd voor een zeer vergiftig ondier, vergelijkbaar met een slang. Ook het woord slang wordt gebezigd voor: feeks, kwaadaardig vrouwmens. Onder invloed van het woord nijd dat met nijdas dus niets heeft uit te staan, is men het laatste woord met ij gaan schrijven inplaats van met ei. Typisch is dat een slang altijd een vrouw is, een *nijdas* altijd een man.

Nostalgie Het woord *nostalgie* is in de mode. Elk ogenblik kan men in krantenartikelen lezen over het *nostalgische* verlangen dat ons beheerst. De schrijvers bedoelen: een wat weemoedig terugverlangen naar voorbije tijden waarin rust en harmonie heersten. Allerlei voorwerpen en huisraad 'uit grootmoeders tijd' worden op het ogenblik graag gekocht en weer in gebruik genomen. Het is of de mensen zo'n rustpunt nodig hebben. Het woord *nostalgie* is een samenstelling van twee Griekse woorden: *nostos* en *algos*. *Nostos* betekent: behouden terugkeer speciaal naar het vaderland, thuiskomst en *algos* is: pijn, smart, leed. *Nostalgie* kan dus het beste worden weergegeven door *heim-wee:* een tot ziekte aangroeiend verlangen naar de geboortegrond of naar vroegere tijden.

Noest Het woord *noest* wordt tegenwoordig alleen nog gebezigd in de verbindingen: met noeste vlijt en: met noeste ijver. Men verstaat er onder: arbeidzaam, bedrijvig, naarstig. Het woord wordt in verband gebracht met het zelfstandig naamwoord *oest,* een bijvorm van *oogst*. Noest verhoudt zich dan tot oest als nijver tot ijver en als naarstig tot ernstig. De n waarmee de woorden noest, nijver en naarstig beginnen, wordt verklaard als een rest van het voorzetsel *in,* zodat de ontwikkeling geweest kan zijn: in ernst→nernst→nernstig→naernstig→naarstig. Zo wordt noest opgevat als ontstaan uit *in oest* of *in den oest*. De betekenisontwikkeling van: in de tijd van de oogst tot: arbeidzaam, druk bezig is begrijpelijk. Op dezelfde wijze verklaart men nijver uit *in ijver.*

Noorderzon Wij realiseren ons nauwelijks dat gedurende een deel van het etmaal de zon in het noorden staat. Dan is het namelijk voor plaatsen op ons halfrond middernacht. Vandaar dat de zegswijze: *bij de noorder-*

zon vertrekken beter is dan wat wij gewoonlijk zeggen: *met de noorderzon*. Eigenlijk betekent de uitdrukking alleen: 's nachts vertrekken, maar al heel gauw is daar de bijgedachte ingeslopen: heimelijk weggaan, terwijl het begrip dat dit in de nacht gebeurt op de achtergrond is gekomen. Wanneer men hoort dat een bankroetier met de *noorderzon* vertrokken is, denkt men immers alleen: met achterlating van schulden, maar op welk tijdstip van dag of nacht dit vertrek plaatsvond, is volkomen bijkomstig geworden.

Nuchter *Nuchter* betekent: met een lege maag, niet gegeten of gedronken hebbend, maar ook: niet onder de invloed van alcohol, niet beneveld en vandaar in gunstige zin: kalm, welberaden, helder onderscheidend en in minder gunstige zin: zonder enige verbeeldingskracht, ontdaan van alle dichterlijkheid, onnozel zelfs.

Nuchter is een woord waarvan de verklaring nogal wat moeilijkheden oplevert. Vondel en Hooft gebruiken het woord soms zodanig dat men moet aannemen dat zij verwantschap aanwezig achtten tussen nuchter en uchtend. Vondel spreekt van de *nuchtere* morgendauw, Hooft van de *nuchtere* zon. Etymologisch echter hebben nuchter en uchtend niets met elkaar te maken, evenmin als *nuchter* en het Latijnse nocturnus dat: nachtelijk betekent. Wel kan met nuchter het Griekse werkwoord nèfo: ik ben nuchter, worden vergeleken maar voorts zijn buiten het Germaans geen familieleden aan te wijzen.

Nuttigen *Nuttigen* is afgeleid van *nuttig* en *nuttig* is afgeleid van *nut*. Letterlijk betekent *nuttigen* dus: met nut, met voordeel gebruiken. Die betekenis kwam vroeger dan ook voor. Hooft vertelt dat plunderaars met hun buit vluchtten om die elders te *nuttigen,* terwijl er sprake is van kostbaarheden en huisraad. Later is de

betekenis verengd tot: zich spijs en drank te nutte maken, dus: verorberen, opeten. Het woord wordt alleen in deftige stijl gebruikt. Het hier genoemde *verorberen* betekent niet alleen hetzelfde, maar hoort ook op andere wijze bij nuttigen. *Oorbaar* betekent namelijk: nut. Vondel spreekt over *'s Lands oorbaer* en bedoelt: het voordeel, het *nut* van de Staat. Vroeger kon *verorberen* precies als *nuttigen* betekenen: gebruiken, tot een bepaald doel aanwenden. Ook in dat opzicht stemmen beide woorden overeen.

O

Ochtend Wij schrijven *ochtend*, maar wij zeggend *ochend*. Die vorm is de oudste en eigenlijk de juiste. Het Gotisch heeft *uhtwo*, het Westgermaans *ochte*, het Middelnederlands behalve *ochten* ook *ocht*. Net zoals naast het woord *naakt* de vorm *nakend* ontstond, werd naast *ocht* de vorm *ochend* gebruikt. Maar ook *ochten* bleef bestaan en uit de kruising van beide gelijkbetekenende woorden ontstond *ochtend*. Vroeger meende men dat *ochtend* het tegenwoordig deelwoord was van een – niet bestaand – werkwoord *ochten* dat: vermeerderen zou hebben betekend. Dit verzinsel versterkte de mening dat de t in het woord thuishoort. De vorm *nochtend* die naast ochtend voorkwam, maakt verwantschap met *nacht* waarschijnlijk.

Oefenen *Oefenen* is een zogenaamd frequentatief, d.w.z. een werkwoord dat een herhaalde handeling uitdrukt. Zo is *bibberen* een frequentatief van *beven, trippelen* van *trappen, schuifelen* van *schuiven en oefenen* van

oeven dat nog voortleeft in Duits *üben*. *Oefenen* is oorspronkelijk: zich herhaaldelijk of voortdurend met iets bezighouden en speciaal met de akkerbouw. Men zei: die eerde, den acker *oefenen*. Later gold dit ook van een bedrijf, een beroep, een handwerk. Thans gebruikt men daarvoor *beoefenen* of *uitoefenen*. Ook van macht en gezag wordt gezegd dat ze *geoefend* worden en nog zegt men: je moet geduld *oefenen* en geen wraak *oefenen*. Ook in het woord *godsdienstoefening* schuilt deze betekenis. De frequentatieve betekenis treedt meer op de voorgrond in het huidige gebruik. *Oefenen* is nu immers: bekwaam maken door herhaling. Men *oefent* zijn spieren of zijn verstandelijke vermogens door ze veel te gebruiken.

Oerdom Blijkens woorden als: oergrappig, oervervelend, *oerdom,* oeroud is oer- een produktief voorvoegsel dat de betekenis van het volgende bijvoeglijke naamwoord versterkt. Dit is een verschijnsel van de laatste tijd. Vroeger stond oer-, maar dan in de vorm oor-, bijna alleen voor zelfstandige naamwoorden: oordeel, oorkonde, oorsprong, oorzaak en nog enige andere. In zijn zwak betoonde vorm luidde het voorvoegsel: er- en dat vinden wij bij enige werkwoorden: erbarmen, erkennen, ervaren enz.

Van oorsprong is dit voorvoegsel van Duitse oorsprong in de betekenis: oudste, oorspronkelijkste. Deze betekenis is gebleven in een aantal woorden die dan ook germanismen zijn: oerwoud, oervorm, oertekst, oerkracht, oermens enz.

Ofschoon Het woord *ofschoon* betekent: hoewel. Het is een voegwoord en wel een onderschikkend voegwoord, want het bindt een hoofdzin en een bijzin aan elkaar. Maar vroeger schreef men niet *ofschoon* maar *of... schoon,* dus in twee woorden die zelfs door een

ander woord gescheiden konden worden. Cats schrijft: en *of* zij *schoon* een muis vrij dichte bij haar ziet, zij desalniettemin en roert haar leden niet. Dit woord *schoon* nu, is hetzelfde als schoon: mooi, rein. De betekenis is verzwakt van mooi tot klaar, gereed en dan tot: reeds, al. Precies hetzelfde vindt men in het Duitse *schon* (al) naast *schön (mooi)*. Toen men *of schoon* als één woord ging opvatten, verplaatste de klemtoon zich naar het tweede deel ervan en zelfs laat men in verheven stijl het eerste deel weg en gebruikt *schoon* voor *ofschoon.*

Oliedom Voor de wonderlijke combinatie van olie en dom in het woord *oliedom* voor: aartsdom heeft men allerlei verklaringen gezocht. Sommigen zeggen: zo traag als dikke olie die uit een fles loopt. Anderen denken aan een verbastering van uildom of van olifantsdom. Waarschijnlijker is de gissing dat oliedom is ontstaan uit een niet meer begrepen *olijk dom.* Olijk, nog wel bekend in de betekenis van schalks, duidde vroeger het begrip: slecht in zijn soort, aan. Teun de Jager uit de Camera zegt: ik zal me *olijk* houden, dat wil zeggen, van de domme. En op een vraag van Gerrit Witse naar de toestand van een patiënt is het antwoord: olik, dokter, olik.

Ook als bijwoord van graad komt olijk voor. Men zeide vroeger: iemand *olijk* beet hebben voor: iemand flink voor de gek houden. Uit olijk dom: erg dom, zou dan *oliedom* ontstaan zijn.

Ommelands Er bestond vroeger een zegswijze: een *Ommelandse* reis maken voor: een tocht ondernemen waaraan veel moeite en bezwaren zijn verbonden of ook: langs een grote omweg tot zijn doel komen. Er zijn twee verklaringen. De eerste verklaart *ommeland* als: het land dat om een centrum, een hoofdplaats is gelegen en

in het bijzonder als: de landstreek om de stad Groningen. De stadsbewoner die de *Ommelanden* bereisde waar de wegen slecht waren, had met tal van moeilijkheden te kampen. De tweede, waarschijnlijker, verklaring meent dat *ommeland* betekent: om het land heen. De zeelui moesten om de Oostzee te bereiken om Denemarken en om Indië te bereiken om Afrika heenvaren. Zij moesten dus steeds een grote omweg maken om hun doel te bereiken. Dit zou dus de eigenlijke betekenis zijn, die welke spreekt over moeite en bezwaren de daarvan afgeleide.

Omnibus Het woord *omnibus* betekent: voor allen, maar het vervoermiddel waarop de geleerde Pascal in Parijs in 1662 patent verwierf, was alleen bestemd voor zieken en voor armen die de prijs van een huurrijtuig niet konden betalen. Met name geüniformeerden als soldaten, lakeien en livreiknechten was het gebruik ervan verboden. Deze *omnibus* werd in 1678 opgeheven. In 1825 vatte een afgedankte officier van Napoleon het denkbeeld van Pascal weder op en organiseerde een dienst in Nantes die begon bij de winkel van een koopman die Omnès heette. Nu betekent het woord omnes: allen en de zakenman schreef op zijn uithangbord: *Omnes Omnibus,* dus: allen voor allen, maar ook: Omnès voor allen. Reeds in 1828 reden omnibussen in Parijs en vandaar kwam het woord in Duitsland, Nederland en Engeland, waar het tot *bus* werd afgekort.

Onbeholpen In het Middelnederlands betekende *behelpen* hetzelfde als ons *helpen.* Ic ben beholpen wilde zeggen: ik ben ermee gebaat. In die zin vinden wij *behelpen* nog veelvuldig in de 17e eeuw, vooral in Hoofts Nederlandsche Historiën. Bij hem betekent *onbeholpen* dan ook: *niet gesteld op, niet gediend van.* Deze betekenis is geheel verouderd. Wij gebruiken onbeholpen in de zin

van: onhandig, lomp, *onredzaam.* Dit laatste woord is geheel uit de taal verdwenen, ofschoon men het juist gepropageerd heeft in de tijd dat men *onbeholpen* in de betekenis: onhandig als een germanisme veroordeelde. Ongetwijfeld is *onbeholpen* onder invloed van het Duitse unbeholfen ontstaan, maar de vorming is niet on-Nederlands, evenmin als die van *onbezonnen* en *onberaden.*

Onbeschoft De woorden *onbeschaafd:* waar de schaaf niet overgegaan is en *onbehouwen:* steen die nog niet behakt is, zijn duidelijker dan *onbeschoft* dat niet is gevormd van het zelfstandig naamwoord *schoft:* schouder. Dit woord *schoft* komt namelijk ook voor in de betekenis: schurk en men neemt aan dat dit en andere woorden met *sch-* zoals *schavuit* en *schoelje* de betekenisverandering van schouder naar schurk hebben beïnvloed. Zo is ook *bonk* dat eigenlijk betekent: bot, zwaar been geworden tot: zware kerel. *Onbeschoft* hangt samen met *schobben:* wrijven en betekent dus: ongewreven, ongepoetst en vandaar: lomp, grof, brutaal. In de Gijsbrecht wordt de Spaarnwouder reus 'soo onbeschoft als groot' genoemd. Het werkwoord *schobben* vindt men terug in *schobbejak:* iemand die zijn jak schoonwrijven moet omdat er luizen in zitten. Ook *schrobben* en *schrobbering* zijn verwant.

Onbevangen In het Middelnederlands bestond een werkwoord *bevaen:* pakken, bezetten, voorzien van. Met kinde *bevaen* betekende: zwanger. Dit *bevaen* is ons *bevangen* dat nog wel gebruikt wordt in de betekenis: overmeesteren, overvallen. Iemand is door de kou *bevangen.* Vroeger zei men ook: door een koorts of door liefde *bevangen.* Van dit werkwoord *bevangen* is *onbevangen* natuurlijk afgeleid. Het wordt nu gebruikt in de betekenis: onbevooroordeeld, niet vooringenomen en

men kan dus spreken van het belang van een *onbevangen* onderzoek, waarmee bedoeld wordt dat hij die een bepaald onderzoek instelt, geheel onpartijdig is, geheel vrij staat ten opzichte van wat hij onderzoeken wil. Die betekenis komt pas in de 19e eeuw voor en is waarschijnlijk aan het Duits ontleend.

Onderdaan Voor de verklaring van het woord *onderdaan* moeten wij teruggaan naar een werkwoord *onderdoen* dat de klemtoon op de eerste lettergreep had en dat betekende: onderwerpen, de baas worden. Het voltooide deelwoord luidde: *ondergedaan.* Daaruit is het bijvoeglijke naamwoord *onderdaan* ontstaan, dat betekende: onderworpen en dat later is vervangen door *onderdanig.* Alleen als zelfstandig naamwoord is *onderdaan* nog in gebruik. Eigenlijk zou men er iedereen mee kunnen aanduiden die zich in de macht van een ander bevindt, maar men bezigt het slechts in de verhouding van volk tot vorst. Schertsend wordt het meervoud *onderdanen* ook gebruikt voor de *benen,* die geacht worden ondergeschikt te zijn aan de persoon die zij dragen.

Ondertrouwen In uitdrukkingen als: onder elkaar drukt het voorzetsel: *onder* het begrip van wederkerigheid uit. Men vindt dit ook in een woord als: onderling. In samenstelling met werkwoorden had vroeger ook het bijwoord: *onder* dezelfde kracht. Men kon zeggen: hem onderminnen voor: elkaar liefhebben, hem ondercussen: elkaar kussen enz. Van al deze werkwoorden zijn er slechts twee overgebleven: onderhandelen en: *ondertrouwen.* Ondertrouwen is: in onderlinge trouw verbinden, met elkaar in het huwelijk verenigen. Na de middeleeuwen is het werkwoord gebezigd voor de voorlopige huwelijksverbintenis, de verloving en daarna in het bijzonder voor: de handeling waarbij de aan-

staande echtgenoten verklaren een huwelijk met elkaar te willen sluiten, dus: de aangifte bij de burgerlijke stand.

Ondeugend *Ondeugend* behoort met onnozel, ongerijmd, onbehouwen, onverschillig en andere tot die woorden waarvan de vorm zonder *on-* ontbreekt. Het voorvoegsel heeft hier meer dan een ontkennende betekenis, het heeft ook de kracht van iets verkeerds. Dat verkeerde was vroeger veel sterker aanwezig dan thans. Vooral in de 18e eeuw betekende *ondeugend:* slecht in zedelijke zin. Wolff en Deken spreken van een zeer *ondeugend* atheïst en van een meisje dat gedwongen wordt te trouwen 'met een zeer rijk, maar zeer *ondeugent* Oostindisch Heer'. Thans gebruiken wij het woord nog voor kinderen die stout zijn en verder in de zin van: schalks, geestig, op het kantje. Iemand vertelt bijvoorbeeld een *ondeugende* anecdote en doet dat met een *ondeugende* blik op de dames.

Ongeveer Wanneer men bespeurt dat in het oosten des lands en ook in het Gronings van de 16e eeuw het woord *ongeveerlick* betekende: te goeder trouw, zonder argwaan, ziet men plotseling de verwantschap tussen de woorden *ongeveer* en *gevaar*. De ontwikkeling der betekenis is dan geweest: zonder boos opzet, zonder opzet, zonder scherp op te letten, zonder het al te nauw te nemen, ten naastebij gerekend, ongeveer.

Eigenaardig is dat in vroeger tijd ook de vorm *ongevaarlijk* in zwang was. Breero schrijft: 'ongevaarlijck den tijdt van thien of twalif jaer' voor: omstreeks tien of twaalf jaar en ook bij zijn tijdgenoten komt het dikwijls voor. De vorm *ongeveer* is uit het Duits overgenomen. Het Middelhoogduits had: an (ohne) gevaere, het hedendaagse Duits: ungefähr, maar *ongeveer* wordt thans geheel als Nederlands gevoeld. Wij gebruiken het

woord meestal met betrekking tot hoeveelheden en aantallen (ongeveer drie pond, ongeveer twaalf personen).

Onledig Een vreemd woord, het woord *onledig*. Men is geneigd te zeggen: wat *on-ledig* is, is vol. Maar wij kunnen niet zeggen: gelukkig, de kruik is nog *onledig*. Wij gebruiken namelijk het woord *ledig* alleen in de betekenis: niet vol. Maar *ledig* had ook andere betekenissen. Bekend is de zegswijze: *ledigheid* is des duivels oorkussen, vroeger: een *leech* mens is een duivels oorkussen, d.w.z. een luiaard is de plaats waar de duivel zich ter ruste legt om kwaad te verzinnen. *Ledig* is dus: lui, niets uitvoerend en *onledig* is: *bezig, in de weer.* Vroeger kon men zeggen: ik kan geen bezoek ontvangen, ik ben *onledig,* dus: bezig, bezet. Thans komt *onledig* alleen voor in: zich met iets *onledig* houden in de betekenis: zich met iets dat niet zeer gewichtig is bezig houden, met een liefhebberij bezig zijn.

Onmens Het voorvoegsel *on-* drukt in de eerste plaats een gewone ontkenning uit: onrijp is: niet rijp en onverwacht is: wat niet verwacht werd. In vroeger tijd was de betekenis van *on-* echter veel sterker. Het gaf niet alleen de afwezigheid te kennen van het begrip dat door het volgende woord werd uitgedrukt, maar veeleer de tegenovergestelde eigenschap. Zo betekende het Middelnederlandse *onscone:* afschuwelijk en *onsachte:* krachtig. Resten van die oude sterke betekenis vindt men nog in *onmens,* waarmee men hem aanduidt die niets menselijks meer heeft, in *ondier:* monster, in *onkruid:* schadelijk kruid en nog enkele. In deze woorden ligt de klemtoon op *on-;* waar de betekenis verzwakt is, verspringt het accent naar het hoofdwoord.

Onnozel *Onnozel* behoort tot een woordfamilie die langzamerhand wat is afgezakt. Er was vroeger een woord nozel, dat: schadelijk betekende. On-nozel is dus letter-

lijk: onschadelijk, onschuldig. In die oorspronkelijke zin spreken wij nog van *onnozele* kinderen, zowel in het algemeen als met betrekking tot de kinderen die door Herodes om het leven werden gebracht. Maar dan gaat het woord langzamerhand een ongunstige bijbetekenis krijgen. Eerst die van: onbeduidend. Denk maar aan zinnen als: voor dat *onnozele* eindje hoef je toch je fiets niet te nemen. Dan komt de gedachte erbij: van weinig inzicht getuigend, niet heel snugger. Sta niet zo *onnozel* te kijken, zeggen wij en we bedoelen: met zo'n domme uitdrukking op je gezicht. Van een *onnozel* ongeluk in de zin van: een ongeluk waaraan je geen schuld hebt, kan men thans niet meer spreken. Vondel deed dat nog wel.

Ontbijten In een beperkt aantal werkwoorden duidt het voorvoegsel ont- aan dat de handeling door het tweede deel van de samenstelling uitgedrukt, gaat beginnen. Zo betekent ontbranden: beginnen te branden; ontgloeien: beginnen te gloeien en ontslapen: beginnen te slapen, sterven.

Ontbijten is dus: beginnen te bijten, even ergens van proeven, ergens een hapje van nemen. Een *ontbijt* is dus: een lichte maaltijd en was oorspronkelijk niet beperkt tot de maaltijd die men nuttigt na het opstaan. Vandaar dat wat wij nu de koffiemaaltijd noemen of, als we deftig willen doen, de lunch, vroeger: het tweede ontbijt heette. Zo spreken de Fransen van: le petit déjeuner en le déjeuner. Nog tot diep in de 19e eeuw was de term tweede ontbijt in zwang. Men vindt het woord bijvoorbeeld telkens in de romans van Van Lennep. Thans is de betekenis van *ontbijt* beperkt tot: ochtendmaaltijd.

Onthand Vroeger kende het Nederlands een werkwoord *onthanden,* dat betekende: iemand iets uit handen ne-

men, iemand iets afnemen. Van dit werkwoord is alleen nog het voltooide deelwoord *onthand* over, dat het beste kan worden weergegeven door *ontriefd.*
Men kan het werkwoord *onthanden* vergelijken met *onthoofden* en ook wel met *onthalzen.* Onthoofden is natuurlijk letterlijk: iemand z'n hoofd ontnemen, zoals onthalzen is: iemand (het hoofd) van de hals afnemen. Iemand *onthanden* betekent dus: iemand de hand afnemen en hij die *onthand* is, heeft geen hand meer en is daardoor belemmerd in zijn *handelingen.* Hij heeft, met andere woorden, geen hand meer tot zijn gerief, voordeel, dienst en is dus *ontriefd.* Ontrieven immers is: iemand ontnemen wat tot zijn genot of gemak strekt.

Ontlasting Het woord *ontlasting* hoort bij het werkwoord *ontlasten* dat betekent: van een last ontdoen, dus: verlichten, verlossen van iets dat als een bezwaar wordt gevoeld. Die betekenis kennen wij nog in: zijn gemoed *ontlasten* voor: aan z'n gevoelens lucht geven. Ook rivieren en wolken *ontlasten* zich, de eerste door in zee uit te monden, de laatste door een regenbui. De eigenlijke betekenis van *ontlasting* is dus: de daad van het wegnemen van een last. Zo spreekt Bilderdijk telkens van de *ontlasting* van zijn boezem en zijn gemoed. Maar de hedendaagse betekenis is alleen nog: de verwijdering van vaste afvalstoffen uit het lichaam langs natuurlijke weg en dan ook: die afvalstoffen of uitwerpselen zelf. Men zegt: de patiënt heeft *ontlasting* gehad en: de *ontlasting* was donker van kleur.

Ontstentenis Het woord *ontstentenis* wordt alleen in ambtelijke taal gebruikt en dan nog vaak verkeerd. Men leest wel eens dat een vergadering 'bij ontstentenis van de voorzitter' werd voorgezeten door de vicevoorzitter. Men bedoelt dan: bij afwezigheid of verhin-

dering. Maar dit is de betekenis eigenlijk niet. Het woord hoort bij het werkwoord *ontstaan,* niet in de betekenis: uit iets voortkomen, maar in die van: ontbreken, in de steek laten, nu geheel verouderd, maar vroeger gewoon, Staring roept in een gedicht een mooi meisje toe: 'Schone nimf, *ontsta* mij niet en bedoelt: blijf bij mij, laat mij niet alleen. *Ontstentenis* is dus: het niet voorhanden zijn. De Grondwet zegt dat bij *ontstentenis* van prinsen de Kroon op prinsessen overgaat, dus: als er geen prinsen zijn, niet: als de prinsen afwezig zijn.

Ontwaren Er is een Nederlands voorvoegsel *ant-* dat betekent: tegen. Wij hebben het over in *ant*-woord: tegenwoord en in de plaatsnaam *Ant*werpen: land dat tegen de oever geworpen is. Het Duits kent *Ant*-litz: gelaat. Dit voorvoegsel is dikwijls verzwakt tot *ont-* doordat het weinig klemtoon kreeg. Dit ont- treft men voor tal van werkwoorden aan: ontberen, ontsnappen en ook *ontwaren.* Maar de vorming van *ontwaren* is eigenaardig. In het Middelnederlands zei men namelijk *ontwaer worden* en dit *ontwaer* is ontstaan uit *en(t)* plus *ware.* Dit *ware* dat ook in *waarnemen* en *bewaren* schuilgaat, betekent: oplettend, attent, behoedzaam. *Ontwaren* wil dus zeggen: in het oog krijgen door nauwlettende beschouwing. Het Engels heeft *aware* voor: weet hebbend van, bewust van.

Onverlaat Uit de spreektaal is dit woord geheel verdwenen. In de schrijftaal wordt het nog wel gebruikt voor: snoodaard, schurk. Het is eigenlijk het deelwoord van een thans geheel verouderd werkwoord *verlaten* dat: vergiffenis schenken betekende. *Onverlaten* was dus hij aan wie geen vergiffenis kon worden geschonken. In een reisjournaal uit de zeventiende eeuw leest men dat 'twee *onverlaten* gasten worden veroordeeld aan land

gezet te worden om hun slecht gedrag en weerspannigheid'. Hier betekent *onverlaten* eigenlijk al: schurkachtig.

De vorm *onverlaten* is daarna zelfstandig gebruikt, oorspronkelijk alleen in het meervoud. Pas later is het enkelvoud *onverlaat* ontstaan, waarbij wel van invloed zal zijn geweest het nu ook geheel verdwenen woord: *onvlaat,* dat: vuiligheid, vuilak betekende.

Onvertogen Alleen in de uitdrukking: geen *onvertogen* woord, dat wil zeggen: geen ruwe of ongepaste uitdrukking, leeft het Middelnederlandse werkwoord vertiën nog voort. Tiën is: trekken. Vertiën is vertrekken, verwringen en ook: verschuiven, uitstellen, *On-vertogen* is dus eigenlijk: niet uitgesteld, ogenblikkelijk, direct. Uit de betekenis onverwijld volgt gemakkelijk die van: ondoordacht, overijld. En daaruit vloeit: ongepast logisch voort. Verwantschap met het Duitse 'ungezogen': slecht opgevoed, is er niet. Dan zou men immers in 't Nederlands van een onvertogen man of kind moeten kunnen spreken en niet alléén van een *onvertogen* woord.

Oogappel De *oogappel* is het cirkelvormige gedeelte van het regenboogvlies met de pupil in het midden. Dat wij de oogappel beschouwen als het dierbaarste wat de mens bezit, is begrijpelijk. Men vindt deze gedachte herhaaldelijk in de Bijbel uitgedrukt. 'Die ulieden aenraeckt, die raeckt des Heeren ooghappel aen', leest men in Zacharias 2:8. Iemand bewaren of bewaken als zijn oogappel is eveneens een aan de Bijbel ontleende zegswijze. Later zei men ook: iemand liefhebben als zijn oogappel en als gevolg van deze vergelijking ging men ook de geliefde persoon zelf zijn oogappel noemen. 'Hij was mijn *oogappel*', zegt in de Camera Obscura mevrouw Marrison – die men ten onrechte dikwijls Groot-

moeder Kegge noemt – van haar kleinzoon William.

Oordeel Wij kennen het woord *oordeel* in de betekenis: vonnis. Ook komt het voor in de zegswijze: een leven als een *oordeel,* een verschrikkelijk lawaai. Men neemt aan dat de eigenlijke betekenis is: een drukte, een gewoel als te verwachten is op de jongste dag, bij het laatste *oordeel.*

Oordeel is een van de zeven woorden in het Nederlands waarin het voorvoegsel *oor-* voorkomt. Dit is hetzelfde als *oer-* in woorden als: oergrappig, oerkomiek, oervervelend. Het heeft een versterkende functie. De oorspronkelijke betekenis van *oordeel* is dus ongeveer die van *deel:* -uitdeling, maar het woord werd al heel lang geleden gebruikt voor: uitdeling van straf, dus als rechtsterm. De toonloze vorm van *oor-* is *er-*, dat wij nog overhebben in woorden als: erkennen, ervaren, erlangen, erbarmen.

Oordje In zegswijzen als: hij kijkt of hij z'n laatste *oortje* versnoept had en: hij ligt daar voor een *oortje* thuis, pleegt men het woord waarover wij het hebben, met een t te schrijven. Dat is heel begrijpelijk, want de verwantschap met het woord *oord* wordt in het geheel niet meer gevoeld. Toch is die familieband vrij nauw. In de Middeleeuwen waren allerlei munten in omloop die door een kruis in vier oorden of hoeken waren verdeeld. Een *oordje* is dus het vierde deel van een muntstuk en in het bijzonder van een stuiver. De waarde is dus 1 ¼ cent of twee duiten. Van iemand die royaal is waar het grote uitgaven betreft, maar die opziet tegen het besteden van een klein bedrag, zei men vroeger: oordje gierig, stuivertje zot. Het Engels kent precies hetzelfde: pound foolish, penny wise.

Oorwurm De *oorwurm* (om onbekende redenen zegt men oorwurm en niet oorworm) is geen worm, maar een

gevleugeld insect dat het veeleer op sappige vruchten dan op menselijke oren gemunt heeft. Maar het diertje leeft nu eenmaal sinds de middeleeuwen in de roep dat het in 's mensen oor kruipt om daar het bloed uit te zuigen. Dat een dergelijk volksgeloof zich tot in onze tijd heeft kunnen handhaven is op zichzelf al vreemd, maar vreemder is dat de taal er een uitdrukking aan heeft ontleend, die het insect niet als gevaarlijk, maar als lelijk van uiterlijk tekent. Men zegt immers: hij zette een gezicht als een *oorwurm* voor: hij keek ontevreden, nors, gemelijk, uit z'n humeur. Waarschijnlijk heeft men aangenomen dat een dier met zo'n slecht karakter ook wel een afschuwelijk uiterlijk zal hebben.

Oorzaak Het voorvoegsel oor- komt ook voor in de onbetoonde vorm er- en in de vorm oer-. Er is slechts een zevental woorden in onze taal, dat met dit voorvoegsel is samengesteld en een daarvan is: *oorzaak*. Daarin heeft oor- een versterkende betekenis: het woorddeel zaak moet worden opgevat in de zin van het Latijnse causa. In deze betekenis zegt Ruusbroec: God is *orsake* alre creaturen, dus God is de oergrond van al het geschapene. Wij gebruiken het woord in de zin van: datgene wat noodzakelijk tot een bepaald gevolg moet leiden. Het verschil met het woord reden is dat oorzaak aangeeft: waardoor iets geschiedt en reden: waarom iets gedaan wordt. Oorzaak wijst vooruit naar een gevolg, reden wijst terug naar een grond.*Å

Op en top Men kan er lang over redetwisten, hoe men deze uitdrukking eigenlijk moet schrijven; let men op de klank, dan is: *op 'n top* even verdedigbaar als *op en top;* let men op de afkomst, dan is: *op end' op* de aangewe-

*) De andere vijf zijn: oorbaar, oorkonde, oorlof, oorlog en oorsprong.

zen schrijfwijze. De zegswijze luidde vroeger: op ende op en de betekenis is: geheel en al, precies. In de uitspraak is de d tot t verscherpt en natuurlijk is men, toen de oorsprong niet meer werd gevoeld, aan verwantschap gaan denken met het woord top. Daartoe heeft de uitdrukking van top tot teen, die met *op en top* zo sterk in vorm en betekenis overeenstemt, zeker bijgedragen. Vroeger zei men: hij gelijkt zijn vader *op end' op*. Daaruit ontstaat: hij is *op end' op* zijn vader. Maar nu zegt men ook: hij is *op en top* dokter, daarmee bedoelend: in hart en nieren.

Opdonderen De enige betekenis die *opdonderen* in het Nederlands nog heeft is: weggaan. Men zegt tegen iemand: donder op en bedoelt dan dat men op zijn gezelschap geenszins meer gesteld is. Maar in vroeger tijd was *opdonderen* een werkwoord dat in keurige conversatie en in geschreven taal kon worden gebruikt. Letterlijk betekende het: beginnen te donderen, een donderend geluid laten horen, bulderen (van geschut). Daarna werd de gewone betekenis: even plotseling en onverwachts komen opdagen als een donderbui, opeens te voorschijn komen. Vondel laat Lucifer zeggen: Ick koome uit den zwavelpoel *opdondren* van beneên. Dat *opdonderen* nu in zulk een afwijkende betekenis gebruikt wordt, is waarschijnlijk naar het voorbeeld van werkwoorden als opschieten, ophoepelen en dergelijke.

Opfleuren Het werkwoord *opfleuren* komt voor in de betekenis: fleurig, monter, opgewekt *worden* en: fleurig, monter, opgewekt *maken*. Men zegt bijvoorbeeld: hij *fleurde* helemaal *op* door het bezoek van zijn meisje; je kunt die japon met een strik best wat *opfleuren*. De kern van het woord wordt gevormd door het woord *fleur*, dat ontleend is aan het Franse *fleur:* bloem. In het Nederlands komt *fleur* voor: bloem niet voor, wel in de

betekenis: bloei. Men zegt dat iets in volle *fleur* is of dat de *fleur* er wel een beetje af is. De verbinding *geur noch fleur* wil zeggen: saai, vervelend en heel gewoon is: een bloemetje geeft altijd wat *fleur* aan een kamer. Het grondwoord is het Latijnse *flos:* bloem.

Opgetogen Er bestond vroeger een werkwoord tiën dat: trekken betekende en dat voortleeft in: tijgen, aantijgen en het sterk verouderde optijgen dat natuurlijk: optrekken, omhooghijsen betekende. Men zei vroeger: een uurwerk, een zeil, een brug optijgen. Van dit werkwoord is *opgetogen* het voltooide deelwoord en geheel in overeenstemming met de betekenis van het werkwoord beduidde het vroeger: in hogere sferen opgetrokken, met de geest in een verheven toestand verkerend. Staring spreekt van een man die 'in gepeinzen *opgetogen* weer huiswaarts henenspoedt'. Thans is de betekenis alleen: buiten zichzelf van vreugde, buitengewoon verrast. Te vergelijken zijn woorden als: verrukt dat van: rukken is afgeleid, meeslepend dat samenhangt met slepen en Duits: entzückend.

Ophemelen Iemand *ophemelen* is: iemand boven zijn verdiensten prijzen, iemand 'in de hoogte steken'. De afleiding van het woord *hemel* lijkt voor de hand te liggen. Maar in het Middelnederlands betekent ophemelen: verbergen, verstoppen. De verwantschap met heimelijk is waarschijnlijk. In de zeventiende eeuw is de betekenis: opruimen, in orde brengen heel gewoon. 'Heemelt de coocken op en stoft het voorhuys uyt', voegt Warenar zijn dienstmeid toe. Daaruit ontwikkelt zich de betekenis: ordenen, regelen, opknappen, mooi maken, versieren. Het is op dit punt dat men de betekenis: prijzen begint te naderen, vooral in de zin van: meer prijzen dan redelijk is. De verwantschap met hemel, uitspansel is dus etymologisch niet aanwezig, maar

iedereen voelt die in het woord.

Opkikkeren Bij de verklaring moeten wij uitgaan van het klanknabootsende woord *kik* dat het zwakst mogelijke geluid aangeeft dat iemand kan voortbrengen. Wij zeggen: hij gaf geen *kik*. Van dit woord is afgeleid het werkwoord *kikken:* geluid geven. Hij hoefde maar te *kikken* of iedereen stond voor hem klaar.

Een samenstelling van *kikken* is *opkikken* dat vroeger gebruikt werd voor: opmonteren, opbeuren. In het hedendaagse Nederlands komt *opkikken* niet meer voor. Het is geheel en al verdrongen door *opkikkeren,* een werkwoord dat in dezelfde betekenis wordt gebruikt en dat in wat gemeenzame taal een grote verbreiding heeft gekregen, omdat men er een schertsende afleiding in zag van (de springende, levendige) *kikker.*

Oplopend De eigenlijke betekenis van *oplopen* is: naar boven lopen, stijgen. Wordt het werkwoord gebruikt met betrekking tot de gemoedstoestand van een mens, dan betekent het: plotseling in beweging komen, zich met geweld verheffen, dreigen uit te barsten. Meestal gebruikt men dan het tegenwoordig deelwoord *oplopend.* Vondel vertelt dat Koningin Dido 'deerlijck van *oplopende* en dolle liefde aangeprickeld werd' voor Aeneas, de Trojaanse held die haar een bezoek bracht. Het woord is vrijwel synoniem geworden met: opvliegend, driftig. Men spreekt van een man met een *oplopende* aard, een *oplopend* karakter. Een *oploper* is in zeevaartkringen een gewoon woord voor een schip dat een ander schip inhaalt.

Opscheppen Wanneer wij zeggen: Moeder *schept op,* kan dat twee verschillende dingen betekenen. In de eerste plaats: moeder schept de maaltijd op de borden en in de tweede plaats: moeder snoeft, moeder pocht. Wij hebben te maken met één werkwoord dat zowel letterlijk

als figuurlijk gebruikt wordt. Eigenlijk is *opscheppen:* met een schep of schop omhoogbrengen, daarna ook: met een lepel uit een pan op een bord brengen, opdissen. De zegswijze: het ligt voor het *opscheppen* betekent dan ook: er is overvloed. Zegt men evenwel: ergens de boel *opscheppen,* dan is het werkwoord reeds figuurlijk gebruikt in de zin: ergens de boel in rep en roer brengen, lawaai maken. En dan zijn wij reeds dicht genaderd tot de betekenis: overdrijven, snoeven.

Opsnijden *Opsnijden* betekent: snoeven, pochen, grootspreken. Maar de eigenlijke betekenis was een geheel andere. Men gebruikte het werkwoord oorspronkelijk voor: grote stukken brood of vlees voorsnijden en opdissen. Het is begrijpelijk dat daardoor de betekenis ontstond: royaal zijn. En daaruit zijn weer andere voortgevloeid, n.l.: zich zwierig uitdossen, de grote heer uithangen, snoeven en: op verheven toon voordragen, reciteren. Men zeide honderd jaar geleden van een acteur dat hij op fraaie wijze Vondels verzen *opsneed* en bedoelde dan gewoon: voordroeg.

In navolging van op*snijden* zijn later gevormd: op*scheppen* en op*hakken.*

Opzadelen In de laatste tijd leest en hoort men telkens dat iemand ergens mee wordt *opgezadeld.* Daarmee wordt bedoeld dat de betrokkene tegen zijn zin met de een of andere taak wordt belast, dat hem wordt opgedragen iets onaangenaams ten uitvoer te brengen en zelfs ook dat hij ervan wordt beschuldigd de oorzaak van iets onplezierigs te zijn. De minister wordt overal maar mee *opgezadeld,* schreef een dagblad. Natuurlijk is *opzadelen* letterlijk: een paard de (of het) zadel op de rug leggen om het te berijden en figuurlijk: iemand iets opleggen dat hem onaangenaam is. De gedachte daarbij is dat een paard liever vrij rondloopt dan met een zadel

en een ruiter op zijn rug. Vroeger zei men: iemand iets *opzadelen*, nu alleen: iemand *met* iets *opzadelen*. Het eerste is taalkundig juister, maar ongebruikelijk.

Orkaan Evenals het Engelse woord hurricane en het Franse ouragan is het Nederlandse woord *orkaan* ontleend aan het Spaanse huracan. Het natuurverschijnsel komt in Amerika veelvuldiger voor dan in Europa en het is dan ook begrijpelijk, dat de Spanjaarden er de naam aan gaven waarmee zij het in Midden-Amerika hoorden benoemen. Geheel daarmee in overeenstemming is wat Brandt schrijft in zijn Leven van De Ruyter: 'Dit onweer, bij d' inboorlingen der Karibische eilanden Ouragan genoemt, is het schrikkelijkste dat iemand in dit gewest kan overkomen.' Aan de ontlening uit een onbekende taal is het grote verschil in schrijfwijze in verschillende talen toe te schrijven. Uit het Nederlands is *orkaan* in het Deens, Zweeds en Duits overgenomen.

Ouderwets Oudtijds schreef men veelal niet: *ouderwets*, maar: oudewets, dus zonder r. Die vorm brengt ons op het spoor van de oorsprong van het woord. Het is een bijvoeglijk naamwoord van: oude wet. De r is er later ingevoegd, doordat men dacht met een vergrotende trap te maken te hebben. Dat wij onder 'de oude wet' te verstaan hebben: het Oude Testament, is duidelijk. Iemand van de oude wet is een degelijk, rechtschapen mens, iemand van de oude stempel, van de oude stijl (tijdrekening). Hooft noemt zijn vader: 'een man van de oude wet, effen en goedt'. Aanvankelijk betekent *ouderwets* alleen: uit de oude tijd dagtekenend, in vroeger tijd vervaardigd en het woord werd in gunstige zin gebezigd. Men sprak van deftige, ouderwetse huizen, de ouderwetse Romeinen enzovoorts. Nu gebruikt men het voor: uit de tijd, verouderd, uit de mode. Maar toch spreken we nog van een *ouderwetse* winter.

P

Paaien Het Engelse to pay en het Franse payer betekenen beide: betalen. Het zijn afstammelingen van het Latijnse pacare, dat samenhangt met pax: vrede en: bevredigen betekent. Die oude betekenis leeft nog voort in het Nederlandse werkwoord *paaien:* tot rust brengen, in het bijzonder: iemands mogelijke ontevredenheid tot zwijgen brengen door geschenken of voorspiegelingen. Daardoor heeft het werkwoord langzamerhand de ongunstige betekenis gekregen van: iemand door schoonschijnende beloften in slaap wiegen of inpalmen. Bij deze betekenis is het Nederlandse *paaien* blijven staan. In het Frans en het Engels is de ontwikkeling voortgegaan. Payer en to pay zijn gaan betekenen: iemand tevreden stellen in het bijzonder ten opzichte van een geldelijke verplichting, voldoen wat men iemand schuldig is, dus: betalen.

Paap Het woord *paap* wordt thans alleen nog gebruikt als scheldnaam voor Rooms-Katholieken. Oorspronkelijk

had het geenszins een minachtende betekenis. Het is ontleend aan het Griekse woord papas waarmee lagere geestelijken werden aangeduid en niet aan het Latijnse papa, dat voortleeft in ons woord paus en in het Engelse pope. De titel papa werd nl. alleen voor hogere geestelijken gebruikt.

Voor de Hervorming was *paap* de gewone benaming van de wereldlijke geestelijke; de pastoor noemde men parochiepaap. Het eigenaardige is dat het woord na de Hervorming de tegenhanger werd van het scheldwoord geus en niet slechts jegens geestelijken, maar ook jegens leken werd gebezigd.

Paf Het woord *paf* is natuurlijk een klanknabootsing, zoals blijkt uit pief, paf, poef. In vele gevallen en vooral wanneer het betrekking heeft op iets zwaars dat plotseling omvalt, gebruikt men thans niet meer paf, maar pats. Wolff en Deken echter schrijven nog over Goliath die door David geveld wordt: *Paf,* daar lag hij.

De zegswijze *paf staan* is ontleend aan de Duitse studententaal, waarin paff sein betekende: sprakeloos zijn, als het ware verdoofd door de luide knal. Ook komt paf voor in de zin van: opgeblazen, opgezet. Meestal zegt men: pafferig. Eigenlijk is dit: 'Het geluid makend dat een volledig verzadigd mens voortbrengt', dus: een boer laten.

Palfrenier Een *palfrenier* of *palfernier* is een koetsbediende. Het woord is via het Frans aan het late Latijn ontleend. Daar luidde het *palafrenarius* en dit kwam weer van *paraveredarius.* Een *paraveredarius* was iemand die een *paraveredus* verzorgde en een *paraveredus* was een paard en in het bijzonder een paard voor de dienst op zijverbindingen. Het Griekse voorzetsel *para* betekent namelijk: op zij van. Maar ook het woorddeel *veredus* kan uit elkaar gehaald worden. Daarin schuilt

het Gallische voorzetsel *ve:* onder en het Gallische *raeda:* vierwielige wagen. En *paraveredus* of *paard* was dus het dier dat de wagen trok en door de *paraveredarius* of *palfrenier* werd verzorgd. Het oorspronkelijke Germaanse woord voor paard is: *ros.*

Palm De oorsprong van het woord *palm* moet gezocht worden in het Latijn, dat ons ontelbare woorden heeft geleverd, hetzij regelrecht, hetzij via het Frans. Maar het Latijnse *palma:* vlakke hand, was ook ontleend. Het kwam van het Griekse palamè. Evenals het woord *el,* dat eigenlijk betekent: onderarm, werd *palm* ge bruikt als lengtemaat. Een palm is namelijk het zevende gedeelte van een el, dus ongeveer tien centimeter, een handbreedte. Het woord *palm* in de betekenis: palmboom of sierplant is hetzelfde als *palm:* hand. Het blad van de palmboom werd vergeleken met de uitgespreide hand. Een tak van de palmboom was reeds in de klassieke oudheid symbool der overwinning. De *palm* wegdragen wil dus zeggen: zegevieren.

Paniek Het eigenaardige is, dat wij het zelfstandig naamwoord *paniek* aan het Franse panique hebben ontleend, maar het er bij behorende bijvoeglijk naamwoord *panisch* aan het Duits. In beide woorden zit het Griekse woord Pan, de naam die de goden gaven aan de zoon van Hermes, de kleine bosgod met zijn bokspoten en horens, omdat zijn aanblik hen allen (pantes = allen) vermaakte. Van Pan wordt verteld dat hij er behagen in schepte de mensen aan het schrikken te maken door op allerlei ogenblikken en plaatsen plotseling op te duiken en dwaze geluiden uit te stoten. Vandaar dat *paniek* betekent: een plotselinge, algemene angst die een menigte aangrijpt. Zo spreekt men van een paniek op de beurs of bij een brand in een schouwburg. Het bijvoeglijk naamwoord *panisch* wordt uitsluitend in verband

met woorden als schrik, angst e.d. gebruikt.

Pap *Pap* is melkbrij voor kinderen. Het woord komt in verscheidene talen voor. Het Engels heeft *pap,* het Duits *Pappe* en het Italiaans *pappa.* Ook de Scandinavische landen hebben soortgelijke woorden. Aangezien het Latijn het werkwoord *pappare:* pap eten, kende, heeft men gemeend dat het woord in het Rijngebied uit het Romaans is overgenomen. Anderen achten het waarschijnlijker dat *pap* in het Germaans onafhankelijk van andere talen is ontstaan als een soort natuurwoord dat spontaan wordt gevormd wanneer kinderen afwisselend de lippen openen en sluiten. Op dezelfde wijze is immers het vleinaampje voor de vader: pa of papa in de kindermond ontstaan.

Papier Het woord *papier,* dat in allerlei vormen in vele talen bestaat, is overgenomen uit Latijn papyrus, Grieks papuros. Daar de Egyptenaren de papyrusplant gebruikten om er op te schrijven, zal het woord wel uit het Egyptisch afkomstig zijn, maar het is ons uit die taal niet overgeleverd. Dat is de reden dat men ook wel gedacht heeft aan een woord van Koptische oorsprong. De Kopten zijn Christelijke nakomelingen der oude Egyptenaren (het woord Kopt is een verbastering van Aegyptus) die zowel de besnijdenis als de doop hebben. Hoe ook, men verstaat onder *papier* een stof, samengesteld uit tot een vaste massa geworden vezels van verschillende stoffen die na tot een pap te zijn gemaakt, worden geperst en gedroogd en die dient om te beschrijven, te bedrukken of als verpakkingsmateriaal.

Paradijs De oorsprong van het woord *paradijs* moet worden gezocht in het Perzische *pairadaeza,* dat omheining betekende en vervolgens ook datgene wat door een omheining wordt omsloten, dus: tuin, dierenpark, lusthof. Via het Griekse *paradeisos* en het Latijnse *para-*

disus is het woord in de kerktaal van vele Europese landen opgenomen. In de Middeleeuwen noemde men de voorhal van een kerk soms ook het paradijs, omdat daar dikwijls Adam en Eva waren afgebeeld. In het Frans heet deze ruimte le parvis, uit Oudfrans paravis, een bijvorm van paradis. In Nederland sprak men van het *parvijs*. Met een aan het Hebreeuws ontleend woord noemt men het paradijs ook: de Hof van Eden, maar eigenlijk is Eden de streek waarin de tuin lag.

Parket Een *parket* is een klein park, dat is wel duidelijk. Een park of perk is een omheind stuk grond, een besloten ruimte. In het verkleinwoord *parket* ziet men heel duidelijk in hoeveel richtingen een bepaald begrip zich kan ontwikkelen. Vat men parket op als: afgesloten ruimte, waaruit men niet kan ontsnappen, dan is de uitdrukking: iemand in een moeilijk *parket* brengen, verklaard. Denkt men aan een afsluiting naar rang of prijs, dan begrijpt men *parket* als een deel van de toeschouwersruimte in de schouwburg. Draagt men het begrip: omheinde plaats over op de personen die binnen de omheining zetelen, dan is *parket* in de zin van Officier van Justitie en Openbaar Ministerie duidelijk. En tenslotte bezigt men het woord voor blokken, waaruit een ingelegde vloer wordt samengesteld.

Partij Het Latijnse werkwoord *partiri* betekent: verdelen. Daarvan komt het Franse *partir* dat bijvoorbeeld betekent: vertrekken, afgaan (van een schot), ergens uit komen, maar ook: verdelen. Het zelfstandige naamwoord *parti,* waarvan ons woord *partij* komt, heeft ook vele betekenissen, in de eerste plaats die van: politieke groep; daarna ook: besluit, troep, aandeel. Een *partipris* is: een vooropgezette mening, *tirer parti de* is: partij trekken van. Ook het Nederlandse *partij* telt vele betekenisschakeringen. Men denke aan een *partij* in een

muziekstuk, aan een deel van een schilderij, aan personen die iemands aanhang vormen: de *altpartij,* de *bospartij,* de politieke *partij.* Maar dan zijn er ook nog: de kibbel*partij,* de vecht*partij,* de logeer*partij,* de val*partij,* de beledigde *partij* en vele andere *partijen.*

Paspoort Gewoonlijk gebruikt men de verkorte vorm: *pas.* Het volledige woord is uit het Frans overgenomen. Passe-port is een samenstelling van de stam van het werkwoord *passer* en *port:* haven. Een paspoort is dus oorspronkelijk een vrijgeleide op zee, een papier dat toegang tot een haven gaf. Volgens anderen is *port:* toegang (van het ene land naar het andere).

In tal van talen is de verkorte vorm *pas* voor paspoort verbreid, bijvoorbeeld in het Duits, Deens, Zweeds en Italiaans.

Wij gebruiken het woord *pas* in de verkleiningsvorm: pasje ook voor: tramkaartje waarmee men op een andere lijn kan overstappen. Dit is een verkorting van het Franse passe-partout: doorlopende toegangskaart.

Patrijspoort Een *patrijspoort* is een rond glazen raampje in de hut van een oorlogs- of passagiersschip. Aangenomen wordt dat het woord is gevormd in navolging van het verouderde patrijsgat: het gat waar de kolderstok van het roer doorstak. Maar daarmee is het woord nog niet verklaard. Er is evenwel een ander woord dat ons op weg kan helpen, n.l. hennegat, ook alweer een scheepsterm waarmee men het gat aanduidde waardoor de schacht van het roer binnen boord komt. Het is niet twijfelachtig dat het hennegat zijn naam ontleent aan zijn uiterlijke overeenkomst met het achterste van een hen. En op die wijze kunnen ook de woorden patrijsgat en patrijspoort worden verklaard.

Pech Het uiterlijk van het woord *pech* doet al vermoeden dat het van Duitse oorsprong is. In de achttiende eeuw

was het een Duits studentenwoord voor: tegenslag. Uit de studententaal drong het de algemene spreektaal binnen en in de negentiende eeuw werd het in het Nederlands overgenomen. Het woord is hetzelfde als ons pek of pik. 'Im Pech stecken' is dus eigenlijk: aan iets blijven kleven, zoals aan pek. Thans zegt men in het Duits: Pech haben en in het Nederlands: pech hebben. Ook uit het Duits overgenomen is de samenstelling pechvogel, in letterlijke zin: vogel die aan de vogellijm blijft kleven en gevangen wordt.

Pekelzonde Pekel is zout water dat gebruikt wordt om spijzen voor bederf te vrijwaren. Er is verwantschap met het werkwoord pikken, om het scherpe, prikkelende van de vloeistof. Een *pekelzonde* is dus een oude zonde, een misdrijf dat in vroeger tijd is begaan en als het ware in de pekel gelegd. Dit is althans de oude betekenis. Men bezigt het woord tegenwoordig voornamelijk voor: kleine en vergeeflijke zonde. Deze betekenisovergang heeft men op twee manieren willen verklaren: men kan denken aan een zonde die men 'opzout' omdat zij het gemoed slechts weinig bezwaart, maar ook aan de mogelijkheid dat *pekelzonde* en pekel niets met elkaar te maken hebben. Pekelzonde zou dan een verbastering zijn van het Latijnse peccatillum, verkleinwoord van peccatum, dat: zonde betekent. Reeds Van Lennep dacht aan het Italiaanse piccolo: klein en noemde een *pekelzonde:* een kleine misstap.

Pelgrim Een *pelgrim* is een bedevaartganger, iemand die naar een heilige plaats reist met religieuze bedoelingen. In vroeger tijd duidde het woord speciaal de naar Rome reizende buitenlandse bedevaartgangers aan, dus de uit den vreemde komenden. Dat dit de oorspronkelijke betekenis was blijkt uit de etymologie. De Latijnse vorm was *peregrinus* en daarin schuilen de woorden *per*

en *ager*. *Per* betekent: door en *ager* is: akker, land. Wie *peregrinus* is komt dus van voorbij de akkers, van buiten de woongemeenschap, dus uit den vreemde. Enigszins eigenaardig is de m aan het eind van het woord. Men verklaart die uit Germaanse persoonsnamen die dikwijls eindigden op -grim, wat eigenlijk *helm* betekende, zoals Isegrim, IJzerhelm. Onder invloed van zulke namen zou *pelgrin* tot *pelgrim* zijn geworden.

Pen Het Latijnse woord penna betekent: veder van een vogel. Dit is ons Nederlandse woord *pen*. Nog spreken wij van de slagpennen en staartpennen van vogels en in de 17e eeuw is: op pennen drijven heel gewoon voor: vliegen.

Dan gaat men de schacht van de vogelveer aan het dikke eind schuin en puntig afsnijden en de punt splitsen. Dit doet men met een pennemes. De schacht dient dan als schrijfinstrument. In de 18e eeuw begint men in Nederland op Engels voorbeeld metalen pennen te gebruiken en thans gebruikt men het woord voor pen mèt houder en ook voor vulpen(houder). Maar ook nu nog spreekt men van een welversneden pen, als men iemands schrijftrant wil loven. Hij leeft van zijn *pen* wil zeggen: van wat hij schrijft met zijn pen.

Pensioen De vraag of de woorden *pensioen* en *pension* iets met elkaar te maken hebben, moet bevestigend beantwoord worden. Wij gaan uit van het Latijnse werkwoord pendere, dat: wegen en vandaar: betalen betekent. Het daarbij behorende pensio: betaling is driemaal via het Frans in het Nederlands overgenomen. In het Middelnederlands bestond het woord *pensie* in de betekenis: uitkering, rente, salaris. Daarna is het in de zestiende eeuw opnieuw overgenomen in de vorm *pensioen*. Aanvankelijk betekende pensioen ook: salaris, jaargeld; pas in later tijd ontstond de huidige betekenis:

jaargeld bij het neerleggen van ambt of betrekking.
In de negentiende eeuw nam men voor de derde maal het woord over, thans in de vorm *pension* dat de Franse uitspraak heeft behouden. Men verstaat er onder: kostgeld en ook: huis waar kamers met kost en inwoning worden verhuurd.
Verwante woorden zijn: pensionaris en pensionnaire, het laatste in de betekenis: kostganger.

Periode Het Griekse woord *peri* betekent: om, rondom; het Griekse *hodos* betekent weg. Een *peri-hodos,* in het Latijn: een *periodus* is dus eigenlijk: een omweg, een rondom-weg. In de astronomie wordt het woord *periode* nog gebezigd in deze betekenis. Men verstaat er onder: de cirkelloop en de regelmatige omloopstijd van een planeet. In de geschiedwetenschap is een *periode:* een tijdperk tussen twee hoofdgebeurtenissen in, dat gekenmerkt wordt door dezelfde trekken of toestanden en dat daarom als een geheel wordt beschouwd. In de stijl noemt men een passage in de tekst, een gedeelte dat een op zichzelf staand geheel vormt, ook wel een *periode.* Een *periodiek* tenslotte is een tijdschrift dat wekelijks of maandelijks, in ieder geval met regelmatige tussenpozen verschijnt.

Perkament Veelvuldig wordt een nieuw ontdekt of gefabriceerd produkt genoemd naar de uitvinder of fabrikant of naar de plaats van herkomst. Een in Gouda gemaakte pijp noemt men een gouwenaar, een astrakan mantel herinnert aan de stad Astrakan, damast aan de stad Damascus; krenten komen uit Corinthe, champagne en medoc zijn wijnen uit Champagne en Médoc, een havanna is een sigaar waarvan de tabak in Havannah is geteeld en een panama is vervaardigd van stro uit Panama.
Zo is er verwantschap tussen *perkament* en de stad in

Klein-Azië die Pergamum heette. Men ziet dan ook wel de schrijfwijzen: pergament en perchament. Perkament wordt verkregen van dierenhuiden die op bijzondere wijze worden toebereid voor allerlei doeleinden, in het bijzonder om er gewichtige overeenkomsten of verdragen op te schrijven.

Peterselie *Peterselie* is een moesgewas dat heel vaak, onder invloed van de persoonsnaam Pieter ook *pieterselie* wordt genoemd. Het woord komt ook in andere Germaanse talen voor. In het Duits heet de plant *Petersilie* of *Peterle*, in het Zweeds *persilje*. Het woord *peterselie* is ontleend aan het midden-Latijnse *petrosilium*, dat op twee Griekse woorden teruggaat, namelijk: *petros,* steen en *selimon:* eppe, de naam van een moesplant die gewoonlijk selderie wordt genoemd, in het Frans *céleri.* Naast Grieks *petros:* steen staat *petra:* rots. Bekend is het woord van Jezus: Gij zijt Petrus en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen. Op grond van deze tekst beschouwen de Katholieken Petrus als de eerste paus.

Peuzelen Onder *peuzelen* wordt verstaan: langzaam en op z'n gemak bij kleine beetjes eten, eten bij wijze van versnapering in tegenstelling tot het eten dat alleen dient om te voeden. Er zitten twee elementen in het woord die kenmerkend zijn voor de betekenis: het langzame en het genieten met kleine hapjes. Het zelfstandige naamwoord *peuzel*, bijna uitsluitend in de verkleinende vorm *peuzeltje* gebruikt, betekent zowel: iemand die talmt, treuzelt als: meisje dat wat lichtzinnig van het leven geniet. Zo gebruikt Cremer het in zijn Betuwse novellen. Peuzelen is een woord met een sterke gevoelswaarde dat ook: betasten, bevoelen, betekende en vandaar: een meisje aanhalen, vrijen. Een *peuzeltje* is dan een meisje dat niet afkerig is van jongens.

Pienter *Pienter* behoort tot de betrekkelijk weinige woor-

den die uit het Javaans in het Nederlands van alledag zijn overgenomen en die men hun afkomst niet meer aanziet. Sommigen gebruiken de vorm piender, maar dikwijls vindt men die niet.

Pienter, Javaans *pinter,* betekent: schrander, bijdehand, helder. Men spreekt over een pienter kereltje en over pientere oogjes. Een equivalent is: *bij de pinken,* een uitdrukking die niet met volledige zekerheid is verklaard, maar die waarschijnlijk oorspronkelijk betekende: spaarzaam, op de kleintjes passend en bij uitbreiding: op zijn tellen passend, slim, gewiekst. In het Bargoens schijnt *pinken* te worden gebruikt voor portemonnee. Pingping is geld.

Pierewaaien Talen oefenen natuurlijk invloed op elkaar uit en het Nederlands heeft door zijn eigenaardige ligging tussen het Frans, het Engels en het Duits een bijzonder groot aantal vreemde woorden in zijn taalschat opgenomen. Het aantal Nederlandse woorden in vreemde talen daarentegen is gering. Toch zijn er wel: na het verblijf van Czaar Peter de Grote in Zaandam zijn in het Russisch heel wat termen betrekking hebbend op het zeewezen, de scheepsbouw en de scheepvaart uit het Nederlands overgenomen. Er is over dit onderwerp zelfs een boek geschreven. Ik noem drie voorbeelden: het Russisch kent de woorden bakbort, stirbort en kajutjunga. Ik hoef ze, geloof ik, niet te vertalen.

Een Russisch woord dat door Nederlandse zeelui in de 17e eeuw uit Russische havens naar Nederland is overgebracht, is *pierewaaien,* Russisch pirowat, in de betekenis: een fuif houden. Ook thans nog gebruikt men het vooral van passagierende matrozen, die de bloemetjes buiten zetten.

Pieterman De eigennaam Pieter is afkomstig uit Petrus.

De Latijnse e is bij ons dikwijls ie geworden. Dat bewijzen woorden als: brief uit breve (libellum) en spiegel uit speculum. De overname in de vorm Peter stamt uit een andere periode. Het woord *pieterman* kennen wij in verschillende betekenissen. In de eerste plaats als vriendelijke benaming van een kind, dat Piet heet. Vervolgens als de naam van een vis, die eigenlijk St. Petrus' vis heette. En tenslotte gebruikt men de zegswijze: pietermannen bezitten voor: rijk zijn. Eigenlijk is dan een pieterman een munt, waarop de beeltenis van St. Petrus staat.

Pillegift Het was in vroeger tijd gewoonte dat, wanneer een kind gedoopt werd, de zogenaamde doopheffers – zij die de pasgeborene ophieven om het te laten dopen – aan hun petekind een geschenk gaven. Dit noemde men de *pillegift*. Het eerste deel van de samenstelling vereist wel een verklaring. Het reeds in het Middelnederlands bekende woord *pille* betekende: doopkind, petekind en is ontleend aan het Latijnse woord pupillus, onmondige, wees, dat in de vorm *pupil* nog algemeen bekend is. In de streek om Zutfen bestond vroeger het gebruik omstreeks Kerstmis aan de kinderen (oorspronkelijk aan petekinderen) koekjes uit te delen die men pillewegskoekjes noemde. Een wegge is een fijn weite- of tarwebrood.

Piloot Op het ogenblik is de betekenis van het woord *piloot* beperkt tot die van: bestuurder van een vliegmachine. Maar het woord is veel en veel ouder dan het vliegwezen. Het komt reeds in het Middelnederlands voor in de betekenis: stuurman, loods. Het is overgenomen uit het Frans, waar het in de 16e eeuw pilotte luidde en dit komt weer uit het laat-Latijnse pilotus. Men brengt dit woord in verband met 't Italiaanse pedotto: stuurman en dit weer met 't Griekse pèdon:

roeiriem. De overgang van d in l is in de gesproken taal verklaarbaar.

In vroeger tijd zocht men verband tussen de woorden *piloot* en *peillood* en dientengevolge vindt men soms de schrijfwijzen peilloot, pijlloot en pijloot. Zo noemt Hooft in zijn Historiën God 'den peiloodten die het schip (van staat) voor 't stranden en stooten op klippen oft banken hoedt'.

Pimpelen Voor de verklaring van het woord *pimpelen* zal men moeten uitgaan van het woord *pimpel* dat op iets kleins duidt. Wij kennen nog *pimpelmees* voor een kleine mees. Ook werd vroeger een zwak vrouwtje dat nergens tegen kon, een *pimpeltje* genoemd. Vooral bekend werd het woord als de benaming van een klein glas, ter grootte van een kwart mutsje. Een mutsje was 1½ dl. (vandaar dat men een glaasje sterke drank vóór het slapen gaan nog wel een slaapmutsje noemt). *Pimpelen* wil dus zeggen: pimpeltjes leeg drinken, dus: bij kleine hoeveelheden, doch aanhoudend drinken. Moeilijk te verklaren is *pimpelpaars*. Het lijkt wat vergezocht in dit woord de kleur te zien die het gelaat en in het bijzonder de neus van drinkers soms aanneemt. Men zegt immers vooral dat iemand pimpelpaars is van *koude*. Misschien is het eerste deel alleen een versterking.

Pinksteren Het *Pinkster*feest wordt gevierd 50 dagen na Pasen en dankt daaraan dan ook zijn naam. Het Griekse woord pentekoste betekent namelijk: vijftigste. Oorspronkelijk was *Pinksteren* een Israëlitisch dankfeest waarbij de eerstelingen van de oogst werden geofferd. Later werd het gevierd als herdenking van de wetgeving op de berg Sinaï. In het Oude Testament wordt het genoemd het Feest der (Zeven) weken en pas in het jaar 305 na Christus wordt het officieel de kerkelijke feest-

dag waarbij de uitstorting van de Heilige Geest op de discipelen van Jezus alsmede de stichting van de eerste Christengemeente in Jeruzalem worden herdacht.
Gewestelijk, in Limburg en Gelderland, komt nog de oudere vorm Pinksten voor: in Zuid-Nederland is de vorm Sinksen meer gebruikelijk. Sinksen stamt van het Latijn cinquagesima, dat gebruikt werd naast quinquagesima. In cinquagesima herkent men gemakkelijk het Franse cinq: vijf en het betekent dan ook net als pentekoste: vijftigste.

Pissebed Hoe Nederlands het woord *pissebed* er ook uitziet, het is een navolging en vertaling van het Franse *pissenlit*. Eigenlijk verstaat men er onder: een kind dat nog in bed plast, dat nog niet zindelijk is. Gewestelijk, bijvoorbeeld in Zeeland en in Vlaanderen, is *pissebed* de naam van de paardebloem naar de urine afdrijvende eigenschap die deze plant schijnt te bezitten. Ook is het de naam van het veelpotige schaaldier dat men elders de keldermot noemt en waaraan men dezelfde eigenschap toekende als aan de paardebloem. In een boek over volksgeneeskunde leest men: 'Een middel tegen bedwateren is het volgende: laat kinderen brij eten waarin een paar pissebedden zijn gekookt'. Dit middel past de arts nu gelukkig niet meer toe.

Plechtig Verwant met *plicht* is het bijvoeglijke naamwoord *plechtig*, maar de betekenis heeft zich vrij ver van de oorspronkelijke verwijderd. Naast *plechtig* kwam vroeger ook *plichtig* voor in de betekenis: tot iets verplicht, schuldig. Wij kennen nog: *dienstplichtig* en *schatplichtig*. Vandaar de ruimere betekenis: overeenkomstig hetgeen men behoort te doen, overeenkomstig het gebruik, met inachtneming van de voorschriften, vooral als zij van vormelijke aard zijn. Zo spreekt men van een *plechtige* bijeenkomst en een *plechtige* uitvaart.

Wanneer men iemand de *plechtige* verzekering geeft hem te zullen helpen, betekent *plechtig:* nadrukkelijk. Zo komt men tot de huidige betekenis: statig, gewichtig, een ernstige indruk makend.

Plee Het woord *plee* is de in de 19e eeuw opgekomen benaming voor wat wij thans met een Engels woord *w.c.* (watercloset) of met een Frans woord *toilet* noemen. Vroeger kwam naast *plee* ook *pleti* voor, een woord dat Van Looy nog gebruikt in Jaapje en dat hij een Frans woord noemt.

Meestal verklaart men *plee* uit *plait-il,* de woorden waarmee op beleefde wijze wordt gevraagd of verwezen naar de plaats 'waar de keizer te voet gaat'. Maar de Fransman gebruikt in dit geval deze woorden niet. Daarom heeft men ook gedacht aan een verbastering van petit (cabinet). In *petit* zou dan een l zijn ingevoegd, daarna zou het woord zijn verkort tot *ple* (met een toonloze e, een uitspraak die men nog wel hoort) en dit zou weer tot plee zijn verlengd. Ook deze verklaring is zeer gewrongen. Eerlijker is het te zeggen: wij weten het niet.

Plicht Het woord *plicht* is afgeleid van de stam van een werkwoord dat in het Middelnederlands voorkwam in twee vormen: *plien* en *plegen.* Men gaat er van uit dat de oudste betekenis van *plicht* is geweest: de instemming die betuigd werd met een rechterlijke uitspraak, een vonnis. Daaruit kwam voort de betekenis: verantwoordelijkheid, eerst voor zo'n vonnis, later in het algemeen. Dan wordt *plicht:* de verhouding van een meerdere tegenover een mindere, de voogdij en tenslotte: de gebondenheid, datgene wat van iemand wordt geëist door een gezag boven hem, of dat nu een persoon is of de moraal (zedelijke *plicht*) of zijn geweten. Moeder Stastok maakte *plichtmatig* hieltjes in de kousen

van Pieter.

Pluimstrijken Van het werkwoord *pluimstrijken* wordt bijna alleen de onbepaalde wijs gebruikt. Hoogst zelden hoort men: hij pluimstrijkte en nooit: hij streek pluim. De eigenlijke betekenis van het woord is: de pluimen, de pluisjes, van iemands kleding strijken, dus: iemand ongevraagd diensten bewijzen, iemand laffe complimenten maken, iemand op onderdanige wijze vleien.

Reeds in de oudheid werd *pluimstrijken* als een teken van vleierij beschouwd. Dat bewijzen Griekse en Latijnse teksten. In het Middelnederlands komen twee uitdrukkingen voor die zeer verhelderend zijn. Men zeide toen: enen plucken van den stove (iemand zuiveren van stofjes) en: enen striken van den plumen (de pluisjes van iemand afstrijken). Beide betekenden: vleien.

Poedelnaakt Men pleegt het woord *poedelnaakt* dat ontleend is aan het Duitse *Pudelnackt,* te verklaren als: zo naakt als een (geschoren) poedel. Er zijn echter ook taalgeleerden die menen dat het Duitse *Pudelnackt* een vervorming is van *pudelnass:* zo nat als een poedel. De poedel behoort tot een hondenras dat vooral vroeger als huisdier werd gehouden, omdat hij schrander en leerzaam is. Men placht het achterlijf en de achterpoten van het dier te scheren, vandaar, zeggen sommigen, het woord *Pudelnackt.* Maar de poedel is ook een uitstekende zwemmer, ja, hij ontleent, zeggen anderen, zijn naam aan het feit dat hij graag in het water *poedelt. Poedelen* is een klanknabootsend woord voor: in het water plassen. Vandaar de opvatting dat *Pudelnass* het oorspronkelijke woord is. Er is voor beide opvattingen iets te zeggen.

Poep *Poep* is: uitwerpsel, maar vroeger was het grammati-

caal ook een tussenwerpsel in de betekenis: 't mocht wat, dat dacht je, och kom. In Hoofts Warenar zegt de oude gedienstige tot de vrek: 't Geluk zou hier aan de deur kloppen? Poep!

In het Bargoens wordt *poep* gebruikt in de betekenis *geld*. De combinatie vindt men al bij Ezeltje strek je: men bedenke dat geld het slijk der aarde wordt genoemd. Ook als niet heel vriendelijke benaming voor Duitser werd het woord wel gebruikt. Men sprak van graspoepen (hannekemaaiers) en van blaaspoepen (straatmuzikanten). Men heeft zich afgevraagd of dit *poep* een verbastering is van Bube: jongen of dat men werkelijk aan de uitwerpselen moet denken. Poep is een klanknabootsend woord, het geeft het geluid weer dat iemand maakt die een wind laat.

Poets Het woord *poets* komt alleen voor in de zegswijze: iemand een *poets* bakken, hetgeen betekent: iemand een kool stoven, of–zoals men vroeger zei–: iemand een worst braden. Men zegt ook wel: iemand een loer draaien. Het woord *poets* komt in het Middelnederlands voor in de vormen *bootse,* dat vervormd werd tot *potse,* een woord dat wij nog kennen in *potsenmaker.* Het Duits heeft *Posse.* Al deze woorden betekenen: grap, streek die men iemand speelt, maar de eigenlijke betekenis is: bult, knop, stuk steen, houten bal. Voor de overgang tot *grap* kan men vergelijken de woorden *mop, bak* en het oude woord *clute* of *kluit,* die alle oorspronkelijk betekenden: brok en daarna: aardigheid, grap. Men denke aan de zegswijze: iemand met een *kluitje* in het riet sturen. (zie bij kluitje).

Polder Het typisch-Nederlandse woord *polder* is een afleiding van *pol,* dat wij nog kennen in de samenstelling *graspol.* De vorming van *polder* uit pol kan vergeleken worden met die van klodder uit klad. De oorspronkelij-

ke betekenis van *pol* is: plek grond die zich boven zijn omgeving verheft en vandaar: hoger liggend stuk land dat door een dijk werd omgeven om het tegen overstromingen te vrijwaren. Dit is namelijk de oudste vorm van bedijking. Later ging men ook diepten en meren met dijken omgeven en ze daarna droogmalen. Het woord *polder* is in het Frans, het Duits en het Engels overgenomen. Het is een voorbeeld van de overneming van de naam mèt de zaak. Polders maken is immers een typisch-Nederlandse aangelegenheid.

Polis Ons woord *polis* is overgenomen uit het Franse police en dit komt van het Italiaanse polizza, dat teruggaat op een Grieks woord dat betekent: de publicatie, het bewijs. In deze ruime betekenis komt het woord *polis* thans niet meer voor. Wij verstaan er onder: het bewijsstuk ener bepaalde verzekering. Vroeger sprak men van een *polis* van assurantie, waaruit blijkt dat polis in het algemeen: overeenkomst betekende. Met het Griekse woord *polis* dat: stad betekent, heeft ons woord niets te maken. Dat vindt men terug in onze woorden politie, politiek en polikliniek, de plaats waar lopende patiënten medisch behandeld worden. Wel te onderscheiden van woorden die met *poly-* beginnen. Daar betekent het eerste deel: veel, bijvoorbeeld in *polygamie* (veelwijverij), *polytechnisch, polytheïsme* (veelgodendom) enz.

Polsstok Het woord is een verlenging van het ook nog wel gebruikte pols. Het heeft iets te maken met pols: handgewricht, maar niet in de zin van: een stok waarmee men springt door met de pols te draaien of iets dergelijks. Maar beide woorden, pols: handgewricht en pols: springstok zijn verwant met het Latijnse werkwoord pulsare dat kloppen, slaan betekent. In de *pols* voelt men het kloppen van de bloedstroom die door de slag-

ader gaat. Mèt een pols slaat men in het water om de vissen in de richting van het net te drijven.

Bekend is de zegswijze: men moet niet verder willen springen dan zijn *polsstok* lang is voor: men moet zijn kracht niet overschatten. Minder bekend is de aardige uitdrukking: er zit klei aan de *polsstok*. Daarmee wil men zeggen: dat meisje heeft geld. Steekt men de polsstok diep in het water, dan blijft er dus geen modder, maar vruchtbare klei aan hangen. En geld is immers het slijk der aarde!

Pop Het schijnt dat het woord *pop* in de betekenis: geldstuk ter waarde van een gulden aan de studententaal is ontleend. Zij waren het die de Nederlandse Maagd die op de gulden stond afgebeeld, oneerbiedig 'pop' hebben genoemd en het woord is in de algemene taal opgenomen en in gebruik gebleven, al is de Nederlandse Maagd verdwenen. Dat de naam van een munt wordt afgeleid van de voorstelling er op, komt meer voor: de kroon vertoonde vroeger een kroon, de kreuzer een kruis, een gouden rijder een cavalerist. Vroeger kende men in Nederland ook het gouden Willempje, het gouden tientje met de beeldenaar des Konings er op.

Porselein Evenals het Engelse porcelain komt ons woord *porselein* van het Franse porcelaine; dit stamt weer uit het Italiaanse porcellana, eigenlijk de naam van een schelp, concha porcellana. Wegens de overeenkomst in kleur en glans met deze schelp werd nu ook het fijne aardewerk der Chinezen en Japanners dat via Italië West-Europa bereikte, *porselein* genoemd. Het is een fijne, witte, half doorschijnende soort aardewerk met ongekleurd glimmend glazuur. Later sprak men ook van Saksisch, Frans en zelfs van Haags en Amsterdams porselein. Een merkwaardigheid van het Chinese porselein vormden de merken aan de onderzijde. Lange lijzen

met zes merken sierden bijvoorbeeld de theetafel van tante Stastok. Lange lijzen waren hoge theekopjes met vrouwenfiguurtjes. Wij moeten dus denken aan de naam Lijs, uit Lijsbet, Elisabeth.

Potdoof Wij moeten ter verklaring van het woord *potdoof* uitgaan van *potdicht*, zo dicht als een pot. De redenering is dan dat men in het woorddeel *pot-* een versterking is gaan zien, een woord dus dat betekende: heel erg. Daarna kon men het ook als voorvoegsel voor een ander bijvoeglijk naamwoord gebruiken. Anderen menen dat men in het woord *potdoof* wel degelijk te maken heeft met een ijzeren of stenen pot. Een pot, zeggen zij, heeft twee oren, maar kan toch niet horen, is doof.

Een heel ander woord is *pot* in de zegswijze: ergens een potje van maken: een zaak niet ernstig behandelen. Vroeger bestond een werkwoord *potten:* schertsen en wij kennen nog *pots:* grap, plagerij, vooral in potsenmaker. Een *potje* is dus: een spelletje.

Potig In het Noordhollands bestaat nog steeds het woord *poot* in de betekenis: hoofd en speciaal: voorhoofd. Ook in het 17e-eeuwse blijspel Warenar, waarin Amsterdams wordt gesproken, komt het woord in die betekenis voor. Wil je dat ik je de *poot* insla? vraagt de vrek aan de kok. Het is verwant met *pot:* ketel, pan. Men spreekt immers ook van iemands hersen*pan*. Het Frans heeft tête uit Latijn testa: aarden pot. Van *poot* is afgeleid: *potig* dat dan ook eigenlijk betekent: hoofdig, koppig, eigenzinnig. Maar de huidige betekenis van *potig* is een geheel andere. Men verstaat onder *potig* immers: gespierd, krachtig, flink, stoer. Deze betekenisverandering is ontstaan doordat men in *potig* een afleiding zag van een ander woord *poot*, dat in gemeenzame taal heel gewoon is voor: hand. Men zegt: geef me

de *poot,* of: hou je *poten* thuis. Ook in *poot*-aan spelen voor: de hand aan het werk slaan komt dit woord *poot* voor. Een *potige* vent is nu niet meer: iemand die koppig is, maar: iemand die *poten* aan zijn lijf heeft.

Pot nat Een vreemd *pot nat* of *pot eten* is een wonderlijk mens. Het woord *nat* is hier nog een zelfstandig naamwoord, evenals in de zegswijze: ze zijn met hetzelfde *nat* (of: hetzelfde sop) overgoten, voor: zij hebben dezelfde neigingen of gebreken.

Een *pot nat* is dus: een pot gevuld met jus, zoals een pot eten is: een pot met gekookte spijs. Het is wonderlijk dat een mens zo dikwijls met iets eetbaars werd en wordt vergeleken. Noemde men vroeger iemand *een snode schelvis* (Engels: a queer fish), *een slimme paling* of *een raar gebakje,* thans spreekt men van *een leuke pisang, een rare snijboon,* een *druif* van een vent, *een oude taart, een fijne beschuit* en *een stom stuk (vr)eten.* En zo zullen er nog wel meer zijn.

Praatjes voor de vaak Dat *vaak* hetzelfde betekent als slaap, bewijst de naam Klaas Vaak. Praatjes voor de *vaak* zijn onbeduidende, niets betekenende praatjes, kletspraatjes waaraan men geen waarde moet hechten. Men verklaart de zegswijze als: praatjes, verhaaltjes om de slaap uit de ogen te houden, maar dan zou er moeten staan: praatjes tegen de vaak. Ik houd het woordje 'voor' dus voor een tijdsbepaling: eerst komen de praatjes, dan komt de vaak. Hetzelfde vindt men in: hoogmoed komt voor de val. Eerst komt de hoogmoed en daarop volgt de val.

Pret Er is een taalverschijnsel dat men metathesis: omzetting noemt. Men duidt er mee aan dat klanken in één woord van plaats verwisseld zijn. Zo heeft men vers naast fris, gort naast grut, derde naast drie enz. Ons woord *pret* is ook door metathesis ontstaan uit *perte,*

dat in het Middelnederlands bestond in de betekenis: slimme streek, list en dat nog voortleeft in de uitdrukking: iemand *parten* spelen. Bij perte behoorde het bijvoeglijk naamwoord pertig voor: flink, bijdehand, vlug, bevallig, vrolijk. Een gelijksoortige betekenisverandering heeft het Engelse woord pretty doorgemaakt, dat ook van slim is geworden tot aardig, lief.

Probleem Het Griekse werkwoord *proballein* betekent: opwerpen, voorleggen. Daarvan is afgeleid *problema,* een woord dat dus letterlijk betekent: het opgeworpene, het voorgelegde en vandaar: het vraagstuk dat opgelost moet worden, de opgave, de strijdvraag die ter discussie wordt gesteld, de kwestie, het raadsel.
Het werkwoord *ballein* wordt ook met andere voorzetsels samengesteld. Diaballein: dooreenwerpen leverde *diabolisch* op, emballein: inwerpen *embolie,* symballein: samenwerpen gaf *symbool* en paraballein: langs iets werpen, naderen is de basis van Frans *parler* en onze woorden *parabel* en *parlement.*

Profiel Het Latijnse woord *filum* betekent: draad en daarna: wat met de draad is vervaardigd, dus: weefsel en meer in het algemeen: vorm, gedaante. Het werkwoord er bij luidde: *profilare:* met een draad omgeven, vormgeven, uitbeelden. Daarvan stamt het Italiaanse *profilo* dat het Franse en Duitse *profil* en het Engelse *profile* opleverde. Aan het Frans is dan weer ons woord *profiel* ontleend. Wij gebruiken het woord in verschillende betekenissen, in de eerste plaats in die van zijaanzicht, beeld dat men verkrijgt door iemands schaduwbeeld na te trekken en met zwart in te vullen, dus: silhouet, maar ook in die van: verticale doorsnede van een gebouw, een kanaal of een dijk. In de laatste tijd wordt *profiel* ook gebruikt voor: de beschrijving van de eigenschappen die iemand moet bezitten om een bepaalde functie goed te

kunnen vervullen. Men spreekt over het profiel van de nieuw te benoemen burgemeester.

Propaganda Wij hebben hier te maken met een jong internationaal woord, dat evenwel van oude familie is. Het Latijn kent een werkwoord *propago:* ik plant voort, ik breid uit. Een bepaalde vorm van dit werkwoord luidt: propagandum. Dit betekent: wat uitgebreid moet worden. In de Kerk sprak men over het geloof dat uitgebreid moest worden. In het Latijn luiden deze woorden: *de propaganda fide.* Uit deze woorden is het woord *propaganda* in de 18e eeuw, eerst in het Frans, later ook in andere talen losgemaakt en gebruikt in de betekenis: werkzaamheid om anderen voor het R.K. geloof te winnen. Later werd het woord ook in niet-godsdienstige zin gebezigd voor: het uitoefenen van invloed op de publieke opinie teneinde een bepaalde gedachte bij velen ingang te doen vinden.

Puik *Puik* hangt samen met een niet meer voorkomend werkwoord puiken: uitlezen, uitkiezen. Het betekent: uitgelezen, uitstekende koopwaar. De beste vis heette: het puikje van de vismarkt. In het bijzonder echter bezigde men het voor de allerbeste kwaliteit laken. In 1550 schrijft Aert van der Goes 'dat alle de lakenen die binnen den lande van Hollant gemaeckt worden, alle grove lakene zijn, behalve de *puycken* binnen Delft gemaeckt'. Dit Delftse laken heette dus puyck. In samenstellingen als *puikbest* kreeg het woord zijn algemene betekenis van: het beste in zijn soort. Men gebruikt het thans voornamelijk van aardappelen.

Q

Quiz Het Engelse woord *quiz* voor: vraag- en antwoordspel in radio of televisie is een heel jong woord, dat spreekt vanzelf. Des te merkwaardiger is het dat niet met zekerheid kan worden gezegd waar het vandaan komt, hoe het is ontstaan. De enige hypothese–maar meer dan een hypothese is het niet–die enige waarschijnlijkheid heeft, is dat *quiz* een brokstuk is van het bijvoeglijke naamwoord *inquisitive,* Engels voor: nieuwsgierig, weetgierig, onderzoekend. *Quiz* is in ieder geval onvertaald overgenomen en het voorziet in een behoefte. Maar het zou de moeite waard zijn eens te piekeren over een Nederlands woord. Dat kan natuurlijk gevormd worden. Zo heeft laatst iemand voor het Engelse *babysit* het aardige woord *wiegewacht* bedacht. Maar niemand gebruikt het.

R

Raadsel Het woord *raadsel* wordt omschreven als: een opzettelijk duister geformuleerde vraag waarmee men iemand op een dwaalspoor tracht te brengen, inzonderheid om zijn vernuft op de proef te stellen. Er is verwantschap met *raad,* met *raden,* met Engels *riddle,* maar ook met Engels *to read:* lezen, dat in de Angelsaksische vorm betekende: rune-tekens verklaren. De oorspronkelijke betekenis van het werkwoord *raden* zou dan zijn geweest: iets recht leggen, iets in de geest recht leggen en vandaar: iets overleggen, zich ergens op bezinnen en tenslotte: iets duiden, iets verklaren. Datgene wat verklaard moet worden is dan het *raadsel.* Het woord komt ook voor in de zin van: moeilijk oplosbaar probleem.

Raasdonders Men geeft aan capucijners die tijdens het koken te hard gebleven zijn en daardoor ratelend op de borden vallen als ze worden opgedaan, de schertsende naam *raasdonders.* In soldaten- en matrozentaal is het

woord nog zeer gewoon. Daar spreekt men van *raasdonders* met kaantjes voor: grauwe erwten met spek. Het woord is samengesteld uit de stam van *razen* en het woord *donder. Razen* is in het algemeen: ongerichte bewegingen maken en daarbij ongerichte geluiden voortbrengen dus zowel: wild te keer gaan (*razende* Roeland) als: ijlen, onzin praten en: een dof geluid maken (het water in de ketel *raast*). Men zou het woord *raasdonders* dus ongeveer kunnen weergeven met: levenmakers. Of moet men denken: ze heten raasdonders omdat ze razen in je donder? Waarschijnlijk is dat niet.

Radbraken *Radbraken* is een samenstelling van *rad* en *braken.* Het laatste is een werkwoord dat wij nog gebruiken in vlas *braken:* kneuzen, breken en in diefstal met *braak:* diefstal waarbij de toegang tot het huis wederrechtelijk verbroken is. Ook nacht*braken* hoort hierbij. Vroeger zei men niet *radbraken,* maar *radebraken* of *rabraken* en dat was eigenlijk beter, want het rad is niet datgene wat gebroken wordt, maar de plaats waarop iemands ledematen bij wijze van straf gebroken werden. Gewoon is nog het deelwoord *geradbraakt* voor: dodelijk vermoeid, uitgeput. Het werkwoord wordt verder alleen gebruikt voor: verminken. In het bijzonder zegt men: een taal *radbraken* voor: een taal bijzonder slecht spreken.

Radijs *Radijs* is de verdikte rode of witte eetbare wortel van een bepaalde geteelde plant. Zoals bij vele voortbrengselen van de natuur is de benaming in de verschillende delen van het land verschillend. In Groningen en Drente komt *rodies* voor, misschien onder invloed van het woord *rood.* In andere streken zegt men *randijs,* een vorm die te vergelijken is met *pampier,* naast *papier.*
Het Nederlands heeft, evenals het Engels, waar men *radish* zegt, het woord *radijs* aan het Franse *radis* ont-

leend en dit komt van het Latijnse *radix:* wortel. Van dit *radix* is ook *radikaal* afgeleid. Men noemt iemand *radikaal* als hij geneigd is diep ingrijpende, dus tot de wortel reikende hervormingen in te voeren.

Ragebol Het huishoudelijke instrument dat wij een *ragebol* noemen, wordt omschreven als: een borstel waarvan de haren zijn ingeplant in een bolvormig of halvebolvormig stuk hout dat aan een lange steel is bevestigd. Het voorwerp diende en dient nog om zolderingen en wanden van spinrag te reinigen. Vroeger heette het *raechquast* en dialectisch vindt men nog verscheidene typische namen. In de noordelijke provincies noemt men het: kopstubber, in Vlaanderen: koppejager (kop of spinnekop is spin), in het oosten des lands: spinnejager. Het woorddeel rage- of raag- is: spinrag. Men gebruikt het woord *ragebol* figuurlijk voor: haar dat verschrikkelijk in de war zit.

Ram Men noemt een mannelijk schaap in grote delen van Nederland: *ram;* in andere streken gebruikt men het woord *weer,* in het bijzonder voor het gecastreerde dier. Het is waarschijnlijk dat de naam *ram* samenhangt met een oud bijvoeglijk naamwoord dat betekende: een scherpe geur verspreidend, een geur die de gesneden *weer* niet heeft.

Het woord *ram* is ook bekend als de naam van een belegeringswerktuig waarmee men vroeger de muren van een vesting stukbeukte, de storm*ram*. Het is duidelijk dat men daarbij dacht aan de stotende bewegingen die een woedende of parende *ram* maakt. Zo worden ook andere diernamen als *bok* en *ezel* voor toestellen gebruikt.

Rammelaar Er zijn twee *rammelaars,* een voorwerp en een dier. Het eerste is een speeltuigje voor heel kleine kinderen waarin balletjes bewegen, het tweede is een man-

netjeshaas. Allebei de *rammelaars* zijn afgeleid van een werkwoord *rammelen,* maar niet van hetzelfde. Het ene werkwoord *rammelen* betekent: een trillend geluid maken en wordt vooral gezegd van loszittende voorwerpen en van kettingen, munten enz. Men *rammelt* van de honger als de lege maag geluiden maakt. Het tweede *rammelen* betekent: handelen als een ram, een mannetjesdier, dus: paren. Een *ram* is niet alleen een manlijk schaap, maar ook een manlijk konijn, een manlijke haas of bunzing. Een *rammelaar* is dus eigenlijk: een dier dat ritsig is, belust op paren.

Rampspoed Er zijn slechts weinig woorden die eindigen op *spoed: voorspoed, tegenspoed* en *rampspoed.* Het Middelnederlands kende ook: *onspoed, jeghenspoed* en *wederspoed* die alle drie ongeveer hetzelfde betekenden als *tegenspoed,* maar die uit de taal verdwenen zijn. Het woord *spoed* betekent: goede voortgang, ijver. Wij kennen: zich *spoeden,* Duits *sich sputen,* Engels *to speed.* Latijn *spatium:* ruimte, tijdsduur en zelfs Latijn *spes:* verwachting horen ook tot de familie.
Men neemt nu op grond van Middelnederlands *jeghenspoed* aan dat het woord *tegenspoed* het oudste is en dat daarnaar *voorspoed* is gevormd. *Rampspoed* verklaart men dan wat gewrongen als een mengvorm van *ramp* en *onspoed.*

Rats Waarschijnlijk gaan de gedachten bij het lezen van dit woord naar het bekende soldatenliedje dat begint met: *Rats,* kuch en bonen is het soldatendiner. Ook is het mogelijk dat de lezer de uitdrukking 'hij zit verschrikkelijk in de *rats*' voor de geest komt. Het is eigenaardig, maar wij hebben hier met hetzelfde woord te maken. *Rats* is een verkorting van *ratjetoe,* rommeltje, maar eigenlijk: stamppot van aardappelen en groente. Dit ratjetoe komt weer van Frans ratatouille en hangt

samen met het werkwoord tâter: tasten dat ook: proeven betekent. Het Engels heeft to taste.

In de *rats* zitten kan men vergelijken met soortgelijke uitdrukkingen: hij is in de bonen, de hele boel loopt in de soep, je zit lelijk in de puree.

Ravotten Wanneer men bedenkt dat naast Nederlands v in andere talen dikwijls b voorkomt (geven–Duits geben, nevel–Latijn nebula enz.) is de verwantschap van *ravotten* met het Oudfranse zelfstandige naamwoord rabot: twist in het geheel niet vreemd. Bij rabot hoorde het werkwoord rabater: razen, tieren. Deze woorden gaan, evenals het Engelse to rave: ijlen, raaskallen, terug op het Latijnse rabies: woede, dolheid. Maar behalve voor dit begrip worden woorden van deze stam ook gebruikt voor: luidruchtig feestvieren, zinnelijke vermaken najagen. En daarmee is de huidige betekenis van ravotten: stoeien natuurlijk verwant. In het Middelnederlands is *rabat:* rumoer, kabaal en *ravot:* verzamelplaats van gespuis, bordeel.

Rebel Het woord *rebel* is een aan het Frans *rebelle* ontleend bijvoeglijk naamwoord. Het Franse woord stamt weer van het Latijnse *rebellis:* opstandig, dat samenhangt met het werkwoord *rebellare:* in opstand komen, waarvan het stamwoord *bellum: oorlog* is. Bij Vondel vindt men *rebel* nog als bijvoeglijk naamwoord. Hij spreekt van *rebelle Gallen* voor: opstandige Fransen. Maar ook als zelfstandig naamwoord komt *rebel* bij hem voor. Hij noemt Lucifer: het hoofd van Godts *rebellen,* hetgeen wil zeggen: het hoofd van de opstandigen *tegen* God. Toen rebel zelfstandig naamwoord was geworden, is men er weer een bijvoeglijk naamwoord van gaan maken, namelijk *rebels.*

Het woord *rebel* wordt, meestal in het meervoud, gebruikt voor hen die in opstand komen tegen het wettige

gezag, de wettige regering.

Rechter Een *rechter* is iemand die uit hoofde van zijn functie bij de landsoverheid recht spreekt. Het werkwoord *rechten* betekent letterlijk: wat krom is *recht* maken, rechtbuigen en vandaar: iets in een bepaalde richting brengen, oprichten, rechtop zetten, een ladder bijvoorbeeld. Dan gaat *rechten* ook betekenen: gereedmaken, toebereiden, spijzen bijvoorbeeld of liever gezegd: *gerechten.* Vervolgens gebruikt men *rechten* voor: verbeteren, oordelen en tenslotte: vonnissen. Het zelfstandige naamwoord is natuurlijk *recht* en daarvan is afgeleid: *rechts* voor: in *rechte* richting, juist, precies en vervolgens: niet links. Van oudsher heeft men aan de rechterzijde de voorkeur gegeven, omdat de mens in grote meerderheid een rechtshandig wezen is.

Rede Er zijn twee woorden *rede* die vroeger in spelling verschilden. Het ene woord *rede* werd vroeger geschreven: *reede* en betekent: ligplaats voor schepen. Sommigen brengen dit *reede* in verband met *gereed* omdat op de *reede* de schepen zeil*ree* werden gemaakt. Anderen leggen verband met het werkwoord *rijden* omdat de schepen op de reede aan het anker en niet aan de wal liggen en op de golven *rijden.* Het Engels kent: to ride at anchor (zie reilt).

Het tweede woord *rede* staat gelijk met, maar is niet afgeleid van Latijn *ratio,* dat hoort bij het werkwoord *reri:* berekenen. Onder *rede* verstaat men: denkvermogen, verstand, bewustzijn, rekenschap, redelijkheid en ook: spraak als uiting van de menselijke geest. Men valt iemand in de *rede* en houdt een *redevoering.*

Reikhalzen *Reikhalzen* is een werkwoord dat evenals knipogen, klapwieken en stampvoeten is gevormd uit de stam van een werkwoord en een lichaamsdeel. Maar reikhalzen onderscheidt zich van de andere doordat het

vooral figuurlijk wordt gebruikt. Dat was vroeger niet het geval. Toen luidde het woord: *rekhalzen* en het betekende: de hals uitrekken om iets goed te zien. Later is de bijgedachte opgekomen van: *verlangen* om iets te zien en nu gebruiken wij eigenlijk alleen het tegenwoordig deelwoord reikhalzend voor: vurig begerend, hunkerend. De vorm met ei heeft die met e geheel verdrongen.

Reilt Het werkwoord reilen bestaat niet. De vorm: *reilt* komt alleen voor in de uitdrukking: *zoals het reilt en zeilt,* dat wil zeggen: zoals iets zich vertoont in zijn verschillende toestanden, met zijn deugden en gebreken. Eigenlijk zegt men het van een schip en oorspronkelijk was de zegswijze: zoals het schip voor anker ligt te rijden en zoals het zeilt. Later begreep men het werkwoord rijden in dit verband niet meer en toen openbaarde zich de neiging er een rijmende uitdrukking van te maken. Dat die behoefte sterk is, blijkt uit tientallen spreekwoorden: borgen baart zorgen, gissen doet missen, wie goed doet goed ontmoet, oud mal gaat bovenal, elk huis heeft zijn kruis, boontje komt om zijn loontje, oost west thuis best, zo gewonnen zo geronnen, heden groot morgen dood en vele andere, waarin een schat van volkswijsheid is verborgen. Zo is ook de vorm *reilt* ontstaan uit rijmzucht.

Reinet Er is een appelsoort die *reinet* of *goudreinet* wordt genoemd en die heel smakelijk is 'ofschoon zijn uiterlijk voorkomen niet veel zoude doen vermoeden', zoals een oud boek het uitdrukt. Het Engels heeft *rennet,* het Duits *Renette* en men leidt deze drie woorden meestal af van het Franse *reinette* dat men dan verklaart als het verkleinwoord van *reine:* koningin. Deze appel zou dan het koninginnetje aller appels zijn. Ter vergelijking wijst men op de pruimsoort die *reineclaude* heet naar

koningin Claude, de vrouw van Frans I van Frankrijk. Anderen evenwel verbinden het woord *reinet* liever met de naam van de rivier de Rijn.

Reseda Reseda is de naam van een welriekend gewas waarvan vele soorten voorkomen. De plant bloeit met dichte trossen en werd al in de Oudheid als geneesmiddel gebruikt. Daaraan dankt zij zelfs haar naam. Het Latijnse werkwoord *sedare* betekent namelijk: tot rust brengen en *resedare* is: opnieuw tot rust brengen, kalmeren, stuiten. De Romeinse geleerde Plinius schrijft dat de gebiedende wijs van dit werkwoord, die *reseda* luidt en dus betekent: Kalmeer! Houd tegen! voorkomt in een bezweringsformule uitgesproken terwijl men de plant op een zweer, een zwelling of een pijnlijke plek legde. De woorden reseda morbum betekenen: stuit de ziekte. Dit was dus een bevel dat aan de plant gegeven werd en het bevel werd langzamerhand de naam van de plant.

Rhabarber De plant die wij *rhabarber* noemen, was inheems in China en Tibet. Perzische kooplieden introduceerden haar in westelijker streken onder de naam *rewend,* die door de Grieken als *rheon* werd overgenomen, wat door de Romeinen tot *rheum* werd verbasterd. Omdat de plant uit een vreemd land stamde, voegde men er het woord *barbarum* aan toe dat voortleeft in ons woord *barbaar:* vreemdeling. Zo ontstonden de vormen *rheubarber* en *rhabarber.* De eerste vindt men terug in Frans *rhubarbe,* in Spaans *ruibarbo* en in Engels *rhubarb,* de tweede in ons *rhabarber* dat ook in het Duits bestaat. De eigenlijke betekenis is dus: buitenlandse plant.

Rheuma *Rheuma* is de medische naam voor de pijnlijke ziekte van gewrichten, spieren, pezen of zenuwen die gewoonlijk *rheumatiek* wordt genoemd. De ziekte is al

heel oud: dat wordt bewezen door het feit dat in het Grieks het woord *rheuma* al voorkwam. De eigenlijke betekenis was: stroom, een afleiding van het werkwoord *rheein:* stromen. De Grieken gaven de naam *rheuma* ook aan de bovengenoemde ziekte omdat die naar de medische inzichten van de Oudheid werd veroorzaakt door ziektestoffen die her en der door het lichaam stroomden. Door deze theorie trachtten zij het eigenaardige wisselende karakter van de *rheuma* te verklaren.

Rijwiel Toen omstreeks 1870 het tweewielige voertuig dat wij fiets noemen – waarschijnlijk een verbastering van velocipède – in ons land zijn entree maakte, is men diepzinnig gaan nadenken over een passende naam voor het nieuwe vervoermiddel. Reeds in 1871 werd voorgesteld: rijwiel, op voorbeeld van rijtuig en van het Duitse Fahrrad. Daarbij hoorden wielrijder en wielrijden. Een ander voorstel was: wieler voor het instrument, wielenaar voor de berijder en wieleren voor de beweging. Het eigenaardige is dat dit laatste voorstel in het geheel geen ingang heeft gevonden behalve in een paar samenstellingen. Men spreekt n.l. wel van *driewieler* en van *wielerbaan.* Maar ook het woord rijwiel behoort niet tot de omgangstaal. Het wordt vrijwel uitsluitend in ambtelijke taal gebezigd. Daarin is het woord fiets nooit erkend.

Rins Het woord *rins* gebruiken wij in de betekenis: aangenaam zuur, lichtelijk zuur. Het is hetzelfde woord als *Rijns* in de zin van: wat aan de rivier de Rijn toebehoort of daarvan afkomstig is. Natuurlijk wordt het meestal gebruikt in samenhang met het woord wijn. Vroeger sprak men van Rijnsche wijn of Rijnswijn, geschreven Rijnschwijn. In de 19e eeuw evenwel begon men in Nederland in navolging van het Duitse *Rheinwein* ook

van *Rijnwijn* te spreken. Nog in 1835 was Rijnsche wijn de algemene benaming, maar 30 jaar later schrijft Van Lennep: 'Rinsche wijn, zoo schrijf ik en geen Rijnwijn, als sedert eenige jaren in de mode gekomen is.' Thans brengt men rins en Rijns helemaal niet meer met elkaar in verband, al is Rijnse wijn rins.

Roekeloos In het Middelnederlands bestond een werkwoord *roeken,* een zogenaamd onpersoonlijk werkwoord evenals regenen, hagelen enzovoorts. *Mi ne roekt* betekende: het kan mij niet schelen, het laat mij koud. De stam van dit werkwoord is verbonden met het achtervoegsel *-loos* dat: zonder betekent. *Roekeloos* is dus: zonder aandacht, zonder zorg. In die zin werd het woord vroeger inderdaad gebruikt. Men verstond er onder: zonder zorg voor zijn geestelijke belangen, zonder plichtsgevoel, luchthartig. Thans is de betekenis gewijzigd tot: zonder zorg voor de gevolgen van een daad of het aan die daad verbonden gevaar, dus: in hoge mate onbezonnen of onberaden, vermetel.

Rondborstig Er zijn enkele woorden in het Nederlands die in oorsprong figuurlijk zijn en slechts schertsend letterlijk kunnen worden gebruikt. Een daarvan is *rondborstig,* een ander is: *openhartig.* In het eerste woord heeft *rond* de betekenis: oprecht, gul, ongeveinsd. Men spreekt van een *ronde* zeeman. *Borst* wil hier zeggen: hart, inborst, gemoed. Zo betekent *rondborstig* dus: een oprecht gemoed hebbende. Op dezelfde wijze is *openhartig* gevormd in de betekenis: zich vrij uitende, oprecht, zonder iets te verbergen. Het is evenwel duidelijk dat men beide woorden ook letterlijk kan gebruiken. Dan heeft het eerste betrekking op de lichaamsvormen van een meisje of vrouw, het tweede op de uitsnijding van haar japon.

Ruiker Wij noemen tegenwoordig een bos bijeengeschikte

bloemen een bouquet of boeket, vergetende dat wij er een goed Nederlands woord voor bezitten in *ruiker*.
Letterlijk betekent ruiker: hij die ruikt, maar ook: hij die riekt. Het verschil dat de Nederlandse schrijftaal maakt tussen ruiken en rieken – reuk opnemen en reuk geven – is namelijk geheel kunstmatig. In *ruiker* hebben wij natuurlijk de betekenis: geur geven.
Oorspronkelijk was een *ruiker* helemaal niet een bos bloemen, maar een bal van welriekend gom of specerij die dienst deed als reukwerk. Men noemde dat voorwerp ook wel riekappel of riekertje. In een kanttekening bij Salomo's Hooglied wordt van een 'rieckerken van myrrhe' gesproken. Langzamerhand werd de betekenis verengd tot ruiker van bloemen. Het verband met het werkwoord ruiken is geheel verloren gegaan.

Rut Men zegt van iemand dat hij *rut* is, als hij, in het bijzonder bij het spel, al zijn geld verloren heeft dus: blut is. Zo betekent rut in het algemeen: niets bezittend, berooid. Het woord komt al voor in een zestiende-eeuws Geuzenlied, waar gezegd wordt: Het volck is weynich, haar macht is *rut*. Daar heeft het woord kennelijk de betekenis: waardeloos, nietig, gering. De oorspronkelijke betekenis is: schurft, vandaar: mensen die schurft hebben, volk van laag allooi, schorrimorrie, mensen die niets ter wereld bezitten, armoedzaaiers. *Rut zijn* is dan: behoren tot de groep der armsten, geen cent op zak hebben. Deze verklaring verdient de voorkeur boven die volgens welke wij in deze uitdrukking te maken hebben met de bijbelse Ruth, die arm was.

Ruzie Er zijn een paar woorden in het Nederlands die aanvankelijk op een toonloze e eindigden, maar die uitgang later hebben verduidelijkt tot ie. Zo is *bombarie* ontstaan uit *bombare*, *klandizie* uit *kallandyse* en

ruzie uit *ruze, ruse,* dialectisch ook *ruize.* Het woord is afgeleid van een oud werkwoord *ruzen* of *ruizen* dat betekende: lawaai maken. Het is hetzelfde *ruisen* als van gebladerte in de wind.
De betekenis van *ruzie* is: onenigheid, twist. Daar ruzie dikwijls met lawaai gepaard gaat, wordt *ruzie* dialectisch ook gebruikt voor: herrie, rommel. In het Gronings is *roezie:* drukte bij schoonmaak of verhuizing.

S

Saai *Saai* is zekere lichte, gekeperde stof: gekeperde kamelot of wollen grein. Aldus het woordenboek. Het woord is ontleend aan het Franse saye, dat weer uit het Latijn stamt. In die taal betekent saga: mantel. Van *saai* is een stoffelijk bijvoeglijk naamwoord: saaien gevormd. Men sprak van groene saaien gordijnen. Langzamerhand kreeg het woord een bijbetekenis die steeds meer ging overheersen, de betekenis namelijk van: weinig belangwekkend, vervelend. Men ging het woord toen ook toepassen op personen van wie weinig uitging, die weinig conversabel waren en weinig levendigheid ten toon spreidden. De oude stofnaam leeft nog voort in *sajet* voor: brei- en stopgaren.

Sage In de letterkunde noemt men een verhaal met een historische kern dat door de mondelinge overlevering sterk is veranderd, een *sage*. In de algemene taal verstaat men er onder: een ongeloofwaardig verhaal, een verzinsel. Het woord is aan het Duits ontleend en is verwant

met het werkwoord *sagen:* zeggen. Eigenlijk betekent *sage* dus: das gesagte, dat wat gezegd is. De begin-s van het woord bewijst dat het Nederlandse woord onder invloed van de geschreven Duitse vorm staat. *Sage* komt in allerlei betekenissen voor, maar reeds in het Middelnederlands verstond men er onder: gerucht, praatje, onzin. Dit is merkwaardig, omdat men toen in de historiciteit bijvoorbeeld van de *sagen* met Karel de Grote als hoofdpersoon gelóófde.

Salaris Het Latijnse woord *sal* betekent: zout. Het bijvoeglijk naamwoord, daarvan afgeleid, is: *salarius* en heeft dus de betekenis: het zout betreffende. Daarvan werd weer een zelfstandig naamwoord gevormd: salarium, waarmee men aanduidde: het rantsoen zout dat aan de soldaten werd uitgedeeld. De salaria waren ook de inkomsten die de zoutpacht opleverde en zo komen wij op het gebied van de financiën. Men ging het woord ook bezigen voor uitkeringen die niets met zout te maken hadden en zo ontstond de betekenis: loon. Met dit verschil evenwel dat *salaris* nimmer wordt gebruikt voor weekloon, maar alleen voor: jaarloon. Iets van de deftige afkomst uit het Latijn is dus nog wel overgebleven.

Sarkasme Het Griekse woord *sarx* betekent: vlees. Het werkwoord *sarkadzein* is: ontvlezen, het vlees afscheuren en ook: van toorn op de lippen bijten. Daarvan is ons woord *sarkasme* afgeleid dat wij bezigen voor: bittere, bijtende spot, hoon. Een ander woord waarin sarx: vlees voorkomt, is *sarkophaag:* stenen doodkist. Letterlijk betekent het woord: vlees-etend en men gaf die naam aan een bepaald soort doodkisten, vervaardigd van een poreuze bijtende kalksteen die gevonden werd in Klein-Azië en waarvan men zeide dat hij de eigenschap bezat de zachte delen van het lichaam in

korte tijd te verteren. Nu gebruikt men het woord sarkophaag voor: graftombe. Sommigen menen dat ons woord *zerk* hier ook bij behoort; anderen leiden dit woord af van een woord dat: bedekken, behoeden betekende.

In z'n sas De Nederlandse taal kent het woord *sas* in talrijke betekenissen die niets met elkaar te maken hebben. Vroeger noemde men een lompe, ruwe kerel een sas. 'Een hoop *sassen* en boutspreeckende fielten, lantlopers en quaczalvers', heeft Coornhert geschreven. Voorts betekent *sas:* een snel verbrandend mengsel van vet en hars dat bij vuurwerk wordt gebruikt. Verder is *sas:* schutsluis. In die betekenis vindt men het in: Sas van Gent. Dialectisch betekent *sas:* borrel, speciaal borrel met suiker. Men kent ook: leut met sas voor: koffie, melk en suiker door elkaar gekookt. *In z'n sas zijn* zou dus kunnen betekenen: zich daar bevinden waar goed geschonken wordt, in een opgewekte stemming zijn. Maar heel waarschijnlijk lijkt dit niet. De etymologie is dus onzeker.

Schaats Dat de vroegere betekenis van *schaats:* stelt was, blijkt uit een oude tekst, die luidt: 'In desen tijdt leefde noch den man op schaetsen dewelcke te Gendt met zoo hooghe schaetsen ghinc dat hij sach boven in de huysen ter vensteren inne'. Het Franse woord échasse, waaraan schaats is ontleend, betekent ook nu nog: stelt, steigerjuffer. Voor wat men nu een *schaats* noemt, had men in vroeger tijd heel andere woorden, zoals schaverdijn, schuyverdijn, schrickschoen, schoverlinck. Verouderd is ook: een schaats slaan voor: schaatsenrijden. Wel zegt men nog wel: een rare, een scheve, een vreemde schaats slaan voor: zich wonderlijk of onbehoorlijk gedragen.

Men brengt het woord *schaats* in verband met een

werkwoord *schaken,* niet: schaakspelen maar: een snelle beweging maken, Engels to shake. Maar deze betekenis past in het geheel niet bij de oorspronkelijke betekenis van schaats: stelt. Raadselachtig.

Schamper *Schamper* betekent: honend, smalend. Het woord is verwant met het werkwoord *schimpen:* schelden, op honende wijze aanvallen, maar dichterbij met *schampen,* waarvan *afschampen:* uitglijden van een wapen, iets oppervlakkig aanraken, nog in gebruik is. In het Middelnederlands kwam ook het zelfstandige naamwoord *scamp* voor in de betekenissen: spot, schimp, hoon, bedrog, list met het daarbij behorende werkwoord *scampen:* bespotten, beschimpen. Voor ons taalgevoel bevat *schamper* het element: minachting, geringschatting. In Zuid-Nederland is dat niet steeds het geval. Streuvels bijvoorbeeld gebruikte *schamper* ook in de betekenis: vrolijk spottend.

Schandaal Via het Franse woord scandale is ons *schandaal* ontleend aan het Latijnse scandalum en het Griekse skandalon. De betekenis is oorspronkelijk: aanstoot, ergernis, verleiding. Natuurlijk is er verwantschap met het zelfstandige naamwoord *schande,* dat uit Middelnederlands scaemde is ontstaan en dus kennelijk familie is van schaamte, maar ook van het werkwoord schenden.

Van *schandaal* zijn twee bijvoeglijke naamwoorden afgeleid, n.l. schandalig en schandaleus. Het laatste is alweer een ontlening, n.l. aan het Franse scandaleux. Vroeger gebruikte men ook schandaloos uit Latijn scandalosis, maar deze vorm is in onbruik geraakt, waarschijnlijk doordat verwarring dreigde met het achtervoegsel -loos: zonder. Het Fries kent echter skandeloas nog.

Het werkwoord bij deze groep is schandaliseren: te

schande maken.

Schelen In de zegswijze: wat scheelt je? betekent *schelen* niets anders dan: ontbreken, mankeren. Men vraagt dus: wat ontbreekt er aan je gezondheid? Het antwoord moet niet luiden: ik scheel niets, maar: mij scheelt niets. Men zegt immers ook: mij ontbreekt niets. De eigenlijke betekenis van *schelen* is: verschillen, afwijken. Het kan mij niet *schelen* is dus: het maakt voor mij geen verschil, het is voor mij om het even. In: het scheelt veel voor: er is een groot verschil, er ontbreekt veel aan, komt dat begrip ontbreken weer tevoorschijn.

Met *schelen* zijn verwant de woorden verschil en geschil, waarvan het laatste heel dicht het begrip ruzie nadert. Onzeker is of scheel: loens ook tot de familie behoort.

Schelvis Een *schelvis* is een vis waarvan het vlees in plakjes uiteenvalt. Een schel–wij zeggen thans in enigszins ander gebruik: schil–is de buitenste bekleding van een vrucht, een knol, een noot enzovoorts en in het bijzonder: de vliezige schil. Zo wordt schel ook gebruikt voor: vlies over het oog. In die zin is het nog heel gewoon in de aan de Bijbel ontleende zegswijze: de *schellen* vallen hem van de ogen, voor: hij houdt op verblind te zijn, hij ziet plotseling de zaak in het juiste licht. Men vindt de plaats in Handelingen 9:18, waar staat: Terstont vielen af van sijne oogen gelijck als schellen, dat wil zeggen: het was hem alsof een vlies van zijn ogen afviel.

Scheutig *Scheutig* betekent: royaal, onbekrompen in het verstrekken van geld. Het is een afleiding van het zelfstandig naamwoord *scheut,* dat verwant is met het werkwoord *schieten.* Schieten heeft vanouds drie betekenissen: snel werpen, zich snel voortbewegen en snel uitgroeien. Van die laatste betekenis moet hier worden uitgegaan. Men kon vroeger het woord scheutig gebrui-

ken van planten en ook van mensen in de betekenis: fors uitgegroeid, rijzig. Deze betekenissen komen in het hedendaagse Nederlands niet meer voor; men vindt ze evenwel bij Vondel herhaaldelijk. Hij spreekt van een scheutig jongeling en van scheutige bomen. De huidige zin van het woord is ontstaan door verkorting uit: scheutig van gelde of: scheutig ter beurze.

Schier Anna Bijns schrijft in een harer gedichten: ic sal *schier* worden der wormen aes. Zij gebruikt het woord *schier* in de oorspronkelijke betekenis: snel, vlug, spoedig, weldra. Men brengt het woord in verband met het werkwoord *schijnen* en de oorspronkelijke betekenis zou dan zijn: een ogenblik schijnend, flikkerend. Uit de betekenis *gauw* volgt die van: *kort tevoren, zoëven* en daaruit is die van: *bijna, nagenoeg* voortgekomen. In die betekenis is *schier* beperkt tot de verzorgde schrijftaal. In de spreektaal gebruikt niemand het meer, maar in een klucht van Breero zegt iemand: sinnewer (= zijn we er) nog niet *schier*? Toen was het woord dus blijkbaar heel gewoon. Wel is nog bekend de samenstelling *schiereiland* voor: land dat *bijna* een eiland is omdat het aan de meeste zijden door water wordt omringd.

Schik Het werkwoord *schikken* heeft allerlei betekenissen die draaien om het begrip: regelen, inrichten, aanleggen, bedisselen. In overeenstemming daarmee is de eigenlijke betekenis van het zelfstandige naamwoord *schik:* ordening, regeling, overeenstemming, orde. Ook voor: behoorlijkheid, fatsoen kwam het woord voor. Om de open haard in Oom Stastoks kamer konden *met schik* stoelen geplaatst worden. Vandaar dat *schik* ging betekenen: behaaglijk gevoel, genoeglijke stemming en zo ontstonden de zegswijzen: *schik* hebben, plezier hebben en: in zijn *schik* zijn: prettig gestemd zijn, blij zijn met iets. Men zegt: zij was zeer in haar *schik* met dat

aardige geschenk.

Schildpad Maerlant, onze beroemde 13e-eeuwse auteur, beschrijft in zijn werk Der Naturen Bloeme (d.w.z. het uitgelezene uit de natuur) de *schildpad* in de volgende woorden: sie leghet (ligt) tusschen twee scaerpen schilden ende haer hooft is na der padde gedaen (haar kop is gevormd naar het model van die der pad). Naar de mening van Maerlant is de vorm van de kop dus het punt van overeenstemming tussen de *schildpad* en de pad. Waarschijnlijker is dat het de huidplooien en de bewegingen van de schildpad zijn die aan die van de pad doen denken. Biologisch behoren pad en schildpad tot verschillende groepen.

Schimmel Zoals roest oorspronkelijk betekent: het rode, zo betekent *schimmel,* dat verwant is met schemer, eigenlijk: het doffe. *Schimmel* is een laag witte of groenachtige plantjes die zich ontwikkelen op stoffen welke aan vocht zijn blootgesteld.

Het paard dat wij *schimmel* noemen, is een paard welks haren aan de einden wit zijn. Het is dus een schimmelkleurig paard. In het vroeger veel gespeelde klok-en-hamerspel komt een kaart voor waarop een schimmel staat afgebeeld. Vandaar dat men ook wel van schimmelen spreekt. Beets gebruikt in de Camera het woord *schimmelbek* voor: melkmuil.

Schoen In het Nederlands bestaan zogenaamde stapelvormen, dat wil zeggen woorden, waarin het meervoud, de verkleining enz. twéémaal voorkomt, waarin dus de ene meervouds- of verkleiningsvorm op de andere is gestapeld. Het woord *schoen* is daarvan een voorbeeld. In het Middelnederlands luidde het scoe (uitgesproken: schoe) en het meervoud was dus: scoen. Dit meervoud leek echter zó op het enkelvoud van woorden als: zoen, harpoen, meloen enz. dat men het niet meer als meer-

voud herkende en er een tweede meervoudsuitgang achter plaatste. Zo ontstond de vorm: schoenen.

Tenen is eveneens een stapelvorm. Het enkelvoud luidde vroeger: tee (Duits: Zehe).

Twee verkleiningen op elkaar gestapeld vindt men in drup-druppel-druppeltje; stip-stippel-stippeltje enz.

Eigenaardig is de stapelvorm: gegeten. Het werkwoord is eten-at-geten en de laatste vorm komt in het Middelnederlands veelvuldig voor. Later heeft men er nog eens ge- voorgeplaatst.

Om nu nog even op 'schoen' terug te komen: het woord betekent eigenlijk: beweegmiddel, hulp bij het lopen. Kan het karakteristieker?

School Het Griekse woord *scholè*, waaraan het Latijnse *schola* en het Nederlandse *school* beantwoorden, betekent eigenlijk – men zal het met verbazing vernemen – rust, ledige tijd, in het bijzonder: vrij zijn van openbare bezigheden. Dan gaat het woord betekenen: de bezigheid in de vrije tijd, de tijd aan de wetenschap gewijd, de studie. Vervolgens wordt het woord ook gebezigd voor: de plaats waar de leraar of pedagoog zijn wetenschappelijke voordrachten hield en dan zijn wij al vrij dicht bij de huidige betekenis. Men vergete bij dit alles niet dat de vrijgeboren Grieken geen handenarbeid verrichtten. Daarvoor hadden zij slaven.

Schoorvoetend Een *schoor* is een steunbalk. Dit vinden wij terug in schoorsteen. Het bijvoeglijk naamwoord *schoor* betekent: strak in schuinse richting. Z'n voeten schoor zetten is dus: z'n voeten dwars zetten, tegenstribbelen en wie *schoorvoetend* toegeeft aan de verleiding verzet zich nog wel, maar gaat toch al de verkeerde weg op. Hetzelfde beeld hebben wij in: zich schrap zetten. De betekenis is: tegenstribbelend, ongaarne, weifelend, langzaam.

Schotschrift Het woord *schots* heeft in het Nederlands een groot aantal uiteenlopende betekenissen. Men bezigde het vroeger in de zin van: raar, mal, verkeerd, snaaks, dwars, schamper, aanmatigend, gulzig, schrokkig enzovoorts. Er zijn allerlei pogingen gedaan het woord te verklaren. De aannemelijkste theorie is die welke schots gelijkstelt met Schots, waarbij dus gedacht moet worden aan de eigenschappen die onze voorouders aan de Schotten toeschreven. In Huygens Voorhout klaagt een teleurgestelde minnaar: Hanght mijn rockje soo veul *schotser,* soo veul loomer als het sijn?

Vroeger bestonden er meer samenstellingen met schots- dan nu. Hooft gebruikt *schotsdicht* voor wat wij een satire of hekeldicht zouden noemen; *schotsreden* komt in de 17de eeuw voor in de betekenis: hatelijkheid. De enige samenstelling die wij nog gebruiken is *schotschrift:* schimpschrift, pamflet. Eigenlijk zouden wij dus *schotsschrif* moeten schrijven met ss.

Schrander In het Middelnederlands kwam een werkwoord voor dat schrinden luidde en: splijten, barsten betekende. De samenstelling verschrinden werd gebezigd voor: splijten, openscheuren van de grond door droogte. Van dit werkwoord nu is ons woord *schrander* een nakomeling. De betekenis was, in overeenstemming met de afkomst van het woord, oorspronkelijk: snijdend, scherp. Het Gronings kent de uitdrukking: *schrander* in de hals in de zin van: een scherp gevoel in de keel hebbend, hees. Het lijkt of er een grote afstand bestaat tussen de betekenissen: snijdend en slim, maar wanneer wij denken aan een woord als: snedig, dat natuurlijk samenhangt met: snijden, maar betekent: gevat, handig, wordt de betekenisovergang al duidelijker. Een echt modern woord dat ook ter vergelijking kan worden aangehaald, is: spits. Het betekent: puntig, maar

men bezigt het in een uitdrukking als: een spitse vent, ook in de zin van: toegerust met een 'scherp' verstand.

Schrikkeljaar In een *schrikkeljaar* telt de maand februari een dag meer dan in andere jaren. Het gevolg is dat de vaste feestdagen een dag verspringen. Dit begrip 'verspringen, overslaan' wordt uitgedrukt door het werkwoord schrikkelen, dat naast schrikken staat zoals wiegelen naast wiegen en schuifelen naast schuiven. De eigenlijke betekenis van schrikken is: grote stappen nemen, vandaar: met een ruk van plaats veranderen, uitschieten. In Noord-Holland zegt men voor *schrikken* nog: *verschieten.* Men gebruikt het woord eveneens voor het plotseling afkoelen van ijzer en laat zelfs eieren schrikken door ze heet en wel onder de koude waterstraal te houden. Dit element van het plotselinge, onverwachte, leidt tot de huidige betekenis: ontstellen dat wil zeggen: door een plotseling angstgevoel bevangen worden en daardoor een onwillekeurige beweging maken. De oude betekenis is slechts in *schrikkeljaar* overgebleven. Het Engels heeft: leapyear.

Schuilevinkje Met een vink die zich verschuilt, heeft dit woord niets te maken. Het is een verbastering van *schuilewinkel,* waarin winkel de oude betekenis heeft van hoek. Denk maar aan winkelhaak, waaruit de betekenis: hoek nog duidelijk blijkt. De dichter-schrijver Hooft vertelt ergens dat hij iets heeft opgediept uit alle *winkelen* van zijn herinnering. Dit woord winkel is precies hetzelfde als: zaak waar men iets verkoopt. Het is heel begrijpelijk dat men zaken bij voorkeur vestigde op hoeken van straten. Een winkelhuis is dus oorspronkelijk alleen maar een hoekhuis, ook al was er geen zaak gevestigd. En in plaats van *schuilevinkje* spelen zegt men ook: *schuilhoekje* spelen.

Sex In het Latijn bestaat een werkwoord *secare:* snijden,

scheiden, verdelen. Daarbij behoort het woord sexus voor: afdeling, groep en vandaar: geslacht of met een ouderwets woord: kunne. Van dit sexus is weer een bijvoeglijk naamwoord sexualis afgeleid in de betekenis: tot het geslacht behorend.

Het Latijnse sexus leverde het Franse *sexe* op dat onveranderd in het Nederlands werd overgenomen. Pas van de laatste tijd is de overneming uit het Engels van het woord *sex* dat zonder e wordt geschreven. Onder *sexe* verstaat men eenvoudig: geslacht, onder *sex:* de aantrekkingskracht die het ene geslacht op het ander uitoefent. Daarvoor kent men ook de uit Amerika overgenomen term *sex-appeal.* Al deze woorden zijn internationaal.

Sikkepit Het woord *sikkepit* wordt altijd in ontkennende zin gebruikt. Men zegt: het interesseert me geen *sikkepit* voor: het interesseert me geen zier, helemaal niets. Eigenlijk is een sikkepit niets anders dan een geitekeutel, dus iets van uitermate weinig betekenis. In Noord-Holland zegt men in gelijke zin: geen schapepitje. In het Middelnederlands drukte men zich wat grover uit. Daar luidde de term: niet enen stront.

Het woord *zier* in: geen zier is de naam van een mijt; snars in: geen snars betekent: teug, slok; kriezel in: geen kriezel is: gruis en spaan in: geen spaan is: spaander, houtkrul. Al deze woorden hebben het begrip: waardeloos, onbelangrijk gemeen.

Silhouet Het woord *silhouet* voor: schaduwbeeld is kennelijk van Franse herkomst. Men schreef het vroeger silhouette en de kunst van het silhouetten maken is wijd verbreid geweest en heeft een aanzienlijke artistieke hoogte bereikt. De naam *silhouet* is ontleend aan die van Etienne de Silhouette, niet omdat hij een groot kunstenaar was in het knippen van beelden, maar om-

dat hij als minister van Financiën in Frankrijk vóór de grote revolutie een belasting voorstelde die in het bijzonder de adel zou treffen. De Franse edelen gingen toen de term à la Silhouette gebruiken om daarmede aan te duiden dat iets tot zijn eenvoudigste vorm werd teruggebracht. Werd de voorgestelde belasting ingevoerd, dan zou van hun bezit, meenden zij, slechts een schaduwbeeld overblijven. Het woord werd algemeen omstreeks 1750.

Simpel Het Latijnse *simplex* bestaat uit de delen *sim:* één en een vorm van het werkwoord *plico:* vouwen. Simplex is dus: éénmaal gevouwen, eenvoudig of, zoals men vroeger zeide, een-vouwig. Via het Franse woord *simple* is dit simplex tot ons *simpel* geworden.

Wij gebruiken het woord *simpel* thans nog in allerlei betekenissen. In de eerste plaats is simpel nog steeds eenvoudig en vandaar: zonder praal, afkerig van weelde. Vondel noemt burgemeester Hooft, de vader van de dichter, *wijs* en *simpel.* Een afgeleide betekenis is dan: argeloos, eenvoudig van geest. Zo gebezigd kan het woord nog een gunstige betekenis hebben, maar weldra gaat men er onder verstaan: van beperkte geestvermogens, niet wijs, achterlijk.

Sinaasappel Hoe komt het dat men zowel sinaasappel als appelesiene hoort zeggen? De verklaring van dit verschijnsel is eenvoudig. Omstreeks 1500 begonnen de Portugezen in Europa een vrucht te importeren die zij uit China haalden. Nu is naast China en Chinees de schrijfwijze Sina en Sinees in oudere geschriften zeer gewoon. Men schreef dus sinaasappelen of chinaasappelen door elkaar, maar gebruikte ook de vorm: appelen Chinaas, dus: appelen van China. Dit is vanouds in de volkstaal de gebruikelijke vorm geweest. Vooral van Amsterdam uit werden de vruchten naar

Duitsland gezonden en het is begrijpelijk dat men met het product de naam zoals men die in de havens hoorde, overnam. Vandaar dat de Duitser zegt: Apfelsine. Ook de Scandinavische landen en Rusland geven de vrucht een soortgelijke naam.

Sirene In 1819 vond Cagniard de la Tour een instrument uit bestaande uit een schijf met concentrische rijen gaatjes die door ingeblazen lucht aan het draaien gebracht wordt. Daardoor ontstaat een toon die men nauwkeurig kan regelen. Hij noemde dit alarmapparaat *sirene,* omdat het ook onder water geluid kan geven. De mythologische Sirenen, dochters van de muze Melpomene, personifieerden de gevaren der zee. Zij worden afgebeeld als vogels of vissen met een vrouwenkop en men vindt ze dikwijls gelocaliseerd in de gevaarlijke zeeëngte tussen Sicilië en Italië, de straat van Messina. Men meent wel dat de sirenen oorspronkelijke zielevogels zijn die (als de gestorvenen) de levenden tot zich lokken. De Sirenen deden dit door haar gezang.

Sla De vorm *sla,* die in de spreektaal wordt gebruikt, is een samentrekking van *salade,* een aan het Frans ontleend woord, dat zelf weer uit het Italiaans afkomstig is. Daar luidt het woord: *insalata,* van het werkwoord insalare: inzouten. De kern van het woord is dus het zelfstandig naamwoord *sal:* zout.

Onder *sla* verstaan wij een gerecht van verse groente, niet zozeer met zout als wel met olie en azijn bereid. Merkwaardig is niet alleen dat wij ook kunnen spreken van tomatensla, komkommersla, ja zelfs van vruchtensla, maar ook dat men de zegswijze: ergens een *slaatje* uit slaan in verband heeft gebracht met *sla,* in de zin: extraatje, smakelijk hapje, voordeeltje. Men denkt echter ook aan: zijn *slaatje* slaan, net als: zijn weetje weten

en: zijn zegje zeggen.

Slaken Een *slaak* is een rustig onbewogen water. Het woord komt ook als eigennaam voor en is verwant met het werkwoord *slaken.* Dit *slaken* kwam reeds in het Middelnederlands voor in de betekenis: slap maken, losmaken, ontslaan, lenigen. Het daarbijbehorende bijvoeglijke naamwoord luidt in het Middelnederlands: *slac:* slap, los, traag. Het Engels kent *to slake:* lessen, blussen en figuurlijk: bevredigen, verkwikken. Vroeger kon men allerlei *slaken,* de teugel bijvoorbeeld of de gevangene of de zeilen. Al naar gelang van de betekenis drukte *slaken* uit: loslaten, vieren enzovoorts. Thans kan men alleen een zucht of een kreet *slaken* in de betekenis: uiten.

Slecht Eigenlijk betekent *slecht:* effen, vlak, glad, zoals nog blijkt uit *slechten:* met de grond gelijk maken en *beslechten.* Ook in de uitdrukking recht en *slecht* heeft slecht nog deze betekenis. Dan gaat het woord betekenen: eenvoudig (slechte luiden), onwetend, niet deugdelijk, niet gunstig, gebrekkig (slecht gezicht). Dan zijn wij langzamerhand al gekomen bij de tegenwoordige betekenis: zedelijk verdorven, misdadig. Een soortgelijke ontwikkeling zien wij bij het woord *gemeen* dat eigenlijk betekent: gemeenschappelijk, daarna: gewoon (gemeen soldaat) en tenslotte: schurkachtig, laaghartig. Woorden die iets 'gewoons' aanduiden, hebben meermalen de neiging in betekenis af te dalen. Het Franse ordinaire toont precies hetzelfde beeld.

Slim Evenals bij het woord *leep* moeten wij uitgaan van de grondbetekenis: scheef, krom, schuin. In de 17e eeuw betekent *slim* van lijf: misvormd, gebocheld, scheef. Figuurlijk gaat *slim* dan betekenen: slecht, verkeerd en van personen: onoprecht, gemeen, boos. Zo spreekt Anna Bijns over Luther als een man die *slimme* gangen

ging en bij Hooft lezen wij: Noyt was er beter slaef, noyt was er *slimmer* heer. De betekenisovergang naar: slim, geslepen is dan heel eenvoudig. Dan verliest het woord langzamerhand de ongunstige bijbetekenis en wat overblijft is: vlug van bevatting, schrander, vlug in het bedenken van hulpmiddelen en uitwegen, in het oplossen van raadsels enz.

Sloof Het woord *sloof* komt in twee betekenissen voor. Men duidt er zowel een persoon als een kledingstuk mee aan. Naar de persoon is het woord altijd vrouwelijk en het kledingstuk wordt alleen door mannen gedragen. Dat is vreemd. Wij moeten uitgaan van het werkwoord *sloven:* trekken, over iets heen of van iets afstropen en vandaar: zwoegen. Vandaar dat *sloof* betekent: vrouw die veel en zwaar huishoudelijk werk doet en vooral: vrouw op leeftijd die niet meer tegen dat werk opgewassen is, dus: stakker, afgetobde ziel. Als kledingstuk is een *sloof:* een voorschoot zoals bepaalde werklieden dat vroeger wel droegen, in het bijzonder slagers, wijnkopersknechts e.d. Hun *sloof* was soms van leer. Er is etymologisch zeker verwantschap tussen *sloof:* schort en *sloop:* overtrek om een kussen en tussen *sloven* en *slopen:* afbreken.

Slordig Uitgegaan moet worden van het zelfstandige naamwoord *slord:* lap, vod, flard. Hierbij horen ook *slors* dat: slons, vuilpoets betekent, *sloor* met dezelfde betekenis en de bijvoeglijke naamwoorden *slorig* en *slorzig*. Al deze woorden vertegenwoordigen begrippen als: onordelijk, haveloos, niet met zorg onderhouden, onachtzaam, morsig, vuil en wat daarmee samenhangt. Een eigenaardig gebruik van het woord *slordig* vindt men in zinnen als: dat zal wel een *slordige* duit kosten en: hij drinkt een *slordige* borrel. De betekenis is in deze gevallen: in onbehoorlijke mate, met de bijgedachte:

het komt er blijkbaar niet op aan (hoeveel het kost, hoeveel hij drinkt).

Smal Het woord *smal* betekent niet alleen: van geringe breedte (de *smalle* weg naar de hemel en de brede naar de hel), maar vanouds ook: klein, Engels small. Ook in de betekenis *slank* komt het woord voor. Roemer Visscher schrijft: 'Ick kreegh lust om te besoecken dat meysken *smal* dat mijn sinnekens heeft in haar gewelt (macht)'. Vroeger sprak men van *smalle heren* voor: leenmannen, vazallen en wij kennen nog de *smalle gemeente* voor hen die Kuyper de kleine luiden noemde en de *smalle beurs* voor de weinig kapitaalkrachtigen. Men brengt met *smal* in verband het Middelnederlandse *smale:* jonge vrouw dat men dus zou kunnen vertalen als: de ranke, de slanke.

Smoes Onder een *smoes* verstaan wij een verzinsel, een praatje, dat men gebruikt als voorwendsel, verontschuldiging of aanloopje tot een gesprek. Het is een woord dat uit het Hebreeuws stamt. Daar betekent shemu oh: tijdingen, nieuws. Oorspronkelijk werd het dus door onze Israëlietische landgenoten gebruikt; vandaar is het in de algemene taal opgenomen. Van *smoes* is natuurlijk het werkwoord smoezen afgeleid, dat zowel betekent: praatjes verkopen als: bedekt en zacht met iemand praten, vooral ten koste van iemand anders. In Oud-Beijerland betekent smoesen: begrijpen, waarschijnlijk door de bijgedachte aan de uitdrukking: in de smiezen hebben.

Smoor Men treft het woord *smoor* aan in verbindingen als: smoordronken, smoorverliefd, smoorheet. Ook zegt men: hij heeft de *smoor* in voor: hij heeft het land. Wij hebben hier te maken met een woord dat familie is van het werkwoord *smoren:* doven, verstikken. Verwant zijn *smoken* en *smeulen*. Het is wel duidelijk dat

het woord *smoorheet* het uitgangspunt vormt, in de betekenis: zo heet dat men stikt, verstikkend heet. Naar dat voorbeeld is smoordronken gevormd. Smoorverliefd daarentegen is een samentrekking uit *smoorlijk verliefd.* Typisch is dat men de woorden *heet, dronken* en *verliefd* wel eens weglaat en zegt: het is hier smoor, hij is smoor(lijk). Wanneer iemand op hoge leeftijd sterft, zegt men wel: hij is niet in de wieg *gesmoord,* verstikt.

Snakken De grondbetekenis van *snakken,* Engels *to snatch* is: happen, dus: de mond openen en sluiten en vandaar ook: babbelen. Een *snaak* is dus een prater, een babbelaar en een *snoek* is een vis die happende mondbewegingen maakt. Reeds in 1302, het jaar van de Guldensporenslag, noemden de Vlamingen de Franse soldaten *snackaerts,* kletskousen.

Wanneer men zegt: de vis *snakt* naar het water, gaat *snakken* van: de bek opendoen betekenen: heftig verlangen naar, iets niet kunnen ontberen. Dit is thans de gewone betekenis. Dialectisch vindt men nog het woord *snak* in de betekenis: bits woord, snauw.

Snedig *Snedig* is een afleiding van snede en snede hangt samen met het werkwoord snijden. De eigenlijke betekenis van *snedig* is dan ook: goed snijdend, scherp. Vondel zegt: Het *snedigh* kouter glimt en glijt door vette klay. Daarna gebruikte men het ook van schepen in de zin van: goed door het water snijdend, snel zeilend. Vervolgens bezigde men het van het menselijk verstand en daardoor kreeg het woord de betekenis: schrander. Thans komt het eigenlijk alleen nog voor in: een *snedig* antwoord, een *snedige* opmerking. Het kan dan weergegeven worden met: gevat, geestig.

Sneuvelen Er zijn in het Nederlands vele werkwoorden die uitgaan op *-elen* en op *-eren* en die oorspronkelijk bete-

kenden dat de werking door een verwant werkwoord genoemd, herhaaldelijk voorkwam. Zo is *wiegelen:* herhaaldelijk *wiegen, schuifelen* is: herhaaldelijk *schuiven* en *bibberen:* herhaaldelijk *beven.* Soms is echter dat karakter van herhaaldelijk iets doen verdwenen, bijvoorbeeld in *sneuvelen,* dat naast *sneven* staat. Nu betekent *sneven* eigenlijk: *struikelen.* Marnix zegt ergens in zijn psalmberijming: opdat mijn voeten nergens *sneven.* Van struikelen gaat *sneven* betekenen: vallen en vandaar: omkomen, sterven. *Sneuvelen* is dus eigenlijk: herhaaldelijk vallen, maar wij gebruiken het werkwoord voor: in de strijd omkomen. Ook van vallende bomen en van vensterruiten zegt men het.

Snipverkouden *Snip* is de naam van een loopvogel met een opvallend lange en dunne snavel. Het is begrijpelijk dat men het woord ook bezigt voor een schuit met een puntig toelopende voorsteven, een zogenaamde jaagschuit. Er is dus wel reden het woord *snip* in verband te brengen met snavel, voorsteven, neus.

Nu is er een zegswijze: zo dronken als een *snip* die men verklaart uit het met korte zwaaien opvliegen van deze vogel. De redenering is nu dat men op voorbeeld van deze uitdrukking en met de bijgedachte aan snip: neus, ook is gaan zeggen: hij is zo verkouden als een *snip,* hij is *snip*verkouden. Toegegeven moet worden dat zo'n verklaring wel naar de lamp riekt.

Snoeshaan *Snoeshaan* is een uit het Duits overgenomen woord. In die taal luidt het *Schnauzhahn* en de betekenis is: kalkoense haan, eigenlijk: haan met een snoet of snuit of snoes. Want ons woord *snoes* in de zin van: lieftallig persoontje is hetzelfde woord als *snuit* en *snoet.* De beide laatste woorden worden eveneens als liefkozende termen gebruikt. Ook is de onderstelling geopperd dat *snoeshaan* een verbastering zou zijn van

soesoehoenan, de titel van de vorst van Soerakarta. Overdrachtelijk was een *snoeshaan* in vroeger tijd een man die luidruchtig optreedt, een opschepper. Ook in de betekenis: pronker, praler kwam het woord voor. Thans wordt het eigenlijk alleen nog gebruikt in verbinding met het woord *vreemd* in de betekenissen: iemand die zich wonderlijk gedraagt, die men niet verstaat, die men ongaarne ziet, ongeveer hetzelfde als: rare sinjeur.

Snol Er zijn woorden die in rang en aanzien stijgen en andere die dalen. Een voorbeeld van het eerste is *maarschalk* eigenlijk: paardenknecht. Een voorbeeld van daling is het woord *slecht* (zie dat woord). Zo is ook het woord *snol* in aanzien gedaald. Vroeger kon het gebruikt worden voor een begerenswaardige vrouw. Vondel noemt zelfs de godin Venus een *soete snol.* Nu betekent het alleen: ontuchtige vrouw, lichtekooi. Het woord *snol* hoort bij het werkwoord *snollen,* dat vroeger gewoon was voor: smullen en voorts wat het woordenboek plechtig noemt: zingenot najagen. Wat de betekenis betreft kan men vergelijken de term: oude snoeper voor: oude vrouwengek.

Snufje In de verbinding: de nieuwste snufjes betekent *snufje:* mode-artikel. Het is afgeleid van het werkwoord *snuffen* dat voorkomt naast snuffelen en naast snuiven. De oorspronkelijke betekenis van *snuf* moet dus zijn: reukvermogen, geur. Ergens de snuf van krijgen betekent nog: ergens de reuk van krijgen, ergens achter komen. Warenar, de vrek, is bang dat de oude dienstmeid 'de snof van de pot mit gelt in de neus' krijgt. Dan krijgt *snuf* de bijzondere betekenis: een bepaalde opvatting over wat welgemanierd is, dus: smaak. Preken naar de nieuwe *snuf* was eertijds een gezegde voor: de ketterse leer verkondigen. En met de betekenis *smaak* zijn wij

al aardig in de buurt van: nieuwtje op het gebied van de mode. Ook in de betekenis: kleine hoeveelheid fijngemalen tabak die men opsnuift komt het woord *snuf,* meestal in de vorm snuifje, voor.

Sober In het Latijn bestaat het woord *ebrius* dat: dronken betekent en figuurlijk ook: rijkelijk voorzien, overvol. Het tegengestelde van dit *ebrius* is *sobrius* dat wordt verklaard als een samentrekking uit *so-ebrius,* waarin *so* betekent: zonder, niet. Dit *sobrius* werd in het Italiaans *sobrio,* in het Frans *sobre,* in het Engels en Nederlands *sober.* In het Middelnederlands komt het woord al voor in betekenissen als: matig, ingetogen, eenvoudig, in het algemeen: afkerig van overdaad. Men kan het van personen zeggen, maar ook van uitingen of van wat men gebruikt. Zo spreekt men van een *sobere* maaltijd, een *sober* gebaar, in *sobere* bewoordingen een overledene herdenken. Onopgesmukt, eenvoudig, matig, karig zijn woorden die het begrip sober ongeveer weergeven.

Som In de vorm *somme* of *summe* in de betekenis: het geheel, de menigte kwam het woord *som* reeds in het Middelnederlands voor. De definitie van het woord in zijn eigenlijke betekenis is: het geheel dat ontstaat door de optelling van getallen. De Latijnse grondvorm waarvan *som* is afgeleid, luidt: *summa,* dat eigenlijk betekent: bovenste. De Romeinen telden namelijk niet zoals wij van boven naar beneden, maar van beneden naar boven op, zodat de uitkomst, de *som,* boven de reeks kwam te staan. Begrijpelijk is dat *som* daarna gaat betekenen: vraagstuk. Het bijvoeglijke naamwoord *summier* betekent: alleen het bovenste, de oppervlakte rakend, dus: oppervlakkig of bondig. De *somme* aller leere is Godt te eeren ende sijn geboden te houden, zegt de Prediker. Daar betekent *som:* de kern, de hoofdzaak.

Soms Het woordje *soms* is gevormd van het oudere *som,* waarachter de zogenaamde bijwoordelijke -s is gekomen. *Som* komt reeds in het Middelnederlands voor in de betekenis: enig, sommigen. 'Som raden mi dit, ander dat'. Behalve *soms* vindt men in oudere geschriften ook de vorm *sommels* uit sommaels, dat wil zeggen een samenstelling van *som* en *maal* (keer) met alweer die bijwoordelijke -s. De vorm betekent dus: enige keren, af en toe, maar hij komt alleen als *sommes* nog voor in Belgisch-Brabantse streektaal. Het Engels kent nog *some* voor: enige, sommige enz. Dit woord *sommige* is natuurlijk ook familie van *som.*

Speculaas Er worden drie verklaringen gegeven van het woord *speculaas,* de naam van de bekende kruidige sinterklaaskoek. De eerste zegt: het woord is een verbastering van *spekkenklaas,* waarin *spek* betekent: snoepgoed, suikergoed en klaas: Sinterklaas. De tweede verklaring wijst op *relaas* naast *relatie* en meent dat *speculaas* komt van *speculatie,* een woord dat bij Wolff en Deken vaak voorkomt in de betekenis: zin, welbehagen. 'Ik heb er m'n spikkelatie aan', zegt Blankaart en hij bedoelt: 'Ik heb er plezier in.' Dan zou speculaas dus betekenen: koek die velen lekker vinden. De derde verklaring denkt aan het woord *speculatius* in de betekenis *toeziener* als titel van een bisschop. De oude speculaaspop zou dan een bisschop hebben voorgesteld.

Alle drie verklaringen missen voldoende bewijzen.

Speld Eigenlijk heet het 'dunne metalen stiftje, aan het ene eind voorzien van een punt en aan het andere van een knop' niet *speld,* maar *spel.* Het is onder invloed van het woord naald dat *spel* tot *speld* is geworden. In zuidnederlandse dialecten komen de vormen *spel* en *spelle* nog voor.

Voor de afkomst van het woord moeten wij kijken naar

het Latijn. In die taal betekent spinula, verkleinwoord van spina: doorntje. De overgang kan men zich als volgt denken: spinula→spin'la→spilla→spil→spel→speld. Bekend is nog het woord *speldengeld:* het geld dat een vrouw van haar man als toelage ontvangt voor kleding en opschik. Het is natuurlijk niet de bedoeling dat zij dit geld besteedt aan spelden en evenmin–zoals men wel eens heeft gedacht–aan waardeloze zaken als spelden nu eenmaal zijn. Maar in de loop der tijden is *speld* ook gaan betekenen: sieraad dat met een speld wordt vastgehecht.

Sperzieboon Men noemt *sperziebonen* ook *slabonen,* omdat men ze wel koud opdient als een salade met mayonnaisesaus. En men noemt ze *sperziebonen,* omdat ze oudtijds werden geserveerd als asperges. Dit leert ons een achttiende-eeuws kookboek dat voorschrijft: '... legt ze voorts rondsom in een schotel, gelijk men met de asperges doet, met wat gehakte petercelie op de rand, giet er dan een saus bij van gesmolte boter en muscaat met een weinig azijn. Dit is een heel aangenaam eten'. Zelfs kookboeken kunnen de etymoloog van dienst zijn, zoals men ziet.

Spiksplinternieuw *Spik* is: spijker, Engels spick. *Splinter* is: afgesneden stukje hout, spaander. *Spiksplinternieuw* is derhalve: zo nieuw als een spijker (die pas uit het vuur komt) en als een splinter (die pas is afgesneden). Dialectisch wordt ook gezegd: spaandernieuw. En in het Gronings kent men: splinternoakend voor: moedernaakt, spiernaakt. Het komt mij voor dat splinter in het Groningse woord de eigenlijke betekenis geheel heeft verloren en louter een versterking is geworden, evenals spier in spiernaakt dat is ontstaan onder invloed van spierwit, zo wit als de spieren, het vlees van een vogel die op tafel komt. En ook in *spik-*

splinternieuw voelen wij het eerste en tweede deel alleen als zulke versterkingen.

Spinnekop Dat een dier dat spint, *spin* genoemd wordt, is even gewoon als dat men een dier dat vliegt, vlieg noemt en een dier dat hommelt (gonst, bromt) hommel. Maar in het Vlaams heet hetzelfde diertje dat wij spin noemen, kobbe, ontstaan uit koppe. Het is duidelijk dat men, als men het beestje ziet, denkt aan een kop met poten. Nu is het typische dat twee verschillende namen voor hetzelfde dier zijn samengevoegd tot een nieuwe: spinnekop, dat op de Veluwe en in Overijsel heel gewoon is. Elders, bijvoorbeeld op Walcheren, zegt men: koppespin. Maar in het overige deel van ons taalgebied is spin het gewone woord. Waarom zouden wij tweemaal hetzelfde zeggen? Dat doen wij al met de woorden damhert (dama: hert), windhond (wind: hond), rendier (ren is Noors: hert) enzovoorts.

Splijtzwam Als term uit de biologie betekent *splijtzwam:* bacterie die zich vermenigvuldigt door splijting. Maar men gebruikt het woord in deze zin eigenlijk niet meer. Wie nu in Nederland van *splijtzwam* spreekt bedoelt daarmee in politieke zin: de neiging tot splitsing in groepen en partijen, het element dat verdeeldheid brengt tussen verschillende richtingen in onze samenleving. In die zin is het voor het eerst gebruikt in de debatten der Tweede Kamer. Misschien is Abraham Kuyper de man die de nieuwe betekenis heeft bedacht. Zeker is dat Goeman Borgesius in 1904 in de Kamer heeft gesproken over 'de *splijtzwam* die de volksschool uiteenscheurt door nog meer kleine schooltjes te stichten voor allerlei secten'.

Staal Een *staal* is het patroon, het model, dat bij het maken van iets wordt nagevolgd. Het is hetzelfde woord als het Franse étalon dat: ijkmaat betekent. In

het bijzonder was in de lakenindustrie van vroeger een staal: een lap laken van een bepaalde kleur, waarnaar de ververs het laken moesten verven. De beëdigde ambtenaar of gezworene, die belast was met het onderzoek of de kleur van het laken met die van het staal overeenstemde en die het waarmerk (staallood) aan het goedgekeurde laken hechtte, heette staalmeester. Colleges van staalmeesters zijn in de zeventiende eeuw herhaaldelijk geschilderd.

Van: patroon ging *staal* ook betekenen: monster. Het Latijnse monstrare is: tonen. Vandaar wordt het: voorbeeld, treffende bijzonderheid. Men zegt: ik kan u allerlei *staaltjes* geven van zijn moed.

Staken Hoe wonderlijk woorden soms van betekenis kunnen veranderen, bewijst het werkwoord *staken.* In het Middelnederlands komt het voor in de eigenlijke betekenis: ergens een reeks van *staken* bij plaatsen, een terrein met staken afzetten. Daaruit vloeide voort de betekenis: vaststellen, be-palen (met palen omgeven!). Zo zeide men vroeger: een verbond met iemand *staken* voor: een verbond aangaan. Toen is de zegswijze: ergens een stokje voor steken, waarbij men denken moet aan een deur die met een stok gegrendeld wordt, invloed gaan uitoefenen met het resultaat dat *staken* thans alleen betekent: met iets ophouden, dus vrijwel het tegengestelde van de vroegere betekenis.

Standje Men noemt iemand een *opgewonden standje* als hij spoedig driftig wordt of zich in het algemeen de gebeurtenissen heftig aantrekt. *Opgewonden* komt van *opwinden:* omhooghalen, spannen, bijvoorbeeld van een horlogeveer. Vandaar dat *opgewonden* gaat betekenen: gespannen, geestdriftig, overprikkeld. Het woord *standje* is een verkleinwoord van *stand* dat bij het werkwoord *staan* behoort. *Stand* is dus: het blijven staan en

speciaal: het blijven staan van een groep mensen, dus: oploop, geruchtmakend voorval, ruzie. Dan gaat *standje* ook betekenen: berisping, verwijt. Men geeft iemand een *standje* of maakt hem een *standje*. In sommige streken van het land, bijvoorbeeld in Groningen, zegt men ook: een *stankje* maken of bakken. Het Duitse Stänkerei dat hiermee zeker verwant is, betekent: ruzie.

Steg In het hedendaagse Nederlands komt *steg* alleen nog voor in de zegswijze: hij weet er *heg noch steg*, hij weet er absoluut de weg niet. Het woord *steg* ziet er wat vreemd uit, maar het is nauw verwant met *steeg*. Een *steg* is dus een smal pad. Heg is bekend in de zin van struikenrij. Waarom men nu juist deze twee woorden heeft gekozen om aan te duiden dat iemand ergens volkomen onbekend is, zal wel nimmer met zekerheid worden verklaard. Zeker heeft het rijm er mee te maken. Denk maar aan: van de hak op de tak, boontje komt om z'n loontje, borgen baart zorgen, elk huis heeft zijn kruis en vele andere. Men vindt ook de vorm: *weg noch steg*, die iets duidelijker zegt dat iemand de *weg* niet weet.

Stekeblind Wij moeten bij de beschouwing van het woord *stekeblind* uitgaan van *stokstijf;* zo stijf als een stok. Op voorbeeld van dit woord ging men ook zeggen: *stokoud* en (vroeger) *stoknar* en *stokblind*. In al die samenstellingen heeft het woorddeel *stok-* geen eigen betekenis meer; het werd eenvoudig een versterkend voorvoegsel. Daardoor verzwakte ook gemakkelijk zijn klinker. Men ging ook vormen met e en met i bezigen, vandaar *stikdonker,* in Zuid-Nederland *stekezot* en verder *stekeblind* voor: volkomen blind, vroeger ook *stokblind*.

In een oud woordenboek wordt *stekeblind* in het Latijn vertaald met exoculatus. Blijkbaar dacht men bij steke-

blind aan uitgen ogen.

Stiekem Het woord *stiekem* en het daarbij behorende *stiekemerd* zijn van Hebreeuwse oorsprong. Wij hebben te maken met een woordfamilie die *zwijgen* als hoofdbetekenis had. Het woord zwijgzaamheid luidde ongeveer setiqah en daaruit is het jiddische *stieke* of *sjtieke* ontstaan.

Stiekem betekent dus eigenlijk: zwijgend en vandaar: in het geheim. Een stiekemerd is nog altijd iemand die in het geheim lelijke streken uithaalt, iemand die ze achter de elleboog heeft, een geniepigerd.

Eigenaardig is dat *stiekem* in een aantal gevallen zijn ongunstige betekenis heeft verloren. Men kan zeggen: het is zulk lelijk weer, laten we maar *stiekem* thuisblijven. In zo'n zin is de betekenis: *ongemerkt, kalm, rustig* en ze is zelfs al dicht genaderd tot: *lekker.*

Stoelgang De eigenlijke en nog steeds meest gebruikelijke betekenis van het woord *stoel* is: zetel voor één persoon. Er is verwantschap met Grieks *stèlè:* zuil en met het werkwoord *staan,* omdat het ding stàat. Men gebruikt het woord ook voor de van een zetel voorziene verhoging en dus voor: kansel, preekstoel, katheder. Op het platteland zei (zegt?) men: dominee is op *stoel* voor: de dienst is begonnen. Ook als zetel van gezag bezigt men het woord: de pauselijke *stoel* is daarvan een voorbeeld. In *stoelgang* is *stoel* de verplaatsbare zetel, het stilletje en het woord betekent: afgang, ontlasting. In Dodonaeus' beroemde Cruydboeck leest men: Drooge vijgen tergen den buyc en verwecken tot *stoelgang.*

Stoffen Er zijn in het Nederlands twee woorden *stof.* Het ene betekent: materie en is evenals het Engelse stuff ontleend aan het oudfranse estoffe, Frans étoffe. Het erbij behorende werkwoord is: stofferen.

Het tweede woord *stof* betekent: stuivend zand. Het

werkwoord dat ermee verwant is, luidt: stoffen, dus stof opjagen. Figuurlijk gebruikt betekent stoffen: pochen. In de Gysbrecht vragen de Amsterdamse maagden: Waer is de reus met al zijn *stoffen,* die Gysbrechts stad ter neer wou ploffen? En wanneer iemand geweldig zit op te scheppen, kan men uit zijn omgeving de opmerking verwachten: wat stinkt het hier (eigen roem stinkt) of: wat *stuift* het hier.

Straatarm Het zelfstandige naamwoord *straat* is, hoe Nederlands het ook klinkt, een Latijns woord. Het voltooide deelwoord van het werkwoord sterno: ik leg neer, ik effen, ik plavei, luidt namelijk in de vrouwelijke vorm: *strata* en een *via strata* is dus een geplaveide weg. Reeds heel vroeg, in de 5e eeuw, is het woord overgenomen van de Romeinen.

Zolang we geen betere verklaring hebben van de samenstelling *straat*arm, die hetzelfde betekent als doodarm, zullen we het moeten doen met de uitleg: iemand die *straatarm* is, heeft geen huis, geen onderdak en leeft dus op straat. Dat dit werkelijk de juiste verklaring is, staat niet vast, omdat *straat* verder niet voorkomt in samenstellingen waarvan het tweede lid een bijvoeglijk naamwoord is.

Strakjes Een eigenaardigheid van het Nederlands is dat het verkleinwoorden kan vormen van bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. Men neemt aan dat die vorming in de kindertaal is begonnen en zich toen heeft verbreid. Een voorbeeld is *strakjes,* verkleinwoord van *straks,* dat samenhangt met het werkwoord strekken en dat oorspronkelijk betekent: direct en daarna ook: aanstonds. Maar men zegt ook: hij zit er *warmpjes* bij; hij is *knapjes* ziek geweest en ziet nog wat *bleekjes;* we gaan *eventjes* uit; 't is wat *frisjes;* doe 't nog maar eens *dunnetjes* over; we blijven *stilletjes* thuis; nou is het

welletjes; denk er om, *voorzichtigjes* aan, ik vond de zieke vrij *minnetjes;* doe de deur *zachtjes* toe; hij is nog wat *slapjes* enz. Men vindt al deze woorden vooral in de gemoedelijke spreektaal.

Streek *Streek* behoort bij *strijken,* zoals *spleet* bij *splijten* en *beet* bij *bijten.* Eigenlijk is *streek* dus: de strijkende beweging van de violist, de schilder, de schaatsenrijder. Dan wordt *streek* ook gebezigd voor: kunstgreep, handigheid, slag en daarna voor: laakbare handigheid, schadelijke daad, sluwe bedriegerij. Maar ook wordt *streek* gebruikt voor *windstreek,* die door lijnen op het kompas wordt aangeduid. Vandaar de uitdrukking *van streek zijn* voor: de kluts kwijt zijn, zenuwachtig zijn. Wanneer immers het kompas verdraaid is, is de zeeman zijn koers kwijt, is hij *van streek.* Een aardige vermenging van de twee betekenissen van *streek,* namelijk: sluwe daad en: windstreek, vinden we in de zegswijze: hij heeft lelijke *streken* op zijn kompas voor: hij heeft slechte eigenschappen, lelijke gebreken.

Stroken Dat *strookt* niet met wat anderen mij verteld hebben, wil zeggen: dat stemt niet overeen, dat klopt niet met wat anderen verteld hebben. Het werkwoord *stroken* behoort bij *strook:* smal stuk stof, reep land, smal water. De oorspronkelijke betekenis van *stroken* is dan ook: zich als een strook langs iets uitstrekken. Dan ontwikkelt zich de betekenis in twee richtingen: *stroken* gaat betekenen: strelen, aaien en vandaar: vleien. Als Saartje Burgerhart haar schoonvader vriendelijk bejegent leest men: Dit *strookte* den ouden man. Deze betekenis is verouderd. De tweede leidt van: zich uitstrekken naar: grenzen aan en vandaar naar: overeenkomen met, niet verschillen van. Men gebruikt het werkwoord speciaal wanneer er sprake is van iemands karakter, zijn belangen of wensen.

Struisvogel De eigenlijke naam van de grootste ons bekende vogel is: *struis,* een naam die aan het Latijn is ontleend. In die taal heet hij: avis struthio en dit is letterlijk vertaald door: vogel struis, dat dikwijls aanéén geschreven werd, evenals vogelkraan. Nog in de Camera Obscura leest men, dat bij het pandverbeuren 'Bartje Blom met den vogel *struis* verstrikt werd'. Het is duidelijk dat zowel het Franse 'autruche' als het Engelse 'ostrich' aan 'avis struthio' is ontleend. In het Nederlands evenwel is men, op voorbeeld van kanarievogel, gaan spreken van struisvogel.

Onder *struisvogelpolitiek* verstaat men de politiek, de handelwijze van iemand, die bij gevaar zich dat ontveinst en door het hoofd in het zand te stoppen meent veilig te zijn. Dat struisvogels dit zouden doen, is een bakerpraatje.

Stuiver Het is waarschijnlijk dat het woord *stuiver* lid is van een woordfamilie, waartoe ook stobbe: boomstronk behoort. De eigenlijke betekenis is dan: afgesneden stuk. Dat wordt aannemelijker, wanneer men bedenkt dat oordje (in: hij heeft zijn laatste oordje versnoept) ook betekent: hoek, deel van een grotere munt. Het woord *stuiver* komt reeds in de 15e eeuw voor en heeft zich tot 1816 in de muntverordeningen gehandhaafd. Toen werd het officieel vervangen door 'stuk van een twintigste gulden of van vijf cents'. Maar iedereen bleef van een stuiver spreken en de wet van 1906 herstelde het woord in ere. Men sprak vroeger ook van een halve stuiver en van een dubbele stuiver, een dubbeltje dus.

Suikeroom Wat wij *suiker* noemen heet in het Frans *sucre,* in het Engels *sugar,* in het Duits *Zucker,* in het Spaans *azucar,* in het Italiaans *zucchero* en zo kan men doorgaan. Het woord is internationaal. In Europa is het uit

het Arabisch overgenomen. In die taal luidde het: *sukkar.* De Arabieren hadden dit woord uit het Perzisch overgenomen en de Perzen hadden het aan de Indiërs ontleend. Aan Perzisch *sakar* ontleenden de Grieken *sakcharon* en dat is ons woord *saccharine.* Een *suikeroom* is een oom van wie men hoopt te erven, een oom 'op welke men gelijk de vliegen op de suiker aangonst en bij wie ieder om het zeerst zich poogt aangenaam te maken', zoals een schrijver uit de vorige eeuw het uitdrukt.

Symptoom Het Griekse werkwoord *piptein* betekent: vallen. De samenstelling *sympiptein* is: samenvallen, tegelijk gebeuren, overeenstemmen en dergelijke betekenissen. Het zelfstandige naamwoord bij *sympiptein* is *symptooma:* toeval en in het bijzonder: ongelukkig toeval, dus: ongeval, ongeluk. Die betekenis heeft ons woord *symptoom* niet meer. Wij verstaan onder *symptoom* immers een aanwijzing, een kenteken, een voorbode, een omstandigheid, maar men gebruikt het woord vooral voor die verschijnselen waaraan men een ongunstige, nog enigszins verborgen zaak herkent. Vandaar dat *symptoom* vooral wordt gebruikt voor: ziekteverschijnsel waaruit men tot de aard van een ziekte besluit. Men zegt: alle *symptomen* wijzen op typhus en bedoelt: alle kentekenen die de patiënt vertoont, passen in het ziektebeeld van typhus.

Syndroom Van een Grieks werkwoord dat: lopen, snellen betekent zijn drie woorden afgeleid: *velodroom:* wielerbaan, *hippodroom:* renbaan voor paarden, kermistent waarin kinderen op paarden kunnen rondrijden en *syndroom.* Letterlijk betekent dit woord: samenlopend en als medische term: het samentreffen, de opeenhoping van een aantal ziekteverschijnselen, met een vreemd woord gezegd: een symptomencomplex.

Men leest wel over een KZ-*syndroom*. Daarmee wordt bedoeld het totaal van geestelijke en lichamelijke ziekteverschijnselen die het gevolg zijn van een verblijf in een concentratiekamp. KZ is de eigenaardige afkorting van Konzentrationslager. In Nederland zou men eigenlijk van een CC- of een CK-*syndroom* moeten spreken.

T

Taai Vaste stoffen die de eigenschap hebben dat ze sterk gerekt en gemakkelijk gebogen kunnen worden zonder dat ze breken, noemt men *taai*. Ook van vloeistoffen zegt men wel dat ze *taai*, dus stroperig zijn. Op het dierlijke lichaam toegepast is *taai* zowel: moeilijk te kauwen (taai vlees) als gespierd, tegen harde arbeid opgewassen, veel weerstandsvermogen bezittend. Figuurlijk spreekt men van *taai* geduld en *taaie* volharding en vandaar komt de zegswijze: zich *taai* houden: niet toegeven wanneer men wordt tegengewerkt of wanneer men vermoeid raakt. Heel gewoon is: Houd je *taai* voor: houd je goed.

De betekenis: rekbaar, gerekt heeft echter ook geleid tot de betekenis: langdurig, vervelend, saai. Er zijn bijvoorbeeld *taaie* redevoeringen. In bepaalde kringen noemt men een borrel ook wel een *taaie* of *ouwe taaie,* dit in tegenstelling tot een *jonge* (jenever).

Tabernakel Iemand op z'n *tabernakel* komen betekent:

iemand een pak slaag geven en ook wel: iemand ongezouten de waarheid zeggen. Het woord *tabernakel* betekent eigenlijk tent en in de bijbel wordt het woord allereerst gebruikt voor de tent waarin de ark des verbonds stond. Toen is men het woord ook gaan bezigen voor het lichaam als bergplaats van de ziel. Vandaar de uitdrukking: zijn aardse *tabernakel* wordt verbroken voor: hij sterft. Ook het woord *tempel* wordt in de zin van lichaam wel gebruikt. Men zie bijvoorbeeld I Cor. 6:19. Ons bijbelvaste volk heeft toen het woord tabernakel (en in de 17e eeuw ook het woord tempel) in de gewone spreektaal opgenomen. Het Frans kent in gemeenzaam taalgebruik *tabernacle* voor: zitvlak. Maar officieel is Fête des tabernacles: Loofhuttenfeest.

Tachtig Naast zes staat zestig; naast zeven staat zeventig. Waarom zeggen wij dan *tachtig* en niet achtig? Het antwoord luidt: vroeger zeide men tsestig en tseventig en ook tnegentig, wat niet slechts blijkt uit geschreven teksten, maar ook uit de uitspraak. Door de inwerking van de t zeggen wij immers sestig en seventig en niet zestig en zeventig.

Die t nu is het restant van een oud woord dat: tiental betekende. *Tachtig* betekent dus: acht tientallen.

Naar het voorbeeld van zeventig en negentig zeide men vroeger ook: *tachentig*. Nog omstreeks 1850 was, volgens getuigenis van Jacob van Lennep, deze uitspraak in zwang bij de beschaafden in Amsterdam. Nu wordt tachentig als plat beschouwd.

In de *tachtiger* jaren is een germanisme.

Tamelijk In het Middelnederlands bestond een werkwoord *tamen* dat betekende: passen, voegen. Daarvan zijn afgeleid: *betamelijk*, het veel vaker voorkomende *onbetamelijk:* ongepast, en ook *tamelijk* dat vroeger terecht werd gebruikt voor: behoorlijk, gepast. Anna

Bijns schrijft: Dat kinderen voor priesters lichten haren capproen (hun petje afnemen) is *tamelijc*. Een jongere betekenis is: matig, redelijk. Hildebrand vindt het moeilijk 'een *tamelijk* figuur te blijven maken' als Nurks een aanmerking maakt op zijn hoed. De huidige betekenis kan worden omschreven als: tussen goed en slecht, tussen groot en klein in, tot op zekere hoogte, in vrij sterke mate, nogal, vrij. Men zegt: hij is *tamelijk* gefortuneerd; de zieke voelt zich *tamelijk* goed; de redevoering was *tamelijk* vervelend. In het Duits voltrekt zich de betekeniswijziging op precies dezelfde wijze: *ziemlich* is immers: was sich *ziemt*, wat past. Nu is de betekenis: tamelijk, nogal.

Tante In vroeger tijd noemde men de zuster van vader of moeder: *moei*. Later werd dit ook de naam die men aan de vrouw van de oom gaf. Het was een woord uit de kindertaal dat niets anders betekent dan: moedertje. In de volkstaal komt *moei* nog wel eens voor, maar verder is het geheel en al verdrongen door *tante*. Een aantal talen, bijvoorbeeld het Deens, het Zweeds, het Duits en het Nederlands hebben dit woord *tante* aan het Frans ontleend. Daar luidde het echter vroeger: *ante*, een vorm die het Engelse *aunt* verklaart. Het Franse *ante* vindt zijn oorsprong in het Latijnse *amita:* vaders zuster, dat verwant is met het werkwoord *amare:* liefhebben. *Amita* is dus eigenlijk: de beminde, de geliefde.

Taptemelk *Taptemelk* is ontroomde melk. Voor men het proces van centrifugeren kende kon dat ontromen op twee manieren geschieden: als de melk door stilstaan 'opgeroomd' was, schepte men de room eraf óf men *tapte* de zich onder de roomlaag bevinden melk *af* zodat de room overbleef. Wat men aftapte was *getapte* melk. Men spreekt echter nooit van *getapte* melk, maar altijd van *taptemelk*. Dit komt omdat men vormen als deze

niet op één lijn stelde met echte deelwoorden, die, zoals bekend is, meestal met het voorvoegsel ge- beginnen. Zo kent men vormen als *oudbakken* (niet: oud gebakken) *rechtschapen* (niet: recht geschapen) en zelfs *dronken* (en niet: gedronken hebbend).

Teerling Een oud spreekwoord luidt: *Teerlingen,* vrouwen en kannen, deze drie onteren de mannen. En in Vlaanderen zegt men: Trouwen is een *teerling*spel, dus: een kansspel, een gok. Wij gebruiken het woord *teerling* eigenlijk alleen in de zegswijze: de *teerling* is geworpen, voor: het besluit is genomen. Men zegt dat Caesar deze woorden (in het Latijn) sprak, toen hij besloten had de rivier de Rubico over te steken en daarmee de burgeroorlog te beginnen. Het woord luidde vroeger *teerninc,* maar doordat zoveel woorden eindigen op het achtervoegsel *ling,* ging men in plaats daarvan teer*ling* zeggen. Er is geen verwantschap met *verteren,* maar wel met Latijn *terni* dat: telkens drie betekent en vandaar: worp waarbij alle drie dobbelstenen hetzelfde aantal ogen vertonen.

Tegenspoed Er zijn bepaalde samenstellingen die geleidelijk uit het zinsverband zijn ontstaan. Zo is het woord edelman voortgekomen uit edel man, buitenkans uit buiten kans, handvol uit hand vol enz. Men noemt deze samenstellingen samenkoppelingen en tot deze groep behoort ook het woord *tegenspoed.* Men kan zich voorstellen dat men vroeger zei of schreef: het was al *tegen spoed.* In die zin betekende *spoed:* goede voortgang en de hele zin wilde dus uitdrukken: het druiste allemaal in tegen de goede voortgang. Uit de twee woorden *tegen spoed* groeide nu de samenstelling *tegenspoed.* In het Middelnederlands zei men: *jegenspoed* en: *wederspoed,* maar die woorden zijn uit de taal verdwenen.

Teleurstellen Het woord *leur* kwam vroeger voor in een

aantal vaste verbindingen die behalve te *leur* stellen thans alle verouderd zijn. Men zeide: te leur komen, te leur gaan en te leur lopen voor: verloren gaan; te leur vallen voor: geen succes hebben. Te leur gaan hebben wij nog over in te *loor* gaan en daaruit blijkt ook de oorspronkelijke betekenis: verlies. Het daarbij behorende werkwoord is verliezen, waarvan de verleden tijd luidt: verloor. Zo is de r in het woord *leur* te verklaren. Er is een ander woord leur, dat verwant is met lor en dat: vod, prul betekent. Het daarbij behorende werkwoord is *leuren:* langs de huizen gaan om iets te verkopen.

Tenger In vroeger tijd en nog in de zeventiende eeuw bestond naast *tenger:* fijn, teergebouwd, slank, een ander woord, namelijk *tender,* dat evenals het Engelse *tender* is ontleend aan het Franse *tendre,* dat weer verwant is met het Latijnse *tener,* een woord dat behoort bij het werkwoord *tendere:* spannen, uitrekken. Ook *tanger* kwam voor.

Vooral in de negentiende eeuw kwam het woord *tenger* veelvuldig voor. Men sprak en schreef graag over *tengere* vrouwen of vrouwen met een *tengere* leest, maar gebruikte het ook bij zaken. Bij Cats wordt de mens een *tenger* vat genoemd en in die betekenis: niet bestand tegen ruwe aanraking, kwam het veelvuldig voor. Men sprak bijvoorbeeld ook van *tenger* riet.

Tenzij Naast *tenzij* kwam vroeger in vrijwel gelijke betekenis ook voor: *tenware.* Daaruit is de etymologie wel te vinden. Voluit luiden deze voegwoorden: het en sij en: het en ware en ze betekenen: als het niet is (was). Het woord *tenzij* leidt een bijzin in en heeft tot taak ons duidelijk te maken dat hetgeen in de voorafgaande hoofdzin staat alleen juist is als de voorwaarde die in de bijzin achter *tenzij* wordt genoemd, niet aanwezig is.

Dat klinkt geleerd, maar is eenvoudig. Men denke slechts aan een zin als: ik ga uit *tenzij* het regent. *Tenzij* is dus ongeveer hetzelfde als *behalve,* een samenstelling van het voorzetsel *be* of *bij* en *halve:* kant, zijde, dus: terzijde van, uitgezonderd.

Terdege *Ter dege* betekent: flink, goed, geducht. Het woord bestaat uit het voorzetsel *te,* verbonden met het lidwoord *der* (derde naamval) en het zelfstandige naamwoord *deeg.* Dit woord deeg hangt samen met een oud werkwoord *dijen:* groeien, waarvan thans alleen nog de samenstellingen *gedijen* en *uitdijen* in zwang zijn. Dit werkwoord was vroeger sterk. De verleden tijd luidde *deech,* het deelwoord *gedegen.* Deze vorm kennen wij nog in *gedegen* (zuiver) goud.

Het zelfstandige naamwoord *deeg* betekende: voorspoed, voordeel, genoegen. Het kwam vooral in zegswijzen voor: deeg van iets hebben, iemand deeg doen, van deeg spreken (verstandig spreken) enz. Het bijvoeglijke naamwoord luidt *degelijk.*

Terloops Men kan het woord *terloops* het beste en in ieder geval het kortste weergeven door het Franse *en passant* en het is heel goed mogelijk dat het onder invloed van deze Franse uitdrukking bij ons in gebruik is gekomen. Dat is dan in het begin van de zeventiende eeuw gebeurd. In letterlijke betekenis had men toen *ter loope:* op een draf en ook *ter loop,* waarvan de betekenis zich ontwikkelde van: snel, vlug tot: in het kort, in hoofdzaak. Tegenwoordig gebruikt men *terloops,* waaraan de zogenaamde bijwoordelijke -s is toegevoegd, in de betekenis: in het voorbijgaan, terwijl men over iets anders spreekt, zonder er lang bij stil te staan, als iets bijkomstigs, vluchtig, tussen andere dingen door. Men ziet *terloops* ook wel gebezigd als bijvoeglijk naamwoord b.v.: dit verdient meer dan *terloopse* aandacht.

Maar mooi is dit niet.

Ternauwernood In het Middelnederlands schreef men: *ter nauwer noot* in drie woorden en de betekenis was: als de nood nijpt. Zo kon men zeggen: ter nauwer noot kent men sinen vrient. Wij zeggen nu: in de nood leert men zijn vrienden kennen. De drie woorden kwamen zo dikwijls naast elkaar voor dat men ze later is gaan aanéénschrijven. Ook is de betekenis langzamerhand veranderd. Wij gebruiken *ternauwernood* niet alleen in de betekenis: terwijl er nood bestaat waaruit men moeilijk kan ontkomen, maar ook in die van: nauwelijks, bijna niet, nog maar net. Zo leest men, ook bij goede auteurs, zinnen als: hij had ternauwernood zijn studie voltooid of hij werd tot Kamerlid gekozen. Kennelijk is bedoeld: nauwelijks.

Tersluiks Onder *tersluiks* verstaat men: heimelijk, in het verborgen. Het is een bijwoord dat gevormd is door koppeling van *ter* (uit te der) met de verbogen naamval *sluik* en de zogenaamde bijwoordelijke *s*. *Sluiken* is een oud werkwoord dat niet meer gebruikt wordt en vervangen is door smokkelen. Eigenlijk betekende *sluiken:* met list bemachtigen. In plaats van *tersluiks* zei men vroeger ook wel: *sluiksgewijs.* De werkwoorden *sluiken* en *smokkelen* betekenen allebei oorspronkelijk: sluipen, zich langzaam en voorzichtig voortbewegen. Verwant zijn het Engelse *slug* dat zowel: naakte slak als: luiaard betekent en het in de zestiende eeuw gewone bijvoeglijke naamwoord *sluik:* slap, niet flink dat wij alleen nog kennen in *sluik* haar.

Timmer Het woord *timmer* ziet er vreemd uit. Het hoort bij het werkwoord *timmeren* en betekent dus: getimmerte, bouwwerk, huis en ook: vertrek. Vondel spreekt van een vrouwen*timmer* voor: vrouwenvertrek en een achttiende-eeuwse predikant, regent van een weeshuis,

schrijft: 'De kuisheid houde steeds in 't *maagdentimmer* wacht'. Hij heeft daarbij het oog op de meisjesafdeling der inrichting. Maar nu zijn woorden als *jufferentimmer* en *vrouwentimmer* geheel uit onze taal verdwenen. Het Duits kent echter nog *Frauenzimmer* dat dus eigenlijk betekent: vrouwenvertrek. Daarna ging men het woord ook gebruiken voor de bewoonsters van het vertrek, voor vrouwvolk in het algemeen en tenslotte voor: de vrouw, zij het ook in minachtende zin.

Tippelen Het woord *tip* betekent: top, punt, slip. Men zegt: een *tip* van de sluier oplichten. Ook in de betekenis: teen kwam het woord vroeger wel voor en in het Vlaams zegt men nog: op de *tippen* gaan voor: op de tenen lopen.

Van *tip* in de laatstgenoemde betekenis is een werkwoord *tippelen* gevormd dat dus eigenlijk wil zeggen: voorzichtig of met kleine pasjes lopen. Het zal zeker onder invloed van werkwoorden als dribbelen en trippelen zijn ontstaan. Daarna heeft de betekenis zich verwijd tot: lopen, wandelen. Een flinke tippel is niets anders dan een flinke wandeling. Ook wordt *tippelen* wel gebruikt voor: op straat drentelen om mannen te verleiden. Er is ook een werkwoord *tippen,* dat vooral in figuurlijke zin wordt gebruikt in de zegswijze: ergens niet aan kunnen *tippen* voor: verre de mindere zijn.

Toedracht Zoals *komst* behoort bij *komen, bocht* bij *buigen, vondst* bij *vinden* en *last* bij *laden,* zo behoort *dracht* bij *dragen.* Het werkwoord *toedragen* betekent oorspronkelijk: iets ergens heen dragen en vandaar: iets bezorgen, iets verschaffen. Al deze betekenissen zijn evenwel verouderd. Wij gebruiken *zich toedragen* nog in de zin van: in zijn werk gaan, geschieden en *toedragen,* in het bijzonder wanneer er sprake is van gevoelens, in die van: koesteren, gevoelens hebben jegens

iemand. Men zegt: iemand een goed hart *toedragen*. De *toedracht* is derhalve: de wijze van gebeuren, de gang van zaken, het verloop van een reeks feiten. Vertel mij nu eens de hele *toedracht* wil zeggen: deel nu eens nauwkeurig mee in de juiste volgorde wat er is gebeurd.

Toekomst In dit woord, dat thans uitsluitend aanduidt: de tijd die na het heden komt, de periode die nog voor ons ligt, kan men nog gemakkelijk de oorspronkelijke betekenis herkennen. *Toe-komst* is: het naar iemand toekomen, de nadering, de aankomst, de komst. Zo sprak men van de *toekomst* Christi, in de zin van: de komst van Christus. In woorden als: komst, nadering zit echter al een element dat wijst naar de tijd die nog vóór ons ligt. Dezelfde ontwikkeling heeft het Duitse woord Zukunft doorgemaakt, dat ook aanvankelijk: aankomst, gebeurtenis betekende. In de achttiende eeuw betekende Zukunft al: toekomst en dat heeft op de betekenisontwikkeling van ons woord *toekomst* zeker invloed uitgeoefend.

Toerekenbaar Het achtervoegsel -baar betekent eigenlijk: geschikt tot dragen. In een woord als vruchtbaar is deze oorspronkelijke zin nog aanwezig. Algemener is reeds de betekenis: bij zich hebbende, met zich brengende. Denk maar aan: dankbaar. Ook betekent het: bestand tegen. Dat is te zien in: strijdbaar. In vloeibaar, brandbaar, ontplofbaar enz. is de zin: kunnende.

Iemand die *toerekenbaar* is, is dus een man of vrouw wie men zijn daden kan toerekenen, die er voor aansprakelijk gesteld kan worden. Wat velen er toe beweegt het te vervangen door toerekeningsvatbaar, een domme, klakkeloze vertaling van het Duitse zurechnungsfähig, is een raadsel. Iemand is vatbaar voor besmetting of voor indrukken, maar vatbaar voor toerekening is een onmogelijkheid.

Toeval Het woord *toeval* komt voor in twee sterk van elkaar verschillende betekenissen. Men kent het voor: aanval van vallende ziekte èn voor: onvoorziene gebeurtenis. Toch hebben wij met hetzelfde woord te maken. *Toevallen* betekende eigenlijk: neerstorten. Men zei dus: door *toeval* van regen zijn de wegen onbegaanbaar. *Toevallen* werd ook gebruikt voor: ten deel vallen. *Toeval* is dan: wat iemand ten deel valt, overkomt, in het bijzonder als ziekteverschijnsel, dus: bijv. een flauwte. Uit de betekenis *gebeuren,* die toevallen óók heeft, volgt dat *toeval* is: gebeurtenis, voorval en dan: zonderling, onverwacht, onvoorzien voorval. Soms wordt het *toeval* zelfs min of meer als een macht beschouwd. Men zegt bijv.: iets aan het toeval overlaten, het toeval wil dat...

Toeverlaat In het Middelnederlands bestond een werkwoordelijke vorm: *hem ergens toe verlaten* die betekende: ergens op vertrouwen. In een ridderverhaal zegt de held van zijn zwaard: ic mach er *mi* wel *toe verlaten.* Uit deze verbinding is het zelfstandige naamwoord *toeverlaat* ontstaan, dat dus in de eerste plaats betekent: vertrouwen, hoop, vooruitzicht. Daarvan afgeleid zijn de betekenissen: steun, hulp, toevlucht. Dikwijls wordt *toeverlaat* dan gebruikt tezamen met een min of meer gelijkbetekenend woord. Men spreekt van steun en toeverlaat of van troost en toeverlaat. Tenslotte wordt het woord ook gebezigd voor de persoon op wie men vertrouwen kan, inzonderheid voor God. God is mijn *toeverlaat.* De bijbel heeft hier: toevlucht.

Toilet Het Franse woord *toile* betekent linnen. *Toilette* is dus: linnen lap. Aanvankelijk gebruikte men een *toilet* om er nieuwe stukken stof of kledingstukken in te wikkelen ter bescherming. Ook werd *toilet* gebruikt voor de doek die op de tafel werd uitgespreid om er

benodigdheden ter verzorging van het uiterlijk op te plaatsen. Zo kreeg *toilet* de betekenis: *kaptafel*. Daarna ging men het woord ook gebruiken voor de handeling van het kleden en het verzorgen van het uiterlijk. Nog zegt men: *toilet* maken. Dan gaat *toilet* de kleding zelf aanduiden en betekent het: japon.

Uit de samenstelling toiletgelegenheid: plaats waar men zich kleedt en verzorgt, is het woord *toilet* ontstaan in de zin van: privaat, w.c.

Toneel Dat het woord *toneel* samenhangt met het werkwoord tonen lijkt wel zeer voor de hand te liggen. Op het toneel immers wordt ons allerlei vertoond. Toch is deze verwantschap slechts schijn. De wetenschap die zich bezighoudt met de afleiding der woorden, kan dat bewijzen. Er bestaat een oud woord *taneel* dat: stellage, getimmerte betekende. Dit taneel is ontstaan uit een nog ouder woord tineel dat ontleend is aan het oud-Franse tinel. Tinel betekende: hofstoet, gevolg; vandaar ook: zaal waar de hofstoet placht verblijf te houden. Zo ontstond de betekenis: plaats voor de aanzienlijken onder het publiek, dus: verhoogde zitplaats. Zo komen we tot: stellage, aanvankelijk voor de beter gesitueerde toeschouwers, later voor de toneelspelers. Dan breidt de betekenis zich uit tot: wat met toneelspeelkunst en schouwburg in verband staat.

Toogdag Dit is een merkwaardig woord. De oorspronkelijke betekenis is namelijk: de officieel vastgestelde dag waarop een koopman zijn waren uitstalde of tentoonstelde. Het oude werkwoord *togen* betekende hetzelfde als *tonen:* laten zien. Maar in 1929 heeft de Antirevolutionaire Jongeren Actie bij haar oprichting besloten jaarlijks een landelijke vergadering te beleggen en daaraan de naam *toogdag* te geven. Men bracht het woord toen in verband met de verleden tijd van het

werkwoord *tijgen* die *toog* luidt. *Tijgen* betekent: trekken, zich op weg begeven en nu gaf men er de betekenis aan: gezamenlijk opmarcheren om te getuigen van een ideaal. Sindsdien gebruiken allerlei kerkelijke organisaties *toogdag* voor: landelijke bijeenkomst. Misschien heeft de gedachte aan *betogen* en zelfs aan *getuigen* ook meegespeeld.

Tooi Het zelfstandige naamwoord *tooi* is de stam van het werkwoord *tooien*. Eigenlijk is *tooien:* gereedmaken, vervaardigen, een betekenis die men nog terugvindt in de samenstelling *voltooien*. *Tooi* werd vroeger gebruikt in de zin van: manier om zich te kleden, dracht, mode. In de zestiende eeuw bestond de zegswijze: *naar de tooi staan* voor: belust zijn op mooie kleren. Vandaar dat *tooi* gaat betekenen: kostbare kleding, zoals in bruids*tooi*. Daarbij zijn de sieraden inbegrepen, zodat *tooi* ook gaat betekenen: sieraad, versiering. Men spreekt van een bos in *herfsttooi* doelend op het goudgele gebladerte. Een ander woord voor *tooi* is: opschik of opsmuk.

Tornen De gewone betekenis van *tornen* is: de naden losmaken. Ook *tarnen* komt voor, maar alleen in deze letterlijke zin. Het woord is verwant met het Duitse *trennen:* scheiden, splitsen. De oudste betekenis waarin *tornen* is opgetekend, luidt: weglopen uit de dienst, wat wij nu *drossen* noemen. Ook voor: afvallig worden van het geloof werd *tornen* gebruikt en het Duits kent nog het woord *abtrünnig:* afvallig van, ontrouw aan. In figuurlijke zin wordt *tornen* nog gebruikt voor: ergens verandering in aanbrengen. Men zegt: daar valt niet aan te *tornen*. In de 17e eeuw kwam *tornen* voor in de betekenis: achternazitten. Iemand naer 't gat *tornen* wilde zeggen: iemand op de huid zitten, iemand achtervolgen. De grammatica maakt onderscheid tussen het

zwakke *achternazetten:* snel volgen en het sterke *achternazitten:* controleren, nagaan.

Tram Hèt woord *tram* is zo ingeburgerd dat het aanbeveling zou verdienen het ook op z'n Nederlands te spellen en dus te schrijven: *trem.* De thans nog gebruikelijke schrijfwijze maakt duidelijk dat wij het woord aan het Engels hebben ontleend. Daar heeft men in 1776 in een kolenmijn in Sheffield voor het eerst ijzeren rails toegepast in plaats van houten. De man die dit deed en later ook buiten de mijnen op deze wijze voor goederenvervoer zorgde, heette Outram. Men sprak dus van Outramways, later kortweg van tramways en noemde de wagens die op deze wegens reden, trams, hetzij paardentrams, hetzij stoomtrams of elektrische trams.

Tramontane Een hevige schrik, een plotselinge gebeurtenis kan maken dat iemand geheel van zijn stuk is, volkomen in de war, helemaal z'n *tramontane* kwijt. Het is een volksuitdrukking, maar van deftige afkomst is zij wel. Zij is een verbastering van de Latijnse woorden stella transmontana: de ster aan de overzijde der bergen. Die ster is voor de volkeren ten zuiden van de Alpen de Poolster en het is duidelijk dat de uitdrukking aan de taal der zeelieden is ontleend. Zij immers richtten zich naar de Poolster en als zij hun tramontane, hun Poolster, kwijt waren, zwierven zij rond zonder de richting te weten waarin zij moesten gaan.

Tref Het zelfstandige naamwoord *tref*, waarvan geen meervoud bestaat – men kan wel zeggen: wat een *tref*, maar niet: wat een boel *treffen* – werd vroeger vooral gebruikt in de uitdrukking: een man van *tref* en van eer voor: een voor*tref*felijk man. Het woord hoort bij het werkwoord *treffen:* raken, ook: raken zonder opzet, vallen op, ten deel vallen, aandacht trekken enz. Men zegt: het *trof* mij, hem *treft* geen schuld, men *trof* een

schikking, hij stond als door de bliksem *getroffen*. Het zelfstandige naamwoord *tref* is het meest in zwang in de betekenis: gelukkig toeval, buitenkansje, meevaller; het zelfstandige naamwoord *treffen* daarentegen wil zeggen: vijandige ontmoeting, strijd, gevecht op betrekkelijk kleine schaal. Men spreekt van een bloedig *treffen*.

Trein Het woord *trein* is al heel oud. Het is het Franse *train* dat werd overgenomen in de oorspronkelijke betekenis: gang, beweging (être en train is: aan de gang zijn). Dan gaat het woord betekenen: duur, tijdsverloop. In een tekst van 1701 lezen wij over 'een werck van langen treyn en aessem'. Vervolgens wordt *trein* gebruikt voor: voortgang, werking. Men sprak van munten die *in trein* gebracht werden (in omloop). Daarna betekent trein: koers, richting, methode. Naar de oude *trein* wil zeggen: naar oude gewoonte. Eindelijk gaat men *trein* ook bezigen voor: stoet, gevolg, tros en in het bijzonder voor al wat dient tot vervoer van wat een leger behoeft, dus: wagens, karren. Rijden die op rails en worden ze getrokken door een locomotief, dan heeft men een moderne *trein*.

Trekpleister Het Griekse werkwoord *emplasso* betekent: iets ergens op smeren. Wat op een wond gesmeerd wordt, dus de zalf, heet emplastron. Daarvan is ons woord plaster of *pleister* afgeleid. Een trekpleister was een pleister waarmede men de etter uit een wond trok. Marnix gebruikt het woord in zijn Biëncorf en zegt dat de mis een *trekpleister* is die de zielen uit het vagevuur en (voegt hij er kwaadaardig aan toe) het geld uit de buidel trekt.

Thans wordt het woord *trekpleister* vrijwel uitsluitend in figuurlijke zin gebruikt voor een persoon of zaak die een bijzondere aantrekkingskracht uitoefent op zijn

omgeving of die iemand geheel en al in beslag neemt.

Troebel Het Latijnse woord *turba:* verwarring, ruzie leverde het Franse *trouble* op en dit is in het Nederlands overgenomen als zelfstandig en ook als bijvoeglijk naamwoord. Het eerste is vrijwel uit de taal verdwenen. Het betekende: last, zwarigheid, onzekerheid. Er was een zegswijze: *in troebel komen.* Ook in de betekenis oproer kwam het woord voor. Wij spreken nog van de Spaanse *troebelen* en Alva's Raad van Beroerten heette ook wel de Raad van Troebelen.

Het bijvoeglijk naamwoord *troebel* betekende: onrustig. Wij gebruiken het in de betekenis onhelder, drabbig van vloeistoffen en kennen de uitdrukking: *in troebel water vissen* in de betekenis: gebruik maken van de moeilijkheden waarin anderen verkeren om eigen voordeel na te jagen. Als het water troebel is komen de vissen naar de oppervlakte om adem te halen.

Troost Het Nederlandse *troost* is verwant met *trouw,* Duits *treu,* Engels *true,* Zweeds *trygg.* De eigenlijke betekenis van die woorden is: vast, zeker, sterk. Ons woord *troost* kwam dan ook vroeger voor in de betekenis: hulp, bijstand, bijvoorbeeld bij Hooft. Een oude zegswijze luidt: een goed kind is zijns vaders *troost.* Ook daar betekent *troost:* steun. Een andere uitdrukking was: Geduld is lijdens *troost:* de enige weg die ons bij rampen openstaat is de weg van het geduld. In de 80-jarige oorlog maakte men daarvan met een toespeling op het beroemde beleg: Geduld is Leidens *troost.* Breero schrijft in de Spaansche Brabander: Vadertjes neus is moertjes *troost* (zekerheid): Je hebt pas zekerheid als iemand vóór je staat, moeder is pas gerust als vader z'n neus weer laat zien. De betekenis werd later: verwachting, vertrouwen, bemoediging en dan: verkwikking, lafenis. Men spreekt van een bakje of

kommetje *troost* voor: koffie en in de Zaan noemt men de (goedkope) bokking: armelui's *troost*.

Trots Sinds de Lutherbijbel in het Nederlands is vertaald, komt het zelfstandige naamwoord *trots* in onze taal voor in de betekenis: hoogmoed, overmatig gevoel van eigenwaarde, verwatenheid. Het werd ook gebezigd voor de uit hoogmoed voortkomende honende bejegening en betekende dus ook: kwetsend woord, smaad. Men kon iemand een *trots* aandoen en bij Hooft leest men: hij deed dit om den Koning eenen *trots* te spelen, dus: om de koning te grieven, te beledigen. Vandaar zegswijzen als: *met een trots:* dreigend en *ten trots van* iemand: om iemand uit te dagen. In een oud geschrift leest men dat een krijgsman op de wal ener belegerde stad bleef staan 'den vijandt ten trotse'. Daar is *trots* al bijna het voorzetsel *ondanks,* dat wij kennen in zinnen als: *trots* alle gevaren hield hij stand.

Trouw Er is een zelfstandig naamwoord *trouw* en een bijvoeglijk naamwoord *trouw*. Het eerste betekent: belofte, geloof en ook: huwelijksvoltrekking. Het tweede betekent: betrouwbaar, gelovig, aanhankelijk. Hierbij behoort het werkwoord *vertrouwen.* Bij allerlei volkeren was *trouw* zeer belangrijk, vooral in de verhouding van de dienaren tot de vorst en van de leenmannen tot de leenheer. In die zin betekent het bijvoeglijke naamwoord *trouw:* loyaal. Het werkwoord *trouwen* wil eigenlijk zeggen: vertrouwen geven aan, vertrouwen stellen in iemand. Dan gaat *trouwen* betekenen: uithuwelijken (door de vader), in de echt verbinden (door de geestelijke) en eindelijk: in het huwelijk treden. Bekend zijn uitdrukkingen als: te goeder *trouw* voor: zonder boos opzet en: iets op *trouw* leveren voor: op krediet.

Tuin De eigenlijke betekenis van het woord *tuin* is: omhei-

ning. Daarna duidt men er ook het omheinde stuk grond zelf mee aan. De oude betekenis komt nog voor in enkele uitdrukkingen. In geschiedenisboeken leest men dat in 1598 de *tuin* der Unie door de overwinningen van Maurits was gesloten. Verder is er de zegswijze: de kap op de *tuin* hangen, oorspronkelijk gebezigd van monniken die hun pij op de omheining hingen die het klooster omsloot en dan de benen namen. Nu gebruikt men de uitdrukking in de zin van: met een bepaald werk ophouden. Ze heeft een menigte varianten, als: de lier aan de wilgen hangen, de naald in het spek steken, de ploeg aan de wand, de toga aan de kapstok hangen en het roer in de heg steken.

Wanneer men zegt: iemand om de *tuin* leiden, dus niet in de hof, maar er om heen leiden, wil dit zeggen: iemand misleiden, iemand bij de neus nemen.

Twijfelaar In de eerste plaats is een *twijfelaar* iemand die steeds twijfelt, iemand die geen besluiten kan nemen. Maar verder is het een heel gebruikelijk woord voor een smal tweepersoonsledikant. In vroeger tijd verstond men onder een *twijfelaar* ook een kledingstuk voor heren dat het midden hield tussen een rok met lange panden en een jas. Nurks in de Camera Obscura sprak spottend van een kuitendekker en een sleepjurk. De vorming van het woord is eenvoudig: achter *twijfel* komt het achtervoegsel -aar, ontleend aan Latijn -arius. Precies zo werden *leraar, dienaar, minnaar* en *zondaar* gevormd, maar soms is het achtervoegsel verzwakt tot -er, vooral in zaaknamen als gieter, waaier, kurketrekker en vele andere. Bij persoonsnamen is -er zeldzamer, maar in Vlaanderen zijn *metser* (voor metselaar) en *lieger* voor leugenaar nog gewoon.

U

U Tot hen met wie wij vertrouwelijk omgaan, zeggen wij: jij; de beleefdheidsvorm is: *u*. Het vreemde is dat men steeds in onzekerheid verkeert of het werkwoord dat op *u* volgt, in de tweede dan wel in de derde persoon moet worden gebruikt. Moet men zeggen: u hebt of: u heeft, u zult of u zal? Deze onzekerheid is heel verklaarbaar. Vroeger luidde het persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon enkelvoud: *du*. Dit woord leefde nog in de zeventiende eeuw, maar is door hen die de Bijbel in het Nederlands vertaalden, officieel afgeschaft. Het deftige gij vond geen ingang en toen is uit de in kanselarijtaal gebruikelijke vorm Uwe Edelheid (U Edele) een nieuw voornaamwoord gevormd. In Huygens' gedicht Voorhout komt de vorm U.E. voor, thans hoort men nog wel eens: uwe en uwee. In het verhaal Een onaangenaam mensch in de Haarlemmerhout spreekt een kindermeisje als zij haar omgeving een goed denkbeeld wil geven van haar opvoeding, de aan haar

zorgen toevertrouwde kinderen 'met het plechtige uwé toe'. 'Foei Franswatje, wat maakt uwé uwees handjes vuil.' Maar bij Uwe Edelheid hoort de derde persoon. U duidt de tweede persoon aan. Dat is de oorzaak der verwarring.

Uilskuiken Een *uilskuiken* is het jong van een uilenpaar, maar wij gebruiken het woord alleen voor: sufferd, domoor. Dat is eigenaardig want in Griekenland was de uil het attribuut van Pallas Athene, de beschermgodin van de stad Athene en van alle wetenschappen. Zo werd de uil het symbool van de wijsheid. Het gezegde: *uilen* naar Athene dragen betekent dan ook: overbodig werk doen. Maar de uil is om zijn geruisloos nachtelijk vliegen en om het naargeestige geluid dat hij voortbrengt door vele volkeren gevreesd. Hij zou een ongeluksbode, de aankondiger van naderend onheil zijn. De vogel heeft een klanknaam, de Romeinen noemden hem *oeloela* en een bepaalde soort heet bij ons *oehoe*. Maar waarom men een domoor een uil noemt is daarmee niet verklaard. Dat is gewoon onbekend. De vorm uils*kuiken* is te vergelijken met ezels*veulen*. Eigenlijk zegt men dus: je ouders zijn dom, jij ook.

Uitbundig De omschrijvingen, die men in de woordenboeken vindt: voorbeeldig, uitnemend, voortreffelijk, zijn niet meer in overeenstemming met het tegenwoordige taalgebruik. Wij zeggen: de kinderen hadden *uitbundig* plezier of: iemand *uitbundig* prijzen. De definitie der woordenboeken is echter historisch wel te verklaren. Het Duitse zelfstandig naamwoord Ausbund betekent: toonbeeld, model, puikje. Het is namelijk oorspronkelijk: het buiten aan een pak koopwaar gebonden monster waaraan men de kwaliteit van de inhoud kon beoordelen. Natuurlijk gebruikte men daarvoor het allerbeste. Ausbündig betekent daardoor: voortreffelijk,

uitstekend, bijzonder en in deze zin werd het woord in het Nederlands overgenomen. Thans gebruikt men het in de zin van: geweldig, tot het overdrevene toe.

Uitsmijter Men kan er over kibbelen welke betekenis van het woord *uitsmijter* de oudste is, die van portier in een nachtclub wiens taak het is bezoekers die lastig worden bij de kraag te pakken en buiten de deur te zetten of die van een eiergerecht, meestal met ham bereid dat uit de pan op het bord wordt gesmeten. Maar zeker is de jongste betekenis: een laatste pittige melodie waarmee een muziek- of cabaretprogramma wordt besloten. Ook een goede grap kan als *uitsmijter* dienst doen. Het lijkt aannemelijk dat het woord *uitsmijter* in deze betekenis wordt gebruikt omdat men op deze wijze het publiek in een goede, opgewekte stemming uit de zaal smijt.

Uitstekend Er zijn enige woorden in het Nederlands die met tweeërlei accent kunnen worden uitgesproken. Een daarvan is *uitstekend.* Legt men het accent op de eerste lettergreep, dus op *uit,* dan gebruikt men het woord in letterlijke zin: een kerktoren, hoog boven het geboomte *uitstekend,* wees ons de weg. Als het accent van de eerste naar de tweede lettergreep verspringt, bezigen wij het woord *uitstekend* in figuurlijke zin en bedoelen er mee: voortreffelijk. De betekenisovergang is duidelijk: wat zich boven de omgeving verheft, is ongewoon, bijzonder en vandaar: bijzonder goed. Hetzelfde vindt men in *vóórtvarend* en *voortvàrend* en met minder betekenisverschil in *áánhoudend* (voortdurend) en *aanhóudend* (telkens).

Uitzet Met dit merkwaardige woord duidt men aan al datgene wat een meisje aan kleding, linnengoed enzovoorts ten huwelijk meebrengt. Om de betekenis van het woord te kunnen nagaan, moet men ver in de ge-

schiedenis terugkeren. Oorspronkelijk kocht de aanstaande echtgenoot van de vader de heerschappij of voogdij over zijn dochter. Maar zij behield haar recht op een deel van de vaderlijke bezittingen bij zijn dood, tenzij de vader haar bij het huwelijk allerlei meegaf en haar daardoor *uit* haar rechten op de nalatenschap *zette*. Wat hij haar meegaf heette dientengevolge: de *uitzet*. Soms was die zeer omvangrijk: honderden lakens, slopen, hemden, servetten, schorten, enz.; een lijkwade en een stel eiken planken voor de doodkist hoorden er ook bij. Maar het kwam ook voor dat het enige wat het meisje meekreeg was: haar eertje en haar kleertje.

V

Vaardig De oorspronkelijke betekenis van *vaardig,* een woord dat afgeleid is van het zelfstandige naamwoord *vaart:* tocht, gang, snelheid, koers, is: gereed om te gaan, klaar voor de reis, *reisvaardig.* Bekend is de bijbelse uitdrukking: *vaardig worden over* in de betekenis: inspireren, bezielen. De geest des Heren werd *vaardig* over David, leest men in 1 Sam. 16:13. Uit de betekenis *gereed* volgt die van *bereid, in staat tot* en zo gaat *vaardig* betekenen: vlug, bedreven, behendig, bekwaam. Zo spreekt men van *vaardig* met de pen of met de naald. Groot is het aantal samenstellingen waarvan *vaardig* het tweede lid vormt in de betekenis: bereid tot. Zo heeft men: bereid*vaardig,* hulp*vaardig,* slag*vaardig,* strijd*vaardig* en verscheidene andere.

Vaarwel *Vaarwel* is een zeer gewone term die men bezigt bij het afscheidnemen. Ons zeevarende volk is natuurlijk geneigd het woord te beschouwen als een ontlening aan het bedrijf van schipper of zeeman. Maar het werk-

woord *varen* wordt hier gebezigd in de oude betekenis van: gaan. Men vindt die ook bewaard in woorden als: hemelvaart, bedevaart, kruisvaart, voortvarend, iets laten varen enz. Vroeger zeide men: iemand ontmoetend: hoe vaart u? In de zeventiende eeuw was de vorm: hoe vaertet? Deze is overgegaan in: hoe gaat het? en deze weer in: hoe gaat het u?

Vader *Vader* is een algemeen Indo-europees woord, waaraan het Sanskriet *pitar* beantwoordt, het Latijnse *pater* en het Franse *père.* Daarnaast heeft zich uit de kindertaal al vroeg een woord ontwikkeld dat in het Grieks *pappas* luidde en dat reeds in de 17e eeuw in Nederland door de gezeten burgerij in de vorm *papa* uit het Frans werd overgenomen.

Naast *vader* komen allerlei bijvormen voor: vaar, vaai, va, vajer, vaas (naar moes) en andere. De betekenis is waarschijnlijk: hoofd der familie in juridische zin. Als dit zo is, is er verwantschap met *vadem* en *omvademen:* omheinen. Het woord *vader* wordt gebruikt voor: man die kinderen heeft, maar ook voor: baanbreker, grondlegger, bestuurder. Men spreekt van de Vader des vaderlands, de vader der Vlaamse beweging, de vroede vaderen enz.

Vagevuur In bijna ons gehele taalgebied gebruikt men het werkwoord *vegen,* dat eigenlijk betekent: mooimaken en vandaar: reinigen, zuiveren, schoonmaken. Alleen in het Westvlaams en Zeeuws zegt men niet vegen, maar *vagen.* In de schrijftaal gebruikt men nu nog het oorspronkelijk dialectische: *wegvagen* en verder is in de algemene taal het woord *vagevuur* doorgedrongen, waaronder de r.k. kerk verstaat: het reinigende, zuiverende vuur, waarin de zielen der gestorvenen tijdelijk vertoeven om hun zonden te boeten. Waarschijnlijk is *vagevuur* een vertaling van ignis purgatorius, welk laat-

ste woord samenhangt met purgare, ons purgeren: schoonmaken van de ingewanden door een laxeermiddel.

Vals Hoe Nederlands het woord *vals* er ook uitziet en klinkt, het is van Latijnse afkomst. Het Latijnse werkwoord *fallere* betekent: bedriegen; *falsus* is: bedrieglijk, onwaar. Waarschijnlijk zijn de Nederlandse vorm *vals* en de Duitse *falsch* via het Oudfrans ontstaan in de tijd van Heinric van Veldeke, dus in de 12e eeuw. Door zijn bemiddeling is dan het woord in de Scandinavische woordenschat opgenomen.

De betekenissen van *vals* zijn vele: onecht (vals geld), onvolkomen (vals licht), onzuiver (vals zingen), ongegrond (valse schaamte), boos (hij werd vals), verkeerd (een valse plooi), nagemaakt (valse tanden) maar toch vooral: bedrieglijk in een of ander opzicht.

Vasten De eigenlijke betekenis van het werkwoord *vasten* is: zich in acht nemen en ook: vasthouden. Waarschijnlijk is het woord evenals het woord *kerk* uit het Gotisch in het West-Germaans overgenomen. In het Middelnederlands luidde het *vastine* met het accent op de eerste lettergreep, in tegenstelling tot een woord als woestine dat het accent op de i had en daardoor nu woestijn luidt.

Een merkwaardige samenstelling is vastenavond, dat vaak vastelavond wordt uitgesproken. Hetzelfde ziet men in woorden als schrikkeljaar, werkeldag en in vroeger tijd: drinkelbier, schorteldoek en nog andere. De verklaring is dat de verbindingsklinker e die gevaar liep te verdwijnen, als reactie juist werd verzwaard tot *-el*.

Vastenavond is de dag vóór Aswoensdag, de dag voor de vasten beginnen, de dag van dolle pret. Het gebruik van het woord *avond* wijst op de oude Germaanse

gewoonte de dag te beginnen met de zonsondergang van de vorige dag. Vandaar dat de dag die wij zaterdag noemen, in Duitsland veelal *Sonnabend* wordt genoemd. En het Engelse Christmas *Eve* is niet alleen de avond, maar de gehele dag voor Kerstmis.

Het werkwoord *vasten:* zich onthouden van het gebruik van spijs of drank in het bijzonder ter nakoming van kerkelijke gebruiken, hangt samen met het bijvoeglijk naamwoord *vast* en betekent eigenlijk: vasthouden aan bepalingen en dan speciaal aan onthoudingsbepalingen.

Vaticaan Een van de heuvelen waarop Rome is gebouwd, heette vroeger de mons vaticanus. Hij was voornamelijk bekend door de slechte wijn die zijn hellingen opleverden. Het woord vaticanus, dat dus eigenlijk een bijvoeglijk naamwoord is, is verwant met vates: waarzegger, profeet. Men mag dus wel aannemen dat in de Romeinse tijd de mons vaticanus een tempel rijk was, waar men zich de toekomst kon laten voorspellen.

Thans verstaat men onder het Vaticaan: de pauselijke paleizen, de pauselijke residentie. Bij uitbreiding betekent Vaticaan ook: het pauselijk gezag. Men spreekt van een gezant bij het Vaticaan en van de Vaticaanse banbliksem, waaronder men de pauselijke banvloek, de excommunicatie verstaat.

Veeg Het bijvoeglijk naamwoord *veeg* komt alleen voor in vaste verbindingen in betekenissen die om het begrip 'moeten sterven' heenliggen. Men spreekt van een *veeg* (onheilspellend) teken, van het *vege* (in levensgevaar verkerende) lijf, van de *vege* (tot een stervende behorende) lippen en van een *vege* (de ondergang nabij zijnde) stad. De afstamming van het woord is eigenaardig. Men moet blijkbaar uitgaan van een op tatoueren gelijkende arbeid en komt dan tot de betekenis: ingekrast,

gemerkt, *getekend*. Het laatste woord gebruiken wij ook voor iemand wie het is aan te zien dat hij niet meer lang te leven heeft. Zo komen wij tot 'ten dode gedoemd' en *veeg* betekent dit dan ook in allerlei variaties.

Veertig Het woord veertig vertoont twee eigenaardigheden. In de eerste plaats is het merkwaardig dat men veertig zegt en niet viertig, zoals men ook veertien zegt en niet viertien. In het Middelnederlands kwamen beide vormen voor, maar het onderzoek wordt bemoeilijkt door de middeleeuwse gewoonte getallen door cijfers weer te geven en dus te schrijven: XIV ruiters en niet of zelden: veertien (viertien) ruiters. In de 15e eeuw zijn veertig en veertien al gebruikelijk geworden, in de 16e zijn viertig en viertien vrijwel verdwenen. Men verklaart de ee-vorm door invloed van de volgende medeklinkers maar die verklaring zegt niet veel.

De tweede eigenaardigheid is dat wij veertig uitspreken als feertig, maar veertien als veertien. Ook zeggen wij sestig en seventig, maar zestien en zeventien. Vroeger schreef en sprak men: tsestich en tseventich waarin de t de rest is van: tiental en deze verscherping van z tot s is bewaard. Op voorbeeld daarvan is de v van veertig tot f verscherpt (zie ook bij tachtig).

Veilig Er zijn talloze bijvoeglijke naamwoorden die gevormd zijn met het achtervoegsel -ig: hongerig, dorstig, gelovig, toornig, vochtig, goedig, levendig. In al deze woorden herkent men dadelijk het grondwoord: honger, dorst, geloof enz. Maar dat is bij *veilig* niet het geval. Het woord *veil* waarvan *veilig* is afgeleid, bestaat niet meer, maar het betekende: behoed voor gevaar, beschermd tegen gevaar. Men kende het later alleen nog in bepaalde uitdrukkingen, zoals: vrank en *veil* dat later: vrank en *vrij* geworden is, omdat men *veil*

niet meer begreep. Dit verdwenen *veil* is een heel ander woord dan *veil:* te koop. Ons *veilig* betekent behalve: vrij van gevaar ook: buiten gevaar en vandaar: zeker en zelfs: gerust. Men zegt bijvoorbeeld: men kan *veilig* zeggen dat...

Venster De Germanen leefden oudtijds in woningen van gevlochten takken. Daaraan herinnert het woord *wand,* dat met het werkwoord *winden* samenhangt. Later maakten zij houten huizen en pas van de Romeinen leerden zij het bouwen van stenen woningen. Woorden als: kalk, muur, kelder en *venster* zijn dan ook aan het Latijn ontleend. Onder fenestra, vaak uitgesproken als fen'stra, verstonden de Romeinen de opening in de wand die licht en lucht toeliet en sinds de Keizertijd ook: glasvenster. Dit woord *venster* heeft de oude Germaanse benamingen voor: opening in de wand geheel verdrongen. Alleen het woord *vindauga,* dat letterlijk betekent: windoog, is blijven leven. Men vindt het namelijk terug in het Engelse *window.*

Verachten Hoe Nederlands ons het werkwoord *verachten* ook in de oren klinkt, het is van Duitse makelij. Luther gebruikte het toen nog jonge Duitse woord *verachten* in zijn bijbelvertaling en onder invloed daarvan is het in de Nederlandse taalschat opgenomen. Het voorvoegsel *ver-* heeft hier een ongunstige betekenis die men ook vindt in werkwoorden als: *verdenken, verklikken, verraden, vervloeken* en andere. Het verschil wordt duidelijk als men daartegenover werkwoorden stelt als: *vernieuwen, verrijzen, verhalen* enz. Het woord *acht,* Duits *Acht* betekent: oplettende zorg. *Achten* is: de blik, de aandacht op iets richten, *verachten* is dus: de blik afwenden, niet op iets letten en vandaar: geringschatten, minachten.

Verbeten Het werkwoord *verbijten* dat zelden gebruikt

wordt, betekent: wegbijten, doodbijten. Het voltooide deelwoord *verbeten* wordt als bijvoeglijk naamwoord nog dikwijls gebezigd. Het wordt voornamelijk gebruikt in de betekenis: vertrokken van gezicht of mond, doordat men probeert verdriet of boosheid of ergernis te onderdrukken. Men kan *verbeten* dus dikwijls weergeven door: grimmig, verbitterd, fanatiek, vinnig met de bijbetekenis: opgekropt, dus: met grote inspanning weerhoudend. Wanneer men zegt: zijn gelaat tekende *verbeten* woede bedoelt men dus: hij moest op zijn lippen bijten om zijn toorn te beheersen. Fruin spreekt over de 'kwalijk *verbeten* grimmigheid der vijanden van Willem van Oranje'.

Verlangen Zoals *vervelen* eigenlijk betekent: te veel worden, zo betekent *verlangen* oorspronkelijk: te lang vallen. In het Middelnederlands bestond een werkwoord *langhen,* dat alleen in de derde persoon werd gebruikt: mi langhet betekende: ik verlang. In een zijner liefdessonnetten schrijft Hooft woordspelend dat verlangen daaraan zijn naam ontleent 'dat ic de tijt die ic vercorten wil, verlang'. Ditzelfde *langen* vindt men ook in *erlangen,* een deftig woord voor verkrijgen en in *handlanger.* Een handlanger is iemand die de hand lang maakt, haar uitstrekt om een ander hulp te bieden. Wij gebruiken het woord voor: helper en bezigen het soms in ongunstige zin voor: iemand die zich leent tot hulp bij een boos opzet.

Vermetel Het Nederlandse voorvoegsel *ver-* is ontstaan door het samenvallen van verschillende voorvoegsels, die in het Gotisch nog gescheiden waren. Het gevolg daarvan is dat *ver-* allerlei verschillende betekenissen heeft. Zo is *verhuizen:* naar een ander huis gaan, *vernietigen:* tot niets maken. Soms betekent dit *ver-:* onjuist, verkeerd. Zo is zich *vergissen:* verkeerd gissen en zich op

iets *verkijken:* verkeerd kijken. Tot deze groep behoort ook zich *vermeten:* verkeerd meten, zijn kracht te hoog meten, zich overschatten. Daarvan is *vermetel* afgeleid in de betekenis: al te stoutmoedig, onberaden dapper. *Vermetel* is net zo gevormd als *vergetel* dat in het Middelnederlands betekende: vergeetachtig, maar dat alleen nog voortleeft in het zelfstandige naamwoord *vergetelheid.* Aan de *vertegelheid* onttrekken wil zeggen: in de herinnering doen voortleven. De Lethe, de rivier in de onderwereld waaruit de schimmen der overledenen dronken om het tijdens hun aardse bestaan gebeurde te vergeten, heet dan ook de rivier der *vergetelheid.*

Verschieten *Verschieten* is letterlijk: al schietende opmaken. Men zegt: hij heeft al zijn kruit *verschoten.* Ook is *verschieten:* snel van plaats veranderen: daar *verschiet* een ster. Vervolgens wordt *verschieten* gebruikt voor: verbleken, verflauwen van kleur, oorspronkelijk een schildersterm die betekende dat de dingen die op de achtergrond geschilderd worden door de kleur de indruk geven zich van de toeschouwer verwijderd te hebben.

Men bezigt nog de zegswijze *van kleur verschieten* voor: verbleken, hevig schrikken. In bepaalde kringen laat men de toevoeging *van kleur* weg en zegt: hij *verschoot* voor: hij schrok. Mooi Nederlands is dit evenmin als het gebruik van *verschieten* in de betekenis: *voorschieten.* In 't *verschiet* wil zeggen: in de verte en vandaar: in de toekomst.

Versieren In de spreektaal van jongeren is het werkwoord *versieren* heel gewoon. Veel gebruikt is de zegswijze: wij zullen dat wel even *versieren,* maar men kan tegenwoordig ook een meisje *versieren* en bedoelt dan niet: haar met sieraden behangen, maar veeleer: haar op slinkse wijze veroveren of iets van dien aard.

Het lijkt heel waarschijnlijk dat wij hier te maken hebben met de herleving van een heel oud werkwoord *versieren,* dat lange tijd alleen nog voortleefde in één uitdrukking, namelijk: een *versierd,* dat wil zeggen: verzonnen, bedacht verhaal. In het Middelnederlands was dit *versieren,* verbasterd uit *visieren,* Frans *viser,* heel gewoon. Het betekende: beogen, beramen, z'n zinnen op iets zetten, iets uitdenken, iets te pakken krijgen, bijvoorbeeld: si aten alles dies (wat) si versieren mochten (konden). Dat betekent het moderne *versieren* ook ongeveer.

Vervaard Het woord *vervaard* komt in het hedendaagse Nederlands alleen nog voor in de zegswijze: voor geen kleintje *vervaard* zijn: nergens bang voor zijn. Oorspronkelijk luidde de uitdrukking: voor geen klein geruchtje *vervaard* zijn, waarin gerucht betekende: trompetgeschal, krijgsrumoer. Men zei het van paarden in de strijd. Het woord *vervaard* is afgeleid van het zelfstandige naamwoord *vaar,* Middelnederlands *vare,* dat voortleeft in het woord *gevaar,* Engels *fear.* Onzeker blijft of het werkwoord *varen:* vrezen, hetzelfde is als *varen:* zich te water voortbewegen. De eigenlijke betekenis van *varen* zou dan zijn: iemand achterna gaan om hem schade te berokkenen. Dat wij nu het woord *gevaar* gebruiken en niet meer *vaar* komt door invloed van Duits *Gefahr.*

Vief Het Latijnse woord *vivus* betekent: levend. Daarvan komt het Franse *vif* en het Nederlandse *vief,* dat voor het eerst wordt gebruikt door Justus van Effen, dus in de 18e eeuw. Hij schreef aanvankelijk in het Frans en heeft het in een van zijn Spectatoriale geschriften over een *vive* beweging. Dit is de oudste vindplaats van *vief* in het Nederlands en het is zeer waarschijnlijk dat Van Effen eenvoudig het Franse woord *vif* heeft overgeno-

men. De betekenis is: rap, levendig. Bij Wolff en Deken komt *vief* ook voor, soms in een wat andere zin. In een der brieven van Blankaart aan Saartje leest men: 'Gij zijt vif, haastig en zoo taamelijk oploopend'. Hier betekent vief kennelijk: onstuimig, haastig gebakerd, ongeduldig.

Van *vief* is weer een bijvoeglijk naamwoord afgeleid, dat *vievig* luidt en daarvan komt weer een zelfstandig naamwoord *vievigheid.* In het zuiden des lands kan men horen zeggen: hij heeft zijn vrouw geslagen in een vievigheid, d.w.z.: in plotselinge drift, in een opwelling van boosheid.

Vierkant Een *vierkant* is een meetkundige figuur met gelijke zijden en rechte hoeken. Het bijvoeglijk naamwoord *vierkant* wordt in de eerste plaats gebruikt voor voorwerpen met gelijke zijden en rechte hoeken, maar vervolgens ook om het begrip zwaar, fors, massief uit te drukken. Men bezigt het woord vierkant in figuurlijke zin ook voor: hoekig, ruw, zonder omwegen, onomwonden, pardoes enz. Zo zegt men: iemand *vierkant* de deur uitgooien, iemand *vierkant* de waarheid zeggen, iemand *vierkant* tegen de grond slaan, het ergens *vierkant* mee oneens zijn, *vierkant* voor zijn mening uitkomen enz. Het woord wordt over het algemeen in gunstige zin gebruikt.

Vin Alle betekenissen van het woord *vin* kunnen worden verklaard uit 't grondbegrip: *stekel,* iets dat puntig en scherp is. Wij kennen het woord in de eerste plaats voor het bewegingsorgaan van de vis, daarna ook voor: vleugel en dan voor: ledematen, lichaam. Het Engelse fin betekent: hand. Tip me your fin is: geef me de vijf. Bekend is de zegswijze: ik durfde geen *vin* te verroeren. Het bijvoeglijk naamwoord bij *vin* is *vinnig.* Dit woord betekent dus allereerst *scherp,* dan: *boosaardig,*

fel, agressief, maar ook: *krachtig.* Hooft spreekt over 'het *vinnich* stralen van de son'. Soms is het weinig meer dan een versterking, bijvoorbeeld in: het is *vinnig* koud.

Typisch is 't woord *pikvin* voor: vinnig persoon.

Vitten De oorspronkelijke betekenis van *vitten* is: passen, voegen, goed zitten (van kleding). In de zeventiende eeuw betekende *nauw vitten:* het nauw nemen, nauw kijken, heel precies zijn. Daaruit vloeit gemakkelijk de betekenis voort die wij thans aan het werkwoord geven. Die is immers: nauwlettend toezien op kleinigheden, dus: gezochte kritiek uitoefenen, op kleinzielige wijze, alleen uit zucht om te kritiseren, aanmerkingen maken; zich bezighouden met haarkloverijen en muggenzifterijen; betuttelen.

Er bestaat ook een werkwoord *fitten* voor: buizen voor gas- en waterleiding aanleggen of herstellen. Dat is ontleend aan het Engelse *to fit:* passen, geschikt maken, monteren. Daar dit een vrij jong woord is, lijkt het onwaarschijnlijk dat het met *vitten* verwant is, al stemmen de betekenissen goed overeen.

Vleermuis De *vleermuis* is een vliegend zoogdiertje, dat zijn naam ontleent aan het werkwoord *vlederen* dat hetzelfde is als *fladderen.* In het Middelnederlands noemde men het dier *vliermuus,* het Engels heeft *flittermouse,* het Duits *Fledermaus.* Het is begrijpelijk dat er vele gewestelijke varianten van deze namen bestaan zoals *vlaarmuis, flieremuis* en Gronings *fleddermoes.* Het nachtdiertje waarvan de voorste ledematen in vliegorganen zijn veranderd, heeft altijd op de volksverbeelding gewerkt. In sommige streken zag men er een boze geest in, in andere meende men dat de *vleermuis* bijzondere geneeskracht bezat.

In de tijd van de gasverlichting noemde men een onbe-

schermde gasbrander met een waaiervormige vlam die een beetje op een vleermuisvleugel leek, ook een *vleermuis.*

Vleug Het zelfstandige naamwoord *vleug* hoort bij *vliegen* zoals *scheut* hoort bij *schieten* en *goot* bij *gieten.* De eigenlijke betekenis is dan ook: het vliegen, zowel gezegd van vogels als bijvoorbeeld van pijlen. Vandaar de betekenis: snelle voortgang, aanval.

In figuurlijke zin gaat *vleug* dan betekenen: de opvlucht, de verheffing. In oudere teksten wordt *vleug* ook gebruikt voor: opwelling en voor: opflakkering van het vuur. Thans is vooral het verkleinwoord *vleugje* nog van toepassing op een kortstondige verbetering, bijvoorbeeld van het weer, maar vooral van een aandoening, een ziekte. In zijn eertijds beroemde gedicht Het Haantje van de Toren spreekt De Génestet van: korte *vleugjes* van herstel. In meer literaire taal leest men: een *vleugje* parfum voor: een nauwelijks merkbare geurige luchtstroom.

Vlinder In vroeger tijd geloofde men dat heksen in de gedaante van vlinders bij de boeren melk en room kwamen stelen. Daaraan herinneren de Engelse naam *butterfly* en de Duitse *Schmetterling.* Schmetten, ontleend aan het Tsjechische woord smetana, betekende: room. In het Middelnederlands noemde men de vlinder meestal *pepel* uit Frans papillon, Latijn papilio of ook wel: *capelle.* Het woord *vlinder* wordt in verband gebracht met een in Oostelijke dialecten nog voorkomend *vlidderen:* doelloos rondlopen. Het Engels heeft to *flitter,* het Duits *flittern* voor fladderen. Er is zeker verwantschap met woorden als: vlerk, vleugel en vliegen. De oude zegswijze *vlinders knippen* voor: de school verzuimen is te vergelijken met: een uiltje knappen voor: een dutje doen.

Vlugschrift Wij hadden vroeger zo'n aardig woord voor wat nu een *vlugschrift* heet. Wij noemden zo'n brochure, zo'n geschrift van beperkte omvang waarin op populaire wijze zaken van voorbijgaande aard worden besproken of een der vragen des tijds wordt beantwoord, een *vliegend blad.* Die naam was niet oorspronkelijk, hij was overgenomen uit het Frans waar men zo'n pamflet een *feuille volante* noemde. Ook het Duits nam de Franse term over en sprak van *Flugschrift.* En dat woord is weer klakkeloos 'vertaald' in *vlugschrift.* Daarbij zag men de betekenis van *Flug:* vliegend over het hoofd, maar dacht aan *vlug:* snel. Zo'n geschriftje wordt immers, was de redenering, *vlug,* haastig opgesteld en is op zichzelf *vluchtig,* vergankelijk, snel voorbijgaand. Vandaar het ongelukkige woord *vlugschrift,* dat op een onjuiste vertaling berust.

Vogelvrij Wie het woord *vogelvrij* vergelijkt met krimpvrij, tochtvrij, bomvrij, vrachtvrij, tolvrij en vonkvrij, merkt dat wij met een vreemde vorming te maken hebben. *Vogelvrij* immers betekent noch: vrij van vogels noch: beschermd tegen vogels, maar: buiten de wet gesteld. Men heeft het woord op verschillende manieren verklaard. Sommigen gaan uit van de oude rechtsregel dat de *vogelvrij* verklaarde geen recht had op een graf. Zijn lijk werd aan de roofvogels overgelaten. Anderen denken aan het recht om op eigen erf kippen en eenden van anderen te doden in tegenstelling tot andere dieren wier eigenaar bekend is. De mens die zo vrij is als zulk een vogel, loopt dus groot gevaar. Toegegeven moet worden dat deze verklaringen gewrongen zijn. Misschien is *vogelvrij* eenvoudig: als een vogel tot ieders mikpunt dienende. Dan zou de eigenlijke betekenis dus toch zijn: zo vrij als een vogel, maar dan in voor het dier ongunstige zin.

Voorbarig Het woord *voorbarig* bestaat uit drie delen: *voor-, baar-* en *-ig*. *Voor* is een plaatsbepaling, *baar* betekent eigenlijk: dragend, bijvoorbeeld in vrucht*baar* en *-ig* is een achtervoegsel. Letterlijk is *voorbarig* dus: naar voren dragend, zich op de voorgrond stellend. Het woord kwam in het Middelnederlands al voor in de betekenis: voortvarend en misschien heeft die zich ontwikkeld tot: àl te voortvarend, dus: ondoordacht, onbezonnen. Maar het is ook mogelijk dat *voorbarig* is afgeleid van het Middelnederlands *ghebare* dat: geraas, lawaai betekende. Quaet *ghebare* maken wilde zeggen: rumoer veroorzaken. *Voorbarig* zou dan een woord uit de jagertaal zijn en betekenen: zich te vroeg door lawaai verradend, eerst gezegd van de jachthond, dan algemeen gebruikt. Het Duits heeft een parallel in het woord *vorlaut* dat *voorbarig* betekent, maar letterlijk is: voortijdig luid.

Voorzaat Aan het woord *voor-zaat* koppelen we dadelijk het woord *na-zaat*. De eerste woorddelen, *voor-* en *na-*, zijn duidelijk. *Zaat* hangt samen met het werkwoord *zitten* en de oorspronkelijke betekenis is dus: hij die voor (na) iemand zit in de vervulling van een ambt, dus: voorganger (opvolger). Dan breidt zich de betekenis uit en gaat *voorzaat* betekenen: *voorvader; nazaat: nakomeling*. Meestal gebruikt men – en dan nog alleen in de schrijftaal – het meervoud *voorzaten* en *nazaten* voor: voorgeslacht en nageslacht.

Bij het tweetal hoort ook *drossaard,* een woord dat onder invloed van woorden als *grijsaard, wreedaard, veinzaard* ontstaan is uit *drossaat*. *Dros* is een heel oud woord dat: schare, gevolg betekende en een *drossaat zat* dus in het gevolg van zijn heer. Later werd *drossaard,* verkort tot *drost,* de titel van een gerechtelijk ambtenaar ten plattelande. De dichter Hooft was *drost* te Muiden.

Vrijpostig De woorden *vrijpostig* en *vrijmoedig* kunnen goed met elkaar worden vergeleken. Onder *vrijmoedig* verstaat men: onbeschroomd, niet verlegen. Het woord heeft een gunstige betekenis. *Vrijpostig* daarentegen heeft een ongunstige betekenis. Men gebruikt het in de zin van: een beetje al te vrijmoedig, op het randje van brutaal. Er bestaat geen zekerheid over de eigenlijke betekenis van het woorddeel *post* in *vrijpostig*. Men denkt dat *vrijpostig* misschien een vervorming is van *vrijborstig*, een woord dat dialectisch nog wel voorkomt in ongeveer dezelfde betekenis als *vrijpostig*, maar wat minder ongunstig. Dit woord *vrijborstig* wordt dan weer vergeleken met *rondborstig* dat bijna steeds figuurlijk wordt gebruikt. *Rond* in *rondborstig* betekent: openhartig en dat betekent het geheel ook.

W

Waag Vele steden kennen een gebouw dat *Waag* genoemd wordt. Het is duidelijk dat daar iets op de *waagschaal* of weegschaal werd gelegd om te worden gewogen. De eigenlijke betekenis van het woord *waag* is: *het heen en weer slingerende* en daaruit ontstond die van: weegschaal en ook die van: gewicht. Het Engels kent *weigh*. Wij hebben hier te maken met twee werkwoorden *wagen:* het ene betekent wegen, het andere: op het spel zetten, durven. Deze betekenissen lopen door elkaar, zoals blijkt uit de zegswijze: zijn leven in de *waagschaal* stellen, waarin wij duidelijk verwantschap voelen met *wagen:* durven, terwijl er sprake is van *wegen.*

Waarachtig Wie het woord *waarachtig* vergelijkt met woorden als steenachtig, beestachtig, roodachtig, stuit op een schijnbare tegenstelling. Waarachtig betekent: echt, zeker, met de waarheid in *overstemming;* steenachtig is: *gelijkenis* tonende met steen, roodachtig: gelijkend op rood. Toch hebben wij met hetzelfde ach-

tervoegsel te maken. Oorspronkelijk luidde dit: -haftig (nog in heldhaftig en krijgshaftig); het is verwant met het werkwoord hebben en betekende vroeger ook alleen: hebbend (vreesachtig, deelachtig, en dus ook: waarachtig). De jongere betekenis is: gelijkend op. Merkwaardig is het accentverschil. Men zegt: vreesàchtig, maar stéénachtig. Een uitzondering vormt reusàchtig, dat wij volgens de regel reùsachtig zouden moeten uitspreken: op een reus gelijkend.

Walnoot Een *walnoot* is een Waalse noot, als vertaling van het Latijnse nux gallica, gallische noot. De naam *Waal* kennen wij nog in woorden als Wallonië, Wales, Cornwall, maar ook in de zegswijze: 'Wat *wals* is, vals is,' die door de Vlamingen in de tijd van de Gulden Sporenslag werd gebruikt.

Oorspronkelijk werd de naam *Waal* gebruikt voor de Keltische bewoners van West-Europa die in het Latijn de *Volcae* werden genoemd. Toen hun gebieden door de Romeinen werden bezet, werd de naam langzamerhand ook gebruikt voor de bezetters, vooral in Noord-Frankrijk, maar ook in Italië.

Ook in het woord *koeterwaals* voor: onbegrijpelijke taal schuilt het woord *Waal*. Het Duits heeft Kauderwelsch.

Waterlanders Wij kennen het woord *waterlanders* voor: tranen en speciaal voor door kinderen vergoten tranen. Een oude zegswijze luidt: de *waterlanders* kwamen op de dijk in de betekenis: de tranen kwamen hem in de ogen, hij begon te schreien. Men zei ook wel: het water komt op de dijk, de dijken lopen over, het is hoog water. Al deze uitdrukkingen zijn wel duidelijk, maar hoe komt men aan het woord *waterlander* in deze bijzondere betekenis? Eigenlijk zijn de *Waterlanders* bewoners van het laaggelegen en vroeger moerassige deel

van Noord-Holland of van het Belgische dorpje Waterland. In navolging van de grappige uitdrukking: De *Friezen* komen in 't land voor: het begint te *vriezen,* zei men nu ook: de *Waterlanders* komen voor: de tranen komen hem in de ogen.

Er zijn vele voorbeelden van zulke woordspelingen: hij komt van Kleef of van Houthem (hij is gierig, het geld kleeft aan zijn vingers); die vrouw is van Roermond (zij is babbelziek) en ik ga even naar Makkum (het geheim gemak).

Wedden De oorspronkelijke betekenis van het zelfstandig naamwoord *wedde* is: pand. Vandaar de betekenis: door het geven van een pand bekrachtigde overeenkomst, verbintenis, die wij nog kennen in: jaarwedde. *Wedden* is dus: een pand geven, door een pand te geven iets waarborgen, boete betalen bij verlies. Deze betekenis ligt al dichtbij de huidige: een bewering stellen tegenover die van een ander met een bepaald bedrag als inzet. Het zelfstandige naamwoord hierbij is *weddenschap.*

De oude betekenis: een overeenkomst sluiten vindt men terug in het Engelse werkwoord to wed: trouwen, in het huwelijk treden.

Weemoed In het Middelnederlands betekende *weemoed:* toorn, boze stemming, maar ook: diepe smart. Tegenwoordig verstaat men onder *weemoed:* een zachttreurige gemoedsstemming en waarschijnlijk heeft die betekenisverandering plaatsgevonden onder invloed van het Duitse *Wehmut,* dat oorspronkelijk ook: toorn betekende, maar al in de 17e eeuw: droefheid. Het woord *weemoed* is gevormd uit *wee* en *moed. Wee* is de klacht, de uitroep van smart, het Latijnse *vae* van *vae* victis: Wee de overwonnenen. Wee komt ook voor in *wenen, weeklagen* en zelfs in *weinig* dat vroeger: onge-

lukkig betekende. *Moed,* Duits *Mut,* Engels *mood,* Zweeds *mod* is hetzelfde als *gemoed* dus: innerlijke beweging, stemming, geest en vele verwante betekenissen. *Weemoed* is dus: smartelijke stemming. Het vrijwel synonieme *weedom* komt voor in Jacques Perks gedicht Iris. Het is dichterlijk en verouderd.

Weerbarstig Onder *weerbarstig* verstaat men: stijfhoofdig, koppig, hardnekkig, zich niet schikkend. Men spreekt van een *weerbarstig* karakter. Van zaken gezegd is het: niet plooibaar, zich bezwaarlijk in een andere vorm latende brengen. Zo kan men spreken van *weerbarstige* krullen voor krullen die dadelijk weer in de oude vorm terugspringen.

Vroeger luidde het woord niet *weerbarstig,* maar *weerborstig.* Het Middelnederlands kende een woord *verborst* voor: woedend, het deelwoord van een werkwoord *hem* (zich) *verborsten:* z'n borstels opzetten. En het Vlaams heeft: *weerborstel* voor: haar dat tegen het andere ingroeit. Men verklaart de a dan uit invloed van het werkwoord *barsten.* Blijkbaar dacht men dat *weerbarstig* was: zich werende tegen barsten.

Weerwolf Een *weerwolf* is een man die zich gedurende de nacht in wolvengedaante vertoont en die dan bijzonder gevaarlijk is. Het woord is samengesteld uit de delen *weer* en *wolf.* Het woord *weer* vindt men overigens in het Nederlands alleen terug in *weergeld,* dat is de boete die men moest betalen voor het doden van een man. Klaarblijkelijk betekent *weer* dus: *man.* Het is voortgekomen uit het Gotische *wair* uitgesproken wèr en het correspondeert met het Latijnse *vir.*

Het eigenaardige van de samenstelling is dat het geheel aanduidt dat iemand zowel is wat het eerste deel als wat het tweede uitdrukt. Een weerwolf is dus zowel man als wolf. Andere voorbeelden van zulke samenstel-

lingen zijn: moedermaagd, Koningin-moeder en hereboer.

Zich wegscheren Dit wederkerende werkwoord komt vrijwel alleen in de gebiedende wijs voor. Men zegt: *scheer je weg!* maar: de dief scheerde zich weg is hoogst ongebruikelijk. Het is waarschijnlijk dat wij het werkwoord aan het Duits hebben ontleend. Daar bestaat in de spreektaal *sich scheren* voor: zijn biezen pakken, *sich packen* zoals de Duitser ook zegt. Wij hebben te maken met een werkwoordsstam die verwant is met het Griekse *skarein* dat: huppelen, springen, dansen betekent en waarvan ook ons woord *scherts* familie is. Het Italiaans heeft *scherzo:* grap, spel, een woord dat ook als muziekterm wordt gebezigd. Ook *schrikken* hoort hierbij. Het gemeenschappelijke in al deze woorden is de vlugge beweging die men maakt, lopend, dansend, aan het schrikken gemaakt, of de benen nemend.

Wenkbrauw Met *wenken* heeft het eerste lid van de samenstelling niets te maken. Dat bewijst al het Middelnederlandse *wintbrauwe.* Dit woord *wint* vindt men terug in het Grieks ionthos, dat uit wiwonthos is ontstaan en: uitslag in het gezicht, maar ook: baardhaar betekent. Het tweede deel, *brauw,* is al even moeilijk te doorzien. Met een heleboel geleerdheid is aan te tonen dat het verwant is met het woord brug in de zin van welving, rand. Vandaar het werkwoord breeuwen: de randen, de naden dichtstoppen.

Zo komen wij tot de verklaring van het woord *wenkbrauw* als: rand van haar.

Wierook Het Duits kent drie woorden die beginnen met het bijvoeglijke naamwoord *weih:* Weihnachten, Weihrauch en Weihwasser. Voor Weihnachten hebben wij Kerstmis, voor Weihrauch wierook en voor Weihwasser wijwater. Het Duits vertoont hier dus meer

gelijkvormigheid. Het woord *weih*, vroeger *wiha*, betekent: heilig en is verwant met *wijden*. *Wierook* is dus: heilige rook. In de 7e eeuw werd de wierook uit Arabië en Ethiopië naar West-Europa overgebracht. *Wijwater* is door de priester gewijd water.

Men brengt het werkwoord *wijden* wel in verband met het Latijnse woord *victima:* offer, offerdier. Eigenlijk betekent, als deze etymologie juist is, *victima* dus: datgene wat gewijd is om geofferd te worden.

Wijf In het Gotisch bestond een werkwoord: *bi-waib-jan*, waarin het voorvoegsel *bi-* betekende: rondom; *jan* was de werkwoordsuitgang. Het woord betekende: omwikkelen en de redenering is nu dat wij hier te maken hebben met 'n woord dat verwant is met ons woord *wijf*, Duits *Weib*, Engels *wife*, omdat oudtijds de getrouwde vrouw het haar niet meer los droeg maar het met een hoofddoek omwikkelde. Maar er zijn anderen die verwantschap zoeken met het werkwoord *weven*, vanouds de typisch vrouwelijke bezigheid. En tenslotte wordt *wijf* in verband gebracht met *weifelen* dat dan oorspronkelijk zou hebben betekend: zich wiegelend voortbewegen. Te vergelijken is *aarzelen* dat eigenlijk is: met de aars, het achterwerk draaien en pas later: terugwijken, onzeker zijn. Dan is *wijf* dus: degene die zich elegant beweegt.

Wijlen In het Middelnederlands bestond een zelfstandig naamwoord *wile:* tijd, poos, uur, tijdsduur, dat nog voortleeft in ons werkwoord *verwijlen* voor: vertoeven. Het Duits kent *Weile* (eile mit Weile: haast u langzaam), het Engels heeft *while* (quite a *while:* een hele poos). Het deftige voegwoord *wijl* of *dewijl* voor: omdat is hetzelfde woord. Het is namelijk ontstaan uit *di wile dat,* hetgeen eerst betekende: gedurende de tijd dat, dus: *ter-wijl* en daarna: omdat, aangezien. Van dit

woord *wile* nu is de verbogen vorm *wilen* als bijvoeglijk naamwoord gebruikt in de betekenis: eertijds, vroeger, weleer. In ouder plechtig Duits komt men de daarmee overeenstemmende vorm *weiland* nog wel eens tegen. In de Lutherbijbel wordt gesproken over: *weiland* der Prophet Jonas. Voor een persoonsnaam betekent dit *wijlen:* overleden. Men zegt: *wijlen* Willem III, *wijlen* mijn vader.

Wis In een aantal woorden is het voorvoegsel *ge-* afgevallen of staan de vormen met en zonder *ge-* naast elkaar. Zo hebben we *heel* en *geheel, lijken* en *gelijken, makkelijk* en *gemakkelijk, tij* en *getij, wis* en *gewis* enz. Wij zeggen: het is zeker en *gewis,* maar ook: wel *wis* en waarachtig. Het is een kwestie van zinsritme welk woord wij kiezen. Het woord *(ge)wis,* dat wij kennen als bijvoeglijk naamwoord, is eigenlijk het oude voltooide deelwoord van het werkwoord *weten.* En *weten* komt van een stam *wid* die: *zien* betekende en waarvan Latijn *video:* ik zie, afstamt. Het woord *(ge)wis* betekent dus eigenlijk: wat gezien is en vandaar: wat geweten wordt, wat zeker geweten wordt en dan: wat vaststaat, wat zeker is. Een zogenaamd geleerde samenstelling is: *wiskunde,* mathematica, wetenschap die zich met het wisse, zekere bezighoudt.

Witkar In het spoorboekje wordt de mededeling gedaan dat de reiziger op tal van stations een licht metalen bagagekarretje kan vinden waarmee hij zelf zijn koffers kan vervoeren. De Nederlandse Spoorwegen kozen er de naam *witkar* voor. Daarmee volgde de N.S. een door Provo aan het woord *wit* gegeven nieuwe betekenis. In Amsterdam lanceerde Provo omstreeks 1965 het denkbeeld op allerlei plaatsen in de binnenstad fietsen beschikbaar te stellen waarvan iedereen kosteloos gebruik zou mogen maken. Ze zouden wit geschilderd worden

zodat iedereen ze zou kunnen herkennen als *witte fietsen,* onderdeel van het openbaar vervoer. Dit denkbeeld is niet uitgevoerd maar wij hebben er het woord *witkar* aan overgehouden.

Wrak Er bestaat een bijvoeglijk naamwoord *wrak* dat betekent: ondeugdelijk, (door zeewater) bedorven, zonder sterkte. Men kan bijvoorbeeld spreken van een *wrak* bruggetje en reeds in het Middelnederlands kwam voor: *wrakke* haring voor: haring die niet goed onder de pekel is gehouden. Dit *wrak* behoort bij een werkwoord *wraken:* afkeuren dat ook met betrekking tot personen kan worden gebruikt in de betekenis: verwerpen, niet toelaten. Men kan een getuige *wraken. Wrac:* door zeewater bedorven is reeds vroeg gaan betekenen: door de zee aangespoeld. Van dit bijvoeglijke naamwoord is een zelfstandig naamwoord *wrak* gevormd in de betekenis: overblijfsel van een schip dat vergaan is. *Wrakhout* noemt men aangespoelde stukken hout afkomstig van een verongelukt schip.

Wrevel Onder *wrevel* verstaat men: mismoedigheid, bittere spijt, nauwelijks bedwongen knorrigheid. In het Middelnederlands kwam naast de vorm *vrevel* die: gewelddaad betekende, ook de vorm *verevel* voor. Daaruit blijkt dat het woord bestaat uit het voorvoegsel *ver-,* bekend in woorden als *verdienen* en *verdelen,* en een grondwoord *evel* dat voortleeft in het Engelse *evil:* kwaad, boos, slecht en in ons *euvel* (duid het mij niet *euvel:* neem het mij niet kwalijk) en in *euveldaad:* misdaad. Eigenaardig is de schrijfwijze van *wrevel,* met een w terwijl al in de 16e eeuw de uitspraak *vrevel* was. Toen zei men ook al *vrat, vrang, vroeten, vringen* enz., maar men bleef schrijven: wrat, wrang, wroeten en wringen. Op voorbeeld van die woorden is men in plaats van *vrevel* ten onrechte *wrevel* gaan schrijven.

Y

IJdeltuit Een *ijdeltuit* is een nuf, een pronkster, een modepop, een vrouw die erg op fraaie kleren is gesteld. Het tweede deel van de samenstelling: *tuit,* betekent: wufte, lichtzinnige vrouw; het eerste is het bijvoeglijk naamwoord ijdel, dat eigenlijk betekent: ledig, het tegendeel van vol. Nog betekent de samengetrokken vorm: ijl ongeveer hetzelfde. Men verstaat er onder: dun, luchtig. Uit de oorspronkelijke betekenis vloeit voort die van: zonder werkelijke waarde, zonder geestelijke inhoud. Daarmee is die van: lanterfantend, lichtvaardig, nauw verwant. En daaruit vloeit de betekenis: met zichzelf ingenomen, praalziek, voort. In het woord ijdeltuit gaan dus twee slechte eigenschappen schuil: lichtzinnigheid en pronkzucht.

IJver Toen Luther de bijbel in het Duits vertaalde, nam hij daarin het woord *Eifer* op, dat in het Middelhoogduits bestond. Luther verstond eronder: lieblicher Zorn, zoiets als vurige, naijverige liefde. Door die bijbelverta-

ling is het woord in Duitsland algemeen gangbaar geworden en het Nederlands heeft het evenals de Scandinavische talen aan het Duits ontleend, aanvankelijk in dezelfde betekenis. In Psalm 69 staat: De *ijver* tot uw huis heeft mij verteerd. In die zin kennen wij nog de samenstelling *godsdienstijver* en het werkwoord *ijveren* voor: vol vuur naar iets streven. En een geestdrijver noemen wij een *ijveraar*. Pas in later tijd ontwikkelt zich de huidige betekenis: toewijding tot de arbeid, voortvarendheid, vlijt.

Z

Zaad Hoe vreemd het ook klinkt, de laatste letter van het woord *zaad* schijnt de rest van een oud achtervoegsel te zijn en hoort dan eigenlijk niet bij het woord. Vandaar dat het bijbehorende werkwoord luidt: *zaaien* en niet *zaden*. Hetzelfde vindt men bij *gloed* en *gloeien*. Men gebruikt het woord *zaad* voor plantaardig, dierlijk en menselijk voortbrengsel dat dezelfde soort doet ontstaan. Vandaar dat zich allerlei betekenissen om het woord rangschikken. Men gebruikt het voor: graan, maar ook voor: kiem, oorsprong, nakomelingen en in het Gotisch zelfs voor: mensheid. Men kent uit de bijbel: Abrahams *zaad* voor: de Israelieten en gewoon zijn allerlei zegswijzen als: het *zaad* der tweedracht, op zwart *zaad* zitten, hetgeen betekent: geen geld hebben (kanaries schijnen aan wit zaad de voorkeur te geven) en andere.

Zalig Het woord *zalig* is van de kerkelijke taal in de dagelijkse omgangstaal doorgedrongen. Het is verwant

met het Latijnse *salus* dat: heil betekent, met *salvus:* behouden en met *solari:* troosten, maar men heeft ook wel gedacht aan verwantschap met *zaaien* volgens de ingewikkelde en gewrongen redenering: zaaitijd→juiste tijd→dat wat bij de tijd past→goed→gelukkig. Wij kennen het woord vooral uit de bijbel: *zalig* zijn de zachtmoedigen, waarin *zalig* betekent: het eeuwige heil deelachtig. Aardser klinkt al: geld alleen maakt niet *zalig,* waarin *zalig* staat voor: gelukkig. Geheel buiten de religieuze betekenis is *zalig* geraakt, wanneer men spreekt over *zalig* weer en, nog sterker, over *zalige* taartjes.

Zegsman Tegenwoordig verstaat men onder een *zegsman:* iemand van wie men iets vernomen heeft, iemand die iets heeft *gezegd* wat nu wordt herhaald. Bekend is de uitdrukking: de *zegsman* ligt op het kerkhof voor: niemand weet wie het verhaal in de wereld heeft gebracht. In de Middeleeuwen evenwel was de betekenis van het woord een geheel andere. Men verstond onder een *segsman* of *segger:* een scheidsrechter, niet bij sportwedstrijden, maar in een rechtsgeding. Beide woorden zijn afgeleid van *zeggen* en *segghe* is dus eigenlijk: het zeggen en vandaar: de uitspraak, de rechterlijke beslissing. Hij die deze beslissing neemt is de *zegsman.* Maar deze betekenis is geheel verloren gegaan. Een *segger* was in de Middeleeuwen ook: de voordrager van verhalen of gedichten, dus: de declamator.

Zinnelijk Hoezeer de betekenissen ook verschillen, het staat onomstotelijk vast, dat *zinnelijk* hetzelfde woord is als *zindelijk.* In vele woorden heeft zich namelijk ter vergemakkelijking van de uitspraak een overgangsklank *d* ontwikkeld. In sommige woorden is die klank algemeen aanvaard. Men zegt: klein-kleiner, maar zwaar-zwaarder. Soms is er twijfel: luidt de vergroten-

de trap van *raar: rarer* of *raarder?* In bepaalde woorden klinkt de *d* plat, bijvoorbeeld in: fatsoendelijk in plaats van fatsoenlijk. Het Middelnederlands *sinlijc* nu betekende: verstandig maar ook: met de zintuigen waarneembaar, door de zinnen veroorzaakt, dus: natuurlijk en vandaar: vleselijk, *zinnelijk*, wellustig. Daarnaast ontstond *zindelijk* dat zijn huidige betekenis heeft gekregen doordat men in het *zindelijk* worden van kinderen het bewijs zag dat ze voor rede vatbaar, dus verstandig waren.

Zodoende Het is duidelijk dat *zodoende*, een tegenwoordig veel gebruikt–en misbruikt–woord, is ontstaan uit: zo doende, dat wil zeggen: door zo te handelen. Het is juist te zeggen: hij greep zich aan het hek vast en kon zodoende zijn evenwicht bewaren. Maar men kan elk ogenblik lezen en horen zeggen: zijn vader stierf, toen hij nog jong was, zodoende moest hij... Dit is natuurlijk onzin. *Zodoende* past alleen bij een werkelijke handeling. Merkwaardig is dat het in de spreektaal het schouderophalen vervangt; men drukt er mee uit: en daarvan moet je de consequenties aanvaarden. Men zegt: ik woon in Amsterdam en zodoende..., mijn vrouw is ziekelijk en zodoende... Maar lelijk blijft het. Vervang het door: daarom, hierdoor, dientengevolge.

Zolder De Germanen hebben veel van de Romeinen geleerd, onder andere op het gebied van de woningbouw. Daaraan herinneren woorden als muur, kelder, poort, venster, kamer en ook *zolder* die alle aan het Latijn zijn ontleend. *Zolder* komt van Latijn *solarium:* plat dak, terras, balkon. *Solarium* is zelf weer een vertaling van Grieks *heliakon:* deel van een gebouw dat door de zon (helios, Latijn sol) wordt beschenen. In het Middelnederlands betekent *solre* dan ook eerst: terras. In een Middelnederlandse tekst staat dat koning David Bath-

seba zag 'op eenen *solre* daer si haer dwoech' (zich waste), maar toen de huizenbouw zich perfectioneerde werd de betekenis: de overdekte ruimte in een huis vlak onder het dak. De zegswijze: Hoe hoger de *zolder* hoe lager de vloer wil zeggen: hoe meer praatjes iemand heeft, hoe minder hij dikwijls betekent.

Zondvloed Een der bedriegelijkste woorden in het Nederlands is het woord *zondvloed*. Het lijkt zo eenvoudig en doorzichtig: de vloed die de aarde overstroomde als straf voor de zonden der mensen, zoals beschreven in het boek Genesis. Toch is deze verklaring onjuist, hetgeen blijkt uit oude vormen.

Er was vroeger een voorvoegsel zene- of sene- dat een versterkende betekenis had en dat eigenlijk alleen over is in de plantennaam zenegroen: altijd groen. Dit versterkende woord vindt men ook in het 16e-eeuwse *sintvloed* dat dus slechts betekent: grote vloed. Reeds zeer vroeg is het woord vervormd doordat men het eerste lid in verband bracht met het woord zonde, waarmee het etymologisch niets te maken heeft. Duidelijk is dit te zien in de Oudhoogduitse vorm sintvluot tegenover de middelhoogduitse vorm Sündflut.

Zwanger In plaats van het woord *zwanger* gebruikt men dikwijls omschrijvingen als: in blijde verwachting, in positie, in gezegende omstandigheden. Blijkbaar rust er een taboe op het woord en dat is begrijpelijk: het drukt immers het resultaat uit van seksuele bedrijvigheid en het seksuele was en is soms nog met taboe beladen. Er is verwantschap met het bijvoeglijke naamwoord *zwaar* en zwanger is dus: zwaar in het bewegen. Het Angelsaksisch kende *swongor* voor: traag. Het is de vraag of *zwang* in de zegswijze: in *zwang* zijn voor: in gebruik zijn, gewoon zijn, tot de woordfamilie van *zwanger* behoort. Figuurlijk betekent *zwanger* van iets zijn: van

iets vervuld zijn, iets als voornemen in zich omdragen. In het Middelnederlands zei men niet *zwanger,* maar: swaer of: met kinde.

Zwijntjesjager *Zwijntjesjager* betekent fietsendief. Uit het Bargoens, de dieventaal, is dit woord, waarschijnlijk via berichtjes in de couranten, in het gewone Nederlands binnengedrongen. Nu is het niet gemakkelijk te begrijpen waarom men een fiets een zwijntje zou noemen. Wij worden echter op weg geholpen doordat in het Bargoens veel Plat-Duitse en veel Joodse woorden voorkomen. Alweer zullen wij dus het Hebreeuws te hulp moeten roepen. In die taal bestaat het woord hashiweinu: voer ons terug. Dit is de aanhef van het vers waarmee de ceremonie van het terugbrengen van de Wetsrol wordt besloten. Dan gaan de deuren dicht, de wetsrol is aan het oog onttrokken, is verdwenen. In het Bargoens gaat nu: maak je hashiweinu betekenen: verdwijn en *sjeweine:* weg, zoek. Iets sjeweine maken is: iets ontvreemden, iets stelen. Dat woord *sjeweine* kan gemakkelijk zijn verbasterd tot zwijntje, eerst in de betekenis: dat wat gestolen is, daarna in die van: 'n bof, 'n gelukje, een meevaller. Een *zwijntjesjager* is dan eerst iemand die op meevallertjes loert en speciaal op meevallertjes door diefstal verkregen. Die meevallertjes, gelukjes zouden dan speciaal fietsen zijn. Reeds in het begin van deze eeuw komt zwijn voor fiets voor, maar het blijft duister waarop die vergelijking berust.

aak *zie arreslee*
aangenaam *zie erfgenaam*
achternazetten, achternazitten *zie tornen*
acrostichon *zie acrobaat*
adelborst *zie borst*
adeldom *zie aartsbisdom*
afgod *zie afgunst*
à jour *zie journalist*
allemaal *zie akkermaalshout*
ambitie *zie ambacht*
amerijtje *zie haverklap*
azuur *zie lommer*

bajonet *zie gaas*
balorig *zie baldadig*
balsturig *zie baldadig*
bedaan *zie bedoen*
behalve *zie bang en tenzij*

belemmeren *zie leemte*
benevens *zie bang*
bestand *zie bestendig*
beteren *zie ergeren*
bidder *zie aanspreker*
binnen *zie bang*
blasphemie *zie blaam*
bruiloft *zie bruidegom*
buiten *zie bang*

café *zie koffie*
cultuur *zie kolonie*

degelijk *zie terdege*
doorkneed *zie doortrapt*
drossaard *zie voorzaat*

echec *zie afgemat*
evangelie *zie engel*

fitten *zie vitten*

gebeten *zie een geslagen vijand*
gelaarsd *zie bijgenaamd*
(zich) generen *zie nering*
genie *zie ingenieur*
gespoord *zie bijgenaamd*
gilde *zie geld*

handlanger *zie verlangen*
harem *zie eunuch*
hechtenis *zie hachelijk*
heft *zie hachelijk*
heldhaftig *zie krijgshaftig*

hennegat *zie patrijspoort*
hertog *zie herberg*
(op zijn) hoede (zijn) *zie hoed*
insect *zie mijt*

jaknikker *zie jabroer*
jodelen *zie jolig*

kampioen *zie kamp*
kapelaan *zie kapel*
kapsones *zie kapsies*
kelder *zie kellner*
ketteren *zie bakken*
kieskeurig *zie kieskauwen*
kleinzielig *zie buitenissig*
kleur *zie krek*
klier *zie mispunt*
(bij de) konijnen (af) *zie knorhaan*
kreeft *zie krab*
kreng *zie loeder*
krijt *zie gaas*

lafhartig *zie hartig*
landjuweel *zie juweel*
lepra *zie melaats*
lichtmatroos *zie lichtvaardig*
(te) loor (gaan) *zie teleurstellen*

maagdepeer *zie maatjesharing*
maagdom *zie aartsbisdom*
maatjespeer *zie maatjesharing*
maling *zie maalstroom*
manhaftig *zie krijgshaftig*
mannelijk *zie likdoorn*

matglas *zie afgemat*
meizoentje *zie madeliefje*
melancholisch *zie flegma*
(in der) minne *zie minzaam*
moedermaagd *zie weerwolf*
moei *zie tante*

nostalgie *zie heimwee*

okkernoot *zie arreslee en kokkerd*
(in) onmin *zie minzaam*
onthalzen *zie behelzen*
ontriefd *zie onthand*
onzacht *zie onmens*
oom *zie echt*
openhartig *zie rondborstig*
ouderdom *zie aartsbisdom*

Petrus *zie peterselie*
(bij de) pinken *zie pienter*
pistool *zie gaas*
polikliniek, politie, politiek, polygamie, polytechnisch, polytheïsme *zie polis*
pony *zie hit*
profaan *zie fanatiek*
pupil *zie pillegift*
purgeren *zie vagevuur*

radikaal *zie radijs*
ratjetoe *zie rats*
reden *zie oorzaak*
reineclaude *zie reinet*
Rembrandt *zie brandschoon*
roest *zie schimmel*

saccharine *zie suikeroom*
sanguinisch *zie flegma*
sarkofaag *zie sarkasme*
scherts *zie (zich) wegscheren*
schobbejak *zie onbeschoft*
slaapmutsje *zie pimpelen*
snars *zie sikkepit*
speldengeld *zie speld*
spiernaakt *zie spiksplinternieuw*
stichtelijk *zie gesticht*
stikdonker *zie stekeblind*
stippeltje *zie schoen*
stokstijf *zie stekeblind*
summier *zie som*

tempel *zie tabernakel*
tenen *zie schoen*
terwijl *zie dikwijls*
tonelist *zie buitenissig*
touw *zie makkelijk*

vergetelheid *zie vermetel*
verorberen *zie nuttigen*
verrukt *zie opgetogen*
versperren *zie dwarsbomen*
vervelen *zie verlangen*

wiegewacht *zie quiz*
woestijn *zie vasten*

zeilsteen *zie magneet*
zerk *zie sarkasme*
zier *zie sikkepit*
zindelijk *zie zinnelijk*

Colophon

'Van Aalmoes tot Zwijntjesjager' van dr. P. H. Schröder werd in het voorjaar van 1980, in opdracht van de Erven Thomas Rap, gezet uit de Sabon en gedrukt bij Hooiberg te Epe.
Het bindwerk werd verzorgd door Koppelman te Utrecht.
Grafische verzorging: Leendert Stofbergen, Amsterdam.
De inhoud van dit boek verscheen eerder in het 'Haarlems Dagblad als rubriek: 'Dit woord'.

ISBN 90 6005 170 X